

PROGRAMIRANJE ZA VEB

SKRIPTA

**Ajzenhamer Nikola
Zečević Anđelka**

Matematički fakultet, Univerzitet u Beogradu
2022

Copyright ©2022 Nikola Ajzenhamer, Andelka Zečević

IZDATO OD STRANE "WWW.NIKOLAAJZENHAMER.RS"

[HTTPS://WWW.NIKOLAAJZENHAMER.RS/ASSETS/PDF/PZV.PDF](https://www.nikolajzenhamer.rs/assets/pdf/pzv.pdf)

Ovo delo je zaštićeno licencom Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Unported License ("Licenca"). Ovo delo se ne može koristiti osim ako nije u skladu sa Licencom. Detalji Licence mogu se videti na veb adresi <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/3.0>. Dozvoljeno je umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje dela, pod uslovom da se navedu imena autora. Upotreba dela u komercijalne svrhe nije dozvoljena. Prerada, preoblikovanje i upotreba dela u sklopu nekog drugog nije dozvoljena.

Prvo izdanje, Oktobar 2022.

Poslednja izmena: 2022-10-02 14:53

Sadržaj

Predgovor	9
-----------------	---

I Uvod u programiranje za veb	
1 Pregled osnovnih tehnologija	13
1.1 Klijentsko-serverski model	14
1.2 Rad veb pregledača	14
1.2.1 Mašina za prikazivanje	15
1.3 HTTP protokol	16
1.3.1 Transakcije i poruke	18
1.3.2 HTTPS	29
1.3.3 HTTP 2.0	29
Literatura za ovu oblast	29
2 JavaScript	31
2.1 Izvršavanje JavaScript koda	31
2.2 Osnovni elementi jezika	34
2.2.1 Tipovi i operatori	34
2.2.2 Programske strukture	37
2.3 Funkcije	39
2.3.1 Domet važenja promenljivih	40
2.3.2 Izdizanje deklaracija	42
2.3.3 Opcioni i podrazumevani argumenti	43
2.3.4 Anonimne funkcije	44

2.3.5	Samoizvršavajuće funkcije	44
2.3.6	Funkcije kao podaci — nastavak	45
2.3.7	Zatvorenje	47
2.4	Strukture podataka: Nizovi i objekti	49
2.4.1	Nizovi	49
2.4.2	Objekti	49
2.4.3	Svojstva u objektima	50
2.4.4	Metodi	52
2.4.5	Deskriptorski objekat	53
2.4.6	Referenciranje objekata	54
2.4.7	Još malo o nizovima	55
2.4.8	Još malo o niskama	57
2.4.9	Funkcije sa proizvoljnim brojem parametara	58
2.4.10	Dekonstrukcija	58
2.4.11	JSON	59
2.5	Objektno-orientisana paradigma	61
2.5.1	Objekti (metodi) i vrednost <code>this</code>	61
2.5.2	Konstruktorske funkcije	63
2.5.3	Leksičko <code>this</code>	66
2.5.4	Prototipovi	67
2.5.5	Nasleđivanje	75
2.5.6	Klase i objektno-orientisana podrška u ECMAScript 6	86
2.6	Obrada grešaka	90
2.6.1	Striktan režim rada	90
2.6.2	Rad sa izuzecima	96
2.7	Moduli	99
2.7.1	Paketi	99
2.7.2	Načini za kreiranje modula	100
2.8	Asinhrona paradigma programiranja	102
2.8.1	JavaScript je jednonitni programski jezik	102
2.8.2	Podrška za asinhrono programiranje u jeziku JavaScript	108
2.8.3	Interfejsi veb pregledača za ostvarivanje asinhronih zahteva	132
	Literatura za ovu oblast	139
3	TypeScript	141
3.1	Prevođenje TypeScript programa	142
3.1.1	Upravljanje TypeScript projektima	143
3.2	Tipovi	143
3.2.1	Promenljive i primitivni tipovi	144
3.2.2	Enumeracije	144
3.2.3	Unije	145
3.2.4	Presek tipova	145
3.2.5	Nizovi	145
3.2.6	Funkcije	146
3.3	Klase	147
3.3.1	Konstruktori	147
3.3.2	Modifikatori pristupa	148
3.3.3	Svojstva i metodi	148

3.3.4	Nasleđivanje i interfejsi	151
3.3.5	Apstraktne klase	156
3.4	Polimorfizam	157
3.4.1	Hijerarhijski polimorfizam	157
3.4.2	Parametarski polimorfizam	160
3.4.3	Ograničenja tipa nad šablonskim parametrima	163
3.5	Dekoratori	164
3.5.1	Konfigurabilni dekoratori	165
3.5.2	Kompozicija dekoratora	166
3.5.3	Tipovi dekoratora	167
Literatura za ovu oblast		172
4	Reaktivna paradigma	173
4.1	Asinhrono programiranje metodom eliminacije petlji	173
4.1.1	Asinhroni metodi za obradu nizova	174
4.1.2	Lančanje asinhronih metoda	175
4.1.3	Rad sa ugnezđenim strukturama	176
4.2	Uvod u reaktivno programiranje	177
4.3	Biblioteka RxJS	179
4.3.1	Tok u RxJS biblioteci	180
4.3.2	Kreiranje tokova	183
4.3.3	Vrste tokova	186
4.3.4	Ulančavanje operatora	190
4.3.5	Još neke funkcije za kreiranje tokova	190
4.3.6	Transformisanje tokova	194
4.3.7	Filterovanje tokova	197
4.3.8	Kombinovanje tokova	200
4.3.9	Obrada grešaka	201
Literatura za ovu oblast		203

II

Programiranje serverskih aplikacija

5	Okruženje Node.js i radni okvir Express.js	207
5.1	Nastanak okruženja Node.js i njegove primarne osobine	207
5.2	Instalacija Node.js okruženja i alat <i>npm</i> za upravljanje paketima	208
5.2.1	Alat npm	209
5.3	Moduli	210
5.3.1	Ugrađeni moduli	211
5.4	Express.js	222
5.4.1	REST API	222
5.4.2	Postman	224
5.4.3	Instalacija Express.js paketa i Hello World program	224
5.4.4	Razvoj API-ja	226
5.4.5	Rutiranje	231
5.4.6	Funkcije srednjeg sloja	233
5.4.7	Isporučivanje statičkih sadržaja	234

5.4.8	Šabloni i mašine sa rad sa šablonima	235
	Literatura za ovu oblast	238
6	Baza podataka MongoDB	239
6.1	Organizacija MongoDB baze podataka	239
6.1.1	Instalacija i pokretanje	240
6.2	MongoDB Shell	241
6.3	Mongo alati	244
7	Radni okvir Mongoose	245
7.1	Definisanje sheme i modela	246
7.2	Funkcije za upravljanje dokumentima	247
7.3	REST API sa manipulacijom podataka koji se očitavaju iz baze	249
7.4	Rad sa povezanim shemama	253

III

Programiranje klijentskih aplikacija

8	Radni okvir Angular	257
8.1	O verzionisanju	257
8.2	Angular CLI i kreiranje novog projekta	258
8.3	Osnovni pogled na Angular aplikacije — podizanje aplikacije	260
8.3.1	Uključivanje Bootstrap 4 biblioteke za stilizovanje elemenata	264
8.4	Komponente i vezivanje podataka	264
8.4.1	Kreiranje komponenti	264
8.4.2	Vezivanje podataka	271
8.5	Ugrađene Angular direktive	280
8.5.1	Strukturne direktive	282
8.5.2	Atributske direktive	286
8.6	Komponente i vezivanje podataka — napredniji koncepti	288
8.6.1	Tok podataka kroz hijerarhijsku organizaciju komponenti	289
8.6.2	Referencne promenljive šablonu	298
8.6.3	Dekorator @ViewChild	299
8.6.4	Element <ng-content> i dekorator @ContentChild	301
8.6.5	Životni tok komponenti i metodi za osluškivanje događaja iz životnog toka	301
8.7	Kreiranje direktiva	305
8.8	Mehanizam servisa i ubrizgavanje zavisnosti	305
8.8.1	Kreiranje servisa	305
8.8.2	Ubrizgavanje zavisnosti i korišćenje servisa u komponentama	306
8.9	Rutiranje	307
8.9.1	Specifikovanje putanja za rutiranje na klijentu	308
8.10	Filteri	312
8.10.1	Ugrađeni filteri	312
8.10.2	Korisnički-definisani filteri	313

8.11 Rad sa formularima	314
8.11.1 Kreiranje formulara u reaktivnom pristupu	314
8.11.2 Validacija formulara u reaktivnom pristupu	316
8.12 HTTP komunikacija u Angular aplikacijama	318
8.12.1 Modul HttpClientModule i servis HttpClient	319
8.12.2 Slanje HTTP zahteva	319
8.12.3 Obrada HTTP odgovora	321
8.12.4 Uvođenje tipiziranosti zahteva	322
8.12.5 Filter AsyncPipe	323
8.12.6 Dodavanje tela HTTP zahtevu	324
8.12.7 Obrada grešaka	326
8.12.8 Dodatne mogućnosti	330
Literatura za ovu oblast	331

Predgovor

Ovaj tekst predstavlja skripta iz izbornog kursa "Programiranje za veb", na 4. godini smera Informatika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Ova skripta su pre svega prateći materijal za časove vežbi studentima koji ovaj kurs slušaju u okviru svojih studija, ali i svima drugima koji žele da se upoznaju sa razvojem savremenih veb aplikacija. Ovaj materijal ne može zameniti pohađanje vežbi niti drugu preporučenu literaturu.

Sadržaj skripata je napisan tako da ga i početnici u veb programiranju mogu razumeti. Ipak, iako će čitaocu biti objašnjene teme poput komunikacije na vebu, rad veb pregledača, kategorisanje sadržaja, kao i to da će biti dat uvod u programske jezike JavaScript i TypeScript, podrazumevamo osnovno poznavanje jezika za obeležavanje teksta — HTML i CSS, kao i interfejs modela objekata dokumenta (engl. *Document Object Model*, skr. *DOM*). Preporučeni resurs za savladavanje ovih tema predstavljaju elektronska skripta "*Uvod u veb i internet programiranje*" koja je dostupna besplatno na vezi <https://matfuvit.github.io/UVIT/vezbe/knjiga/>.

Sadržaj skripata je podeljen u tri dela, od kojih je svaki podeljen u nekoliko poglavlja:

- Deo prvi je posvećen uvodu čitaoca u koncepte važne za razumevanje veb tehnologija i razvoja veb aplikacija.
 1. Prvo poglavje se bavi uvođenjem elementarnih pojmoveva vezanih za **web**. Pored samih tehničkih definicija, čitalac će u ovom poglavlju pronaći diskusiju o tradicionalno najpopularnijoj arhitekturi nad kojom je veb izgrađen – u pitanju je klijent-server arhitektura. Ostatak poglavlja diskutuje o HTTP protokolu koji služi kao osnova za ostvarivanje komunikacije između veb aplikacija na aplikacionom nivou.
 2. Drugo poglavje predstavlja uvod čitaoca u programski jezik **JavaScript**. Iako će biti diskutovani elementi ovog jezika na detaljnem nivou, očekuje se da čitalac ima prethodnog programerskog iskustva u nekom programskom jeziku višeg reda, kao što su C, Java, C++ i sl.

3. Treće poglavlje proširuje diskusiju iz prethodnog poglavlja uvođenjem programskog jezika **TypeScript**.
 4. Četvrto poglavlje uvodi čitaoca u **reaktivnu** paradigmu programiranja koja predstavlja osnovu za razumevanje nekih naprednih radnih okvira o kojima se diskutuje u kasnijim delovima. Pored objašnjavanja koncepata kao što su tok i posmatrač, u ovom poglavlju će biti dat veliki broj primera kroz jednu konkretnu implementaciju reaktivne paradigme programiranja pomoću biblioteke RxJS.
- Deo drugi je posvećen razvoju serverskih veb aplikacija.
 5. U petom poglavlju započinjemo razvoj serverskih veb aplikacija korišćenjem okruženja **Node.js**. Čitalac se uvodi u mehanizme funkcionisanja ovog okruženja. Takođe, poglavlje ilustruje razvoj REST arhitekture.
 6. U šestom poglavlju prikazujemo **MongoDB** sistem za upravljanje bazom podataka. Ovaj SUBP predstavlja jedan od primarnih izbora za razvoj savremenih veb aplikacija. Zasnovan je na nerelacionim tehnologijama, konkretno, predstavlja bazu dokumenata.
 7. U sedmom poglavlju naučićemo kako da povežemo Node.js serverske aplikacije i MongoDB SUBP kako bismo omogućili trajno skladištenje podataka na nivou servera. U tu svrhu, koristićemo popularni radni okvir **Mongoose** ORM.
 - Deo treći je posvećen razvoju klijentskih veb aplikacija.
 8. Osmo poglavlje uvodi čitaoca u **Angular**, savremeni radni okvir za razvoj klijentskih veb aplikacija koji se zasniva na programskom jeziku TypeScript i biblioteci RxJS za reaktivno programiranje. Nakon što savlada elementarne pojmove ovog radnog okvira, čitalac se uvodi u naprednije koncepte ovog radnog okvira, kao što su servisi, reaktivni formulari i njihova obrada, kao i asinhrona HTTP komunikacija sa serverskim aplikacijama.

Ovaj tekst je u veoma ranoj fazi formiranja i kao takav sklon je velikom broju grešaka. Ukoliko ste pažljivi čitalac ovih skripta, i ukoliko uočite bilo kakvu grešku ili propust, možete se javiti autorima putem elektronske pošte na *matf@nikolaajzenhamer.rs* sa naslovom *Programiranje za veb - skripta*. Svi komentari, sugestije, kritike, ali i pohvale vezane za ovaj materijal su dobrodošli.

Zahvalnice

Na veoma pažljivom čitanju i brojnim korisnim savetima zahvaljujemo se kolegama sa Matematičkog fakulteta, Ivanu Čukiću i Jeleni Marković koji su svojim izmenama ili dopuštanama u tekstu i predlozima zadatka učinili da ovaj tekst postane prijemčiviji studentima.

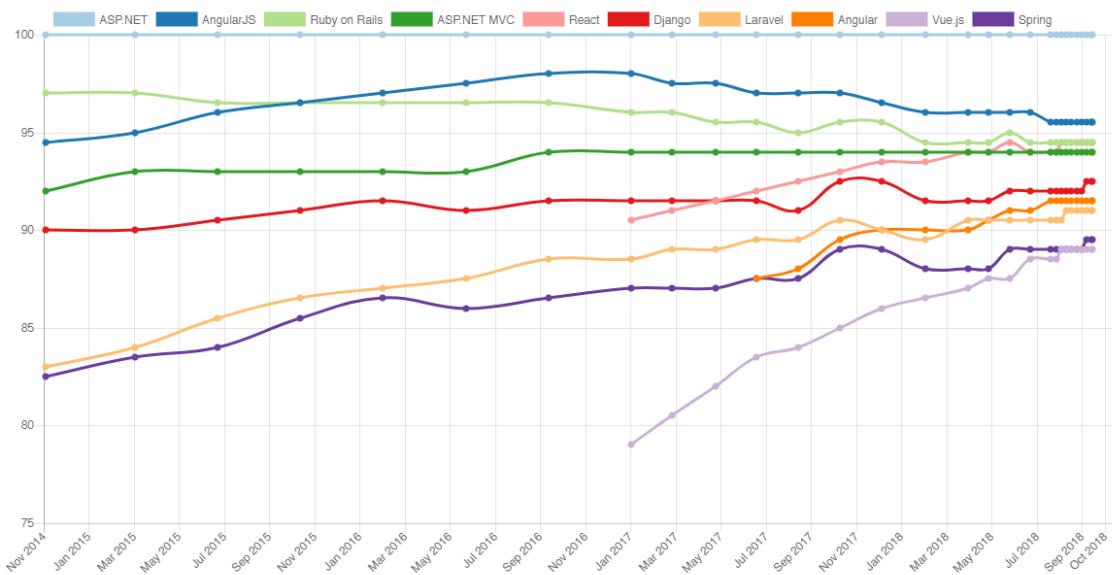
Autori

Uvod u programiranje za veb

1	Pregled osnovnih tehnologija	13
1.1	Klijentsko-serverski model	
1.2	Rad veb pregledača	
1.3	HTTP protokol	
	Literatura za ovu oblast	
2	JavaScript	31
2.1	Izvršavanje JavaScript koda	
2.2	Osnovni elementi jezika	
2.3	Funkcije	
2.4	Strukture podataka: Nizovi i objekti	
2.5	Objektno-orientisana paradigma	
2.6	Obrada grešaka	
2.7	Moduli	
2.8	Asinhrona paradigma programiranja	
	Literatura za ovu oblast	
3	TypeScript	141
3.1	Prevođenje TypeScript programa	
3.2	Tipovi	
3.3	Klase	
3.4	Polimorfizam	
3.5	Dekoratori	
	Literatura za ovu oblast	
4	Reaktivna paradigma	173
4.1	Asinhrono programiranje metodom eliminacije petlji	
4.2	Uvod u reaktivno programiranje	
4.3	Biblioteka RxJS	
	Literatura za ovu oblast	

1. Pregled osnovnih tehnologija

Veb tehnologije su u stalnom napretku. Novi alati i nova okruženja za razvoj se pojavljuju često, a oni koji su dobro poznati programerima se konstantno unapređuju u takmiče u popularnosti (slika 1.1).

Slika 1.1: Popularnost okruženja za razvoj kroz vreme. Grafik je preuzet sa <https://hotframeworks.com/>.

Cilj ovog teksta jeste da se čitalac uvede u dinamično područje veb tehnologija, kao i da bude ospozobljen za dalji samostalni rad. U tu svrhu, u ovom poglavlju biće predstavljeni osnovne tehnologije za rad na vebu. Poglavlje započinjemo objašnjenjem rada veb pregledača, koji predstavljaju prozor korisnika ka sadržaju na vebu. Zatim ćemo detaljno opisati

HTTP protokol i osvrnuti se na HTTP 2.0 i novine koje nam ovo unapređenje donosi. Konačno, poglavljje završavamo pregledom HTML5 verzije jezika za obeležavanje teksta.

U tu svrhu, započinjemo ovo poglavljje definisanjem pojmove veb i internet.

Definicija 1.0.1 — Internet. *Internet* (engl. *Internet*) predstavlja skup različitih mreža u kojima se koriste neki zajednički protokoli i obezbeđuju neke zajedničke usluge.

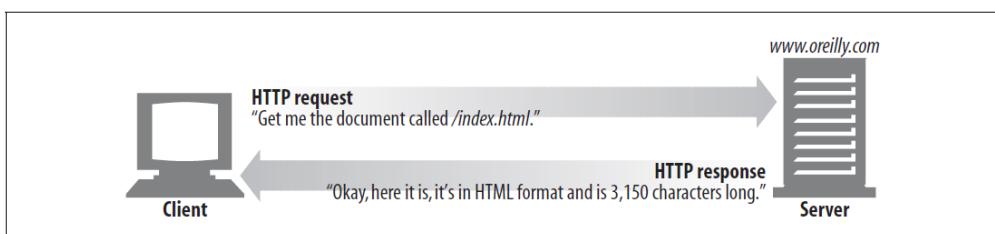
Definicija 1.0.2 — Veb. *Veb* (engl. *world wide web*) predstavlja najpoznatiji distribuirani sistem koji se izvršava preko Interneta. Distribuirani sistem korisnicima prikazuje jedinstven model koji apstrahuje skup nezavisnih računara. Dakle, to je softverski sistem koji se izvršava u mreži, zaklanja je i daje joj visoki stepen ujednačenosti.

1.1 Klijentsko-serverski model

Jedna od najznačajnijih upotreba računarskih mreža predstavlja deljenje sadržaja. Internet i veb omogućavaju deljenje sadržaja, čiji je cilj da se podaci učine dostupni svima koji se nalaze u mreži, bez obzira na njihovu stvarnu fizičku lokaciju.

Jedan mogući način podrazumeva postojanje dve vrste uređaja — server i klijent. U ovom modelu, podaci su uskladišteni na računarima koje nazivamo *serveri* (engl. *server*). U pitanju su uglavnom moćni računari kojima upravljaju administratori sistema. Sa druge strane, imamo korisničke, često jednostavnije računare, koje nazivamo *klijenti* (engl. *client*), pomoću kojih se pristupa udaljenim sadržajima.

Opisani sistem se naziva *klijentsko-serverski model* (engl. *client-server model*) i predstavlja najupotrebljiviji model na Internetu. Na slici 1.2 dat je jednostavan grafički prikaz komunikacije između klijenta i servera u opisanom modelu. Prvo, na osnovu korisničkog upita, klijent šalje zahtev serveru i traži od njega da mu isporuči sadržaj. Nakon primanja i obrade zahteva, server isporučuje odgovor klijentu, koji klijent dalje obrađuje i prikazuje korisniku.

Slika 1.2: Klijent-server model.

U ovom modelu vidimo da korisnik zadaje upit na svom klijentskom računaru. Takođe, vidimo da klijentski računar treba da prikaže rezultat upita korisniku. Postavlja se pitanje na koji način se vrši ova komunikacija između klijenta i korisnika. Odgovor na ovo pitanje daju aplikacije koje se nazivaju veb pregledači, o kojima govorimo u nastavku. Na komunikaciju u klijent-server modelu ćemo se detaljnije osvrnuti u sekciji 1.3.

1.2 Rad veb pregledača

Definicija 1.2.1 — Veb pregledač. *Veb pregledač* (engl. *web browser*) predstavlja korisničku aplikaciju čiji je glavni cilj predstavljanje sadržaja na vebu, dohvatanjem sadržaja sa servera i njihovim prikazivanjem u prozoru pregledača.

Primeri veb pregledača su: Chrome, Firefox, Internet Explorer, Microsoft Edge, Safari, Opera i dr. Pod sadržajem na vebu podrazumevamo: obeleženi tekst (na primer, HTML i CSS datoteke), izvorni kod za upravljanje dinamičkim sadržajem (na primer, JavaScript datoteke), multimedijalne datoteke (na primer, datoteke sa ekstenzijama .png, .jpeg, .gif, .mp4, .mp3, .ogg, .swf, i dr.), informacije sadržane u tekstualnim datotekama i bazama podataka i sl. Na samom startu ćemo napraviti razliku između veb pregledača i pretraživačke mašine, s obzirom da se ta dva pojma često razmatraju kao sinonimi, iako to nisu.

Definicija 1.2.2 — Pretraživačka mašina. *Pretraživačka mašina* (engl. *search engine*) predstavlja veb prezentaciju koja sadrži informacije o drugim veb prezentacijama.

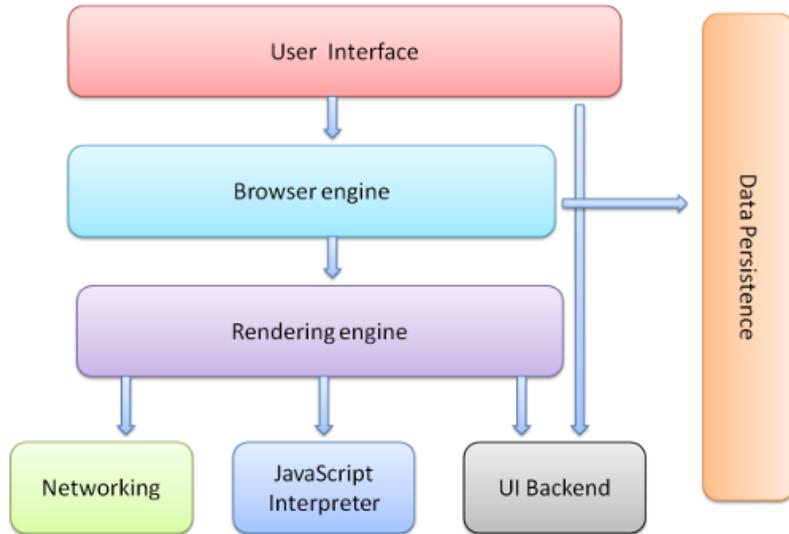
Sada ćemo se upoznati sa glavnim komponentama koje čine veb pregledač. Na slici 1.3, dat je pregled komponenti i njihov međusobni uticaj. Komponente veb pregledača su:

1. Korisnički interfejs (engl. *user interface*) predstavlja komponentu koja je vidljiva korisniku i koja prikazuje rezultate pretrage. Glavni delovi korisničkog interfejsa su: prozor za prikaz sadržaja, adresna linija za pretragu sadržaja, razne kontrole za navigaciju kroz sadržaje, njihovo memorisanje zarad bržeg pronalaženja, opcije za prikazivanje i upravljanje samom aplikacijom i dr.
2. Mašina pregledača (engl. *browser engine*) predstavlja softverski deo aplikacije koja izvršava operacije upita i upravljanja mašinom za prikazivanje.
3. Mašina za prikazivanje (engl. *rendering engine*) odgovorna je za prikaz traženog sadržaja. Na primer, ukoliko je korisnik zatražio HTML stranicu, ovaj deo aplikacije će izvršiti parsiranje i prikaz te HTML stranice.
4. Umrežavač (engl. *networking*) obavlja slanje i prihvatanje poruka preko mreže, na primer, HTTP zahteve. Koristi različite implementacije za različite platforme korišćenjem platformski-nezavisnog interfejsa.
5. Grafička mašina (engl. *UI backend*) koristi se za iscrtavanje osnovnih kontrola poput dugmića i prozora. Ovaj deo predstavlja platformski-nezavisani interfejs ispod kojeg se nalaze pozivi ka grafičkoj mašini operativnog sistema.
6. JavaScript interpreter (engl. *JavaScript interpreter*) koristi se za parsiranje i izvršavanje JavaScript koda¹.
7. Skladište (engl. *data persistence*) predstavlja sloj za skladištenje različitih informacija potrebnih veb pregledaču, kao što su kolačići. Većina savremenih veb pregledača podržava mehanizme za skladištenje, kao što su `localStorage`, `IndexedDB`, `WebSQL` i `FileSystem`.

1.2.1 Mašina za prikazivanje

Podrazumevano, mašina za prikazivanje može da prikaže HTML i XML dokumenta i slike. Ostali tipovi podataka se takođe mogu prikazivati, kroz instalaciju *dodataka* (engl. *plug-in*) ili *proširenja* (engl. *extensions*). Različiti veb pregledači koriste različite mašine za

¹Iako se ovaj deo softvera naziva *interpreter*, proces izvršavanja JavaScript koda iz izvornog koda je nešto složeniji od jednostavne interpretacije.

Slika 1.3: Glavni elementi veb pregledača.

prikazivanje: Internet Explorer koristi Trident, Firefox koristi Gecko, Safari koristi WebKit, a Chrome i Opera koriste Blink, koji se razvio iz WebKit-a.

Mašina za prikazivanje započinje svoj rad dohvatanjem sadržaja iz umreživača. Nakon toga, vrši se parsiranje HTML dokumenta i formiraju se elementi DOM stabla², od kojeg nastaje *stablo sadržaja* (engl. *content tree*). Mašina dodatno vrši parsiranje podataka o stilu dokumenta i na osnovu ovih informacija i stabla sadržaja, formira se *stablo prikazivanja* (engl. *render tree*). Stablo prikazivanja sadrži pravougaonike sa informacijama poput boje i dimenzije. Pravougaonici su raspoređeni u redosledu kojim se iscrtavaju na ekranu.

Naredna faza jeste raspoređivanje elemenata, odn. dodeljivanje svakom elementu stabla tačne koordinate na ekranu. Konačno, dolazi se do faze iscrtavanja gde se vrši obilazak stabla prikazivanja i svaki element se iscrtava korišćenjem grafičke mašine.

Ovaj proces je inkrementalan, odn. mašina za prikazivanje će pokušavati da iscrtava elemente na ekranu što je pre moguće. Drugim rečima, ona ne čeka da se parsiranje HTML dokumenta izvrši celo da bi se prešlo na naredne faze, već deo-po-deo dokumenta prolazi kroz opisan proces.

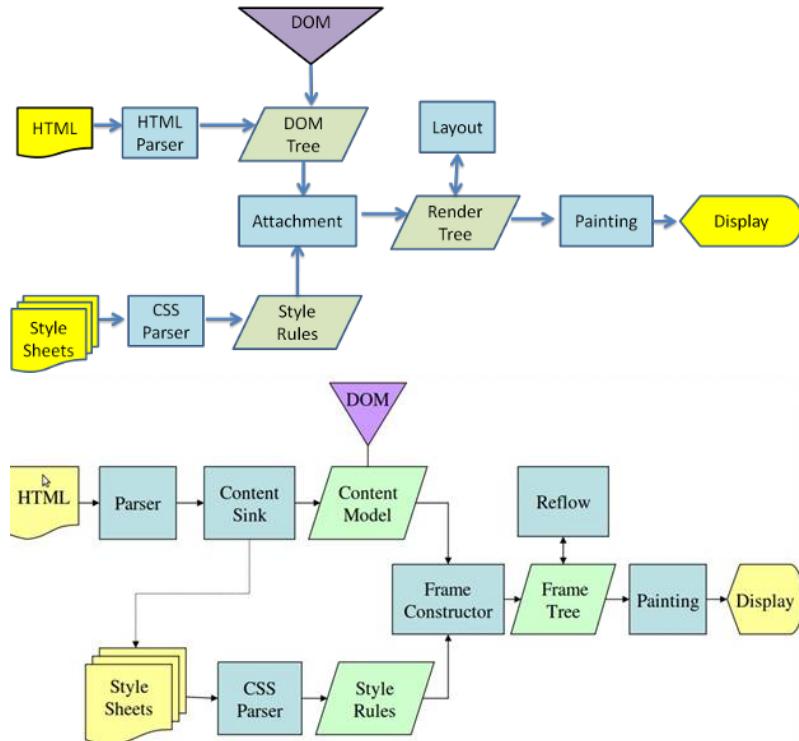
Na slici 1.4 prikazan je opisani proces prikazivanja za dve različite mašine za prikazivanje — WebKit i Gecko. Iako je terminologija koja se koristi drugačija, tok procesa se praktično ne razlikuje.

1.3 HTTP protokol

Klijenti, veb pregledači, serveri i aplikacije koje se nalaze na vebu svoju komunikaciju vrše koristeći HTTP. Možemo reći da je HTTP zajednički jezik svih podistema na vebu.

Definicija 1.3.1 — Protokol. *Protokol* (engl. *protocol*) predstavlja dogovor između dve jedinke o tome kako treba da teče njihova međusobna komunikacija.

²Više informacija o DOM-u se može pronaći na adresi <https://www.w3.org/DOM/DOMTR>.

Slika 1.4: Grafički prikazi procesa prikazivanja u različitim mašinama za prikazivanje: WebKit (gore) i Gecko (dole).

Definicija 1.3.2 — HTTP. Protokol za prenos hiperteksta (engl. *HyperText Transfer Protocol*, skr. HTTP) predstavlja široko korišćen protokol za komunikaciju između aplikacija.

S obzirom da Internet sadrži ogroman broj različitih tipova sadržaja, HTTP pažljivo označava svaki sadržaj koji se deli oznakom tipa sadržaja koji se naziva *MIME* (engl. *Multipurpose Internet Mail Extension*). U klijent-serveru modelu komunikacije, server dodaje MIME tip svim sadržajima koje isporučuje u odgovoru. MIME tip se šalje kao tekstualna oznaka u obliku `<primarni tip>/<sekundarni tip>`. Na primer,

- HTML dokument ima MIME tip `text/html`;
- Neformatiran tekstualni dokument zapisan u ASCII kodnoj shemi ima MIME tip `text/plain`;
- Slika zapisana u PNG formatu ima MIME tip `image/png`;
- Dokument zapisan u Microsoft PowerPoint Presentation formatu ima MIME tip `application/vnd.ms-powerpoint`.

MIME tipova ima mnogo, što se može videti na listi dostupnoj na adresi <https://www.freeformatter.com/mime-types-list.html>.

Naredno pitanje koje možemo postaviti sebi jeste kako je klijent u stanju da pronađe server koji sadrži sadržaj koji je korisniku potreban. Jedan način je praćenjem *hiperveza* (engl. *hyperlink*) koji se nalaze na tekućoj veb stranici ili odlaskom na prethodno sačuvane veze. Međutim, šta ako se trenutno ne nalazimo ni na jednoj veb stranici ili nemamo sačuvane veze? Možemo potražiti sadržaj uz pomoć neke pretraživačke mašine, poput Google-ove.

Međutim, rekli smo da su pretraživačke mašine takođe veb prezentacije, te je potrebno doći i do njih. Rešenje na sve ove probleme jeste pridruživanje jedinstvenih imena svim resursima na Internetu.

Definicija 1.3.3 — URI. *Jedinstveni identifikator resursa* (engl. *Uniform Resource Identifier*, skr. *URI*) predstavlja jedinstveni identifikator koji se dodeljuje veb sadržaju i važi za ceo svet.

Na osnovu URI-a, klijent može da pošalje HTTP protokol ka datom sadržaju, nakon čega se ostvaruje konekcija između tog klijenta i odgovarajućeg servera. Način razrešavanja ove komunikacije neće biti tema ovog teksta. Na slici 1.5 prikazano je na koji način URI dohvata veb sadržaj. Postoje dve vrste URI-a: URL-e i URN-i. Mi ćemo se fokusirati samo na URL-e.

Definicija 1.3.4 — URL. *Jedinstvena adresa resursa* (engl. *Uniform Resource Locator*, skr. *URL*) predstavlja najčešću formu identifikacije sadržaja zasnovanu na specifičnoj lokaciji sadržaja na određenom serveru.

URL ima sledeće osnovne delove:

- *Shema* (engl. *scheme*) koja opisuje protokol koji se koristi da bi se dohvatio resurs.
- DNS ime računara, odn. adresa servera na kojem se sadržaj nalazi.
- (Opcioni) Broj *porta* (engl. *port*) na kojem se vrši konekcija ka serveru. Obično se koristi ukoliko na serveru postoji više aplikacija koje očekuju komunikaciju sa različitim klijentima putem istog protokola (na primer, HTTP protokola). U tom slučaju je potrebno precizirati sa kojom aplikacijom želimo da komuniciramo i to se obavlja putem broja porta. Ukoliko se vrši konekcija putem HTTP protokola, pri čemu je broj porta izostavljen, obično se podrazumeva broj porta 80.
- Lokalno ime koje jedinstveno identificuje sadržaj (što je obično ime datoteke na računaru na kome se sadržaj nalazi).

Na primer, URL identifikator koji identificuje ovu skriptu i predstavlja vezu ka njoj je

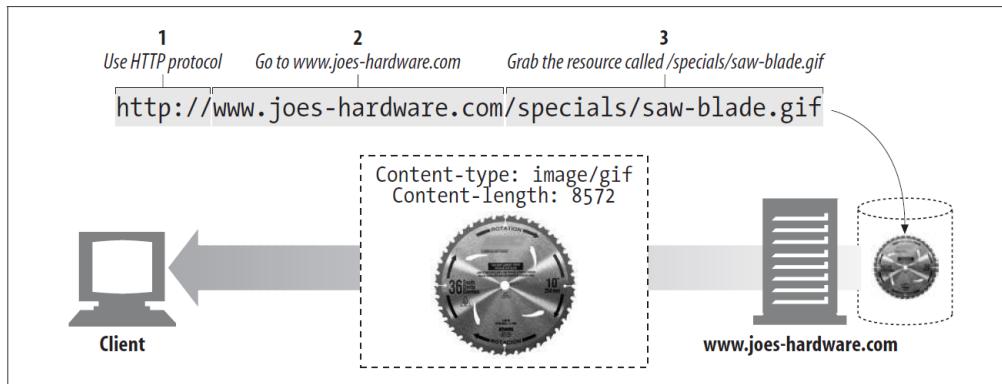
http://www.math.rs/~nikola_ajzenhamer/kursevi/przv/przv.pdf

Ovaj URL ima tri dela: protokol (*http*), DNS ime računara (*www.math.rs*) i ime/putanja datoteke (*~nikola_ajzenhamer/kursevi/przv/przv.pdf*), sa odgovarajućom interpunkcijom između delova.

1.3.1 Transakcije i poruke

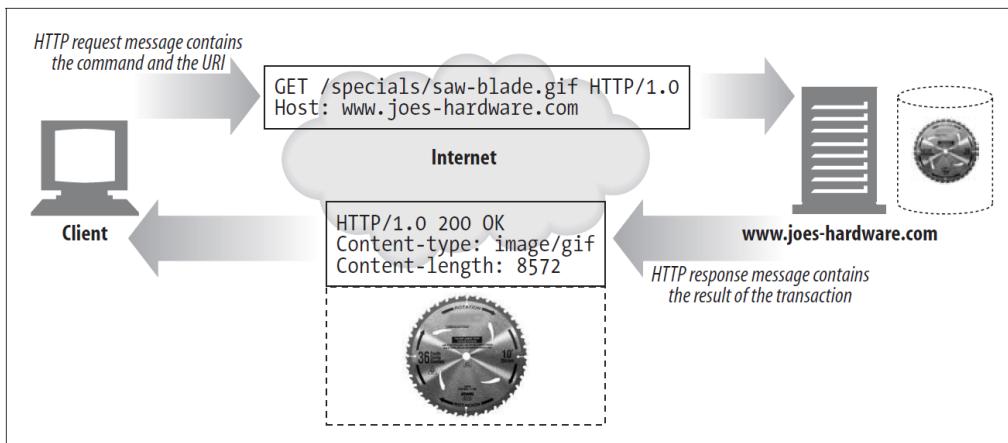
Hajde da detaljnije pogledamo kako klijent i server komuniciraju putem HTTP protokola. Kao što smo ranije opisali, klijent prvo šalje *zahtev* (engl. *request*) serveru, a zatim od servera dobija *odgovor* (engl. *response*). Upravo ove dve razmene čine jednu transakciju u HTTP protokolu, što je prikazano na slici 1.6. Istaknimo važnost ovog pojma narednom definicijom.

Definicija 1.3.5 — HTTP transakcija. *HTTP transakcija* (engl. *HTTP transaction*) sastoji se od HTTP zahteva od klijenta ka serveru i HTTP odgovora od servera ka klijentu.

Slika 1.5: URL-i specifičuju protokol, server i lokalni resurs.

Definicija 1.3.6 — HTTP poruka. *HTTP poruka* predstavlja jedinicu komunikacije u HTTP transakciji. Sastoji se od formatiranih blokova podataka i može predstavljati bilo zahtev ili odgovor.

Slika 1.6: HTTP transakcije se sastoje od zahteva i odgovora.

HTTP poruke se sastoje od sledećih delova:

1. *Početna linija* (engl. *start line*) sadrži opis poruke.
2. *Zaglavlja* (engl. *header*) sadrži atributne koji se vezuju za poruku.
3. (Opciono) *Telo poruke* (engl. *message body*) koje sadrži podatke.

Početna linija i zaglavlja se sastoje od nekoliko linija teksta zapisanih u kodnoj shemi ASCII razdvojenih znacima za novi red (CRLF). Telo poruke može sadržati tekst, binarne podatke ili može biti prazno. Dodatno, telo je odvojeno od zaglavlja jednom praznom linijom.

Kao što smo rekli, sve HTTP poruke se dele u dve grupe: zahtevi i odgovori. Oba tipa poruka imaju osnovnu strukturu koju smo opisali. Ipak, u zavisnosti od vrste, sadržaj delova poruke se razlikuje. Tako za HTTP zahtev imamo osnovnu strukturu oblika

```
<metod> <url zahteva> <verzija>
<zaglavlja>
```

<telo>

dok za HTTP odgovor imamo osnovnu strukturu oblika (primetimo da se zahtev i odgovor razlikuju samo u početnoj liniji)

<verzija> <statusni kod> <statusna poruka>

<zaglavlja>

<telo>

U nastavku teksta govorimo detaljnije o svakom elementu opisanih struktura.

Zaglavlja

Zaglavlja se sastoje od nula ili više linija teksta. Zaglavlj je oblika

<ime>:[]<vrednost><CRLF>

Već smo napomenuli da se zaglavlja od tela zahteva odvajaju jednim CRLF karakterom. Neke verzije HTTP protokola zahtevaju da se određena zaglavlja uključe da bi zahtev ili odgovor bili validni.

HTTP specifikacije definiše neka polja zaglavlja. Naravno, aplikacije mogu definisati i svoja zaglavlja. HTTP zaglavlja se mogu klasifikovati u naredne kategorije: *opšta zaglavlja* (engl. *general header*), *zaglavlja zahteva* (engl. *request header*), *zahteva odgovora* (engl. *response header*), *zaglavlja podataka* (engl. *entity header*) i *proširena zaglavlja* (engl. *extension header*).

Opšta zaglavlja

Mogu se pojaviti i u zahtevu i u odgovoru. Oni daju osnovne informacije o poruci. Neka opšta zaglavlja su data u tabeli 1.1.

Tabela 1.1: Opšta zaglavlja i njihovi opisi.

Zaglavlje	Opis
Connection	Allows clients and servers to specify options about the request/response connection.
Date	Provides a date and time stamp telling when the message was created.
MIME-Version	Gives the version of MIME that the sender is using.
Upgrade	Gives a new version or protocol that the sender would like to "upgrade" to using.
Via	Shows what intermediaries (proxies, gateways) the message has gone through.

Zaglavlja zahteva

Sadrže više informacija o zahtevu. Server može koristiti ove informacije da bi prilagodio odgovor klijentu. Na primer, zaglavlja tipa *Accept* daju način klijentu da specifizira serveru šta žele, šta mogu da koriste, i, najvažnije od svega, šta ne žele. Uslovna zaglavlja omogućavaju da klijent postavi neka ograničenja na zahtev. Sigurnosta zaglavlja predstavljaju jednostavan mehanizam za autentikaciju zahteva. Zaglavlja proksija omogućavaju rad sa proksijima. Neka zaglavlja zahteva su data u tabeli 1.2.

Tabela 1.2: Zaglavla zahteva i njihovi opisi.

Zaglavje	Opis
Client-IP	Provides the IP address of the machine on which the client is running.
From	Provides the email address of the client's user.
Host	Gives the hostname and port of the server to which the request is being sent.
Referer	Provides the URL of the document that contains the current request URI.
User-Agent	Tells the server the name of the application making the request.
Accept	Tells the server what media types are okay to send.
Accept-Charset	Tells the server what charsets are okay to send.
Accept-Encoding	Tells the server what encodings are okay to send.
Accept-Language	Tells the server what languages are okay to send.
Expect	Allows a client to list server behaviors that it requires for a request.
If-Match	Gets the document if the entity tag matches the current entity tag for the document.
If-Modified-Since	Restricts the request unless the resource has been modified since the specified date.
If-None-Match	Gets the document if the entity tags supplied do not match those of the current document.
If-Range	Allows a conditional request for a range of a document.
If-Unmodified-Since	Restricts the request unless the resource has not been modified since the specified date.
Range	Requests a specific range of a resource, if the server supports range requests.
Authorization	Contains the data the client is supplying to the server to authenticate itself.
Cookie	Used by clients to pass a token to the server—not a true security header, but it does have security implications.
Max-Forwards	The maximum number of times a request should be forwarded to another proxy or gateway on its way to the origin server—used with the TRACE method.
Proxy-Authorization	Same as Authorization, but used when authenticating with a proxy.
Proxy-Connection	Same as Connection, but used when establishing connections with a proxy.

Zaglavja odgovora

Sadrže više informacija o odgovoru. U njima se klijentu dostavljaju informacije o tome ko šalje odgovor, mogućnosti servera ili specijalne instrukcije koje se tiču odgovora. Tako, na primer, bezbednosna zaglavla predstavljaju *zahtev* (engl. *challenge*) od klijenta koja se tiču bezbednosti, a na koja klijent treba da odgovori slanjem odgovarajućih bezbednosnih zaglavla u novom zahtevu. Neka zaglavla odgovora su data u tabeli 1.3.

Tabela 1.3: Zaglavla odgovora i njihovi opisi.

Zaglavje	Opis
Age	How old the response is.
Public	A list of request methods the server supports for its resources.
Retry-After	A date or time to try back, if a resource is unavailable.
Server	The name and version of the server's application software.
Title	For HTML documents, the title as given by the HTML document source.
Warning	A more detailed warning message than what is in the reason phrase.
Proxy-Authenticate	A list of challenges for the client from the proxy.
Set-Cookie	Not a true security header, but it has security implications; used to set a token on the client side that the server can use to identify the client.
WWW-Authenticate	A list of challenges for the client from the server.

Zaglavla podataka

Opisuju veličinu i sadržaj tela, ili sam veb sadržaj. S obzirom da i zahtevi i odgovori mogu da imaju sadržaj, ova zaglavla se mogu javiti o obema vrstama poruka. Najjednostavniji tip zaglavla podataka su informaciona zaglavla koja govore o tipovima operacija koje se mogu primeniti nad sadržajem, kao i o lokaciji sadržaja. Zaglavla tipa **Content** daju specifične informacije o sadržaju, kao što su tip, veličina i druge korisne informacije za njegovu obradu. Zaglavla keširanja daju uputstva o tome kada i kako treba keširati sadržaj. Neka zaglavla podataka su data u tabeli 1.4.

Tabela 1.4: Zaglavla podataka i njihovi opisi.

Zaglavje	Opis
Allow	Lists the request methods that can be performed on this entity.
Location	Tells the client where the entity really is located; used in directing the receiver to a (possibly new) location (URL) for the resource.
Content-Base	The base URL for resolving relative URLs within the body.
Content-Encoding	Any encoding that was performed on the body.
Content-Language	The natural language that is best used to understand the body.
Content-Length	The length or size of the body.
Content-Location	Where the resource actually is located.
Content-MD5	An MD5 checksum of the body.
Content-Range	The range of bytes that this entity represents from the entire resource.
Content-Type	The type of object that this body is.
Expires	The date and time at which this entity will no longer be valid and will need to be fetched from the original source.

Last-Modified

The last date and time when this entity changed.

Proširena zaglavlj

Ona nisu opisana HTTP specifikacijom, već su definisana specifikacijom aplikacije.

Zaglavlj se mogu definisati i u više linija tako što se naredne linije uvuku barem jednim karakterom razmaka ili tabulartora. Na primer,

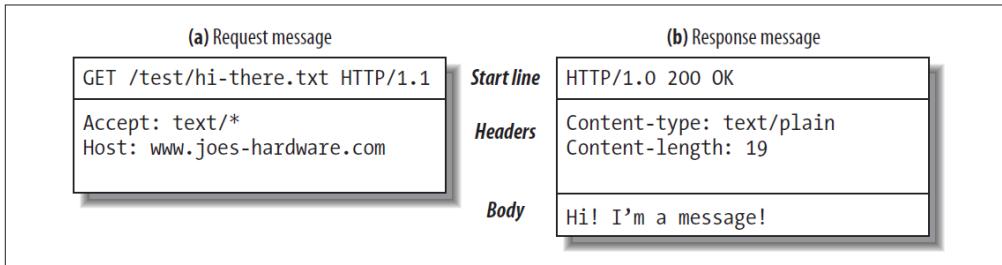
```
HTTP/1.0 200 OK
Content-Type: image/gif
Content-Length: 8572
Server: Test Server
Version 1.0
```

U ovom primeru, HTTP odgovor zadrži zaglavje sa imenom **Server** čija je vrednost razlomljena u dve linije. Očigledno, efekat ove akcije je u povećanoj čitljivosti.

Telo

Već smo rekli da telo HTTP poruke može biti prazno ili sadržati nekakve podatke. Obično se, ukoliko telo zadrži neke podatke, u poruku uključuju zaglavja o tipu podataka i njihovoj dužini. Jedan takav primer dat je na slici 1.7.

HTTP poruke mogu da sadrže različite tipove digitalnih podataka: slike, video snimke, HTML dokumente, softverske aplikacije, transakcije kreditnim karticama, elektronsku poštu i mnoge druge.

Slika 1.7: Primeri HTTP zahteva i odgovora.

HTTP metodi

HTTP protokol podržava nekoliko različitih komandi zahteva koji se nazivaju HTTP metodi. Svaki HTTP zahtev ima tačno jedan metod.

Definicija 1.3.7 — HTTP metod. *HTTP metod* (engl. *HTTP method*) govori serveru koji akciju treba da preduzme.

HTTP specifikacija definiše skup najčešćih metoda. Neki od tih metoda sa njihovim objašnjenjima su:

- **GET:** Koristi se za potražnju imenovanog sadržaja od servera ka klijentu. Telo HTTP odgovora sadrži traženi sadržaj. Često serveri dodaju informaciju o tipu sadržaja i njegovoj veličini u zaglavje odgovora.
- **HEAD:** Ponašanje je isto kao za **GET** metod, sa razlikom da server vraća samo HTTP zaglavlj iz odgovora za dati imenovani sadržaj. Telo odgovora je uvek prazno. Ovim

se omogućuje da klijent dohvati informacije o veb sadržaju, bez dohvatanja samog sadržaja, ili ispitati da li sadržaj postoji. Dodatno, može se koristiti za ispitivanje da li je došlo do modifikacije prethodno dohvaćenog sadržaja. Razvijaoci servera bi trebalo da obezbede da odgovor na **HEAD** metod vrati zaglavla koja bi bila vraćena u slučaju **GET** metoda.

- **PUT:** Ovim metodom se vrši uskladištanje podataka od klijenta u imenovani serverski sadržaj. Može se smatrati inverznom operacijom metoda **GET**. Semantika **PUT** metoda podrazumeva da server preuzme sadržaj iz tela zahteva i koristi ga bilo za kreiranje novog sadržaja ili ažuriranja sadržaja već postojećeg dokumenta.
- **POST:** Koristi se za slanje podataka od klijenta ka serverskoj aplikaciji za njihovo procesiranje. U praksi se najčešće koristi za slanje informacija iz veb formulara koje je korisnik uneo za dalju obradu na serveru. Treba biti svestan razlike između **PUT** metoda i ovog metoda — sadržaj koji se šalje metodom **PUT** se skladišti u datoteku, dok **POST** šalje podatke za rad serverske aplikacije.
- **TRACE:** Na putu od klijenta do servera, HTTP zahtev prolazi kroz različite proksi-slove, zaštitne zidove, druge aplikacije i sl. te svaka ova "prepreka" može izmeniti originalni HTTP zahtev. Korišćenjem **TRACE** metoda, poruka se prati kroz proksi-slove do ciljanog servera, i koristi se da klijent sazna kako zahtev izgleda kada dode do servera. U telu HTTP odgovora od servera se nalazi celokupan potpis HTTP zahteva koji je stigao do njega.
- **OPTIONS:** Koristi se za određivanje metoda koji su dostupni na serveru, bilo su opštima ili specifičnim slučajevima. Ovim se obezbeđuje da klijentska aplikacija odredi najbolju strategiju za pristup različitim veb sadržajima bez da im zapravo pristupa. Dostupni metodi su nabrojani kao vrednost zaglavla sa imenom **Allow**.
- **DELETE:** Predstavlja naredbu za brisanjem imenovanog sadržaja sa servera. Ipak, klijentskoj aplikaciji se ne garantuje da je operacija izvršena. HTTP specifikacija dozvoljava da server pregazi zahtev od klijenta bez da mu to kaže.

Trebalo bi da bude očigledno da metodi **POST** i **PUT** zahtevaju sadržaj u telu zahteva, dok ostali metodi to ne zahtevaju. Dodatno, server nije u nužnosti da implementira sve prethodno opisane metode. Da bi bio saglasan sa verzijom protokola HTTP 1.1, servera mora da implementira samo **GET** i **HEAD** metode za svoje sadržaje. Čak i kad server implementira sve metode, neki metodi će često imati ograničenu upotrebu. Na primer, serveri koji dozvoljavaju metode **DELETE** ili **PUT** često ne dozvoljavaju bilo kome da vrši izmenu ili dodavanje resursa. Ovakva podešavanja se implementiraju u konfiguraciji servera.

Takođe, s obzirom da je HTTP protokol dizajniran tako da se može lako nadograditi, serveri mogu da implementiraju i druge metode. Ovakve metode se nazivaju *proširene metode* (engl. *extension method*). Hajde da se nešto detaljnije pozabavimo HTTP metodima i njihovim svojstvima. Primer proširene metode bi mogao biti metod **LOCK** kojim se omogućava da server "zaključa" datoteku za menjanje dok klijent ne završi sa njom.

Definicija 1.3.8 — Bezbuden metod. *Bezbuden metod* (engl. *safe method*) predstavlja HTTP metod čijom obradom se na serveru ne izvršava nikakva akcija promene.

Pod *akcijom promene* podrazumevamo da neće doći do promene na serveru, bilo njegove konfiguracije ili ponašanja, ali češće do promene podataka koje se nalaze na serveru. Na primer, kupovinom knjige iz veb knjižare, na serveru se mogu izvršiti različite akcije promene, kao što su, na primer: dodavanje nove transakcije, ažuriranje baze podataka o raspoloživosti knjiga, povlačenje novca sa kreditne kartice i sl.

Metodi **GET** i **HEAD** treba da budu bezbedni. Naravno, ne postoji garancija da bezbedan metod zaista neće dovesti do akcije promene — to je zaduženje veb razvijaoca. Nebezbedni metodi treba da sugerisu razvijaocima HTTP aplikacija da upozore korisnike da je akcija koju će preuzeti nebezbedna. U prethodnom primeru, aplikacija bi mogla da prikaze prozor u kojem se traži od korisnika da potvrди da želi da izvrši transakciju.

URL zahteva

Kao što smo rekli, da bismo jedinstveno identifikovali željeni resurs, potrebno je da navedemo njegovu preciznu lokaciju datu URL-om. Često je moguće dati samo lokalno ime ukoliko se komunicira direktno sa serverom jer server može da prepostavi sebe za ime računara, kao i broj porta.

Verzija

Definicija 1.3.9 — Verzija. Verzija predstavlja oznaku verzije HTTP protokola koji se koristi.

Ovim se postiže način kako da HTTP aplikacije govore jedna drugoj kojoj verziji protokola treba da se pridržavaju. Verzija je oblika

`HTTP/<broj verzije>.<podbroj verzije>`

gde su `<broj verzije>` i `<podbroj verzije>` celi brojevi. Verzija treba da govori koji je najveći broj verzije HTTP protokola kojem aplikacija može da se povezuje. Do sada je bilo reči o verziji HTTP 1.1, dok ćemo se posebno osvrnuti na novine koje donosi verzija HTTP 2.0 u podsekciji 1.3.3.

Statusni kod i statusna poruka

Predstavlja trocifreni broj koji opisuje rezultat izvršavanja zahteva na serveru. Na primer, u početnoj liniji odgovora ”`HTTP/1.0 200 OK`”, statusni kod je **200**.

S obzirom da se zahtev koji šaljemo serveru može završiti na različite načine, to postoje i razni statusni kodovi. Svi oni su organizovani u grupe i dati su u tabeli 1.5. Statusni kodovi su grupisani na osnovu značenja. Za svaku kategoriju u tabeli dat je opšti interval, kao i interval u kojem se nalaze kodovi koji su predefinisani HTTP specifikacijom. Prva cifra govori o opštem statusu zahteva (na primer, da li je zahtev obrađen kako treba ili je došlo do neke greške). Preostale cifre govore detaljnije o samoj grešci.

Tabela 1.5: Kategorije statusnih kodova i njihovi opšti intervali i intervali koji sadrže kodove definisane HTTP specifikacijom.

Opšti interval	Predefinisan interval	Kategorija
100 – 199	100 – 101	Informacioni kodovi
200 – 299	200 – 206	Kodovi uspešnosti
300 – 399	300 – 305	Redirekcionni kodovi
400 – 499	400 – 417	Kodovi klijentskih grešaka
500 – 599	500 – 505	Kodovi serverskih grešaka

Kao što vidimo iz prethodne tabele, HTTP specifikacija definiše relativno mali broj statusnih kodova. To znači da prilikom rada sa serverom, možemo dobiti statusni kod, na primer **530**. Iako on nije deo HTTP specifikacije, ipak bi ga trebalo tretirati kao statusni kod iz kategorije kodova serverskih grešaka.

Statusna poruka predstavlja čitljivu reprezentaciju statusnog koda. Njen sadržaj je ceo tekst do kraja početne linije. Ipak, ukoliko dve poruke imaju isti statusni kod, ali potpuno drugačije statusne poruke, one bi trebalo biti jednakotretirane, bez obzira na to što statusne poruke sugerišu drugačije. Postoji konvencija dodeljivanja statusnih poruka odgovarajućim statusnim kodovima i dobra je praksa pratiti te smernice. Naravno, ove sugestije ne predstavljaju tvrda pravila, već su upravo samo to — sugestije.

Tabela 1.6: Statusni kodovi zadati HTTP specifikacijom, njihove statusne poruke i objašnjenja.

<i>Statusni kod</i>	<i>Statusna poruka</i>	<i>Objašnjenje</i>
100	Continue	Indikuje da je inicijalni deo zahteva prihvaćen i da klijent može nastaviti dalje. Nakon slanja ovakvog odgovora, server treba da reaguje nakon dobijanja zahteva. Koristi se za optimizovanje HTTP zahteva kada klijent želi prvo bitno da proveri da li će server prihvatići sadržaj pre nego što ga zapravo i pošalje.
101	Switching protocol	Indikuje da server menja protokol, kako je specifikованo od strane klijenta, na onaj koji je specifikovan u zaglavlju sa imenom Upgrade.
200	OK	Zahtev je u redu, telo sadrži traženi sadržaj.
201	Created	Služi za zahteve koji kreiraju sadržaj na serveru (na primer, PUT). Telo odgovora bi trebalo da sadrži URL-e za referenciranje kreiranog sadržaja, zajedno sa zaglavljem sa imenom Location koji sadrži najspecifičniju referencu. Server mora da kreira datoteku pre slanja ovog statusnog koda.
202	Accepted	Zahtev je prihvaćen, ali server još uvek nije preduzeo nikakvu akciju. Nema garancije da će server kompletirati zahtev; ovo samo govori da je zahtev delovao u redu kada ga je server prihvatio. Server bi trebalo da uključi opis statusa zahteva u telo odgovora, i eventualno procenu kada će biti izvršen zahtev (ili referencu ka ovim informacijama).
203	Non-Authoritative Information	Informacije koje se sadrže u zaglavlju podataka (videti deo Zaglavlja ispod) dolaze ne od originalnog servera već od kopije sadržaja. Ovo se može desiti ako je meduserver imao kopiju sadržaja, ali nije mogao da validira ili nije validirao metainformacije (zaglavlja) koje je poslao u vezi sa sadržajem.
204	No Content	Odgovor sadrži početnu liniju i zaglavlja, ali ne i telo. Najčešće se koristi za ažuriranje pregledača bez prebacivanja na novi dokument (na primer, osvežavanje veb formulara).
205	Reset Content	Govori pregledaču da obriše sadržaj elemenata HTML formulara na trenutnoj stranici.
206	Partial Content	Klijenti mogu tražiti deo dokumenta korišćenjem specijalnih zaglavlja. Ovaj statusni kod govori da je zahtev za delom dokumenta uspešno izveden.

		Vraća se kada klijent zahteva URL koji referiše na više sadržaja, kao što je server koji sadrži srpsku i englesku verziju HTML dokumenta. Ovaj kod se vraća zajedno sa listom opcija; korisnik može da odabere koji dokument želi. Server može da priloži najpoželjniji URL u zaglavljtu sa imenom Location. Koristi se kada je sadržaj na datom URL-u pomeren na drugu lokaciju. Odgovor treba da sadrži URL lokacije na koju je sadržaj prebačen u zaglavljtu sa imenom Location.
300	Multiple Choices	
301	Moved Permanently	
302	Found	Poput koda 301, sa razlikom da je URL zadat u zaglavljtu sa imenom Location privremenog tipa. Budući zahtevi bi trebalo da koriste stari URL. Koristi se da se kaže klijentu da bi resurs trebalo da se dohvata korišćenjem drugog URL-a, navedenog u zaglavljtu sa imenom Location. Njegovo glavno korišćenje je da dozvoli odgovore za POST zahteve za usmeravanje klijenta ka sadržaju. Klijenti mogu da šalju uslovne zahteve, na primer, da zatraže sadržaj GET metodom ukoliko nije menjan skorije, ovaj kod se šalje kao indikator da sadržaj nije menjan. Odgovori koji šalju ovaj kod treba da imaju prazno telo. Koristi se za indikaciju da se sadržaju mora pristupati preko proksija. Lokacija proksija je data u zaglavljtu sa imenom Location. Napomenimo da je ovo naznaka klijentu da koristi proksi za taj konkretan resurs, a ne uopšteno.
303	See Other	
304	Not Modified	Ovaj statusni kod nije specifikovan u HTTP specifikaciji.
305	Use Proxy	
306	(Unused)	Poput koda 302.
307	Temporary Redirect	
400	Bad Request	Služi za obaveštenje klijentu da je poslat loš zahtev. Vraća se zajedno za odgovarajućim zaglavljima koja zahtevaju od klijenta da izvrši autentikaciju pre nego što dobije pristup sadržaju.
401	Unauthorized	Trenutno nije korišćen, ali je rezervisan za buduću upotrebu.
402	Payment Required	Obaveštenje klijenta da je server odbio da izvrši zahtev. Server može da uključi u telo odgovora razlog za odbijanje, ali često se to ne radi.
403	Forbidden	Koristi se kao indikacija da server ne može da pronađe traženi URL. Često se prosleđuje sadržaj u telu odgovora koji klijent treba da prikaže korisniku. Koristi se kada klijent pokuša da izvrši metod koji nije implementiran na serveru. Zaglavje sa imenom Allow bi trebalo da se uključi, a njegova vrednost da se postavi na listu metoda koje server može da podrži.
404	Not Found	
405	Method Not Allowed	

406	Not Acceptable	Klijenti mogu da naznače koje tipove sadržaja mogu da prihvate. Ovaj kod se koristi kad server nema sadržaj koji odgovara URL-u koji odgovara klijentu.
407	Proxy Authentication Required	Poput koda 401, ali se koristi od proksi-servera koji zahtevaju autentikaciju za sadržaj.
408	Request Timeout	Ako klijent potroši previše vremena da završi zahtev, server može da pošalje ovaj kod i da zatvori konekciju. Dužina zavisi od podešavanja servera.
409	Conflict	Indikuje neku vrstu konflikta koju zahtev izaziva nad sadržajem. Odgovor treba da sadrži detalje o konfliktu u svom telu.
410	Gone	Poput koda 404, ali uz signalizaciju da je server nekada imao traženi sadržaj. Obično ga koriste sistem administratori da obaveste klijente kada je sadržaj pomeren.
411	Length Required	Koristi se kada server zahteva da klijent dostavi zaglavlje sa imenom Content-Length u svom zahtevu.
412	Precondition Failed	Koristi se ako klijent napravi uslovni zahtev i jedan od uslova ne uspe. Uslovni zahtevi se javljaju kada klijent uključi zaglavlje sa imenom Expect.
413	Request Entity Too Large	Koristi se kada klijent šalje telo sadržaja koje je veće nego što server može ili želi da procesira.
414	Request URI Too Long	Koristi se kada klijent šalje zahtev sa URL-om koji je veći nego što server može ili želi da obradi.
415	Unsupported Media Type	Koristi se kada klijent šalje sadržaj one vrste koji server ne razume ili ne podržava.
416	Requested Range Not Satisfiable	Koristi se kada klijent šalje zahtev koji traži određeni deo sadržaja i taj deo je nevažeći ili nije mogao biti ispunjen.
417	Expectation Failed	Koristi se kada zahtev koji sadrži očekivanje u zaglavljima sa imenom Expect server nije mogao zadovoljiti.
500	Internal Server Error	Koristi se kada server dođe do greške koja onemogući server da ispunji zahtev.
501	Not Implemented	Koristi se kada klijent napravi zahtev koji je van mogućnosti servera (na primer, korišćenje metoda zahteva koji server ne podržava).
502	Bad Gateway	Koristi se kada server koji deluje kao posrednik susreće lažni odgovor od sledeće veze u lancu odgovora na zahtev.
503	Service Unavailable	Koristi se da naznači da server trenutno ne može da ispunji zahtev, ali da će biti u mogućnosti u budućnosti. Ako server zna kada će sadržaj postati dostupan, onda može uključiti zaglavlje sa imenom Retry-After u odgovoru.

504	Gateway Timeout	Slično kodu 408, osim što odgovor dolazi iz proksija koji je istekao čekajući na svoj zahtev od drugog servera.
505	HTTP Version Not Supported	Koristi se kada server primi zahtev u verziji protokola koji ne može ili neće podržati. Neke serverske aplikacije biraju da ne podržavaju starije verzije protokola.

1.3.2 HTTPS

1.3.3 HTTP 2.0

Literatura za ovu oblast

- [GG05] A. Grosskurth i M. W. Godfrey. „A reference architecture for web browsers”. U: Washington: IEEE Computer Society, 2005., strane 661–664. ISBN: 0769523684.
- [05] *Proceedings of the 21st IEEE international conference on software maintenance (ICSM'05), Volume 00, held in Budapest, Hungary, September 25-30, 2005.* Washington: IEEE Computer Society, 2005. ISBN: 0769523684.
- [Tan02] A. Tanenbaum. *Computer Networks*. 4th. Prentice Hall Professional Technical Reference, 2002. ISBN: 0130661023.
- [Tot+02] B. Totty i drugi. *Http: The Definitive Guide*. Sebastopol, CA, USA: O'Reilly & Associates, Inc., 2002. ISBN: 1565925092.

2. JavaScript

JavaScript je nastao 1995. godine kao jezik za veb pregledač Netscape Navigator, pomoću kojih je bilo moguće dodati programske sposobnosti veb stranicama. Od tada je jezik usvojen od strane svih modernih veb pregledača. Vremenom je napisan dokument kojim se standardizuje ponašanje veb pregledača za koje se tvrdi da podržavaju JavaScript, i taj standard se naziva ECMAScript standard. Mi ćemo koristiti oba termina podjednako, s obzirom da to i jesu dva naziva za isti jezik.

U ovom poglavlju će se najpre upoznati sa jednostavnijim elementima JavaScript jezika, a zatim ćemo uroniti u nešto kompleksnije elemente. Na kraju ovog poglavlja, čitalac bi trebalo da bude u stanju da razume osnovno funkcionisanje jezika JavaScript i da bude sposobljen za pisanje programa u ovom jeziku. U nastavku kursa, JavaScript će nam služiti kao jezik za sve programske delove naših zadataka.

2.1 Izvršavanje JavaScript koda

Pre nego što započnemo diskusiju o sintaksi i semantici programskog jezika JavaScript, potrebno je da razumemo kako je moguće da izvršimo izvorni kod koji budemo napisali. JavaScript kod se izvršava u okviru *okruženja za izvršavanje* (engl. *engine*) koje nam omogućava bezbedno okruženje za izvršavanje koda. Sve definicije promenljivih, funkcija i dr. se izvršavaju u okviru ovog okruženja, odvojenog od operativnog sistema. Okruženje za izvršavanje predstavlja kompleksan softverski sistem koji se sastoji od mnogo delova, a njegov najznačajniji deo jeste *interpreter* (engl. *interpreter*) koji služi za kompiliranje¹ i izvršavanje JavaScript koda. Jedan od najpopularnijih okruženja za izvršavanje jeste *V8*². Suštinski, V8 predstavlja C++ program kojem se prosleđuje JavaScript, koji on zatim kompilira i izvršava. Zadaci koje V8 obavlja su:

¹Termin *kompiliranje* u kontekstu izvršavanja JavaScript jezika nema isto značenje kao kompiliranje jezika poput C++ čiji je finalni proizvod mašinski kod koji se izvršava na operativnom sistemu.

²Zvanična veb prezentacija se može pronaći na adresi <https://v8.dev/>.

- Kompiliranje i izvršavanje JavaScript koda.
- Upravljanje stekom poziva funkcija.
- Upravljanje dinamičkom memorijom.
- Sakupljanje otpadaka.
- Obezbeđivanje tipova podataka, operatora, objekata i funkcija.

Predimo sada na načine za izvršavanje JavaScript koda:

1. *JavaScript na klijentu.* Ovaj način predstavlja tradicionalni pristup korišćenja JavaScript jezika u kojem se on koristi za razvoj veb aplikacija koje se izvršavaju u okviru veb pregledača na klijentskom računaru. Svi savremeni veb pregledači imaju kao deo svog sistema okruženje za izvršavanje (na primer, Google Chrome ima V8) koji se koristi za izvršavanje JavaScript koda.
2. *JavaScript na serveru.* Ovaj način predstavlja relativno noviji pristup korišćenja JavaScript jezika u kojem se on koristi za razvoj veb aplikacija koje se izvršavaju u okviru operativnog sistema na serverskom računaru. Savremeni razvoj serverskih veb aplikacija se sve više usmerava ka JavaScript jeziku, pri čemu je najpopularniji izbor softverski sistem Node.js³ koji je izgrađen nad V8 okruženjem za izvršavanje. Korišćenjem Node.js sistema, moguće je konstruisati serverske aplikacije koje su se tradicionalno razvijale korišćenjem, na primer, programskih jezika PHP ili Python.

JavaScript na klijentu

Da bismo izvršili neki JavaScript kod u veb pregledaču, potrebno je da veb pregledaču otvari `html` datoteku koja u svojoj strukturi sadrži JavaScript kod. Međutim, taj kod se ne može javiti bilo gde u HTML kodu, već se mora navesti kao sadržaj elementa `script`, kao u narednom kodu:

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html>
3
4  <head>
5      <meta charset="UTF-8">
6      <title>JavaScript</title>
7  </head>
8
9  <body>
10     <script>
11         // JavaScript kod ide ovde
12         var x = 1;
13     </script>
14 </body>
15
16 </html>
```

Element `script` se ipak može naći bilo gde u sadržaju elemenata `head` ili `body`. Štaviše, možemo imati više `script` elemenata.

Alternativno, možemo JavaScript kod pisati u eksternoj datoteci sa ekstenzijom `js`. Ovakva datoteka se zatim uključuje u HTML kod ponovo pomoću elementa `script`, navođenjem putanje do te datoteke kao vrednost atributa `src`, kao u narednom kodu:

Datoteka `index.html`:

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html>
```

³Zvanična veb prezentacija se može pronaći na adresi <https://nodejs.org/en/>.

```
3 <head>
4   <meta charset="UTF-8">
5   <title>JavaScript</title>
6 </head>
7
8 <body>
9   <script src="index.js"></script>
10 </body>
11
12 </html>
```

Datoteka `index.js`:

```
1 // JavaScript kod ide ovde
2 var x = 1;
```

U oba slučaja će veb pregledač, čim nađe na element script, proslediti JavaScript kod JavaScript interpretalu koji taj kod odmah izvršava. Ovo je važna napomena koju uvek treba imati na umu. Ako postoji JavaScript kod koji menja neki deo veb stranice, onda je potrebno da je taj deo stranice definisan u HTML kodu pre tog JavaScript koda. U suprotnom, može doći do pojave grešaka.

JavaScript na serveru

U poglavlju 5 detaljno ćemo diskutovati o razvoju serverskih veb aplikacija i načinima za njihovo izvršavanje, pod odgovarajućoj arhitekturom koja nam se prirodno nameće u radu sa Node.js sistemom. Za sada, prikazaćemo samo elementarno izvršavanje JavaScript koda na serveru.

Nakon instalacije Node.js sistema, na raspolaganju nam je program `node` koji se pokreće iz komandne linije. Ukoliko ga pokrenemo bez argumenata, biće nam prikazan Node.js REPL (skraćeno od *Read-Evaluate-Print-Loop*), u kojem možemo da kucamo kod:

```
C:\WINDOWS\system32>node
Welcome to Node.js v12.4.0.
Type ".help" for more information.
>
```

Izvršavanje koda se vrši unošenjem naredbi jezika kada vidimo oznaku `>`. REPL takođe podržava izračunavanje proizvoljnih izraza:

```
C:\WINDOWS\system32>node
Welcome to Node.js v12.4.0.
Type ".help" for more information.
> var x = 1;
undefined
> x
1
> .exit

C:\WINDOWS\system32>
```

Problem sa ovim načinom jeste što nam je najčešće nezgodno da kucamo kod u terminalu; preferiramo korišćenje tekstualnih editora, kao što je Visual Studio Code⁴. Dodatno, jednom kada završimo rad u REPL-u, sav kod koji smo napisali se gubi. Umesto toga,

⁴Zvanična veb prezentacija se može pronaći na adresi <https://code.visualstudio.com/>.

bolje je sačuvati kod u neku datoteku, na primer, `kod.js`, a zatim taj kod izvršiti pozivom programa `node` i prosleđivanjem putanje do datoteke kao njegov argument:

```
C:\WINDOWS\system32>node kod.js
```

2.2 Osnovni elementi jezika

Ova sekcija je posvećena prikazivanju osnovnih elemenata jezika JavaScript, kao što su tipovi podataka, literali, definisanju promenljivih, ispisivanju vrednosti u konzoli i poređenju vrednosti po jednakosti.

2.2.1 Tipovi i operatori

Brojevi

Najjednostavniji tip podataka je *numerički* (engl. *number*). Svi numerički tipovi su zapisani u 64 bita. Nad numeričkim tipovima su definisani standardni binarni operatori `+`, `-`, `*`, `/`, `%`, `<`, `<=`, `>`, `>=` i unarni operator `-`, sa standardnim pravilima za prednost. Zagrade `(` i `)` mogu da promene prednost izračunavanja. Takođe, podrazumeva se leva asocijativnost. JavaScript podržava:

- celobrojne vrednosti — `0`, `7`, `-42`, ...
- razlomljene vrednosti — `9.81`, `2.998e8` ($= 2.998 \cdot 10^8$), ...
- "beskonačnosti" — `Infinity`, `-Infinity`
- `NaN` — označava da "nije broj" (skr. *Not a Number*), iako je njegov tip numerički. Ovaj rezultat možemo dobiti ako, na primer, pokušamo da izračunamo `0 / 0` ili `Infinity - Infinity`, ili bilo koju drugu nedefinisanu operaciju.

Niske

Sledeći osnovni tip su *niske* (engl. *string*). Niske se koriste za reprezentaciju teksta. Kodna shema koja se koristi je Unicode. Možemo konstruisati literal ovog tipa pomoću jednostrukih ili dvostrukih navodnika, kao i "nakošenih" navodnika (tzv. *šablon-literali* (engl. *template literals*)). Na primer:

- `'Programiranje u JavaScript-u je kul!'`
- `"Koriscenje jQuery-a je bolje!"`
- ``A tek da vidis Angular!``

Treba voditi računa o tome da kad započnemo literal niske jednim od ova tri karaktera navodnika, prvi sledeći put kada se nađe na taj karakter, to će se smatrati krajem niske. Zato ne možemo direktno ugnezđavati, na primer, jednostrukе navodnike, već ih moramo označiti (engl. *escape*). Označavanje se vrši stavljanjem karaktera `\` ispred karaktera koji želimo da označimo. U narednom primeru, prva linija predstavlja neispravno, a druga linija ispravno ugnezđavanje navodnika:

```
1 'A onda je rekao: 'Uradicu to!' // Neispravno
2 'A onda je rekao: \'Uradicu to!\'' // Ispravno
```

Ako želimo da imamo višelinjske niske, to možemo uraditi na dva načina:

- Korišćenjem označenog karaktera za novi red `\n` na mestu gde želimo prelomiti u novi red. Na primer:

```
1 'Ovo je sve prva linija\nA odavde kreće druga linija'
```

- Korišćenjem šablon-literalala i prelamanjem tasterom za novi red na mestu gde želimo prelomiti u novi red. Na primer,

```
1 `Ovo je sve prva linija
2 A odavde kreće druga linija`
```

Niske se mogu *nadovezivati* (engl. *concatenate*) operatorom `+`. Na primer, niska '*nadovezivanje*' se može dobiti izračunavanjem narednog izraza:

```
1 'na' + 'do' + 'vezivanje'
```

Poređenje niski pomoću standardnih operatora za poređenje `<`, `<=`, `>` i `>=` se vrši tako što se niske upoređuju leksikografski.

Šablon literali imaju još jedno zanimljivo svojstvo. U njih se mogu ugnežđavati razni drugi izrazi. Na primer, pri izračunavanju izraza

```
1 `Dva plus dva je jednak ${2 + 2}`
```

prvo će se izračunati vrednost izraza zapisan između `${ }`, zatim će se njegova vrednost konvertovati u nisku, i na kraju, ta niska će biti ugnežđena na tu poziciju. Dakle, prethodni izraz će biti izračunat u nisku

```
1 'Dva plus dva je jednak 4'
```

Bulove vrednosti

JavaScript takođe podržava izračunavanja koja proizvode Bulove vrednosti — `true` (tačno) i `false` (netačno). Binarni operatori poređenja regularno proizvode Bulove vrednosti nakon izračunavanja. Kao i u drugim programskom jezicima, Bulove vrednosti se najčešće koriste kao uslovi u naredbama grananja, petlji, i dr.

Baratanje Bulovim vrednostima se može jednostavno obaviti korišćenjem standardnih binarnih operatora `&&` (konjukcije), `||` (disjunkcije), unarnog operatora `!` (negacije) i ternarnog operatora `?:` (uslovni operator).

Nedostajuće vrednosti

Postoje dve specijalne vrednosti, `null` i `undefined`, koje se koriste da označe odsustvo "vrednosti koje ima značenje". One same predstavljaju vrednosti, ali ne nose nikakvu informaciju. Mnoga izračunavanja u jeziku JavaScript koja ne proizvode vrednosti koje imaju značenje (u nastavku poglavљa ćemo se upoznati sa njima) proizvode `undefined` jednostavno zato što moraju da dobiju nekakvu vrednost.

Operator `typeof`

Operator `typeof` kao argument dobija proizvoljan izraz, a rezultat njegove primene na taj izraz jeste niska koja sadrži naziv tipa izraza nad kojim se primenjuje:

```
1 typeof 1;                      // 'number'
2 typeof 'Tekstualni sadrzaj';    // 'string'
3 typeof true;                   // 'boolean'
4 typeof undefined;              // 'undefined'
5 typeof null;                   // 'object'
```

Kao što vidimo, iako smo rekli da izrazi `undefined` i `null` nose isto značenje, njihovi tipovi su očigledno različiti. Ovo će nam biti važna napomena za nadalje i posebno, kada budemo govorili o konceptu *objekata* u JavaScript jeziku.

Implicitne konverzije

JavaScript je programski jezik koji može da "proguta" razne programske izraze koji uključuju osnovne tipove i da izračuna od njih nekakve vrednosti, koje možda ne bismo očekivali. Na primer:

- Vrednost izraza `8 * null` je `0`.
- Vrednost izraza `'5' - 1` je `4`.
- Vrednost izraza `'5' + 1` je `'51'`.
- Vrednost izraza `'pet' * 2` je `NaN`.
- Vrednost izraza `!''` je `true`.

Objašnjenje za ovakvo ponašanje leži u *implicitnoj konverziji*. Naime, kada se nekom operatoru proslede tipovi koji su različiti (primeri 1 – 4) ili tip koji on ne očekuje (primer 5), JavaScript će pokušati da, nekim komplikovanim mehanizmom, konvertuje tipove tako da može da primeni operator na njih. U slučaju da to ne uspe, rezultat je `NaN`. Na primer:

- U prvom primeru, prazna vrednost `null` se konvertuje u broj `0`, pa se izračunava množenje brojeva `8 * 0`.
- U drugom primeru, vrednost niske `'5'` se konvertuje u broj `5`, pa se izračunava oduzimanje brojeva `5 - 1`.
- U trećem primeru, vrednost broja `1` se konvertuje u nisku `'1'`, pa se izračunava nadovezivanje niski `'5' + '1'`.
- U četvrtom primeru, vrednost niske `'pet'` se ne može mapirati u brojčanu vrednost na očigledan način (isto važi i za `undefined`), pa ta konverzija rezultuje vrednošću `NaN`, pa se izračunava množenje `NaN * 2`.
- U petom primeru, vrednost niske `''` se konvertuje u `false`, pa se izračunava negacija `!false`.

Poređenje po jednakosti i nejednakosti

Jedan slučaj implicitne konverzije koji treba posebno razmotriti jeste kada se dve vrednosti porede po jednakosti ili nejednakosti. Kada se dve vrednosti istog tipa porede operatorom `==`, rezultat je jednostavno predvideti: rezultat će biti `true` ako su vrednosti iste, osim u slučaju vrednosti `NaN` (videti ispod). Međutim, kada se tipovi razlikuju, onda nije jednostavno i, štaviše, često je zbunjujuće utvrditi rezultat poređenja.

U slučaju poređenja vrednosti `null` i `undefined`, njihovo međusobno poređenje će proizvesti `true`. Poređenje sa nekom drugom vrednošću će proizvesti `false`. Ovo može biti korisno za testiranje da li je neka vrednost smislena ili ne.

Vratimo se na slučaj poređenja dve vrednosti različitih tipova. Šta ukoliko bismo želeli da poredimo da li je neka vrednost baš `false`? Prva ideja jeste da je poredimo pomoću operatora `==` sa vrednošću `false`. Međutim, naredni primer nam pokazuje da to neće raditi dobro:

- Vrednost izraza `false == 0` je `true`.

Dakle, nismo dobili željeni efekat. Želeli bismo da nekako "preciznije" poredimo vrednosti. U tu svrhu, u jeziku JavaScript postoji operator `===` koji pored toga što proverava da li su dve vrednosti jednake, proverava i da li su te vrednosti istog tipa! Ovim rešavamo prethodni problem, što naredni primer ilustruje:

- Vrednost izraza `false === 0` je `false`.
- Vrednost izraza `false === false` je `true`.

Poređenje dve `NaN` vrednosti će u jeziku JavaScript uvek proizvesti vrednost `false`. Smisao ovoga je da, s obzirom da `NaN` predstavlja rezultat neodređenog izračunavanja, ono ne može biti jednako nekom "drugom" neodređenom izračunavanju. Za ispitivanje da li je vrednost izraza `NaN`, može se iskoristiti funkcija `Number.isNaN`, koja kao argument prihvata neki izraz, a rezultat je `true` ukoliko taj rezultat proizvodi `NaN`, a `false` inače.

Izračunavanje kratkog spoja

Bulovi operatori `&&` i `||` imaju jedno zanimljivo svojstvo koje dolazi do izražaja kada se primenjuju nad vrednostima čiji tipovi nisu Bulove vrednosti:

- Operator `||` će vratiti vrednost levo od njega onda kada je tu vrednost moguće konvertovati u `true`. Inače, vraća vrednost desno od njega. Na primer,
 - Vrednost izraza `null || 'korisnik'` je `'korisnik'`.
 - Vrednost izraza `'ime' || 'prezime'` je `'ime'`.
- Operator `&&` će vratiti vrednost levo od njega onda kada je tu vrednost moguće konvertovati u `false`. Inače, vraća vrednost desno od njega. Na primer,
 - Vrednost izraza `'' && 42` je `''`.
 - Vrednost izraza `'ti' && 'ja'` je `'ja'`.

Ovakvo ponašanje se naziva *izračunavanje kratkog spoja* (engl. *short-circuit evaluation*). Ono se najčešće koristi u slučaju kada je potrebno iskoristiti neku vrednost, ali ukoliko ona nije dostupna, možemo koristiti neku drugu, na primer, podrazumevanu:

```
1 var port = PORT_NUM || 3000;
```

Ukoliko promenljiva `PORT_NUM` nema vrednost (ili je implicitno konvertibilna u `false`), tada će vrednost promenljive `port` biti `3000`. U suprotnom će vrednost promenljive `port` biti jednak vrednosti promenljive `PORT_NUM`

Slično tome, izračunavanje kratkog spoja se može koristiti za osiguravanje da neka akcija ne dovede do nepoželjnih bočnih efekata:

```
1 var condition =
2   !(denom == 0 || (num == Infinity || num == 0) && denom == Infinity);
3
4 if (condition && num / denom) {
5   // ensures that calculating num/denom never results in NaN
6 }
```

2.2.2 Programske strukture

Kao što smo videli do sada, osnovna struktura programa koja ne pravi *bočne efekte* je *izraz*. Ipak, kako ćemo mi praviti programe koji su složeniji od jednostavnog izračunavanja izraza, potrebne su nam *naredbe* koje imaju bočne efekte, kontrole toka, funkcije, i dr.

Komentari

U programskom jeziku JavaScript, jednolinijski komentari se navode iza `//`, dok se višelinjski komentari navode između `/*` i `*/`.

Uvođenje promenljivih

Promenljive se uvode u *domet* (engl. *scope*) pomoću naredbe dodelje. Ona može imati oblik kao u narednom primeru:

```
1 let imePromenljive = 7 * 7;
```

Ključna reč `let` označava da će ova naredba dodeliti vrednost novoj promenljivoj čiji je identifikator zadat sa `imePromenljive`. Ukoliko samo deklarišemo novu promenljivu, bez defisanja njene vrednosti, a zatim zatražimo njenu vrednost, kao rezultat dobijemo `undefined`. Možemo definisati više vrednosti odvojenih zapetom:

```
1 let a = 7, b = 42;
```

Pored ključne reči `let`, postoje još dve ključne reči za uvođenje promenljivih: `var` i `const`. Ključnom reči `var` se postiže isti efekat kao sa `let` (uz dodatne razlike, videti paragraf "Domet važenja promenljivih"), a ključnom reči `const` uvodimo konstantne promenljive, tj. one promenljive kojima samo jednom možemo dodeliti vrednost. Ono što je bitno da razumemo jeste da ako je promenljiva uvedena rečju `const`, to ne znači da vrednost te promenljive nije moguće promeniti u nekim slučajevima. Na primer, ukoliko je vrednost konstantne promenljive `x` objekat⁵, nije moguće dodeliti novu vrednost promenljivoj `x`, ali je moguće izmeniti unutrašnju strukturu objekta koji joj je dodeljen.

Identifikatori mogu sadržati karaktere slova, brojeva, `_` i `$`, ali ne smeju počinjati brojem. Dodatno, zbog specijalnih značenja koje nose ključne reči, one se ne mogu koristiti kao identifikatori.

Pored operatora dodele `=`, postoje i `+=`, `-=`, `*=`, `/=`, prekisni i infiksni `++` i `--`.

Kontrole toka

Pored standardnog, linearног toka programa, u programskom jeziku JavaScript postoje uslovni i ponavljajući tokovi. Uslovni tokovi se kreiraju pomoću ključnih reči `if`, `else if` i `else`, čija je osnovna struktura:

```

1 if (uslov1) {
2     // Ako je uslov1 ispunjen
3 }
4 else if (uslov2) {
5     // Ako uslov1 nije ispunjen i uslov2 jeste ispunjen
6 }
7 // ...
8 else {
9     // Ako nijedan od prethodnih uslova nije ispunjen
10 }
```

Uslovni tok se može postići i korišćenjem `switch` konstrukta, čija je forma:

```

1 switch (izraz) {
2     case vrednost1:
3         // Ako je izraz === vrednost1
4         break;
5     case vrednost2:
6         // Ako je izraz !== vrednost1 i izraz === vrednost2
7         break;
8     // ...
9     default:
10        // Ako izraz nema nijednu od zadatih vrednosti
11        break;
12 }
```

Što se tične ponavljajućih tokova, odn. *petlji*, postoje tri vrste ovakvih tokova:

1. "Sve dok — radi"

```

1 while (uslov) {
2     // Telo se izvršava sve dok je uslov ispunjen
3 }
```

2. "Radi — sve dok"

```

1 do {
2     // Telo se izvršava barem jednom,
```

⁵Više o objektima u sekciji 2.4.

```

3      // a zatim onda sve dok je uslov ispunjen
4 } while (uslov);

```

3. "Tradicionalna for-petlja"

```

1 for (inicijalizator; uslov; korak) {
2     // Na pocetku se prvo izvrsti inicijalizator.
3     // Zatim se ponavlja sledece:
4     // - Ako je uslov ispunjen:
5     //     - Izvrsti telo
6     //     - Uradi korak
7 }

```

Ključnom reči `break` se prekida izvršavanje petlje, dok se ključnom reči `continue` kontrola toka postavlja iza kraja tela petlje (drugim rečima, preskače se ostatak tela petlje) i nastavlja se sa narednom iteracijom.

2.3 Funkcije

S obzirom da funkcije igraju izuzetno važnu ulogu u jeziku JavaScript, njima ćemo posvetiti posebnu pažnju. Funkcije se mogu definisati na više načina. Jedan od njih je dodeljivanje funkcije promenljivoj:

```

1 const imeFunkcije = function(arg1, arg2 /*, ..., argN*/) {
2     // Telo funkcije
3 };

```

Funkcije su takođe podaci i one imaju svoj tip:

```
1 console.log(typeof imeFunkcije); // 'function'
```

U primeru iznad primećujemo dve stvari. Prva je to da funkcije možemo posmatrati i kao podatke koje dodelujemo promenljivama kao vrednosti. Ovo je važna napomena koja će nas pratiti do kraja poglavlja. Drugo, primetimo da smo funkciju dodelili kao vrednost konstantnoj promenljivoj. Ovo je standardna praksa da bismo sprečili da taj identifikator dobije novu vrednost koja nije funkcija.

Funkcije se *izračunavaju* (kažemo i *pozivaju*) navođenjem njihovih imena i vrednostima za argumente. Na primer:

```

1 const stепен = function(osnova, eksponent) {
2     let rezultat = 1;
3     for (let brojac = 0; brojac < eksponent; brojac++) {
4         rezultat *= osnova;
5     }
6     return rezultat;
7 };
8
9 степен(2, 3); // Vratice rezultat 8

```

Ključna reč `return` određuje povratnu vrednost funkcije. Ukoliko ne stavimo vrednost nakon ove ključne reči, ili ukoliko uopšte nemamo `return` naredbu, smatra se da je povratna vrednost funkcije `undefined`.

Postoji jedna posebna funkcija, koja se može pozvati na sledeći način:

```
1 console.log(izraz);
```

Njena uloga je da na *tekstualni izlaz* ispiše vrednost **izraz**. U web pregledaču, tekstualni izlaz je JavaScript konzola, dok je u `node` programu tekstualni izlaz terminal u kojem je program pokrenut.

Deklaraciona notacija za funkcije

Postoji kraća notacija za uvođenje funkcija, čiji je oblik:

```
1 function imeFunkcije(arg1, arg2 /*, ..., argN */) {
2     // Telo funkcije
3 }
```

Osim što je zapis kraći, ne zahteva se karakter ; na kraju, kao kod dodeljivanja funkcije konstantnoj promenljivoj.

O rekurzivnim funkcijama

Sasvim očekivano, JavaScript programski jezik nudi mogućnost programerima da konstruišu i koriste rekurzivne funkcije. Naravno, treba voditi računa o veličini steka, i ne preteživati sa rekurzivnim pozivima. Primer rekurzivne funkcije koja računa n -ti Fibonačijev broj, a koju smo sada svi u stanju da napišemo, izgleda:

```
1 function fib(n) {
2     if (n == 0 || n == 1) {
3         return 1;
4     }
5     return fib(n-1) + fib(n-2);
6 }
```

Često je bolje implementirati iterativnu varijantu algoritma (ukoliko je moguće) nego koristiti rekurziju.

Zadatak 2.1 Napisati iterativnu varijantu algoritma `fib(n)`.

2.3.1 Domet važenja promenljivih

Uvođenjem nove promenljive definišemo domet važenja te promenljive, odn. definišemo u kojim sve delovima programskog koda možemo koristiti tu promenljivu. U zavisnosti od načina uvođenja promenljivih, možemo razlikovati globalni domet, domet funkcije i blokovski domet. O svakom od ovih će biti reči u nastavku teksta.

JavaScript jezik ima veoma intrigantan sistem za kreiranje dometa važenja promenljivih, koji može dovesti do veoma čudnih ponašanja, makar iz ugla programera koje dolaze iz drugih programskega jezika. Za početak, bitno je napomenuti da se promenljive uvode u dometu funkcija, što znači da ako je promenljiva deklarisana u okviru funkcije, ona nije vidljiva u dometu izvan te funkcije. Za uvođenja koja se dešavaju izvan svih blokova i funkcija, domet je ceo program — ovakve promenljive su *globalne*.

Argumenti funkcije su vidljivi samo u telu te funkcije. Takođe, promenljive koje uvodimo u telu funkcije su vidljive samo u telu te funkcije. Ovakve promenljive se nazivaju *lokalne*.

Što se tiče blokovskog dometa, u JavaScript jeziku (tj. do verzije ES6), blokovski domet ne postoji. Preciznije, samo promenljive koje su uvedene ključnim rečima `let` ili `const` su lokalne za blok u kojem su deklarisane. Ukoliko imamo ugnezđene blokove, ta dva bloka definišu svoje domete, pri čemu uži blok ima pristup širem bloku, ali ne i obrnuto. Za razliku od njih, promenljive uvedene ključnom reči `var` važe u celom dometu funkcije. Na primer:

```

1 const varTest = function(n) {
2     var x = 1;
3     if (true) {
4         // Ista promenljiva kao u sarem dometu!
5         var x = 2;
6         console.log(x); // 2
7     }
8     console.log(x);      // 2
9 };
10
11 const letTest = function(n) {
12     let x = 1;
13     if (true) {
14         // Uvodi se nova promenljiva u uzem dometu
15         let x = 2;
16         console.log(x); // 2
17     }
18     console.log(x);      // 1
19 };

```

Pre standarda ECMAScript 6 (kada su uvedene ključne reči `let` i `const`), programeri su bili prinuđeni da uvode promenljive ključnom reči `var`, što je moglo da dovede do situacije prikazane u prethodnom primeru. Zbog toga, podrazumevaćemo da smo sve promenljive uveli korišćenjem ključnih reči `let` ili `const` (osim u slučajevima kada je to eksplisitno naznačeno). Redeklaracija promenljive pomoću ključnih reči `let` i `const` u istom dometu se smatra greškom, i JavaScript okruženje će nam javiti da je došlo do greške tipa `SyntaxError`.

Ipak, treba razumeti ponašanje promenljivih uvedenih promenljivom `var`, o čemu ćemo pričati detaljnije u nastavku.

U narednom primeru, funkcija `f` ima pristup globalnoj promenljivoj `global`, kao i lokalno uvedenoj promenljivoj `local`. Izvan te funkcije, promenljiva `local` ne postoji:

```

1 var global = 1;
2 function f() {
3     var local = 2;
4     global++;
5     local++;
6     return global;
7 }
8
9 f();    // 2
10 f();   // 3
11
12 local; // ReferenceError: local is not defined

```

Napomenimo i da ukoliko ne deklarišemo promenljivu korišćenjem ključne reči `var`, JavaScript okruženje će kreirati promenljivu u globalnom dometu, što možda nije nešto što je očekivano:

```

1 function f() {
2     local = 2;
3 }
4
5 local; // ReferenceError: local is not defined
6 f();    // Izvrsava se naredba dodele u funkciji f
7 local; // 2

```

Smatra se dobrom praksom ukoliko minimizujemo uvođenje globalnih promenljivih — pre svega da ne bismo dolazili u koliziju sa drugim kodovima. Takođe, da bismo sprečili pojavljivanje prethodnog problema, dobro je uvek na početku funkcije staviti deklaracije svih promenljivih.

Zbog svih ovih napomena, ukoliko je moguće, treba uvoditi promenljive ključnom reči `const` ukoliko ne planiramo da promenljive redefinišemo. U slučaju da je redefinisanje promenljive neophodno, onda treba koristiti ključnu reč `let` i izbegavati `var`.

2.3.2 Izdizanje deklaracija

Programski jezik JavaScript podržava koncept koji se naziva *izdizanje deklaracija* (engl. *hoisting*). Ovaj koncept podrazumeva da se deklaracije promenljivih i funkcija stavlja u memoriju tokom faze kompiliranja. Drugim rečima, možemo u kodu, na primer, izvršavati pozive ka funkcijama pre njihove definicije. Na primer:

```
1 nazivZivotinje('pas');
2
3 function nazivZivotinje(ime) {
4     console.log(ime);
5 }
```

JavaScript izdiže samo deklaracije, ne i njihove definicije. U zavisnosti od toga kojom ključnom reči je promenljiva uvedena, razlikujemo dva ponašanja:

1. Ako je promenljiva uvedena ključnom reči `var` i ako pristupamo vrednosti ove promenljive pre nego što je ona definisana, njena vrednost će biti `undefined`.
2. Ako je promenljiva uvedena ključnom reči `let` ili `const` i ako pristupamo vrednosti ove promenljive pre nego što je ona definisana, JavaScript okruženje će javiti da je došlo do greške tipa `ReferenceError`.

Naredni primer ilustruje ovo ponašanje:

```
1 function izdizanjeDeklaracija() {
2     console.log(x); // undefined
3     console.log(y); // ReferenceError
4     var x = 1;
5     let y = 2;
6 }
```

Napomenimo da izdizanje deklaracija u kontekstu funkcija radi samo za deklaracionu notaciju, a ne i za dodeljivanje funkcije (konstantnoj) promenljivoj. U drugom slučaju, JavaScript okruženje javlja da je došlo do greške tipa `ReferenceError`, što je i očekivano u skladu sa prethodnom napomenom.

Posebno je bitno razumeti kombinacije ponašanja izdizanja deklaracije i prethodne diskusije o dometu važenja promenljivih. Na primer, neko ko razmatra naredni primer može doći do zaključka da će prvo biti ispisana vrednost 123, a zatim 1:

```
1 var a = 123;
2
3 function f() {
4     console.log(a);
5     var a = 1;
6     console.log(a);
7 }
8
9 f();
```

Ono što će zapravo biti ispisano jeste vrednost `undefined`, a zatim vrednost 1. Ovo ponašanje direktno sledi iz prethodnih diskusija: s obzirom da lokalni domet ima prioritet nad globalnim, u funkciji `f` prvo dolazi do izdizanja deklaracije lokalne promenljive `a`, zatim se ispisuje njena vrednost (koja je u tom trenutku jednaka `undefined`), zatim joj se dodeljuje vrednost 1, koja se zatim ispisuje.

2.3.3 Opcioni i podrazumevani argumenti

JavaScript je poprilično slobodan u načinu rukovanja argumentima funkcija. Pogledajmo naredne primere:

```

1 function ispisi1(x) {
2     console.log(x);
3 }
4
5 function ispisi2(a, b) {
6     console.log(a);
7     console.log(b);
8 }
9
10 ispisi1(1, 2, 'Niska'); // Ispisace samo prvi argument (1),
11                                // drugi se odbacuju
12 ispisi2(7); // Ispisace 7 za prvi argument,
13                  // i undefined za drugi argument

```

Pozivom `ispisi1(1, 2, 'Niska')` neće nastati nikakav problem — kako funkcija ima samo jedan argument, a mi smo joj prosledili tri, JavaScript će dodeliti argumentu `x` prvu prosleđenu vrednost 1, a ostale dve prosleđene vrednosti će odbaciti.

Slično, ni poziv `ispisi2(7)` neće napraviti problem — kako funkcija ima dva argumenta, a mi smo joj prosledili samo jedan, JavaScript će dodeliti prvom argumentu `a` prvu prosleđenu vrednost 7, a drugi argument `b` će dobiti vrednost `undefined`.

Dобра strana ovog ponašanja jeste da funkcija može raditi različite stvari u zavisnosti od toga sa kojim brojem argumenata je pozvana. Veoma loša strana jeste da možemo da pogrešimo broj argumenata funkcije prilikom njenog pozivanja, a da nismo ni svesni da smo napravili grešku.

Ono što možemo uraditi jeste da dodelimo *podrazumevane vrednosti* argumentima funkcije, čime oni neće dobiti `undefined` vrednosti. Na primer:

```

1 const stepen = function(osnova, eksponent = 2) {
2     let rezultat = 1;
3     for (let brojac = 0; brojac < eksponent; brojac++) {
4         rezultat *= osnova;
5     }
6     return rezultat;
7 };
8
9 stepen(2, 3);    // Vratice rezultat 8
10 stepen(10);     // Vratice rezultat 100

```

Zadatak 2.2 Napisati funkciju `pozoviMe(ime)` koja na tekstualni izlaz ispisuje naredne poruke u zavisnosti od toga kako je pozvana:

```

1 pozoviMe();          // 'Zdravo, osoba bez imena!'
2 pozoviMe('Ana');    // 'Zdravo, Ana!'

```

■ Ne koristiti uslovne kontrole toka.

2.3.4 Anonimne funkcije

Ukoliko nije potrebno da imenujemo funkciju, već samo da se izvrši jedanput, možemo koristiti anonimne funkcije. Zapravo, već smo videli anonimne funkcije, a da to nismo ni znali! Kada definišemo funkciju putem dodeljivanja konstantnoj funkciji, izraz sa desne strane jednakosti čini jednu anonimnu funkciju. Na primer, u fragmentu koda

```
1 const kvadrat = function(x) {
2     return x*x;
3 }
```

vrednost

```
1 function(x) {
2     return x*x;
3 }
```

predstavlja anonimnu funkciju.

Ovu vrednost, međutim, ne možemo da koristimo samu po sebi, već ju je moguće, na primer, dodeliti promenljivoj, proslediti kao argument funkcije, vratiti kao povratnu vrednost funkcije ili upotrebiti na neki drugi način (JavaScript ima moćne alate za rad sa funkcijama, o čemu će biti reči u kasnijem delu teksta).

Dodatno, anonimne funkcije imaju i skraćenu notaciju, koja se naziva *lambda funkcija*. Prethodni primer zapisan kao lambda funkcija izgleda:

```
1 (x) => {
2     return x*x;
3 }
```

Dakle, osnovna struktura lambda funkcije je *lista parametara => telo funkcije*. Kao što vidimo iz primera, lista parametara se navodi između zagrade (i). Dodatno, ukoliko funkcija ima jedan parametar, zgrade nisu neophodne, a ukoliko funkcija nema parametre, onda lista parametara izgleda (). Na primer:

```
1 x => {
2     return x*x;
3 }

1 () => {
2     console.log('Funkcija nema parametre!');
3 }
```

Operator *strelica* označen kao => odvaja listu parametara od tela funkcije. Telo funkcije ne mora da sadrži vitičaste zgrade { i } ukoliko ima jednu naredbu (koja upravo predstavlja i povratnu vrednost funkcije, te u tom slučaju nije potrebno navesti ni `return` ključnu reč). Na primer:

```
1 x => x * x
```

2.3.5 Samoizvršavajuće funkcije

Anonimne funkcije imaju jednu interesantnu primenu u kreiranju tzv. *samoizvršavajućih funkcija* (engl. *immediate function*). U pitanju su funkcije koje se pozivaju odmah po njihovom definisanju. Na primer:

```

1  (
2      function () {
3          alert('Pozdrav!');
4      }
5  )();

```

odnosno, ako imaju argumente:

```

1  (
2      function (name) {
3          alert('Zdravo, ' + name + '!');
4      }
5  )('svete');

```

Iako sintaksa na prvi pogled može da izgleda kompleksno, zapravo nije — potrebno je staviti obične zagrade oko anonimne funkcije, a zatim dodati još jedan par zagrade nakon toga (što zapravo predstavlja poziv te funkcije). Alternativna sintaksa podrazumeva da se prva otvorena zagrada zatvara nakon poziva funkcije. Prvobitno uvedena sintaksa i alternativna sintaksa (koju ćemo mi koristiti u nastavku), date su narednim primerom:

```

1  (function () {
2      // ...
3  })();
4
5 // ili
6
7 (function () {
8     // ...
9 })();

```

Može delovati čudno zašto bismo koristili ovako definisane (i pozvane) funkcije. Jedna česta primena jeste ukoliko želimo da izvršimo nekakve akcije bez kreiranja globalnih promenljivih. Naravno, treba uzeti u obzir da ovakve funkcije možemo izvršavati samo jedanput. Iz ove dve napomene možemo zaključiti da su samoizvršavajuće funkcije korisne za poslove inicijalizacije.

Samoizvršavajuće funkcije mogu vratiti i vrednosti, i u tom slučaju nam spoljašnji par zagrade nije neophodan, što je ilustrovano na slici 2.1. Međutim, ovo može biti konfuzno za čitanje jer ne znamo da li definišemo funkciju ili samoizvršavajuću funkciju sve do kraja definicije, kao na slici 2.2. Zbog toga treba uvek stavljati zagrade oko samoizvršavajućih funkcija.

<pre> 1 var f = (function () { 2 // something complex with 3 // temporary local variables 4 5 // return something; 6 })(); </pre>	<pre> 1 var f = function () { 2 // something complex with 3 // temporary local variables 4 5 // return something; 6 }(); </pre>
---	---

Slika 2.1: Primer dva fragmenta koda u kojem je definisana samoizvršavajuća funkcija sa spoljnjim zagradama (levo) i bez spoljnih zagrada (desno).

2.3.6 Funkcije kao podaci — nastavak

Kao što smo rekli, funkcije možemo posmatrati kao i sve druge objekte, tj. kao podatke. Ništa nas ne sprečava da definišemo funkciju unutar neke druge funkcije:

```

1 var f = function () {
2     // something complex with
3     // temporary local variables
4
5     // return something;
6 };

```

```

1 var f = function () {
2     // something complex with
3     // temporary local variables
4
5     // return something;
6 }();

```

Slika 2.2: Primer dva fragminta koda u kojem nije očigledno da li je promenljiva `f` funkcija (levo) ili povratna vrednost samoizvršavajuće funkcije (desno), sve dok ne pročitamo poslednju liniju koda.

```

1 function outer(param) {
2     function inner(theinput) {
3         return theinput * 2;
4     }
5     return 'The result is ' + inner(param);
6 }
7
8 outer(2);    // 'The result is 4'
9 inner(2);    // ReferenceError: inner is not defined

```

Kao što vidimo, poziv funkcije `outer` će izvršiti poziv funkcije `inner`. Dodatno, vidimo da funkcija `inner` nije dostupna u globalnom dometu. Zbog toga se funkcije poput `inner` često nazivaju *unutrašnje* (engl. *inner*) ili *privatne* (engl. *private*) funkcije.

Korišćenje privatnih funkcija ima nekoliko prednosti. Za početak, smanjuje se zagadživanje globalnog dometa dodatnim imenima. Dodatno, moguće je izložiti "svetu" samo one funkcije koje mi odaberemo da budu dostupne, dok neke druge ostaju sakrivene.

Takođe, funkcije je moguće vraćati kao vrednosti, što naredni primer ilustruje:

```

1 function a() {
2     console.log('A!');
3
4     return function () {
5         console.log('B!');
6     };
7 }
8
9 var newFunc = a(); // A!
10 newFunc();        // B!
11
12 // Ukoliko ne zelimo da deklarisemo novu promenljivu
13 // da bismo pozvali funkciju,
14 // mozemo jednostavno dodati par zagrada
15 a()();           // B!

```

S obzirom da funkcije mogu da vraćaju druge funkcije, da li je moguće da funkcija kao povratna vrednost pregazi spoljašnju funkciju? Odgovor je da, što naredni primer ilustruje:

```

1 function a() {
2     console.log('A!');
3
4     return function () {
5         console.log('B!');
6     };
7 }
8

```

```

9  a = a();      // A!
10 a();          // B!
11 a();          // B!

```

Očigledno, ova strategija nam može služiti za pisanje funkcija koji prvo izvršavaju neki posao inicijalizacije, a zatim postanu funkcije koje rade neku akciju. Štaviše, možemo ići korak dalje i definisati funkciju koja će sama sebe da redefiniše:

```

1  function a() {
2      console.log('A!');
3
4      a = function () {
5          console.log('B!');
6      };
7 }

```

Prvi put kada je funkcija `a` pozvana, ispisaće se '`A!`' (ovo možemo smatrati kao posao inicijalizacije), a svaki naredni poziv će ispisati '`B!`', zato što se redefiniše globalna promenljiva `a` tako što joj se dodeljuje nova funkcija.

Još jedan korak dalje ilustruje kombinaciju do sada prikazanih tehnika:

```

1  var a = (function () {
2      function someSetup() {
3          var setup = 'done';
4      }
5
6      function actualWork() {
7          console.log('Worky-worky');
8      }
9
10     someSetup();
11     return actualWork;
12 })();

```

Zadatak 2.3 Posmatrajući prethodni primer, dati odgovore na naredna pitanja:

1. Šta će biti ispisano u konzoli kada se završi naredba dodele promenljivoj `a`?
2. Šta će biti ispisano u konzoli kada se izvrši poziv `a()`; nakon izvršavanja prethodno pomenute naredbe dodele?

2.3.7 Zatvorenje

Mogućnost da se funkcije tretiraju kao vrednosti, kombinovano sa činjenicom da se lokalno-avedene promenljive kreiraju svaki put kada je funkcija pozvana, dovodi do interesantnog pitanja. Šta se dešava sa životnim vekom lokalno-avedenih promenljiva kada poziv funkcije koji ih je kreirao više nije aktivan? Naredni kod demonstrira sledeći primer: definišemo funkciju `obuhvatiVrednost` koja kreira lokalno-avedenu promenljivu. Ona zatim vraća funkciju koja dohvata i vraća tu lokalno-avedenu promenljivu.

```

1  function obuhvatiVrednost(n) {
2      let lokalnaP = n;
3      return () => lokalnaP; // Povratna vrednost je funkcija!
4  }
5
6  let obuhvatil = obuhvatiVrednost(1); // lokalnaP je bila postavljena na 1

```

```

7 let obuhvati2 = obuhvatiVrednost(2); // lokalnaP je bila postavljena na 2
8
9 console.log(obuhvati1()); // 1
10 console.log(obuhvati2()); // 2

```

Ovakvo ponašanje je dozvoljeno i radi onako kako i očekujemo — obema instancama lokalno-uvedenih promenljivih i dalje možemo da pristupimo. Ovakva situacija je dobar prikaz činjenice da se lokalno-uvedene promenljive kreiraju iznova za svaki poziv, i drugi pozivi ne mogu da utiču međusobno na vrednosti ovakvih promenljivih.

Ova sposobnost jezika — da je moguće referisati specifičnu instancu lokalno-uvedene promenljive u obuhvatajućem dometu — naziva se *zatvorenje* (engl. *closure*). Sama funkcija koja referiše na lokalno-uvedene promenljive iz lokalnih dometa oko nje naziva se *zatvorenje*. Ovo ponašanje ne samo da nam olakšava razumevanje životnog veka lokalnih promenljivih, ali takođe predstavlja i alat za korišćenje funkcija kao vrednosti na zanimljive načine.

Jedno od klasičnih pitanja vezanih za JavaScript na razgovorima za posao jeste da se napiše zatvorenje koje sabira broj sa nekim proizvoljnim brojem. Mala izmena u prethodnom primeru daje nam rešenje:

```

1 function saberi(sabirak) {
2     return broj => broj + sabirak;
3 }
4
5 let saberiSa2 = saberi(2);
6 console.log(saberiSa2(10)); // 12

```

Objasnimo još malo kako zatvorenja funkcionišu. Možemo o funkcijama kao vrednostima razmišljati na sledeći način — one sadrže kod u svom telu, ali i okruženje u kojem su kreirane. Kada se pozovu, telo funkcije vidi okruženje u kojem je kreirano, a ne okruženje u kojem je pozvano. U našem primeru, `saberi` je pozvana i kreirala je okruženje u kojem je argument `sabirak` vezan vrednošću 2. Funkciju kao vrednost koju ona vraća, a koja je sačuvana u `saberiSa2`, pamti ovo okruženje. Zato onda kada je pozvana, sabraće argument sa vrednošću 2.

Zadatak 2.4 Napisati zatvorenja `mnozi1` i `mnozi2` koja množe tri broja. Zatvorenja napisati tako da su sledeći pozivi ispravni: `mnozi1(2)(3, 4)` i `mnozi2(2)(3)(4)`. ■

Zadatak 2.5 Razmisliti o narednom fragmentu koda koji za ideju ima da popuni niz `arr` funkcijama koje vraćaju odgovarajuću vrednost `i` u zavisnosti od toga koja je funkcija pozvana korišćenjem tehnike zatvorenja:

```

1 function F() {
2     var arr = [], i;
3
4     for (i = 0; i < 3; i++) {
5         arr[i] = function () {
6             return i;
7         };
8     }
9
10    return arr;
11 }
12

```

```
13 var arr = F();
```

Odgovoriti na naredna pitanja:

1. Šta očekujemo da naredni fragment koda ispiše?

```
1 arr[0]();
2 arr[1]();
3 arr[2]();
```

2. Izvršiti date fragmente koda u nekom JavaScript okruženju i proveriti da li se očekivanje poklopilo sa dobijenim vrednostima. Dati obrazloženje za dobijeno ponašanje.

2.4 Strukture podataka: Nizovi i objekti

2.4.1 Nizovi

Nizovi predstavljaju jednostavnu sekvensionalnu strukturu podataka. U JavaScript jeziku, literali nizova se zapisuju između zagrada [i], a vrednosti koje se skladište u nizu se razdvajaju zapetom. Na primer:

```
1 let nizBrojeva = [1, 2, 3, 4, 5];
2 let nizNiski = ['Niska1', 'Niska2'];
```

Tip nizova je:

```
1 console.log(typeof nizBrojeva); // 'object'
```

Vrednostima u nizu se može pristupiti pomoću *indeksnog operatora*, koji takođe koristi zagrade [i], pri čemu se indeks elementa navodi između zagrada. Nizovi su indeksirani počevši od 0:

```
1 console.log(nizBrojeva[0]); // 1
2 console.log(nizNiski[1]); // Niska2
```

Ono što nije očigledno iz prethodnih primera jeste da nizovi mogu da čuvaju vrednosti različitog tipa. Na primer:

```
1 let niz = [1, 2, 'Niska', { broj: 2 }];
2
3 console.log(niz[0]); // 1
4 console.log(niz[1]); // 2
5 console.log(niz[2]); // Niska
6 console.log(niz[3]); // { broj: 2 }
```

2.4.2 Objekti

U prethodnom primeru vidimo nešto što do sada nismo videli — četvrti element (odnosno, treći element ako posmatramo sa stanovišta računara) strukture **niz** sadrži nešto što nazivamo literal *objekta* (engl. *object*).

Tip objekata je:

```
1 console.log(typeof { broj: 2 }); // 'object'
```

Objekti su još jedna struktura podataka i možemo ih posmatrati kao kolekcije nečega što nazivamo *svojstva* (engl. *properties*). Svojstva nisu ništa drugo nego vrednosti koje se

čuvaju u okviru drugih objekata. Tako, iz prethodnog primera, objekat `{ broj: 2 }` ima samo jedno svojstvo koje se naziva `broj` i čija je vrednost 2.

Literali objekata se konstruišu navođenjem vitičastih zagrada `{ i }`, unutar kojih se navode parovi `imeSvojstva : vrednostSvojstva`, odvojenih zapetom između tih zagrada. Na primer, recimo da želimo da napravimo objekat koji predstavlja log kada se neki korisnik ulogovao na sistem, kao i koji put je posetio sistem:

```

1 let log1 = {
2   datumVreme: '31.10.2018. 00:00',
3   korisnik: 'admin',
4   'broj posete': 42
5 };
6
7 console.log(log1.datumVreme);           // 31.10.2018. 00:00
8 console.log(log1.korisnik);            // admin
9 console.log(log1['broj posete']);      // 42
10 console.log(log1.sifra);              // undefined

```

U ovom primeru vidimo da možemo predstaviti objekte u više linija, što povećava čitljivost koda. Takođe, vidimo da se imena svojstva koja nisu ispravni identifikatori promenljivih (kao što su brojevi ili niske sa razmakom) pišu kao niske. Konačno, vidimo da se pristupanje svojstvu koje ne postoji u objektu izračunava na vrednost `undefined`.

2.4.3 Svojstva u objektima

Skoro sve JavaScript vrednosti imaju neka svojstva. Izuzetak od ovog pravila su `null` i `undefined`, i ukoliko pokušamo da pristupimo nekom svojstvu ovih vrednosti, JavaScript okruženje će se pobuniti i javiti nam da je došlo do greške tipa `TypeError`:

```

1 // TypeError: Cannot read property 'svojstvo' of null
2 null.svojstvo;

```

U prethodnom primeru smo videli jedan način za pristup svojstvima neke vrednosti — *tačka-notacijom*. Ona podrazumeva da navedemo vrednost, iza koje sledi karakter `.`, a zatim da navedemo ime svojstva. Postoji još jedan način za dohvatanje svojstava, a to je pomoću uglastih zagrada. Tako, na primer, korišćenjem `vrednost.svojstvo` i `vrednost [svojstvo]` možemo dohvatiti svojstvo objekta `vrednost` — međutim, ovo ne mora biti nužno isto svojstvo!

Razlika je u tome što korišćenjem tačka-notacije reč nakon karaktera tačke predstavlja naziv tog svojstva. Sa druge strane, izraz između zagrada se izračunava da bi se dobio ime svojstva. Dakle, ako iskoristimo `vrednost.svojstvo`, time kažemo programu da potraži svojstvo u objektu `vrednost` koje se zove "svojstvo", dok ako iskoristimo `vrednost [svojstvo]`, JavaScript će `svojstvo` smatrati kao izraz, pa će vrednost izraza `svojstvo` biti izračunata, i to što se dobije će biti implicitno konvertovano u nisku, da bi se potražilo svojstvo sa tim imenom.

Tako da, ako znamo da se svojstvo neke vrednosti `boja` zove `ljubicasta`, možemo mu pristupiti sa `boja.ljubicasta`. Ako zelimo da iskoristimo vrednost sačuvanu u promenljivoj `indeks`, možemo koristiti `boja[indeks]`, itd. Imena svojstava su niske, a kao što znamo, niske mogu sadržati najrazličitija imena, na primer, mogu početi brojem ili sadržati razmak. Međutim, tačka-notacija ne može biti upotrebljena u ovakvim slučajevima, te moramo koristiti uglaste zgrade, na primer, `vrednost[2]` ili `vrednost['Ime i prezime']`.

Elementi u nizu se čuvaju kao svojstva tog niza, te nam je sada jasno zašto mogu sadržati vrednosti različitih tipova. Međutim, oni koriste isključivo cele brojeve kao imena svojstava, te zbog toga za pristupanje elementima nizova uvek koristimo uglaste zgrade, kao što smo i pokazali.

Nad nizovima postoji definisano svojstvo `length` koje nam izračunava broj elemenata niza. Ono se najčešće koristi u tačka-notaciji jer unapred znamo ime tog svojstva. Naredni primer koristi ovo svojstvo da prođe kroz sve elemente niza `nekiNiz` i ispise njegove vrednosti na tekstualni izlaz:

```
1 let nekiNiz = ['Ovaj', 'niz', 'ima', 5, 'elemenata'];
2 for(let i = 0; i < nekiNiz.length; i++) {
3     console.log(nekiNiz[i]);
4 }
```

Isto svojstvo sadrže i niske, na primer:

```
1 let nekaNiska = 'Ja sam neka niska!';
2 for(let i = 0; i < nekaNiska.length; i++) {
3     console.log(nekaNiska[i]);
4 }
```

Dodeljivanje novih svojstava

Možemo dodeliti vrednost svojstvu pomoću operatorka `=`. Ovim ćemo pregaziti vrednost svojstva ukoliko već postoji ili će kreirati novo svojstvo ukoliko ne postoji. Na primer, možemo krenuti od narednog objekta `stablo` i dodati mu dva nova svojstva:

```
1 let stablo = { cvor: 2 };
2 stablo.leviSin = { cvor: 1 };
3 stablo.desniSin = { cvor: 3 };
```

Nakon ovoga, vrednost promenljive `stablo` se može zapisati na sledeći način:

```
1 {
2     cvor: 2,
3     leviSin: {
4         cvor: 1
5     },
6     desniSin: {
7         cvor: 3
8     }
9 }
```

Uklanjanje postojećih svojstava

Ako želimo da uklonimo svojstvo iz objekta, možemo koristiti unarni operator `delete`. Na primer, ako želimo da obrišemo svojstvo `leviSin` iz prethodnog primera, to možemo uraditi na sledeći način:

```
1 delete stablo.leviSin;
```

Ako pokušamo da pristupimo obrisanom svojstvu, biće nam vraćena vrednost `undefined`.

Ispitivanje postojanja svojstava

Ako želimo da proverimo da li objekat sadrži neko svojstvo, možemo koristiti binarni operator `in`, koji je infiksnog tipa i primenjuje se na nisku i objekat:

```
1 console.log('leviSin' in stablo); // false
2 console.log('desniSin' in stablo); // true
```

Postoji razlika između brisanja svojstva i postavljanja njegove vrednosti na `undefined`. U prvom slučaju, operator `in` će vratiti vrednost `false`, dok u drugom slučaju, objekat i dalje ima to svojstvo i operator `in` će vratiti `true`.

Ukoliko želimo da dobijemo niz sa imenima svih svojstava nekog objekta, možemo koristiti funkciju `Object.keys` čiji je argument objekat čiji niz imena svojstava želimo da dobijemo:

```
1 console.log(Object.keys({x: 0, y: 0, z: 2})); // ['x', 'y', 'z']
```

Skraćeno vezivanje vrednosti svojstva

Posmatrajmo naredni primer:

```
1 let boja = 'zuta';
2 let limun = { tip: 'voce', boja };
```

Naizgled, objekat `limun` ima nedefisano svojstvo `'boja'` jer mu nismo dodelili nikakvu vrednost. Međutim, ako bismo ispisali taj objekat

```
1 console.log(limun); // { tip: 'voce', boja: 'zuta' }
```

vidimo da mu je dodeljena vrednost na osnovu istoimene promenljive `boja` u istom dometu. Ovo je svojstvo jezika JavaScript, čime možemo izbeći pisanja oblika `{ boja: boja }`.

Dinamičko određivanje naziva svojstva

U ES6 standardu moguće je, pored kreiranja statičkih imena za svojstava, objektima dodeljivati imena koja su dinamička:

```
1 let vehicle = "car";
2
3 function vehicleType(){
4     return "truck";
5 }
6
7 let car = {
8     [vehicle + "_model"]: "Ford";
9 };
10
11 let truck = {
12     [vehicleType() + "_model"]: "Mercedez";
13 };
14
15 console.log(car); // {"car_model": "Ford"}
16 console.log(truck); // {"truck_model": "Mercedez"}
```

2.4.4 Metodi

Svojstva objekata ne moraju biti brojevi, niske i sl. već mogu biti i funkcije. Svojstva čije su vrednosti funkcije se u literaturi najčešće nazivaju *metodi* (engl. *method*), da bi se razlikovala od svojstava čije vrednosti nisu funkcije. Tako, na primer, vrednost svojstva `toUpperCase` koje sadrže sve niske predstavlja funkciju koja izračunava kopiju niske nad kojom je pozvana u kojoj su svi karakteri pretvoreni u velika slova. Zbog toga što je vrednost ovog svojstva funkcija, `toUpperCase` predstavlja primer metoda. Radi kompletnosti, navedimo u funkciju `toLowerCase` koja radi suprotno — vraća kopiju niske nad kojom je pozvana u kojoj su transformisana velika slova u mala slova. Ovo možemo testirati narednim primerom:

```
1 let niska = 'nIsKa';
2 console.log(typeof niska.toUpperCase); // 'function'
```

```

3
4 // Naredni uslov je ispunjen
5 if (typeof niska.toUpperCase === 'function') {
6   console.log(niska.toUpperCase()); // NISKA
7 }
```

Nad nizovima su definisana dva korisna metoda — `push(elem)`, koji dodaje vrednost `elem` na kraj niza nad kojim je pozvan i `pop()`, koji uklanja poslednji element iz niza i vraća ga kao povratnu vrednost. Na primer:

```

1 let sekvenca = [1, 2, 3];
2
3 sekvenca.push(4);
4 sekvenca.push(5);
5
6 console.log(sekvenca); // [1, 2, 3, 4, 5]
7 console.log(sekvenca.pop()); // 5
8 console.log(sekvenca); // [1, 2, 3, 4]
```

2.4.5 Deskriptorski objekat

Podsetimo se osobine proširivosti JavaScript objekata:

```

1 let point = {
2   x: 10,
3   y: 5,
4 };
5
6 point.color = 'orange';
7
8 console.log(point);
```

U primeru je, nakon što je kreiran objekat `point` koji predstavlja tačku u ravni, dodato svojstvo `color` koje je ravnopravno sa preostalim svojstvima objekta.

Funkciju koju do sada nismo pominjali, a koja dozvoljava proširivanje objekata uz dodatna podešavanja je `Object.defineProperty()`.

```

1 Object.defineProperty(point, 'name', {
2   enumerable: true,
3   writable: true,
4   configurable: true,
5   value: 'A'
6 });
7
8 console.log(point);
```

Prethodnim kodom smo dodali objektu `point` svojstvo `name` sa vrednošću `'A'`. Prvim parametrom funkcije `Object.defineProperty` navodi se objekat koji se proširuje, drugim parametrom se navodi ime svojstva koje se dodaje, a trećim parametrom, takozvanim *deskriptorskim objektom* (engl. *property descriptor*), osobine koje novo svojstvo treba da ima.

Svojstvo `value` deskriptora objekta predstavlja vrednost novog svojstva i u našem slučaju to je niska `'A'`. Svojstvom `write` se kontroliše da li se vrednost može menjati operatom dodele. Na primer, narednim kodom

```

1 let user = {
2   name: 'Paul'
```

```

3 };
4
5 Object.defineProperty(user, 'status', {
6   value: 'active',
7   write: false
8 });

```

definiše se svojstvo `status` objekta `user` koje se ne može menjati. Tako bi, na primer, naredba `user.status = 'inactive'`; bila bez efekta ili bi, ako se kod izvršava u striktnom modu⁶, rezultirala greškom.

Slično, `enumerable` svojstvom deskriptor objekta se određuje da li svojstvo učestvuje u iteriranju kroz objekat `for-in` petljom, dok `configurable` svojstvo određuje da li se objekat na ovaj način u daljem radu može konfigurisati ili ne. Na primer, naredni kod

```

1 Object.defineProperty(user, 'password', {
2   value: '123456',
3   enumerable: false
4 });
5
6 for (prop in user){
7   console.log(prop);
8 }

```

ispisaće svojstva `name` i `status`, ali ne i svojstvo `password`.

Funkcija `Object.defineProperty` se može koristiti i za ažuriranje objekata i promenu njegovih postojećih svojstva. Ukoliko se navede ime svojstva koje već postoji, umesto dodavanja svojstava vrši se njegovo ažuriranje. Zbog toga će nam deskriptorski konfiguracioni objekat biti važan i u priči o dekoratorima⁷.

2.4.6 Referenciranje objekata

Kada razmišljamo o dvema vrednostima nekog osnovnog tipa, na primer, `120` i `120`, smatramo ih istim brojevima, iako njihova fizička reprezentacija u memoriji možda nije ista⁸. Kada su objekti u pitanju, postoji razlika između:

- postojanja dve reference nad istim objektom
- postojanje dva objekta koji imaju ista svojstva

Posmatrajmo naredni primer:

```

1 let objekat1 = {vrednost: 10};
2 let objekat2 = objekat1;
3 let objekat3 = {vrednost: 10};
4
5 console.log(objekat1 === objekat2); // true
6 console.log(objekat1 === objekat3); // false
7
8 objekat1.vrednost = 15;
9
10 console.log(objekat2.vrednost); // 15
11 console.log(objekat3.vrednost); // 10

```

⁶Više o striktnom režimu u sekciji 2.6.1.

⁷Ovu temu ćemo obraditi u poglavlju posvećenu jeziku TypeScript. Videti sekciju 3.5.

⁸Ovde, pod *fizičkom reprezentacijom* u memoriji smatramo da je jedan broj upisan na adresi, na primer, 0000019190CDC420, a drugi broj na različitoj adresi, na primer, 0000019190CDC880.

Promenljive `objekat1` i `objekat2` vezuju isti objekat, odnosno, možemo reći da *referišu* na isti objekat. Zbog toga, promena svojstva u `objekat1` podrazumeva i promenu vrednosti u `objekat2`. Kažemo da ovi objekti imaju isti *identitet* (engl. *identity*). Promenljiva `objekat3` referiše na drugi objekat, koji ”slučajno” sadrži ista svojstva kao i `objekat1`, ali ima svoj životni vek.

Već smo napomenuli u podsekciji ”Uvođenje promenljivih” da uvođenje konstantnih objekata ne znači da nije moguće promeniti svojstva tog objekta, već samo da toj promenljivoj nije moguće dodeliti novu vrednost. U ovom trenutku možemo dati i fragment koda koji ilustruje ovo ponašanje, na primer:

```
1 const konstantanObj = {vrednost: 1};
2
3 konstantanObj.vrednost = 0; // Korektno
4 console.log(konstantanObj); // {vrednost: 0}
5
6 // TypeError: Assignment to constant variable.
7 konstantanObj = {vrednost: 10};
```

Poređenje objekata operatorima `==` i `===` se vrši tako što se porede odgovarajući identiteti. Rezultat izračunavanja je `true` ako objekti imaju isti identitet, a inače je `false`, čak i ako imaju identična svojstva. Dakle, ne postoji ugrađen *operator dubokog poređenja*, ali je moguće napisati sopstven.

Zadatak 2.6 Napisati funkciju `dubokoPoredjenje(obj1, obj2)` koja vraća `true` ako su argumenti iste vrednosti ili ako su objekti sa istim svojstvima. ■

2.4.7 Još malo o nizovima

U ovom delu ćemo dati opise još nekih funkcionalnosti vezanih za nizove u jeziku JavaScript.

Ispitivanje sadržaja

Nizovi imaju ugrađen metod `includes` koji proverava da li se neka vrednost nalazi kao element tog niza. Na primer:

```
1 let niz = [1, 2, 'tri'];
2
3 console.log(niz.includes(1));           // true
4 console.log(niz.includes('cetiri'));    // false
```

For-of petlja

Jedna standardna stvar koja se radi sa nizovima jeste prolazak kroz svaki element niza, dohvatanje vrednosti na tekućem indeksu i zatim korišćenje te vrednosti za dalje izračunavanje. Na primer:

```
1 let niz = [1, 2, 'tri'];
2
3 for (let i = 0; i < niz.length; ++i) {
4     let element = niz[i];
5
6     console.log(element);
7 }
```

Postoji kraća varijanta za istu svrhu, koja se često naziva *for-of* petlja. U programskom jeziku JavaScript njena forma je:

```

1 for (let idElementa of idNiza) {
2     // Radi nesto sa promenljivom idElementa
3 }

```

Konkretno, prethodni primer se može refaktorisati u *for-of* petlju na sledeći način:

```

1 let niz = [1, 2, 'tri'];
2
3 for (let element of niz) {
4     console.log(element);
5 }

```

For-in petlja

Komplementarno *for-of* petlji, postoji i *for-in* petlja kojom se iterira kroz indekse nizova:

```

1 for (let ind in niz) {
2     const element = niz[ind];
3     console.log(ind, ':', element);
4 }

```

Za razliku od *for-of* petlje, ova petlja se može koristiti za iteriranje kroz ključeve objekata:

```

1 let obj = { x: 1, y: 2, z: 3 };
2 for (let key in obj) {
3     const val = obj[key];
4     console.log(key, ':', val);
5 }

```

Metod forEach

Prolazak kroz petlju se takođe može izvršiti i metodom **forEach**, čija je deklaracija zadata sa:

```

1 arr.forEach(function callback(currentValue[, index[, arrayRef]]) {
2     //your iterator
3 });

```

Dakle, ova funkcija zahteva *funkciju povratnog poziva* (engl. *callback function*) koja će biti izračunava za svaki element iz niza **arr**, redom. Za ovu funkciju povratnog poziva važi da će se za njen prvi argument vezati tekući element niza u iteraciji. Dodatno, možemo specifikovati drugi argument za vezivanje vrednosti indeksa na kojoj se tekući element nalazi, kao i treći argument za vezivanje reference na niz nad kojim se poziva metod **forEach**. Demonstriranje korišćenje ovog metoda na osnovu prethodnih primera, dato je u nastavku:

```

1 let niz = [1, 2, 'tri'];
2
3 niz.forEach(element => {
4     console.log(element);
5 });
6
7 niz.forEach((element, indeks) => {
8     console.log(`Element ${element} se nalazi na poziciji ${indeks}`);
9 });
10
11 niz.forEach((element, indeks, nizRef) => {
12     console.log(`Element ${element} se nalazi na poziciji ${indeks} u nizu [${nizRef}]`);
13 });

```

Pretraga vrednosti

Metod `includes` služi da izračuna da li se neki element nalazi u nizu, ali ne i na kojoj poziciji. Za to nam služi metod `indexOf`. Metod kreće od početka niza i prolazi do kraja tražeći element u nizu. Ako ga pronađe, vratiće indeks na kojem se element nalazi. U suprotnom, vratiće `-1`. Ako želimo da tražimo od kraja niza umesto od početka, možemo koristiti metod `lastIndexOf`. Na primer:

```
1 console.log([1, 2, 3, 2, 1].indexOf(2));      // 1
2 console.log([1, 2, 3, 2, 1].lastIndexOf(2));   // 3
```

Oba metoda imaju opcioni drugi argument kojim se specifičuje od kog indeksa da se započne pretraga.

Biranje podniza

Metod `slice`, koji uzima dva indeksa, vraća podniz niza nad kojim se primenjuje, a koji je definisan upravo tim indeksima, pri čemu je prvi indeks inkluzivan, a drugi nije. Ukoliko ne specifikujemo drugi indeks, onda će se za kraj podniza uzeti kraj niza. Na primer:

```
1 console.log([0, 1, 2, 3, 4].slice(2, 4));    // [2, 3]
2 console.log([0, 1, 2, 3, 4].slice(2));         // [2, 3, 4]
```

Nadovezivanje nizova

Metod `concat`, koji prima niz kao argument, nadovezaće taj argument na kraj niza nad kojim se poziva, i taj nadovezani niz vratiti kao povratnu vrednost (originalni niz se ne menja). Takođe, ako kao prosledimo bilo šta što nije niz, ta vrednost će biti dodata na kraj, kao da je prosleđen niz sa jednim elementom. Na primer:

```
1 let a = [1, 2, 3];
2
3 console.log(a.concat([4, 5])); // [1, 2, 3, 4, 5]
4 console.log(a.concat(6));     // [1, 2, 3, 6]
```

2.4.8 Još malo o niskama

Slično kao i nizovi, i niske imaju relativno veliki broj ugrađenih metoda. Na primer, kao i nizovi, i niske imaju metode `slice` i `indexof`, koje vraćaju podnisku, odnosno, indeks tražene niske, redom. Jedna razlika između metoda `indexof` kod nizova i istoimenog metoda kod niske jeste ta da se kod nizova traži jedan element, a kod niski možemo tražiti pojavljivanje neke druge niske, ne samo jednog karaktera. Na primer:

```
1 console.log('Ja sam niska!'.indexof('sam')); // 3
```

Uklanjanje okolnih praznih karaktera

Često se pri parsiranju niski javlja potreba da se uklone početni i krajnji prazni karakteri (razmaci, novi redovi, tabulatori i sl.). Za to nam služi metod `trim`. Na primer:

```
1 console.log(' Ja imam okolni whitespace \n '.trim()); // Ja imam okolni whitespace
```

Razdvajanje niski po graničniku

Jednu nisku možemo podeliti na više tako što definišemo koja njena podniska treba da predstavlja *graničnik* (engl. *delimiter*) između dve niske, a zatim taj graničnik da iskoristimo kao argument metoda `split`. Rezultat je niz podniski. Na primer:

```
1 let recenica = 'Ja sam niska';
2 let reci = recenica.split(' ');
```

```
3
4 console.log(reci); // ['Ja', 'sam', 'niska']
```

Spajanje niski po graničniku

Inverzna operacija prethodno opisanoj se može postići metodom `join`, koja takođe koristi graničnik. Na primer:

```
1 let reci = ['Ja', 'sam', 'niska'];
2 let recenica = reci.join(' ');
3
4 console.log(recenica); // Ja sam niska
```

2.4.9 Funkcije sa proizvoljnim brojem parametara

Može biti korisno napisati funkcije koje prihvataju bilo koji broj parametara. Na primer, funkcija `Math.max` računa maksimum svih prosleđenih argumenata, koliko god da ih ima. Da bismo napisali ovakvu funkciju, potrebno je da stavimo tri tačke ispred poslednjeg parametra funkcije, na primer:

```
1 function nabrojSve(...stvari) {
2     for (let stvar of stvari) {
3         console.log(stvar);
4     }
5 }
6
7 nabrojSve('majica', 'sorts', 'dres', 'torba');
```

Ovakav parametar se naziva *parametar ostataka* (engl. *rest parameter*). Kada se ovakve funkcije pozivaju, parametar ostataka se vezuje za niz koji sadrži sve preostale argumente. Ukoliko postoje još neki parametri ispred parametra ostataka, oni se neće naći u nizu. U primeru funkcije `nabrojSve`, svi prosleđeni argumenti će biti deo tog niza jer ona ima samo taj jedan parametar.

Možemo koristiti sličnu notaciju sa tri tačke da pozovemo funkciju sa nizom argumenata, na primer:

```
1 let stvariZaPut = ['pasos', 'karte', 'kofer'];
2 nabrojSve(...stvariZaPut);
```

Ovakva notacija će *razbiti* (engl. *spread*) niz na pojedinačne argumente u pozivu funkcije. Možemo koristiti ovu notaciju u kombinaciji sa drugim argumentima, na primer:

```
1 let stvariZaPut = ['pasos', 'karte', 'kofer'];
2 nabrojSve('naocare za sunce', ...stvariZaPut, 'sesir');
```

2.4.10 Dekonstrukcija

U JavaScript jeziku je moguće vezati promenljive za elemente niza umesto za sam niz, a zatim te promenljive dalje koristiti u izračunavanjima. Ovo može biti korisno u, na primer, argumentima funkcija:

```
1 function veciOdDva_1(nizOd2) {
2     let prvi = nizOd2[0];
3     let drugi = nizOd2[1];
4
5     return prvi > drugi ? prvi : drugi;
6 }
7
```

```

8 function veciOdDva_2([prvi, drugi]) {
9     return prvi > drugi ? prvi : drugi;
10 }

```

Ova funkcionalnost radi i za promenljive uvedene pomoću `let`, `const` i `var`. Na primer:

```

1 function nadjiBrojManjiOd(niz, granicniBroj) {
2     for (let i = 0; i < niz.length; ++i) {
3         tekuciBroj = niz[i];
4         if (tekuciBroj < granicniBroj) {
5             return [tekuciBroj, i];
6         }
7     }
8
9     return [null, -1]
10 }
11
12 let niz = [5, 4, 3, 2, 1];
13 [broj, indeks] = nadjiBrojManjiOd(niz, 3);
14
15 if (indeks !== -1) {
16     console.log(broj); // 2
17 }

```

Sličan trik radi za objekte, samo što se umesto uglastih zagrada koriste vitičaste zagrade. Na primer:

```

1 let {ime} = {ime: 'Stefan', godine: 27};
2 console.log(ime); // Stefan

```

2.4.11 JSON

Podaci koji su sačuvani u memoriji mogu se *serijalizovati* (engl. *serialize*), odn. konvertovati u prenosivi zapis, na različite načine. Neki od njih su XNS, XML, razni binarni formati, i mnogi drugi. Jedan, za JavaScript programere prirodan zapis se naziva *JavaScript Object Notation* (skr. *JSON*). JSON izgleda slično kao pisanje literala nizova i objekata, uz neka ograničenja. Sva imena svojstava moraju biti okružena dvostrukim navodnicima, i samo su jednostavni tipovi podržani, dakle, nema funkcija kao vrednosti, uvođenja promenljivih ili bilo šta što podrazumeva izračunavanje. Čak ni komentari nisu dozvoljeni u JSON formatu.

Na primer, neka je dat naredni niz objekata koji predstavljaju osobe i neke njihove podatke:

```

1 let osobe = [
2     {
3         ime: 'Nikola',
4         godine: 24,
5         jezici: ['srpski', 'engleski'],
6         zeliSladoled: false
7     },
8     {
9         ime: 'Stefan',
10        godine: 27,
11        jezici: ['srpski', 'engleski', 'spanski'],
12        zeliSladoled: true
13    },
14    {
15        ime: 'Yuuki',
16        godine: 21,
17        jezici: ['japanski'],

```

```

18         zeliSladoled: true
19     },
20 ];

```

U JavaScript jeziku postoje funkcija `JSON.stringify` koja konvertuje argument koji joj se prosledi u nisku zapisanu u JSON formatu. Naredni fragment koda

```

1 let osobeJSON = JSON.stringify(osobe);
2 console.log(osobeJSON);

```

proizvodi sledeći izlaz:

```

1 '[{"ime":"Nikola","godine":24,"jezici":["srpski","engleski"],"zeliSladoled":
  false},{"ime":"Stefan","godine":27,"jezici":["srpski","engleski","spanski
  "],"zeliSladoled":true},{"ime":"Yuuki","godine":21,"jezici":["japanski"],"
  zeliSladoled":true}]'

```

Ovakva niska se zatim može proslediti kroz mrežu do udaljenog računara kako bi ti podaci bili vidljivi na njemu.

Ukoliko nam je na raspolaganju niska zapisana u JSON formatu, onda možemo iskorisiti ugrađenu funkciju `JSON.parse` da bismo iz takve niske dobili objekat koji možemo koristiti za dalja izračunavanja. Ovaj proces predstavlja inverznu operaciju serijalizacije, te se naziva *deserijazilacija* (engl. *deserialize*). Na primer:

```

1 let osobeJSON = '[{"ime":"Nikola","godine":24,"jezici":["srpski","engleski"],
  "zeliSladoled":false},{"ime":"Stefan","godine":27,"jezici":["srpski",
  "engleski","spanski"],"zeliSladoled":true},{"ime":"Yuuki","godine":21,
  "jezici":["japanski"],"zeliSladoled":true}]';
2 let osobe = JSON.parse(osobeJSON);
3 console.log(osobe[0].zeliSladoled); // false

```

Ako pokušamo da parsiramo nisku koja nije zapisana u validnom JSON formatu, JavaScript okruženje će prijaviti da je došlo do greške tipa `SyntaxError`.

Zadatak 2.7 U nastavku je zadatka niska zapisana u JSON formatu koja sadrži informacije o nekim proteinima. Analizirati date podatke i uraditi naredne zadatke:

- Napisati funkciju koja izračunava naziv proteina koji ima najveću dužinu poznate sekvene.
- Napisati funkciju koja kreira niz svih k -mera od fragmenta sekvene. Jedan k -mer predstavlja niz koji se sastoji od k uzastopnih aminokiselina (karaktera) iz datog fragmenta sekvene.
- Napisati funkciju koja grupiše proteine na osnovu njihove funkcije, tj. vraća objekat čiji su ključevi nazivi funkcija proteina, a vrednosti nizovi koji sadrže same proteine.
- Napisati funkciju koja izračunava naziv funkcije proteina koja ima najveći broj proteina koji tu funkciju vrše.

```

1 // Podaci:
2 let bazaProteina = '[{"sekvenca":"MSMDISDFYQTFFDEADELL","naziv":"Chem.
  protein CheA","duzina":654,"organizam":"EC","sadrzaj uredjenosti
  ":0.0993,"uredjenost":"Disorder","funkcije":["Flexible linker/spacer
  "]}, {"sekvenca":"MTTQVPPSALLPLNPEQLAR","duzina":599,"naziv":"SRF a-c
  ","organizam":"EC","sadrzaj uredjenosti":0.2888,"uredjenost":"
  Disorder","funkcije":["Molecular recognition effector"]}, {"sekvenca

```

```

1      :"MKGTVQVQKINGEIR","duzina":180,"organizam":"EC","naziv":"TIF
2      333","sadrzaj uredjenosti":0.0667,"uredjenost":"Order","funkcije":["
3      Flexible linker/spacer","Nuclear magnetic resonance","Protein
4      binding"]},{ "sekvanca": "MGDEDWEAEINPHMSSYVPI", "duzina": 690,
5      "organizam": "HS", "naziv": "Protein 947", "sadrzaj uredjenosti": 0.2956,
6      "uredjenost": "Disorder", "funkcije": ["Liquid-liquid phase separation
7      ", "Protein binding"]}, {"sekvanca": "MASSCAVQVKLELGHRAQVR", "duzina":
8      768, "organizam": "HS", "naziv": "Isoform 2 of PATP-dep. RNA helix.
9      DDX478", "sadrzaj uredjenosti": 0.139, "uredjenost": "Order", "funkcije":
10     ":[ "Molecular recognition assembler", "Protein binding"]}]';
11
12    // Resenje:
13    function f1() {
14    }
15
16    function f2(protein, k) {
17    }
18
19    function f3() {
20    }
21
22    function f4() {
23    }
24
25    // Testovi:
26    const protein_sa_najduzom_sekvencom = f1();
27    console.log(protein_sa_najduzom_sekvencom === 'Isoform 2 of PATP-dep.
28      RNA helix. DDX478');
29
30    const k_meri = f2(bazaProteina[0], 3);
31    console.log(k_meri.length === 17); // Provera broja k-mera
32    console.log(k_meri[0].length === 3); // Provera duzine jednog k-mera
33    console.log(k_meri.join(' ') === 'M,S,M S,M,D M,D,I D,I,S I,S,D S,D,F D,
34      F,Y F,Y,Q Y,Q,T Q,T,F T,F,F,D F,D,E D,E,A E,A,D A,D,E D,E,L');
35
36    const recnik = f3();
37    console.log(recnik['Flexible linker/spacer'].length === 2);
38
39    const najzastupljenija_funkcija = f4();
40    console.log(najzastupljenija_funkcija === 'Protein binding');

```

2.5 Objektno-orientisana paradigma

Kao što znamo, objektno-orientisani pristup programiranju podrazumeva struktuiranje programa u klase i činjenicu da se izvršavanje programa svodi na interakciju objekata koje se instanciraju iz tih klasa. Enkapsulacija, odnosno, podela delova klase u javne i privatne, predstavlja jednu od glavnih paradigmi u objektno-orientisanom pristupu programiranja. Neki programski jezici nude jasan pristup enkapsulaciji, poput C++ jezika, dok JavaScript (trenutno) to ne podržava. Ipak, to ne znači da se u JavaScript-u ne može programirati pomoću objektno-orientisanog pristupa, već da su OOP tehnike drugačije od drugih jezika opšte namene.

2.5.1 Objekti (metodi) i vrednost this

Znamo da objektima možemo dinamički dodavati i uklanjati svojstva. Recimo da imamo prazan objekat koji ćemo dodeliti promenljivoj `zec` i neka je potrebno dodeliti tom objektu

metod `govori` koji će omogućiti zecu da kaže neku rečenicu:

```

1 let zec = {};
2 zec.govori = function(recenica) {
3     console.log(`Ovaj zec kaze: ${recenica}`);
4 };
5
6 zec.govori('Ja sam ziv!'); // Ovaj zec kaze: 'Ja sam ziv!'

```

Neka sada imamo dva zeca, `beliZec` i `gladanZec`, koji se razlikuju po tipu:

```

1 let beliZec = { tip: 'beli' };
2 let gladanZec = { tip: 'gladan' };

```

Neka je sada potrebno da svaki od njih može da kaže neku rečenicu, pri čemu je potrebno reći o kojem je tipu zeca reč. Jedan način da ovo implementiramo jeste da njima dodelimo zasebnu funkciju `govori` koja će na zaseban način da označi o kojem je tipu reč:

```

1 beliZec.govori = function(recenica) {
2     console.log(`Ovaj beli zec kaze: ${recenica}`);
3 };
4
5 gladanZec.govori = function(recenica) {
6     console.log(`Ovaj gladan zec kaze: ${recenica}`);
7 };

```

Iako smo uradili šta je trebalo, ovi metodi ne uzimaju u obzir vrednosti svojstava `tip` koje ovi zečevi poseduju. Ovo može biti problem ukoliko odlučimo da nekom zecu promenimo njegov tip. To možemo ispraviti na naredni način:

```

1 beliZec.govori = function(recenica) {
2     console.log(`Ovaj ${beliZec.tip} zec kaze: ${recenica}`);
3 };
4
5 gladanZec.govori = function(recenica) {
6     console.log(`Ovaj ${gladanZec.tip} zec kaze: ${recenica}`);
7 };

```

Iako definitivno predstavlja poboljšanje, nekoliko očiglednih mana se odmah uočava. Pored toga što se praktično isti kod duplira, zamislimo situaciju u kojem bi trebalo implementirati ovaj metod nad stotinu različitih objekata zečeva. Ručno implementiranje svakog od metoda predstavlja zahtevan posao.

Ono što rešava oba problema jeste činjenica da možemo da koristimo specijalnu ključnu reč u okviru metoda objekta da dobijemo referencu ka objektu čiji je to metod. U pitanju je ključna reč `this`:

```

1 beliZec.govori = function(recenica) {
2     console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: ${recenica}`);
3 };
4
5 gladanZec.govori = function(recenica) {
6     console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: ${recenica}`);
7 };

```

Sada vidimo da možemo ići korak dalje, i izdvojiti ova dva metoda u jednu funkciju, s obzirom da imaju identičnu implementaciju:

```

1 function govori(recenica) {
2     console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: ${recenica}`);

```

```

3 }
4
5 let beliZec = { tip: 'beli', govori };
6 let gladanZec = { tip: 'gladan', govori };
7
8 // Ovaj beli zec kaze: 'Vidi koliko ima sati!'
9 beliZec.govori('Vidi koliko ima sati!');
10
11 // Ovaj gladan zec kaze: 'Dobro bi mi dosla sargarepa.'
12 gladanZec.govori('Dobro bi mi dosla sargarepa.');

```

2.5.2 Konstruktorske funkcije

Postoji još jedan način za kreiranje objekata. U pitanju je korišćenje *konstruktorskih funkcija* (engl. *constructor function*). Naredni primer ilustruje konstruktorskiju funkciju za kreiranje zečeva:

```

1 function Zec(tip) {
2     this.tip = tip;
3     this.vrsta = 'zeka';
4     this.govori = function(recenica) {
5         console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: '${recenica}'`);
6     };
7 }

```

Ovu konstruktorskiju funkciju možemo koristiti za kreiranje novih objekata zečeva na sledeći način:

```

1 // Obratiti pažnju na ključnu reč new!
2 let braonZec = new Zec('braon');
3
4 console.log(braonZec.tip);      // 'braon'
5 console.log(braonZec.vrsta);    // 'zeka'

```

Kao što vidimo, možemo u konstruktorskoj funkciji dodeliti svojstva (samim tim i metode) objektu koji se kreira pomoću ključne reči `this`, a možemo im prosleđivati argumente kao i bilo kojim drugim funkcijama.

Prema konvenciji, uvek bi trebalo konstruktorske funkcije nazivati velikim početnim slovom, čime se one razlikuju od običnih funkcija.

Dodatno, da bismo uspešno kreirali novi objekat pomoću konstruktorske funkcije, neophodno je da ispred njenog poziva navedemo ključnu reč `new`. Ukoliko to ne uradimo, JavaScript neće prijaviti grešku i na prvi pogled se dešava nešto veoma čudno:

```

1 let noviZec = Zec('novi');
2
3 // undefined
4 console.log(typeof noviZec);
5
6 // TypeError: Cannot read property 'tip' of undefined
7 console.log(typeof noviZec.tip);

```

Bez operatora `new`, konstruktorska funkcija se ponaša kao i bilo koja druga funkcija. Iz definicije funkcije `Zec`, vidimo da ona ne vraća nikakvu povratnu vrednost, a znamo da je u tom slučaju podrazumevana povratna vrednost funkcija `undefined`, koja se dodeljuje promenljivoj `noviZec`.

Međutim, ono što je dodatno čudno jeste naredno ponašanje:

```
1 console.log(tip); // 'novi'
```

O čemu je ovde reč. U funkciji `Zec` se referiše na vrednost `this`. Ukoliko je ta funkcija pozvana kao konstruktorska funkcija, `this` će predstavljati referencu ka novokreiranom objektu. U slučaju da `Zec` nije pozvana kao konstruktorska funkcija, onda se `this` odnosi na specijalan *globalni objekat*. Znamo da se JavaScript kod izvršava u nekom okruženju, bilo to veb pregledač ili konzolno okruženje kao što je Node.js. U svakom slučaju, u takvim okruženjima je definisan globalni objekat, i sve globalne promenljive zapravo predstavljaju svojstva tog globalnog objekta.

Na primer, ukoliko je JavaScript okruženje veb pregledač, onda se globalni objekat naziva `window`. U ovom okruženju (kao i u većini drugih okruženja), drugi način da se pristupi ovom globalnom objektu jeste pomoću ključne reči `this` izvan konstruktorskih funkcija, na primer, u globalnom dometu. Tako, na primer, možemo deklarisati globalnu promenljivu `a`, i pristupiti joj bilo kroz njeno ime, ili pomoću `this.a` ili `window.a` (u veb pregledaču):

```
1 var a = 1;
2
3 console.log(a); // 1
4 console.log(this.a); // 1
5 console.log(window.a); // 1
```

Ovim se objašnjava ono što smo smatrali za čudno ponašanje kada smo zaboravili da navedemo ključnu reč `new` ispred poziva konstruktorske funkcije.

Hajde da obradujemo novog zeca tako što ćemo ga ispravno kreirati:

```
1 let noviZec = new Zec('novi');
```

Svojstvo constructor

Kada je objekat kreiran, njemu se dodeljuje specijalno svojstvo koje se naziva `constructor`. Ovo svojstvo sadrži referencu ka konstruktorskoj funkciji koja se koristila za kreiranje tog objekta:

```
1 console.log(noviZec.constructor); // [Function: Zec]
```

Ovo svojstvo možemo iskoristiti za kreiranje novih objekata od već postojećih:

```
1 let josJedanNoviZec = new noviZec.constructor('drugi novi');
2
3 console.log(josJedanNoviZec.tip); // 'drugi novi'
```

Operator instanceof

Često je korisno znati da li je neki objekat kreiran pomoću neke konstruktorske funkcije. JavaScript jezik definiše infiksnii operator `instanceof`, koji primenjen nad objektom i konstruktorskou funkcijom vraća `true` akko je objekat kreiran tom konstruktorskou funkcijom:

```
1 console.log(noviZec instanceof Zec); // true
```

Fabrika-funkcije

S obzirom da funkcije mogu da vraćaju objekte, onda ne moramo ni da koristimo konstruktorske funkcije da kreiramo objekte:

```
1 function fabrikaZeceva(tip) {
2     return {
3         tip: tip
4     }
5 }
```

```

4      };
5  }
6
7 let zec1 = fabrikaZeceva('1');
8 console.log(zec1.tip); // 1

```

U tom slučaju će `constructor` biti specijalna konstruktorska funkcija `Object`:

```
1 console.log(zec1.constructor); // [Function: Object]
```

Ono što je dodatno interesantno jeste da možemo da pregazimo podrazumevano ponašanje konstruktorske funkcije ukoliko postavimo da konstruktorska funkcija vrati objekat, što je ilustrovano slikom 2.3. Primer levo ilustruje standardno korišćenje konstruktorske funkcije. U primeru desno, umesto da bude vraćen objekat `this` koja sadrži svojstvo `a`, konstruktor vraća drugi objekat koji nema to svojstvo, ali koje ima svojstvo `b`. Napomenimo da ovo ponašanje dolazi do izražaja samo ukoliko je povratna vrednost konstruktorske funkcije objekat, dok u ostalim slučajevima biva vraćena vrednost `this`.

```

1   function C2() {
2     this.a = 1;
3     return {b: 2};
4   }
5
6 let c2 = new C2();
7 // undefined
8 // 'undefined'
9 console.log(typeof c2.a);
10 // 2
11 // 2
12 console.log(c2.b);

```

Slika 2.3: Primer dva fragmenata koda koji koriste konstruktorske funkcije u normalnom scenariju (levo) i u situaciji kada konstruktorska funkcija vraća objekat, čime se podrazumevano ponašanje pregazuje (desno).

Rešavanje problema poziva konstruktorskih funkcija bez operatora new

Prethodna tehnika se može iskoristiti za rešavanje problema kada korisnik poziva konstruktorsku funkciju bez navodenja `new` ispred poziva funkcije. Rešenje se može izvesti na naredni, jednostavan način. Ono što je potrebno uraditi jeste ispitati da li je objekat instanca tipa koji definiše konstruktorska funkcija. U slučaju da nije, onda je potrebno rekurzivno pozvati konstruktorsku funkciju, ali ovoga puta dodavanjem ključne reči `new` ispred poziva, i to vratiti kao povratnu vrednost funkcije. Naredni primer ilustruje ovo ponašanje:

```

1 function MyObject(arg) {
2   if (!(this instanceof MyObject)) {
3     return new MyObject(arg);
4   }
5
6   this.arg = arg;
7 }
8
9 var obj = new MyObject(1);
10 console.log(obj); // { arg: 1 }
11 console.log(obj instanceof MyObject); // true
12

```

```

13 var obj2 = MyObject(2);
14 console.log(obj2); // { arg: 2 }
15 console.log(obj2 instanceof MyObject); // true
16
17 console.log(typeof arg); // undefined

```

S obzirom da poslednja linija u primeru ispisuje vrednost `undefined`, onda smo sigurni da poziv funkcije bez `new` nije kreirao globalne promenljive.

2.5.3 Leksičko this

O vrednosti `this` možemo da razmišljamo kao o dodatnom parametru koji se prosleđuje na drugačiji način. Ako želimo da ga eksplisitno pozovemo, možemo pozvati metod `call` nad određenom funkcijom, čiji je prvi argument ono što će biti smatrano za `this`, a ostali parametri su regularni parametri te funkcije:

```

1 function govori(recenica) {
2   console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: '${recenica}'`);
3 }
4 let gladanZec = { tip: 'gladan' };
5
6 // Ovaj gladan zec kaze: 'Najeo sam se'
7 govori.call(gladanZec, 'Najeo sam se');

```

Kako svaka funkcija ima svoju vrednost za `this`, čija vrednost zavisi od načina pozivanja, ne možemo da referišemo na `this` iz dometa oko funkcije, ako je funkcija definisana ključnom reči `function`. Na primer:

```

1 'use strict';
2 let greeter = {
3   default: "Hello ",
4   greet: function (names) {
5     names.forEach(function(name) {
6       // TypeError: Cannot read property 'default' of undefined
7       console.log(this.default + name);
8     });
9   }
10 }
11
12 console.log(greeter.greet(['world', 'heaven']));

```

U prethodnom primeru dolazi do greške jer pokušavamo da pristupimo svojstvu `default` iz dometa anonimne funkcije (koju ćemo nazivati podrutina), umesto iz dometa oko nje. Ova podrutina ima nedefinisani vrednost za `this` i nažalost, nema pristup vrednosti `this` iz spoljnog dometa. Ono što je ovoj podrutini potrebno jeste tzv. *lexičko* (engl. *lexical*) `this`, odnosno, da izvede vrednost za `this` iz spoljašnjeg dometa. Tradicionalan pristup rešavanju ovog problema jeste dodeljivanje vrednosti `this` nekoj promenljivoj, koja će biti dostupna unutrašnjoj funkciji:

```

1 'use strict';
2 let greeter = {
3   default: "Hello ",
4   greet: function (names) {
5     let self = this;
6
7     names.forEach(function(name) {
8       console.log(self.default + name);
9     });
10 }

```

```

11 }
12
13 console.log(greeter.greet(['world', 'heaven']));
14 // Hello world
15 // Hello heaven

```

Međutim, zahvaljujući ES6 standardu, isti efekat se može postići pomoću lambda funkcija. Lambda funkcije su drugačije — one ne vezuju svoju vrednost za `this` i mogu da vide `this` iz spoljašnjeg dometa oko njih. Drugim rečima, ako anonimnu funkciju iz prethodnog primera zamenimo anonimnom lambda funkcijom, dobićemo ispravan rezultat:

```

1 'use strict';
2 let greeter = {
3   default: "Hello ",
4   greet: function (names) {
5     names.forEach((name) => {
6       console.log(this.default + name);
7     });
8   }
9 }
10
11 console.log(greeter.greet(['world', 'heaven']));
12 // Hello world
13 // Hello heaven

```

2.5.4 Prototipovi

Pogledajmo naredni scenario:

```

1 let empty = {};
2
3 console.log(empty.toString());    // [Function: toString]
4 console.log(empty.toString());    // [object Object]

```

Izvlačenje svojstva iz praznog objekta podseća na trik izvlačenja zeca iz praznog šesira. Međutim, nikakva magija nije u pitanju (kao ni u starom madioničarskom triku), već samo do sada nismo spomenuli da objekti, pored svojstava, takođe imaju i *prototip* (engl. *prototype*). Prototip predstavlja objekat koji služi kao izvor svojstava za pretragu — kada objekat dobije zahtev za svojstvom koji se ne nalazi direktno u njemu, onda će se pretražiti njegov prototip i videti da li tu ima svojstvo. Ukoliko ima, iskoristiće se, a inače će se pretraživati prototip prototipa, itd.

Šta je onda prototip praznog objekta? Gotovo svi objekti imaju istog pretka — prototip `Object.prototype`:

```

1 console.log(Object.getPrototypeOf({}) === Object.prototype);    // true
2 console.log(Object.getPrototypeOf(Object.prototype));            // null

```

Kao što vidimo, metod `Object.getPrototypeOf` vraća prototip objekta.

Prototipski odnos JavaScript objekata formira drvoliku strukturu, a u korenu ove strukture nalazi se `Object.prototype` (iz prethodnog primera vidimo da ovaj objekat nema svoj prototip). On daje nekoliko metoda koje se pojavljuju u svim objektima, kao što je metod `toString`, koji konvertuje objekat u reprezentaciju pomoću niske.

Mnogi objekti nemaju direktno `Object.prototype` kao njihov prototip već umesto toga imaju drugi objekat koji daje drugi skup podrazumevanih svojstava. Funkcije se izvode iz `Function.prototype`, dok se nizovi izvode iz `Array.prototype`:

```

1 console.log(Object.getPrototypeOf(Math.max) === Function.prototype); // true
2 console.log(Object.getPrototypeOf([]) === Array.prototype); // true

```

Ovakvi prototipovi će i sami imati svoje prototipove, često baš `Object.prototype`, tako da će indirektno imati metode poput `toString`.

Sada kada smo se upoznali sa pojmom prototipa i time šta nas očekuje u ovoj podsekciji, hajde da detaljnije diskutujemo o nekim svojstvima jezika JavaScript koji se tiču prototipova.

Augmentacija prototipa

U prethodnog tekstu, naučili smo kako da definišemo konstruktorske funkcije koje možemo da koristimo za kreiranje (konstruisanje) novih objekata. Glavna ideja je da, unutar funkcije koja je pozvana ključnom rečju `new`, dobijamo pristup vrednosti `this`, koja referiše na objekat koji će biti vraćen konstruktorskom funkcijom. *Augmentacija* (engl. *augmenting*), odnosno, dodavanje svojstava i metoda, predstavlja način za obogaćivanje konstruisanog objekta dodatnim funkcionalnostima.

Pogledajmo konstruktorsku funkciju `Gadget` koja koristi `this` da doda dva svojstva i jedan metod objektu koji kreira:

```

1 function Gadget(name, color) {
2     this.name = name;
3     this.color = color;
4     this.whatAreYou = function () {
5         return 'I am a ' + this.color + ' ' + this.name;
6     };
7 }

```

Pored augmentacije vrednosti `this`, može se augmentisati i sam prototip, dostupan kroz svojstvo `prototype` konstruktorske funkcije, čime se dodaje funkcionalnost objektima koje konstruktor proizvede. Dodajmo još dva svojstva `price` i `rating`, kao i metod `getInfo`. Kako `prototype` već pokazuje na objekat, možemo jednostavno dodavati svojstva i metode na njega:

```

1 Gadget.prototype.price = 100;
2 Gadget.prototype.rating = 3;
3 Gadget.prototype.getInfo = function () {
4     return `Rating: ${this.rating}, price: ${this.price}`;
5 }

```

Alternativno, umesto dodavanje svojstva objektu prototipa jedan po jedan, možemo pregaziti prototip u potpunosti, menjujući ga objektom po izboru, kao u narednom primeru:

```

1 Gadget.prototype = {
2     price: 100,
3     rating: ... /* and so on... */
4 };

```

Sva svojstva i svi metodi koje smo dodali prototipu su dostupni čim konstruišemo novi objekat korišćenjem konstruktorske funkcije:

```

1 var newtoy = new Gadget('webcam', 'black');
2 console.log(newtoy.name); // 'webcam'
3 console.log(newtoy.color); // 'black'
4 console.log(newtoy.whatAreYou()); // 'I am a black webcam'
5 console.log(newtoy.price); // 100
6 console.log(newtoy.rating); // 3
7 console.log(newtoy.getInfo()); // 'Rating: 3, price: 100'

```

Važno je razumeti da je prototip "živ". Kao što znamo, objekti se u JavaScript jeziku prosleđuju po njihovoj adresi⁹, tako da se prototip ne kopira sa svakom novom instancicom objekta. To znači da možemo da modifikujemo prototip u bilo kom trenutku, i svi objekti, čak i oni koji su kreirani pre izmene, videće te izmene. Nastavimo prethodni primer dodavanjem novog metoda prototipu:

```
1 Gadget.prototype.get = function (what) {
2     return this[what];
3 };
```

Bez obzira što je objekat `newtoy` kreiran pre nego što je definisan metod `get`, objekat `newtoy` ipak ima pristup novom metodu, što se vidi narednim fragmentom koda:

```
1 console.log(newtoy.get('price')); // 100
2 console.log(newtoy.get('color')); // 'black'
```

U prethodnom primeru, metod `getInfo` se koristio interno da pristupi svojstvu objekta. Mogli smo da iskoristimo `Gadget.prototype` da postignemo isti efekat:

```
1 Gadget.prototype.getInfo = function () {
2     return `Rating: ${Gadget.prototype.rating}, ` +
3         `price: ${Gadget.prototype.price}`;
4 };
```

U čemu je onda razlika? Da bismo došli do odgovora, potrebno je da razumemo kako prototip funkcioniše. Pogledajmo objekat `newtoy` opet:

```
1 var newtoy = new Gadget('webcam', 'black');
```

Kada pokušamo da pristupimo svojstvu objekta `newtoy`, na primer, `newtoy.name`, JavaScript mašina pretražuje kroz sva svojstva objekta i pokušava da pronađe ono svojstvo koje se naziva `name`. Ukoliko ga nađe, onda će dohvatiti njegovu vrednost:

```
1 console.log(newtoy.name); // 'webcam'
```

Šta ukoliko bismo pokušali da pristupimo svojstvu `rating`? JavaScript mašina ispituje sva svojstva objekta `newtoy` i ne pronalazi svojstvo čiji je naziv `rating`. Zatim, mašina identificiće prototip konstruktorske funkcije koja se koristila da kreira ovaj objekat. Ukoliko je svojstvo pronađeno u objektu prototipa, onda će ono biti dohvaćeno:

```
1 console.log(newtoy.rating); // 3
```

U ovom slučaju smo svojstvu mogli da pristupimo iz prototipa direktno. Kao što znamo, svaki objekat ima svojstvo `constructor`, što predstavlja referencu na funkciju koja je kreirala objekat, te se pristupanje svojstva može uraditi na sledeći način:

```
1 console.log(newtoy.constructor === Gadget); //true
2 console.log(newtoy.constructor.prototype.rating); // 3
```

Hajde da sada ovu pretragu proširimo još jedan korak dalje. Svaki objekat ima `constructor`. Prototip je objekat, stoga on mora da ima konstruktor takođe, koji opet ima svoj prototip. Penjanjem uz ovaj lanac prototipova u jednom trenutku ćemo završiti sa ugrađenim objektom tipa `Object`, koji se nalazi na vrhu tog lanca. U praksi, ovo znači da ukoliko pokušamo da pristupimo metodu `newtoy.toString()` i `newtoy` nema svoj metod `toString`, kao i njegov prototip, na kraju ćemo dohvatiti `toString` metod iz `Object`:

```
1 console.log(newtoy.toString()); // '[object Object]'
```

⁹Dakle, njihova referenca se prenosi po vrednosti.

Prevazilaženje svojstava iz prototipa

Kao što prethodna diskusija prikazuje, ako jedan od naših objekata nema neko svojstvo, on može da koristi istoimeno svojstvo, ukoliko ono postoji, negde u lancu prototipova. Međutim, šta se dešava ukoliko objekat sadrži neko svojstvo, a i njegov prototip takođe sadrži to svojstvo? U takvoj situaciji, prednost ima svojstvo koje se nalazi u objektu u odnosu na svojstvo u prototipu. Razmotrimo naredni scenario u kojem svojstvo `name` postoji i na nivou svojstva i na nivou prototipa:

```
1 function Gadget(name) {
2     this.name = name;
3 }
4 Gadget.prototype.name = 'mirror';
```

Kreiranje novog objekta i pristup svojstvu `name` rezultuje u dohvatanju svojstva iz objekta:

```
1 var toy = new Gadget('camera');
2 console.log(toy.name); // 'camera'
```

Da bismo otkrili gde je svojstvo definisati, možemo koristiti metod `hasOwnProperty`, kao u narednom primeru:

```
1 console.log(toy.hasOwnProperty('name')); // true
```

Ako bismo obrisali svojstvi `name` iz objekta `toy`, tada bi istoimeno svojstvo iz prototipa bilo vidljivo:

```
1 delete toy.name;
2
3 console.log(toy.name); // 'mirror'
4 console.log(toy.hasOwnProperty('name')); // false
```

Naravno, uvek možemo rekreirati svojstvo u objektu:

```
1 toy.name = 'camera';
2 console.log(toy.name); // 'camera'
```

Možemo koristiti metod `hasOwnProperty` da pronađemo poreklo svojstva koje nas interesuje. Na primer, možemo videti da `toString` zaista potiče iz `Object.prototype`:

```
1 console.log(toy.toString()); // '[object Object]'
2
3 console.log(toy.hasOwnProperty('toString')); // false
4 console.log(toy.constructor.hasOwnProperty('toString')); // false
5 console.log(toy.constructor.prototype.hasOwnProperty('toString')); // false
6 console.log(Object.hasOwnProperty('toString')); // false
7 console.log(Object.prototype.hasOwnProperty('toString')); // true
```

Ispitivanje prototipa

Objekti takođe imaju i metod `isPrototypeOf`. Ovim metodom možemo proveriti da li je specifičan objekat korišćen kao prototip drugog objekta. Pogledajmo ovo na narednom primeru. Neka nam je dat objekat `monkey`:

```
1 var monkey = {
2     hair: true,
3     feeds: 'bananas',
4     breathes: 'air'
5 };
```

Sada, kreirajmo konstruktorsku funkciju `Human` i postavimo njen svojstvo `prototype` da pokazuje na `monkey`:

```
1 function Human(name) {
2     this.name = name;
3 }
4 Human.prototype = monkey;
```

Sada, ukoliko kreiramo novi objekat tipa `Human` sa imenom `george` i pitamo da li je `monkey` prototip od `george`, dobićemo potvrđan odgovor:

```
1 var george = new Human('George');
2 console.log(monkey.isPrototypeOf(george)); // true
```

Primetimo da je potrebno da znamo, ili da makar prepostavimo koji objekat je prototip, da bismo pitali da li je neki objekat prototip drugom objektu, u cilju potvrđivanja hipoteze. Međutim, šta raditi u slučaju da nemamo ideju koji objekat bi mogao da bude prototip? Da li je ovaj odgovor uopšte moguće dobiti? Odgovor je potvrđan, ali sa napomenom da nije moguće u svim veb pregledačima. Većina pregledača u poslednjim verzijama imaju implementiran dodatak ES5 standardu: metod `Object.getPrototypeOf`.

```
1 console.log(Object.getPrototypeOf(george).feeds); // 'bananas'
2 console.log(Object.getPrototypeOf(george) === monkey); // true
```

Za neka JavaScript okruženja koja ne podržavaju ES5 standard i metod `Object.getPrototypeOf`, može se koristiti specijalno svojstvo `__proto__`.

Svojstvo `__proto__`

Kao što već znamo, svojstvo `prototype` se konsultuje prilikom pretraživanja svojstva koje ne postoji u objektu nad kojim se ono dohvata. Razmotrimo drugi objekat koji e naziva `monkey`, i iskoristimo ga kao prototip prilikom kreiranja objekata konstruktorskog funkcijom `Human`:

```
1 var monkey = {
2     feeds: 'bananas',
3     breathes: 'air'
4 };
5 function Human() {}
6 Human.prototype = monkey;
```

Sada, kreirajmo objekat `developer`, i dajmo mu naredna svojstva:

```
1 var developer = new Human();
2 developer.feeds = 'pizza';
3 developer.hacks = 'JavaScript';
```

Sada, potražimo ova svojstva u objektu (na primer, svojstvo `hacks` je svojstvo objekta `developer`):

```
1 console.log(developer.hacks); // 'JavaScript'
```

Svojstvo `feeds` se takođe može pronaći u objektu:

```
1 console.log(developer.feeds); // 'pizza'
```

Za razliku od njih, svojstvo `breathes` ne postoji kao svojstvo na nivou objekta `developer`, te se pretražuje prototip, kao da postoji tajna spona između objekta i prototipa ili hodnik koji vodi do objekta prototipa:

```
1 console.log(developer.breathes); // 'air'
```

Ta tajna spona je izložena u većini savremenih JavaScript okruženja kroz svojstvo `__proto__` — ime svojstva obuhvata reč `proto` sa po dva karaktera podvlake ispred i iza te reči:

```
1 console.log(developer.__proto__ === monkey); // true
```

Možemo koristiti ovo tajno svojstvo prilikom procesa učenja, ali nije dobra ideja da ga koristimo prilikom pisanja skriptova u praksi, pre svega zato što ne postoji u svim pregledačima (na primer, IE), tako da skriptovi neće biti portabilni.

Prilikom učenja se često preleti preko jedne važne teme, a to je razlika između `__proto__` i `prototype`. Svojstvo `__proto__` je svojstvo instanci tipa (objekata), dok je `prototype` svojstvo konstruktorskih funkcija koje se koriste za kreiranje tih objekata:

```
1 console.log(typeof developer.__proto__); // 'object'
2
3 console.log(typeof developer.prototype); // 'undefined'
4 console.log(typeof developer.constructor.prototype); // 'object'
```

Još jednom napomenimo da bi se svojstvo `__proto__` trebalo koristiti samo tokom procesa učenja ili debagovanja. Alternativno, ukoliko je dovoljno da kod radi u skladu sa ES5 standardom, onda možemo koristiti `Object.getPrototypeOf`.

Kreiranje objekata sa određenim prototipom

Možemo koristiti metod `Object.create` da bismo kreirali objekat sa specifičnim prototipom. Na primer:

```
1 let protoZec = {
2   govorи(recenica) {
3     console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: '${recenica}'`);
4   }
5 };
6
7 let tuzanZec = Object.create(protoZec);
8 tuzanZec.tip = 'tuzan';
9 tuzanZec.gовори('Nema vise sargarepe :(');
10 // Ovaj tuzan zec kaze: 'Nema vise sargarepe :( '
```

Svojstvo `govори(recenica)` iz prethodnog primera, kao deo izraza objekta, predstavlja kraći način za definisanje metoda. Ovim se kreira svojstvo koje se naziva `govори` čija je vrednost funkcija.

”Proto” zec služi kao šablon za svojstva koja dele svi zečevi. Individualni objekti-zečevi, poput tužnog zeca, sadrže svojstva koja se vezuju samo za njih — u ovom primeru njihov tip — i nasleđuju deljena svojstva iz svog prototipa.

Više o pregazivanju prototipova

Naredna dva ponašanja su veoma bitna da se razumeju i zapamte prilikom rada sa prototipovima:

- Lanac prototipova je ”živ”, osim ukoliko u potpunosti pregazimo objekat prototipa.
- Metod `prototype.constructor` nije pouzdan.

Kreirajmo jednostavnu konstruktorskiju funkciju i dva objekta:

```
1 function Dog() {
2   this.tail = true;
```

```

3 }
4 var benji = new Dog();
5 var rusty = new Dog();

```

Do sada smo naučili da čak i nakon što smo kreirali objekte `benji` i `rusty`, dodavanjem novih svojstava prototipu tipa `Dog` omogućimo da postojeći objekti imaju pristup njima. Dodajmo metod `say` na nivou prototipa:

```

1 Dog.prototype.say = function () {
2   return 'Woof!';
3 }

```

Očigledno, oba postojeća objekta imaju pristup novom metodu:

```

1 console.log(benji.say()); // 'Woof!'
2 console.log(rusty.say()); // 'Woof!'

```

Do ovog trenutka, ukoliko bismo se konsultovali na načim psima i pitali ih na osnovu koje konstruktorske funkcije su kreirani, oni će nam reći ispravan odgovor:

```

1 console.log(benji.constructor === Dog); // true
2 console.log(rusty.constructor === Dog); // true

```

Hajde sada da kompletno pregazimo objekat prototipa potpuno novim objektom:

```

1 Dog.prototype = {
2   paws: 4,
3   hair: true
4 };

```

Ono što se ispostavlja je da stari objekti nemaju pristup svojstvima novog prototipa; oni i dalje sadrže tajnu sponu koja pokazuje na objekat starog prototipa, što se vidi iz narednog fragmenta koda:

```

1 console.log(typeof benji.paws); // 'undefined'
2 console.log(benji.say()); // 'Woof!'
3
4 console.log(typeof benji.__proto__.say); // 'function'
5 console.log(typeof benji.__proto__.paws); // 'undefined'

```

Za razliku od postojećih psa, svaki novi objekat koji kreiramo od ovog trenutka će koristiti ažurirani prototip:

```

1 var lucy = new Dog();
2 console.log(lucy.say()); // TypeError: lucy.say is not a function
3 console.log(lucy.paws); // 4

```

Tajna spona `__proto__` pokazuje na novi objekat prototipa, što se vidi iz narednih linija koda:

```

1 console.log(typeof lucy.__proto__.say); // 'undefined'
2 console.log(typeof lucy.__proto__.paws); // 'number'

```

Međutim, sada svojstvo `constructor` novog objekta ne izveštava ispravnu konstruktorskiju funkciju. Ono što očekujemo jeste da svojstvo pokazuje na konstruktorskiju funkciju `Dog`, međutim, ono pokazuje na `Object`, što se može videti iz narednog primera:

```

1 console.log(lucy.constructor);
2 // function Object() { [native code] }
3
4 console.log(benji.constructor);
5 //  function Dog() {
6 //      this.tail = true;
7 // }
```

Na našu sreću, ova konfuzija se jednostavno rešava resetovanjem svojstva `constructor` nakon pregazivanja prototipa, kao u narednom primeru:

```

1 function Dog() {}
2 Dog.prototype = {};
3
4 console.log(new Dog().constructor === Dog); // false
5
6 // Resetovanje svojstva constructor
7 Dog.prototype.constructor = Dog;
8
9 console.log(new Dog().constructor === Dog); // true
```

Zbog ovog ponašanja uvek treba imati na umu naredno pravilo:

Prilikom pregazivanja prototipa, potrebno je resetovati svojstvo `constructor`.

Učauravanje

Kada je objektno-orientisani pristup programiranja u pitanju, jedna od najznačajnijih pitanja prilikom projektovanje klase jeste koja svojstva i metodi će biti vidljivi spoljašnjem svetu, odnosno, dostupni korisniku na korišćenje, a šta će biti sakriveno od njega. Zatvaranje unutrašnje strukture objekta i sakrivanje detalja implementacije od korisnika se naziva *učauravanje* (engl. *encapsulation*).

Sa znanjem koje smo stekli do sada, ne bi trebalo da bude komplikovano razumeti način na koji se učauravanje implementira u JavaScript jeziku. Pogledajmo naredni primer:

```

1 function MyObject(publicVar) {
2     // Private area
3     var privateVar = 'result';
4
5     function privateF() {
6         console.log('Doing something...');
7         return privateVar;
8     }
9
10    // Public area
11    this.publicVar = publicVar;
12    this.publicF = function() {
13        return privateF();
14    };
15}
```

Ukoliko želimo da učaurimo promenljive, dovoljno je da ih deklarišemo unutar tela funkcije. Promenljive će biti dostupne javno tek kada ih dodelimo kao svojstva novokreiranoj instanci pomoću `this` vrednosti. Slično važi i za metode. Kao što vidimo, samo su javni članovi tipa dostupni korisniku, dok pristupanje privatnim članovima tipa rezultuje vraćanjem `undefined` vrednosti:

```

1 var obj = new MyObject(1);
2
```

```

3 // Accessing public members
4 console.log(obj.publicVar);      // 1
5 console.log(obj.publicF());      // Doing something...
6                                         // result
7
8 // Accessing private members
9 console.log(typeof obj.privateVar); // undefined
10 console.log(typeof obj.privateF()); // undefined

```

Očigledno, s obzirom da se privatni članovi definišu isključivo u konstruktorskoj funkciji, to znači da će svaka instanca sadržati svoju kopiju tih članova.

2.5.5 Nasleđivanje

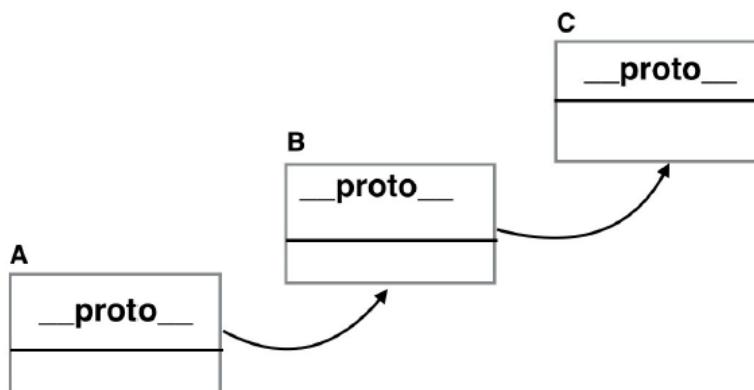
Nasleđivanje se u JavaScript jeziku može implementirati na više načina. U skladu sa time, u ovoj podsekciji ćemo prikazati jedan od standardnih obrazaca za implementiranje koncepta nasleđivanja — *lanac prototipova*. Nakon toga ćemo diskutovati o nekim specifičnostima klasične implementacije i pokušati da je nadogradimo.

Lanac prototipova

Pojam lanca prototipova smo do sada pominjali nekoliko puta, međutim, u ovom delu teksta ćemo se nešto detaljnije osvrnuti na njega, s obzirom da on igra važnu ulogu u nasleđivanju u jeziku JavaScript.

Kao što već znamo, svaka funkcija sadrži svojstvo `prototype`, koja referiše na neki objekat. Kada je funkcija pozvana uz operator `new`, kreira se novi objekat (instanca tipa konstruktorske funkcije) i vraća se kao povratna vrednost. Ovaj novokreirani objekat ima tajnu sponu ka objektu prototipa. Tajna spona (koja se naziva `__proto__` u nekim JavaScript okruženjima) dozvoljava da se svojstva i metodi objekta prototipa koriste kao da pripadaju novokreiranom objektu.

Objekat prototipa je regularan objekat, te stoga i on sadrži tajnu sponu ka njegovom prototipu. Na taj način se formira lanac prototipova, što je ilustrovano na slici 2.4. Na ovoj ilustraciji, objekat **A** sadrži neka svojstva među kojima je i sakriveno svojstvo `__proto__`, koje referiše na drugi objekat koji se naziva **B**. Svojstvo `__proto__` objekta **B** dalje referiše na objekat **C**. Ovaj lanac se završava objektom `Object.prototype`, pretkom svih objekata.

Slika 2.4: Ilustracija lanca prototipova.

Ovo je dobro znati, ali kako nam to može pomoći? Praktična strana ove pojave jeste da kada objekat **A** ne sadrži neko svojstvo, ali ono se nalazi u objektu **B**, onda **A** i dalje može

da mu pristupi kao da je njegovo. Slično važi i ako `B` ne sadrži neko svojstvo, ali `C` ga sadrži. Upravo ovo ponašanje oslikava način na koji se nasleđivanje ostvaruje — objekat može da pristupi svojstvu koji se nalazi negde u lancu nasleđivanja.

Lanac prototipova je osnovni metod za implementaciju nasleđivanja. Da bismo ilustrovali način na koji ovaj metod funkcioniše, definišimo tri konstruktorske funkcije:

```

1 function Shape() {
2     this.name = 'Shape';
3     this.toString = function () {
4         return this.name;
5     };
6 }
7
8 function TwoDShape() {
9     this.name = '2D shape';
10}
11
12 function Triangle(side, height) {
13    this.name = 'Triangle';
14    this.side = side;
15    this.height = height;
16    this.getArea = function () {
17        return this.side * this.height / 2;
18    };
19 }
```

Kod koji omogućava "magiju" nasleđivanja je:

```

1 TwoDShape.prototype = new Shape();
2 Triangle.prototype = new TwoDShape();
```

Kakav je efekat ovih dveju linija koda? Prvo, mi uzimamo objekat koji se nalazi u svojstvu `prototype` tipa `TwoDShape`, i umesto da ga augmentiramo individualnim svojstvima, mi ga u potpunosti pregazimo drugim objektom, koji je kreiran pozivom funkcije `Shape` kao konstruktorske funkcije, čime se uspostavlja odnos između tipova `Shape` i `TwoDShape`. Isti proces se može ispratiti za `Triangle` — njegov prototip se zamenjuje objektom kreiranim pozivom `new TwoDShape()`.

Važno je zapamtiti da JavaScript radi sa objektima, a ne sa klasama. Zbog toga je neophodno kreirati instance tipova (kao što smo to radili pozivom, na primer, `new Shape()`), čime se nasleđuju njegova svojstva; ne vršimo nasleđivanje pozivom funkcije direktno (na primer, `Shape()`). Dodatno, nakon nasleđivanja, možemo modifikovati konstruktor `Shape`, pregaziti ga ili ga čak obrisati, i ovo neće imati efekta na `TwoDShape`, zato što je neophodno postojanje barem jedne instance iz koje se vrši nasleđivanje.

Već smo govorili o tome da pregazivanje objekta prototipa (nasuprot njegovoj augmentaciji) ima bočni efekat na svojstvo `constructor`. Zbog toga, dobra je ideja resetovati to svojstvo nakon nasleđivanja. Iz prethodnog primera zaključujemo da treba dodati naredne dve linije koda:

```

1 TwoDShape.prototype.constructor = TwoDShape;
2 Triangle.prototype.constructor = Triangle;
```

Sada, testirajmo šta je do sada urađeno. Kreiranje objekta `Triangle` i pozivanje metoda `getArea` koje on sadrži radi kako je i očekivano:

```

1 var my = new Triangle(5, 10);
2 console.log(my.getArea()); // 25
```

Iako objekat `my` ne sadrži metod `toString`, on nasleđuje istoimeni metod iz tipa `Shape` koji možemo da pozivamo. Primetimo jednu važnu stvar — nasleđeni metod `toString` vezuje referencu `this` na objekat `my`:

```
1 console.log(my.toString()); // 'Triangle'
```

U nastavku slede koraci koje JavaScript mašina uradi tokom poziva `my.toString()`:

- Izvršava se pretraživanje svih svojstava objekta `my` i ne pronalazi se metod sa nazivom `toString`.
- Pretraga se pomera u objekat na koji referiše svojstvo `my.__proto__`, što je instanca objekta kreirana pomoću poziva `new TwoDShape()` u procesu nasleđivanja.
- Izvršava se pretraživanje svih svojstava instance `TwoDShape` i ne pronalazi se metod sa nazivom `toString`.
- Pretraga se pomera u objekat na koji referiše svojstvo `__proto__` tekućeg objekta. Ovog puta, `__proto__` referiše na instancu kreiranu pomoću poziva `new Shape()`.
- Izvršava se pretraživanje svih svojstava instance `Shape` i pronalazi se metod sa nazivom `toString`.
- Pronađeni metod se poziva u kontekstu objekta `my`, što praktično znači da `this` u metodi `toString` referiše na `my`.

Ukoliko bismo upitali našeg trougla `my` ko je njegov konstruktor, on se neće zbuniti i reći će nam ispravan odgovor jer smo resetovali svojstvo `constructor` nakon nasleđivanja:

```
1 console.log(my.constructor === Triangle); // true
```

Korišćenjem operatora `instanceof`, možemo se uveriti da je objekat `my` zaista instanca svih triju konstruktora:

```
1 console.log(my instanceof Shape); // true
2 console.log(my instanceof TwoDShape); // true
3 console.log(my instanceof Triangle); // true
4
5 console.log(my instanceof Array); // false
```

Isto se primećuje prilikom poziva metoda `isPrototypeOf` nad prototipovima konstruktora i prosleđivanjem objekta `my`:

```
1 console.log(Shape.prototype.isPrototypeOf(my)); // true
2 console.log(TwoDShape.prototype.isPrototypeOf(my)); // true
3 console.log(Triangle.prototype.isPrototypeOf(my)); // true
4
5 console.log(String.prototype.isPrototypeOf(my)); // false
```

Zadatak 2.8 Posmatrajmo naredni fragment koda:

```
1 // TwoDShape test
2 var td = new TwoDShape();
3
4 console.log(td.constructor === TwoDShape);
5
6 if (typeof td.toString !== 'undefined') {
7     console.log(td.toString());
8 }
9 else {
10     console.log('td.toString is undefined');
11 }
```

```

12 if (typeof td.getArea !== 'undefined') {
13   console.log(td.getArea());
14 }
15 else {
16   console.log('td.getArea is undefined');
17 }
18
19 // Shape test
20 var s = new Shape();
21
22 console.log(s.constructor === Shape);
23
24 if (typeof s.toString !== 'undefined') {
25   console.log(s.toString());
26 }
27 else {
28   console.log('s.toString is undefined');
29 }
30
31 if (typeof s.getArea !== 'undefined') {
32   console.log(s.getArea());
33 }
34 else {
35   console.log('s.getArea is undefined');
36 }
37

```

Podvući pozive `console.log` metoda koji će biti pozvani i za svaki od njih napisati šta će ispisati na standardni izlaz. ■

Skladištenje zajedničkih svojstava u prototipu

Prilikom kreiranja objekata korišćenjem konstruktorske funkcije, svojstva koja pripadaju tom objektu možemo kreirati korišćenjem veze koja nam je dostupna kroz ključnu reč `this`. Međutim, ovakav način čuvanja podataka može biti neefikasan za ona svojstva koja se ne menjaju među instancama. U prethodnom primeru, tip `Shape` definisan je narednom konstruktorskog funkcijom:

```

1 function Shape() {
2   this.name = 'Shape';
3 }

```

Ovo znači da svaki put kada kreiramo novi objekat pozivom `new Shape()`, novo svojstvo `name` biva kreirano iznova i skladišti se negde u memoriji. S obzirom da će sve instance imati istu vrednost za ovo svojstvo, ovo predstavlja veliki gubitak memorije. Alternativna opcija jeste da svojstvo `name` vežemo za prototip i delimo ga među svim instancama:

```

1 function Shape() {}
2
3 Shape.prototype.name = 'Shape';

```

Na ovaj način, svaki put kada se kreira novi objekat pozivom `new Shape()`, taj objekat neće dobiti svoje svojstvo `name`, već će koristiti ono svojstvo kojim je augmentiran prototip. Ovim se dobija na efikasnosti. Naravno, ovaj metod je moguće koristiti samo za svojstva koja se ne menjaju između instanci. Zbog toga su metodi idealni kandidati za ovaj način deljenja.

Hajde da poboljšamo prethodni primer dodavanjem svih metoda i podesnih svojstava u

odgovarajuće prototipove. U slučaju tipova `Shape` i `TwoDShape`, sva svojstva su podesni kandidati za premeštanje u prototip:

```

1 // constructor
2 function Shape() {}
3
4 // augment prototype
5 Shape.prototype.name = 'Shape';
6 Shape.prototype.toString = function () {
7     return this.name;
8 };
9
10 // another constructor
11 function TwoDShape() {}
12
13 // take care of inheritance
14 TwoDShape.prototype = new Shape();
15 TwoDShape.prototype.constructor = TwoDShape;
16
17 // augment prototype
18 TwoDShape.prototype.name = '2D shape';

```

Ono što dodatno primećujemo jeste da je potrebno prvo rešiti pitanje nasleđivanja pre nego što se augmentira prototip. U suprotnom, sve što se dodaje objektu `TwoDShape.prototype` biće pregaženo prilikom nasleđivanja.

Konstruktor `Triangle` je nešto drugačiji. S obzirom da svaki objekat koji on kreira je novi trougao, koji će imati svoje dimenzije, bolje je čuvati dužinu stranice i visinu kao sopstvena svojstva, a ostalo deliti među instancama. Sa druge strane, metod `getArea` je isti, bez obzira na stvarne dimezije svakog trougla. Ponovo, prvo rešavamo nasleđivanje, a zatim augmentiramo prototip:

```

1 function Triangle(side, height) {
2     this.side = side;
3     this.height = height;
4 }
5
6 // take care of inheritance
7 Triangle.prototype = new TwoDShape();
8 Triangle.prototype.constructor = Triangle;
9
10 // augment prototype
11 Triangle.prototype.name = 'Triangle';
12 Triangle.prototype.getArea = function () {
13     return this.side * this.height / 2;
14 };

```

Prethodni kod za testiranje radi isto, što se vidi na sledećem primeru:

```

1 var my = new Triangle(5, 10);
2 console.log(my.getArea()); // 25
3 console.log(my.toString()); // 'Triangle'

```

Postoji jedna relativno mala razlika u pozadini izvršavanja prilikom pozivanja `my.toString()` između ovog i prethodnog pristupa. Razlika je u tom da postoji još jedna potraga pre nego što je metod pronađen u `Shape.prototype`, za razliku od prethodnog pristupa u kojem je metod pronađen u instanci tipa `Shape`.

Možemo se takođe poigrati pozivom metoda `hasOwnProperty` da vidimo razliku između sopstvenog svojstva i svojstva koje dolazi iz lanca prototipa:

```
1 console.log(my.hasOwnProperty('side')); // true
2 console.log(my.hasOwnProperty('name')); // false
```

Pozivi metoda `isPrototypeOf` i korišćenje operatora `instanceof` iz prethodnog primera rade na identičan način, na primer:

```
1 console.log(TwoDShape.prototype.isPrototypeOf(my)); // true
2 console.log(my instanceof Shape); // true
```

Korišćenjem ovog metoda nasleđivanja, možemo otići korak dalje i primeniti još jedno poboljšanje. Posmatrajmo naredne dve linije koda za koje smo rekli da čine "magiju" nasleđivanja:

```
1 TwoDShape.prototype = new Shape();
2 Triangle.prototype = new TwoDShape();
```

Zaista, pozivanjem funkcija `Shape` i `TwoDShape` kao konstruktora dobicemo objekat koji ima odgovarajući prototip, te ovaj kod nije pogrešan. Međutim, ovde se javlja jedan problem — vrši se poziv konstruktora pre izvršavanja dodele, što znači da ukoliko konstruktor izvršava akcije koje imaju bočne efekte, kao što je logovanje, promena stanja, korišćenje drugih objekata u neke svrhe, dodavanje svojstava vrednosti `this` i slično, sve te akcije će biti izvršene i trenutku izvršavanja dodele, umesto samo kada je potrebno (pri kreiranju objekata podtipa, kad je to očekivano). Na ovo ponašanje ćemo se još jednom kratko osvrnuti kada budemo govorili o pozivu konstruktora nadtipa radi inicijalizacije podataka.

Umesto toga, možemo se osloniti na metod `Object.create`, uvedenu standardom ES5, koji će za nas kreirati objekat sa onim prototipom koji prosledimo kao argument metoda. Tako se prethodne dve linije koda mogu zameniti narednim:

```
1 TwoDShape.prototype = Object.create(Shape.prototype);
2 Triangle.prototype = Object.create(TwoDShape.prototype);
```

Ovaj metod neće pozvati konstruktorsku funkciju, tako da neće doći do izvršavanja bočnih efekata koje konstruktorske funkcije najčešće imaju. Ipak, s obzirom da je metod `Object.create` uведен tek u verziji ES5, ukoliko je potrebno da naš kod radi i na starijim pregledačima, onda je neophodno koristiti `new Shape()` sintaksu.

Ono na šta treba posebno obratiti pažnju jeste da se na ovaj način neće pronaći svojstva koja su dodeljena u konstruktoru nadtipa, što ilustruje naredni primer:

```
1 function Nadtip() {
2     this.deljenoSvojstvo = 'Ovo bi trebalo da bude dostupno!';
3     this.deljeniMetod = function() {
4         console.log(this.deljenoSvojstvo);
5     };
6 }
7
8 Nadtip.prototype.zaistaDeljeniMetod = function() {
9     console.log('Ovo je sigurno dostupno');
10};
11
12 function Podtip() {}
13
14 // Nasleđivanje
15 Podtip.prototype = Object.create(Nadtip.prototype);
16
17 // Augmentacija prototipa podtipa
18 Podtip.prototype.sopstveniMetod = function() {
```

```

19     console.log('Ja se nalazim u podtipu');
20 };
21
22 // Testiranje
23 var x = new Podtip();
24
25 x.sopstveniMetod();      // Ja se nalazim u podtipu
26 x.zaistaDeljeniMetod(); // Ovo je sigurno dostupno
27
28 console.log(typeof x.deljenoSvojstvo); // undefined
29 console.log(typeof x.deljeniMetod);      // undefined

```

Do ovog ponašanja dolazi zato što, kao što smo rekli, metod `Object.create` ne poziva konstruktorsku funkciju nadtipa, tako da svaka inicijalizacija svojstava koja se vrši u konstruktorskoj funkciji nadtipa, neće biti vidljiva na nivou prototipa nadtipa.

Postoje dva rešenja ovog problema:

1. Izdvajanje *svih* deljivih svojstava u prototip (što i jeste osnovna ideja ovog metoda nasleđivanja), čime će oni biti dostupni, čak i ukoliko se nasleđivanje ostvaruje metodom `Object.create`.
2. Pozivom konstruktoru nadtipa u konstruktoru podtipa.

Pogledajmo primer koda u kojem je neophodno da zovemo konstruktor nadtipa u konstruktoru podtipa radi inicijalizacije podataka:

```

1 function NamedShape(name) {
2     this.name = name;
3 }
4
5 NamedShape.prototype.toString = function() {
6     return this.name;
7 };
8
9 function NamedTriangle(name, side, height) {
10    this.side = side;
11    this.height = height;
12
13    // Poziv konstruktorske funkcije nadtipa
14    NamedShape.call(this, name);
15 }
16
17 NamedTriangle.prototype = Object.create(NamedShape.prototype);
18 NamedTriangle.prototype.constructor = NamedTriangle;
19
20 NamedTriangle.prototype.getArea = function() {
21     return this.side * this.height / 2;
22 };
23
24 var my = new NamedTriangle('My Triangle', 5, 10);
25 console.log(my.getArea()); // 25
26 console.log(my.toString()); // My Triangle

```

Prikažimo kako izgleda objekat prototipa tipa `NamedTriangle` kada se prototipi povezuju pozivom funkcije `Object.create`, kao u prethodnom primeru:

```

1 NamedTriangle
2 { constructor: [Function: NamedTriangle], getArea: [Function] }

```

Ukoliko bismo sada taj poziv zamenili narednim

```
1 // NamedTriangle.prototype = Object.create(NamedShape.prototype);
2 NamedTriangle.prototype = new NamedShape();
```

i prikazali tekuće stanje objekta `NamedTriangle.prototype`

```
1 NamedTriangle {
2   name: undefined,
3   constructor: [Function: NamedTriangle],
4   getArea: [Function] }
```

vidimo da ono sadrži svojstvo `name` koje je *undefined* (naravno, to je zato što konstruktoru nismo prosledili nijednu vrednost). Dakle, umesto dodatnog poziva konstruktorske funkcije za ostvarivanje nasleđivanja, preporučuje se korišćenje metoda `Object.create`, naravno, ukoliko je metod dostupan.

Zadatak 2.9 Prisetimo se narednog fragmenta koda i rezultata njegovog izračunavanja:

```
1 function Nadtip() {
2   this.deljenoSvojstvo = 'Ovo bi trebalo da bude dostupno!';
3   this.deljeniMetod = function() {
4     console.log(this.deljenoSvojstvo);
5   };
6 }
7
8 Nadtip.prototype.zaistaDeljeniMetod = function() {
9   console.log('Ovo je sigurno dostupno');
10};
11
12 function Podtip() {}
13
14 // Nasledjivanje
15 Podtip.prototype = Object.create(Nadtip.prototype);
16
17 // Augmentacija prototipa podtipa
18 Podtip.prototype.sopstveniMetod = function() {
19   console.log('Ja se nalazim u podtipu');
20 };
21
22 // Testiranje
23 var x = new Podtip();
24
25 x.sopstveniMetod();    // Ja se nalazim u podtipu
26 x.zaistaDeljeniMetod(); // Ovo je sigurno dostupno
27
28 console.log(typeof x.deljenoSvojstvo); // undefined
29 console.log(typeof x.deljeniMetod);      // undefined
```

Ispraviti kod tako da objekat `x` vidi svojstvo `deljenoSvojstvo` i metod `deljeniMetod`:

1. Metodom izdvajanja deljenih svojstava u prototip.
2. Metodom poziva konstruktora nadtipa.

Ne menjati liniju `Podtip.prototype = Object.create(Nadtip.prototype);`. ■

Nasleđivanje samo prototipa

Kao što objasnili ranije, radi postizanja efikasnosti, prototipu bi trebalo dodavati svojstva i metode koji služe za višestruku upotrebu. Ukoliko to uradimo, onda je dobra ideja naslediti samo prototip, zato što se sav višestruko upotrebljiv kod nalazi u njemu. To znači da na-

sleđivanje, na primer, objekta `Shape.prototype` je bolje od nasleđivanja objekta kreiranog pozivom `Object.create(Shape.prototype)`. Uostalom, `Object.create(Shape.prototype)` nam daje sopstvena svojstva koja nisu namenjena za višestruku upotrebu (u suprotnom bi se ona nalazila u prototipu). Zaključak je da možemo dobiti na dodatnoj efikasnosti ukoliko:

- Ne vršimo kreiranje novog objekta samo radi nasleđivanja.
- Imamo manje potraga tokom faze izvršavanja (kao što je slučaj sa potraživanjem metoda `toString`).

Pokažimo ovo na primeru ažuriranog koda u odnosu na prethodnu implementaciju:

```

1 function Shape() {}
2
3 // augment prototype
4 Shape.prototype.name = 'Shape';
5 Shape.prototype.toString = function () {
6     return this.name;
7 };
8
9 function TwoDShape() {}
10
11 // take care of inheritance
12 TwoDShape.prototype = Shape.prototype;
13 TwoDShape.prototype.constructor = TwoDShape;
14
15 // augment prototype
16 TwoDShape.prototype.name = '2D shape';
17 function Triangle(side, height) {
18     this.side = side;
19     this.height = height;
20 }
21
22 // take care of inheritance
23 Triangle.prototype = TwoDShape.prototype;
24 Triangle.prototype.constructor = Triangle;
25
26 // augment prototype
27 Triangle.prototype.name = 'Triangle';
28 Triangle.prototype.getArea = function () {
29     return this.side * this.height / 2;
30 };

```

Naredni test kod daje iste rezultate:

```

1 var my = new Triangle(5, 10);
2 console.log(my.getArea()); // 25
3 console.log(my.toString()); // 'Triangle'

```

U čemu je razlika prilikom pozivanja `my.toString()`? Prvo, po običaju, JavaScript mašina pretražuje metod `toString` u samom objektu. Kako ga ne pronalazi, onda pomera pretragu u prototipu. Međutim, sada prototip pokazuje na isti objekat na koji prototip tipa `TwoDShape` pokazuje i takođe na isti objekat na koji `Shape.prototype` pokazuje. Prisetimo se da se objekti ne kopiraju po vrednosti, već se šalje njihova referenca¹⁰. Dakle, potraga se sada sastoji od dva koraka umesto od četiri (kao u prethodnoj implementaciji) ili od tri (kao u prvoj implementaciji).

¹⁰Opet, njihova referenca se kopira po vrednosti.

Jednostavno kopiranje prototipa je efikasnije, ali boluje od jednog bočnog efekta. S ozbirom da sada svi prototipovi podtipova i nadtipova pokazuju na isti objekat, kada neki podtip augmentira prototip, svi njegovi nadtipovi, a samim tim i svi ostali podtipovi vide izmenu.

Razmotrimo efekat izvršavanja naredne linije koda:

```
1 Triangle.prototype.name = 'Triangle';
```

Ova linija menja svojstvo `name`, tako da efektivno menja i `Shape.prototype.name`. Ukoliko kreiramo instancu tipa `Shape`, njegovo svojstvo `name` će nam vratiti vrednost '`Triangle`':

```
1 var s = new Shape();
2 console.log(s.name); // 'Triangle'
```

Ovaj metod nasleđivanja je više efikasan, ali zbog opisanog bočnog efekta, nije prikladan za sve slučajeve upotrebe. Ipak, ovu "manu" ne treba posmatrati kao propust (kao što neka literatura to čini), već kao dodatni mehanizam koji može biti koristan u nekim slučajevima. Naravno, na programerima je odgovornost da razumeju upotrebu, kao i potencijalne probleme koji se mogu pojavit u slučajevima kada nasleđivanje samo prototipa nije adekvatno.

Metod privremenog konstruktora

Rešenje prethodno opisanog "problema" u kojem svi prototipovi referišu na isti objekat i nadtipovi dobijaju svojstva podtipova predstavlja korišćenje *posrednika* (engl. *intermediary*) radi razbijanja lanca. Posrednik je u formi privremene konstruktorske funkcije. Kreiranje prazne funkcije `F()` i postavljanje njegovog prototipa na prototip konstruktora nadtipa dozvoljava nam da pozovemo `new F()` i kreiramo objekte koji nemaju sopstvena svojstva, ali nasleđuju sve iz prototipa nadtipa.

Razmotrimo narednu izmenjenu implementaciju:

```
1 function Shape() {}
2
3 // augment prototype
4 Shape.prototype.name = 'Shape';
5 Shape.prototype.toString = function () {
6     return this.name;
7 };
8
9 function TwoDShape() {}
10
11 // take care of inheritance
12 var F = function () {};
13 F.prototype = Shape.prototype;
14 TwoDShape.prototype = new F();
15 TwoDShape.prototype.constructor = TwoDShape;
16
17 // augment prototype
18 TwoDShape.prototype.name = '2D shape';
19
20 function Triangle(side, height) {
21     this.side = side;
22     this.height = height;
23 }
24
25 // take care of inheritance
26 var F = function () {};
27 F.prototype = TwoDShape.prototype;
28 Triangle.prototype = new F();
```

```

29 Triangle.prototype.constructor = Triangle;
30
31 // augment prototype
32 Triangle.prototype.name = 'Triangle';
33 Triangle.prototype.getArea = function () {
34     return this.side * this.height / 2;
35 };

```

Kreiranje trougla i testiranje metoda:

```

1 var my = new Triangle(5, 10);
2 console.log(my.getArea()); // 25
3 console.log(my.toString()); // 'Triangle'

```

Korišćenjem ovog pristupa, lanac prototipa ostaje na mestu:

```

1 console.log(my.__proto__ === Triangle.prototype); // true
2 console.log(my.__proto__.constructor === Triangle); // true
3 console.log(my.__proto__.__proto__ === TwoDShape.prototype); // true
4 console.log(my.__proto__.__proto__.__proto__.constructor === Shape); // true

```

Dodatno, svojstva nadtipova nisu pregažena od strane podtipova:

```

1 var s = new Shape();
2 console.log(s.name); // 'Shape'
3 console.log('I am a ' + new TwoDShape()); // 'I am a 2D shape'

```

Takođe, ovaj pristup podržava ideju da samo svojstva i metodi koji se dodaju u prototipu treba da se naslede, a da se sopstvena svojstva ne nasleđuju. Razlog iza ove ideje je taj da su sopstvena svojstva uglavnom dovoljno specifična da ne mogu biti upotrebljena za višestruku upotrebu.

Primetimo da smo ovde koristili `new F()` umesto `Object.create(F.prototype)`, iako smo govorili o problemima tog pristupa. Međutim, kako se u ovom metodu nasleđivanja podrazumeva da konstruktorska funkcija `F` ima prazno telo, oba pristupa su prikladna.

Zadatak 2.10 Implementirati narednu hijerarhiju tipova korišćenjem stečenog znanja o prototipovima i nasleđivanju:

1. Kreirati naredne tipove sa odgovarajućim svojstvima:
 - `Person`: `name`, `surname`
 - `Employee`: nasleđuje `Person` i ima `job` i `salary`. Plata ne sme biti dostupna spoljnom svetu.
 - `Developer`: nasleđuje `Employee` i ima `specialization`
 - `Manager`: nasleđuje `Employee` i ima `department`
2. Sve instance `Person` imaju naredni metod:
 - `getData` koji ispisuje ime i prezime
3. Sve instance `Employee` imaju naredne metode:
 - `getSalary` koji ispisuje platu
 - `increaseSalary` koji uvećava platu zaposlenog za 10%
4. Sve instance `Developer` imaju naredni metod:
 - `getSpecialization` koji ispisuje naziv specijalizacije
5. Sve instance `Manager` imaju naredne metode:
 - `getDepartment` koji ispisuje naziv odeljenja
 - `changeDepartment` koji menja naziv odeljenja

- `getData` koji ispisuje ime, prezime i naziv odeljenja

Ispravno implementirati učauravanje svojstava i metoda. Omogućiti da kreiranje instanci datih tipova narednim fragmentom koda ne proizvodi greske pod striktnim tipom:

```
1 var laza = Person('Laza', 'Lazic');
2 var mara = Employee('Mara', 'Maric', 'teacher', 300);
3 var pera = Developer('Pera', 'Peric', 'JS programmer', 1000, 'Front-End');
4 var koja = Manager('Koja', 'Kojic', 'manager', 1000, 'D1')
```

Omogućiti da naredni fragment koda proizvodi odgovarajuće ispise date u komentarima

```
1 laza.getData();           // Laza Lazic
2
3 mara.getSalary();        // 300
4 mara.increaseSalary();
5 mara.getSalary();        // 330
6
7 pera.getData();          // Pera Peric
8 pera.getSpecialization(); // Front-End
9 pera.getSalary();         // 1000
10
11 koja.getData();         // Koja Kojic D1
12 koja.changeDepartment('D3');
13 koja.getDepartment();    // D3
14 koja.getData();          // Koja Kojic D3
```


2.5.6 Klase i objektno-orientisana podrška u ECMAScript 6

U novijim verzijama JavaScript jezika, postoji pristojnija notacija za definisanje klasa:

```
1 class Zec {
2     // Konstruktor funkcija
3     constructor(tip) {
4         this.tip = tip;
5     }
6
7     govori(recenica) {
8         console.log(`Ovaj ${this.tip} zec kaze: '${recenica}'`);
9     }
10 }
11
12 let tuzanZec = new Zec('tuzan');
13 let crniZec = new Zec('crni');
```

Ono što je potrebno razumeti jeste da klasna deklaracija u JavaScript jeziku predstavlja ništa drugo do sintaksno poboljšanje — u pozadini se izvršava prototipsko nasleđivanje o kojem smo pričali u prethodnoj podsekciji. Da dokažemo ovu tvrdnju, ispitajmo tip "klase" `Zec`:

```
1 console.log(typeof Zec); // function
```

Trenutno, deklaracije klase dozvoljavaju samo metode da se dodaju prototipu. Nefunkcijalna svojstva se mogu dodavati direktnom izmenom prototipa nakon što se definiše klasa.

Dodatno, iako su klase u pozadini zapravo funkcije, JavaScript jezik neće izvršavati izdizanje deklaracija klase, kao što to radi sa funkcijama. Dakle, klase su dostupne tek od trenutka njihovog definisanja.

Metod constructor

U prethodnom primeru smo koristili jednu specijalnu funkciju koja se naziva `constructor`. U pitanju je metod koji se koristi za kreiranje i inijalizaciju objekta prilikom instanciranja objekta klase. Klasa može imati samo jedan metod `constructor`.

Jedna od prednosti korišćenja klasa nad konstruktorskim funkcijama jeste da se u okviru metoda `constructor` može pozivati metod `super`, koji se odnosi na konstruktor natklase. O ovom metodu ćemo detaljnije pričati kada se budemo dotakli nasleđivanja.

Očitavanje i postavljanje svojstava. Statička svojstva.

Neke klase se često sastoje samo od metoda, ali je sasvim korektno uključiti svojstva koja ne sadrže funkcije kao vrednosti. Na primer, postoji klasa `Map` koja implementira strukturu podataka rečnik, a koja ima svojstvo `size` koje nosi informaciju o broju ključeva koje se sadrže u rečniku. Očigledno, nije neophodno (a najčešće ni poželjno) da ovakva svojstva se računaju i čuvaju u instancama klase direktno. Čak i svojstva koja se dohvataju direktno mogu da kriju poziv metoda. Takvi metodi se nazivaju *očitači* (engl. *getter*), i oni se definišu postavljanjem ključne reči `get` ispred naziva metoda u literalni objekta ili deklaraciji klase:

```

1 let promenljivaVelicina = {
2     get velicina() {
3         return Math.floor(Math.random() * 100);
4     }
5 };
6
7 console.log(promenljivaVelicina.velicina); // 73
8 console.log(promenljivaVelicina.velicina); // 49

```

Kada god se očitava vrednost svojstva `velicina` ovog objekta, odgovarajući metod se poziva. Možemo koristiti sličan metod i kada se menja vrednost svojstvu, korišćenjem *postavljača* (engl. *setter*), koji se definišu ključnom reči `set`:

```

1 class Temperatura {
2     constructor(celzijus) {
3         this.celzijus = celzijus;
4     }
5
6     get farenhajt() {
7         return this.celzijus * 1.8 + 32;
8     }
9
10    set farenhajt(vrednost) {
11        this.celzijus = (vrednost - 32) / 1.8;
12    }
13
14    static izFarenhajta(vrednost) {
15        return new Temperatura((vrednost - 32) / 1.8);
16    }
17 }

```

Klase `Temperatura` dozvoljava očitavanje i postavljanje vrednosti za temperaturu bilo u celzijusima ili farenhajtima, ali interno čuva samo celzijuse i automatski vrši konverziju u tu jedinicu prilikom očitavača i postavljača `farenhajt`:

```

1 let temp = new Temperatura(32);
2 console.log(temp.farenhajt); // 71.6
3 temp.farenhajt = 86;
4 console.log(temp.celzijus); // 30

```

Nekada želimo da dodamo svojstva direktno konstruktoru umesto prototipu. Takvi metodi nemaju pristup instancama klase, ali mogu, na primer, biti iskorišćeni kao alternativni načini za kreiranje instanci. Unutar deklaracije klase, metodi koji imaju ključnu reč `static` ispred naziva se čuvaju na nivou konstruktora. Zbog toga, klasa `Temperatura` dozvoljava da napišemo izraz `Temperatura.izFarenhajta(100)` da kreiramo temperaturu korišćenjem jedinice farenhajt (umesto celzijusa, što je podrazumevano).

Zadatak 2.11 Napisati klasu `Vec` koja predstavlja dvodimenzionalni vektor. Klasa ima dva svojstva, `x` i `y` (brojevi). Klasa ima dva metoda, `plus` i `minus`, koji imaju drugi vektor kao parametar i vraćaju novi vektor koji predstavlja zbir, odnosno, razliku "`this`" vektora i prosleđenog vektora. Dodati postavljač `duzina` koja izračunava udaljenost tačke (x,y) od koordinatnog početka. ■

Nasleđivanje

Prepostavimo da nam je na raspolaganju naredna klasa `Osoba`:

```

1 class Osoba {
2     constructor(ime, prezime, godine) {
3         this.ime = ime;
4         this.prezime = prezime;
5         this.godine = godine;
6     }
7
8     identifikujSe() {
9         console.log(`Zdravo! Moje ime je ${this.ime} ${this.prezime}. Imam ${this.godine} godina.`);
10    }
11 }
```

Ukoliko bismo želeli da kreiramo klasu `Student` kojeg želimo da identifikujemo na sličan način kao instancu klase `Osoba`, mogli bismo pisati klasu ispočetka, ali tada ćemo imati mnogo koda koji se ponavlja. Umesto toga, možemo da iskoristimo postojeću klasu `Osoba`. JavaScript sistem prototipova omogućava kreiranje nove klase od neke postojeće, koja izgleda kao postojeća klasa, uz nove definicije nekih od svojstava. Prototip nove klase se izvodi iz prototipa postojeće klase, ali dodaje nove definicije. U kontekstu objektno-orientisane paradigmе, ovo se naziva *nasleđivanje* (engl. *inheritance*). Kažemo da nova klasa nasledjuje svojstva i ponašanje iz postojeće klase:

```

1 class Student extends Osoba {
2     constructor(ime, prezime, godine, fakultet) {
3         super(ime, prezime, godine);
4         this.fakultet = fakultet;
5     }
6
7     identifikujSe() {
8         super.identifikujSe();
9         console.log(`Ja sam student ${this.fakultet}.`);
10    }
11 }
```

Korišćenjem ključne reči `extends` indikujemo da se nova klasa bazira na već postojećoj klasi umesto na prototipu `Object`. Postojeća klasa se naziva *natklasa* (engl. *superclass*), a izvedena klasa se naziva *potklasa* (engl. *subclass*).

Za inicijalizaciju instance klase `Student`, konstruktor poziva konstruktor iz natklase pomoću ključne reči `super`. Dodatno, konstruktor potklase obavlja još neke radnje (u ovom

slučaju, inicijalizuje dodatno svojstvo koje imaju samo instance klase `Student`). Slično, metod `identifikujSe` poziva istoimeni metod iz natklase, jer hoćemo da zadržimo originalno ponašanje, uz dodatne izmene. Zbog toga ponovo koristimo ključnu reč `super`, da bismo pozvali ispravni metod. Primer izvršavanja je dat narednim kodom:

```

1 let osoba = new Osoba('Pera', 'Peric', 24);
2 osoba.identifikujSe();
3 // Zdravo! Moje ime je Pera Peric. Imam 24 godina.
4
5 let student = new Student('Ana', 'Jovanovic', 20, 'MATF');
6 student.identifikujSe();
7 // Zdravo! Moje ime je Ana Jovanovic. Imam 20 godina.
8 // Ja sam student MATF.
```

Napomenimo da je moguće implementirati referencu ka nadtipu i korišćenjem konstruktorskih funkcija i lanca prototipova sa efektom poput ključne reči `super` u ECMAScript 5 standardu, ali to nećemo prikazivati.

Operator `instanceof`

Kao što znamo, često je korisno znati da li je neki objekat izведен iz specifične klase. JavaScript jezik definije infiksni operator `instanceof`, koji primenjen nad objektom i klasom vraća `true` akko je objekat instanca date klase:

```

1 console.log(student instanceof Student);      // true
2 console.log(student instanceof Osoba);        // true
3 console.log(osoba instanceof Student);         // false
4 console.log([1] instanceof Array);             // true
```

Operator `instanceof` razume koncept nasleđivanja, tako da će uspeti da prepozna da je objekat `student` instanca klase `Osoba`, naravno, indirektna instanca te klase.

Ulančano nasleđivanje

Još jedna tehnika koju je moguće implementirati u ES5 standardu, ali čija je implementacija mnogo jednostavnija u ES6 standardu jeste *višestruko nasleđivanje* (engl. *multiple inheritance*). JavaScript jezik u svom jezgru podržava isključivo jednostruko nasleđivanje. Međutim, korišćenjem nekih od opisanih tehnika moguće je svesti koncept višestrukog nasleđivanja na *ulančano nasleđivanje*.

Koncept višestrukog nasleđivanja u jezicima u kojima je ono podržano u najvećem broju slučajeva podrazumeva da se, pored izvođenja potklase iz bazne klase koja implementira glavnu logiku, potklasa dopuni dodatnim implementacijama koje ne postoje u baznoj klasi. Na primer, neka je data naredna jednostavna hijerarhija klasa:

```

1 class Osoba {}
2 class Zaposleni extends Osoba {}
```

Neka je za klasu `Zaposleni` potrebno implementirati metod za proveru istorije zaposlenosti i metod za pristupanje. Očigledno, jedan način da ovo uradimo jeste da te metode implementiramo kao metode klase `Zaposleni`. Međutim, ukoliko su nam ove metode neophodne i u drugim klasama, njihova ponovna implementacija dovodi do umnožavanja koda. Zbog toga, bilo bi dobro smestiti metode u zasebne klase i izvršiti višestruko nasleđivanje (ovime bi problem bio rešen u, na primer, C++ programskom jeziku):

```

1 class ProveraIstorije {
2     proveri() {}
3 }
4
```

```

5  class PristupanjeSistemu {
6      izdajKarticu() {}
7  }

```

Međutim, kao što smo rekli, višestruko nasleđivanje nije moguće u JavaScript jeziku. Uместо toga, moguće je implementirati klase `ProveraIstorije` i `PristupanjeSistemu` (koje se u literaturi nazivaju *umešavači* (engl. *mixin*)) kao funkcije koje kao parametar imaju natklasu, a kao povratnu vrednost imaju potklasu izvedenu iz te natklase:

```

1  class Osoba {}
2
3  const ProveraIstorije = Alati => class extends Alati {
4      proveri() {}
5  };
6
7  const PustupanjeSistemu = Alati => class extends Alati {
8      izdajKarticu() {}
9  };
10
11 class Zaposleni extends ProveraIstorije(PustupanjeSistemu(Osoba)) {}

```

Ovim se praktično ostvaruje da je `Zaposleni` potklasa `ProveraIstorije`, što je potklasa `PustupanjeSistemu`, što je potklasa `Osoba`.

2.6 Obrada grešaka

Kao što smo videli do sada, JavaScript jezik je poprilično labilan u smislu da je u stanju da izračuna razne izraze i programske fragmente bez da se žali, iako možda rezultat nije nešto što bismo očekivali. Ovakvih situacija ima mnogo, te je potrebno upoznati se sa sistemom za kontrolu i obradu grešaka, kada do njih dođe.

2.6.1 Striktni režim rada

Striktni režim rada je uveden standardom ECMAScript5 i on podrazumeva postroživanje izvršnog konteksta JavaScript okruženja na nivou celog skripta ili pojedinačnih funkcija. Ovaj režim rada obuhvata više različitih ponašanja okruženja, a sva ona se mogu svrstati u naredne tri kategorije:

1. Neke tradicionalne tihe greške se sada prijavljuju od strane JavaScript okruženja.
2. Ispravljaju se greške koje onemogućavaju JavaScript mašinu da izvede optimizacije.
3. Zabranjuje korišćenje određenog dela JavaScript sintakse.

Omogućivanje izvršavanja JavaScript okruženja se, kao što smo rekli, može postići na nivou celog skripta ili na nivou pojedinačne funkcije. U prvom slučaju, dovoljno je napisati naredbu `'use strict'`; na početku skripta. U drugom slučaju, ista naredba se navodi kao prva linija tela funkcije. Ovo je ilustrovano na slici 2.5.

```

1  'use strict';
2
3  function mojaGlobalnaFunkcija () {
4      'use strict';
5      // Ostatak tela funkcije
}

```

Slika 2.5: Ilustracija omogućavanja striktnog režima rada JavaScript okruženja na nivou celog skripta (levo) i na nivou funkcije (desno).

JavaScript skriptove je moguće nadovezivati. Ukoliko nadovežemo skript koji radi u striktnom režimu i skript koji ne radi u striktnom režimu, onda će celo nadovezivanje biti striktno! Slično, nadovezivanje nestriktnog i striktnog skripta proizvodi nestriktno ponašanje. Zbog toga treba biti oprezan sa omogućavanjem striktnog režima rada na nivou celog skripta.

Pre nego što predstavimo razlike u ponašanju između striktnog i nestriktnog režima rada, napomenimo da će u tekstu biti predstavljen tek pravi podskup izmena ponašanja koje se uvode omogućavanjem striktnog režima rada.

Prijavljivanje tradicionalno tihih grešaka

Tihe greške (engl. *silent error*) predstavljaju one greške koje dovode do nekorektnog ponašanja u odnosu na očekivani tok izvršavanja, ali ne rezultuju prijavljivanjem greške od strane JavaScript okruženja, već se okruženje sa ovakvim greškama izbori na odgovarajući način.

Jedna od semantičkih grešaka koje programeri mogu napraviti jeste ukoliko pogrešno speluju naziv promenljive, misleći da koriste ispravno imenovanje. Primer na slici 2.6 ilustruje razliku između nestriktnog i striktnog ponašanja u ovom slučaju. U nestriktnom režimu, kreira se nova globalna promenljiva (levo), dok se u striktnom režimu prijavljuje greška tipa `ReferenceError` (desno).

```

1 // 'use strict';
2
3 var myVar = 1;
4
5 // Pogresno spelovanje kreira
6 // novu globalnu promenljivu
7 myVr = 2;
8
9
10 console.log(myVar); // 1
11 console.log(myVr); // 2

```

```

1 'use strict';
2
3 var myVar = 1;
4
5 // ReferenceError:
6 //   myVr is not defined
7 myVr = 2;
8
9 // Nedostilan deo koda
10 console.log(myVar);
11 console.log(myVr);

```

Slika 2.6: Ilustracija slučajnog kreiranja globalne promenljive u nestriktnom režimu (levo), i sprečavanje ovog ponašanja greškom u striktnom režimu rada (desno).

Dodeljivanje vrednosti konstruktima koje sadrže imutabilne vrednosti, kao što su `NaN`, `undefined` ili `Infinity`, rezultuju greškom tipa `TypeError` u striktnom režimu rada, što ilustruje slika 2.7.

```

1 NaN = 7;
2 undefined = 7;
3 Infinity = 7;
4
5 // Vrednosti nisu izmenjene,
6 // ali kod prolazi

```

```

1 'use strict';
2
3 // Svaka od dodela ispod
4 // proizvodi TypeError
5 NaN = 7;
6 undefined = 7;
7 Infinity = 7;

```

Slika 2.7: Ilustracija dodeljivanja vrednosti specijalnim konstruktima jezika bez pojave greške (levo) i sa pojavom greške u striktnom režimu rada (desno).

Brisanje nebrišućih svojstava objekata u striktnom režimu proizvodi grešku tipa `TypeError`,

što ilustruje slika 2.8.

```

1 delete Object.prototype;
2
3 // Nije obrisano,
4 // ali ne proizvodi gresku.
5
6 // true
7 console.log(Object.prototype
8     === Object.getPrototypeOf({}));
```

Slika 2.8: Ilustracija brisanja nebrišućeg svojstva objekta bez pojave greške (levo) i sa pojavom greške u striktnom režimu rada (desno).

Uvođenje dva svojstava koji imaju isti naziv rezultuje greškom tipa **SyntaxError**. U ECMAScript6 standardu, ovo je oslabljeno i dozvoljava se da objekat ima dva svojstava istog naziva, pri čemu će vrednost tog svojstva biti poslednja dodeljena vrednost tom svojstvu. Primer na slici 2.9 ilustruje ovo ponašanje.

```

1 var obj = {
2     test: 'Test 1',
3     test: 2
4 };
5
6 console.log(obj.test); // 2
7
8 console.log(obj.test);
```

Slika 2.9: Ilustracija navođenja više od jednog svojstva sa istim imenom u istom objektu bez pojave greške (levo) i sa pojavom greške u striktnom režimu rada u ECMAScript5 standardu (desno).

Ukoliko deklarišemo da više od jednog parametra funkcije ima isti naziv, onda će poslednji parametar sakriti vrednosti ostalih parametara. U striktnom režimu ovo nije dozvoljeno ponašanje, i rezultuje greškom tipa **SyntaxError**, što ilustruje slika 2.10.

```

1 function sum(a, a, c) {
2     // ^^^^
3     // SyntaxError
4     'use strict';
5     return a + a + c;
6 }
7
8 console.log(sum(1, 2, 3));
```

Slika 2.10: Ilustracija navođenja više od jednog parametra sa istim imenom u listi parametara funkcije bez pojave greške (levo) i sa pojavom greške u striktnom režimu rada (desno).

Još jedna promena u striktnom modu je da vrednost **this** ima vrednost **undefined** u funkcijama koje nisu pozvane kao metodi. Kada takav poziv obavljamo izvan striktnog moda,

`this` referiše na globalni objekat, što je objekat čija su svojstva globalno vezana. Tako da ako slučajno pozovemo metod ili konstruktor neispravno u striktnom modu, JavaScript će proizvesti grešku tipa `TypeError` čim pokuša da pročita nešto iz `this`, umesto da bez ikakvih problema piše po globalnom prostoru. Primer na slici 2.11 zove konstruktor funkciju bez ključne reči `new`, odakle sledi da `this` u toj funkciji neće referisati na novokreirani objekat. Na sreću, konstruktori kreirani sa `class` notacijom će se uvek žaliti ako zaboravimo ključnu reč `new`.

```

1  'use strict';
2
3  function Osoba(ime) {
4      this.ime = ime;
5  }
6  let ana = Osoba('Ana');
7  console.log(ime); // Ana
8
9  let ana = Osoba('Ana');

```

Slika 2.11: Ilustracija navođenja više od jednog parametra sa istim imenom u listi parametara funkcije bez pojave greške (levo) i sa pojavom greške u striktnom režimu rada (desno).

Onemogućavanje optimizacije

Striktan režim pojednostavljuje kako se identifikatori promenljivih mapiraju odgovarajućim definicijama promenljivih u kodu. Mnoge optimizacije kompilatora se oslanjaju na mogućnost da se "promenljiva `x` nalazi na *toj* lokaciji". Ovo jednostavno ponašanje u JavaScript jeziku može biti nemoguće za određivanje sve do faze izvršavanja. U tom duhu, predstavićemo naredna dva poboljšanja koja uvodi striktni režim rada.

Jedna zanimljiva JavaScript funkcija jeste `eval`, čiji je efekat proizvodnja koda i njegovo izračunavanje u fazi izvršavanja programa. Ovoj funkciji možemo proslediti nisku koja sadrži JavaScript kod, i ona će taj fragment koda izvršiti. S obzirom na veliki broj mogućnosti koje ova funkcija nudi, bilo one smatrane za dobre ili loše, mi se nećemo upuštati u analizu njenog ponašanja, već ćemo navesti jedno od njih, koje je ilustrovano na slici 2.12. Ukoliko radimo u nestriktnom režimu rada, funkcija `eval` može kreirati promenljive u širem opsegu i time vršiti zagađivanje globalnog okruženja. Međutim, u striktnom režimu rada, sve promenljive koje se uvođe u kodu su lokalne za kontekst izvršavanja koda koji se prosleđuje kao niska-argument funkcije `eval`.

```

1  'use strict';
2
3  eval("var x = 2;");
4
5  eval("var x = 2;");
6
7  // ReferenceError:
8  //   x is not defined
9  console.log(x);

```

Slika 2.12: Ilustracija poziva funkcije `eval` koja u nestriktnom režima kreira globalne promenljive (levo), dok u nestriktnom režimu se promenljive kreiraju lokalno za kontekst izvršavanja koda koji se prosleđuje kao argument funkcije (desno).

Druga stvar o kojoj ćemo diskutovati je konstrukt `with`. U striktnom režimu rada, ovaj

konstrukt nije uopšte dostupan za upotrebu. Njegova sintaksa je:

```
1 with (expression) {
2     statements
3 }
```

Osnovna upotrebljena vrednost `with` konstrukta jeste uvođenje izraza `expression` u domet pretrage vrednosti prilikom izračunavanja `statements`. Da bismo pojasnili ovo ponašanje, daćemo jedan primer. U JavaScript-u su nam standardne matematičke funkcije i konstante dostupne kroz tip `Math`, na primer, `Math.sin` ili `Math.PI`. Naredni primer ilustruje korišćenje ovih funkcija:

```
1 var a, x, y;
2 var r = 10;
3
4 a = Math.PI * r * r;
5 x = r * Math.cos(Math.PI);
6 y = r * Math.sin(Math.PI / 2);
```

Pomoću `with` konstrukta, možemo izbeći pisanje `Math` tako što ćemo ga uvesti u domet pretrage vrednosti, na sledeći način:

```
1 var a, x, y;
2 var r = 10;
3
4 with (Math) {
5     a = PI * r * r;
6     x = r * cos(PI);
7     y = r * sin(PI / 2);
8 }
```

Problem sa konstruktom `with` jeste da bilo koje ime unutar njegovog bloka može da se mapira bilo na svojstvo objekta `expression` koji mu se prosleđuje ili da veže promenljivu u okolnom (ili globalnom) dometu, tokom faze izvršavanja. Zbog toga je nemoguće ovo odrediti pre te faze, što dovodi do toga da kompilator ne može da vrši optimizacije. U striktnom modu, korišćenje `with` konstrukta rezultuje greškom tipa `SyntaxError`, čime se sprečava ovo dvosmisленo ponašanje, što ilustruje slika 2.13.

<pre>1 var x = 17; 2 var obj = {}; 3 4 if (Math.random() < 0.5) { 5 obj.x = 42; 6 } 7 with (obj) { 8 // Poznato je tek 9 // u fazi izvršavanja 10 console.log(x); // ??? 11 } 12 }</pre>	<pre>1 'use strict'; 2 3 var x = 17; 4 var obj = {}; 5 6 if (Math.random() < 0.5) { 7 obj.x = 42; 8 } 9 10 with (obj) { // SyntaxError 11 console.log(x); 12 }</pre>
--	---

Slika 2.13: Ilustracija korišćenja `with` konstrukta koji dovodi do dvosmislenog ponašanja u nestriktnom režimu rada — vrednost `x` unutar bloka može biti bilo 17 ili 42, te kompilator ne može da zaključi o kojoj promenljivoj je reč (levo). U striktnom režimu rada, `with` konstrukt nije dozvoljen.

Zabranjivanje određenih delova JavaScript sintakse

Budući ECMAScript standardi će najverovatnije uvesti novu sintaksu, i pod striktnim režimom rada u ECMAScript5 standardu se olakšava tranzicija koda tako što se neke ključne reči ne mogu koristiti, kao što su, na primer, `implements`, `interface`, `let`, `package`, `private`, `protected`, `public`, `static` i `yield`. Primer na slici 2.14 ilustruje ovo ponašanje.

```

1  function package(protected) {
2      // ~~~~~ ~~~~~~  

3      // SyntaxError  

4      'use strict';  

5  

6      var implements;  

7      // ~~~~~~  

8      // SyntaxError  

9  

10     interface:  

11     while (true) {  

12         break interface;  

13     }  

14     function private() {}  

15  

16     function fun(static) {}  

17  

18     package();  

19     fun();  

20  

21 // Pokretanje se zavrsava  

22 // bez gresaka
23 }  

24  

25     function fun(static) { 'use strict'  

26         ; }  

27         // ~~~~  

28         // SyntaxError  

29     package();  

30     fun();

```

Slika 2.14: Ilustracija korišćenja ključnih reči rezervisanih za naredne ECMAScript standarde bez prijavljivanja grešaka u nestruktnom režimu (levo) i sa greškama u striktnom režimu rada (desno).

Zadatak 2.12 Precizno podvucite deo koda koji će dovesti do greške u narednom fragmetu koda:

```

1  function mozeteLiPronaciProblem() {  

2      'use strict';  

3      for (counter = 0; counter < 10; counter++) {  

4          console.log('99 little bugs in the code');  

5      }  

6  }  

7  

8  mozeteLiPronaciProblem();

```

2.6.2 Rad sa izuzecima

Ne mogu svi problemi da budu sprečeni od strane programera. Ako program komunicira sa spoljašnjim svetom u bilo kom smislu, moguće je da će dobiti ulaz koji nije ispravan, da bude preopterećen poslom ili da dođe do problema na mreži u toku njegovog rada.

Neka imamo funkciju `pitajZaBroj` koja pita korisnika za celi broj i vraća ga. Šta bi se desilo ako korisnik unese "Igra prestola"? Jedna opcija bi bila da funkcija vrati specijalnu vrednost, na primer, `null`, `undefined` ili `-1`.

```

1 function pitajZaBroj(pitanje) {
2     let rezultat = Number(prompt(pitanje));
3     if (Number.isNaN(rezultat)) {
4         return null;
5     }
6     return rezultat;
7 }
8
9 console.log(pitajZaBroj('Koliko Vesteros kuca znate da nabrojite?'));

```

Funkcija `prompt` u veb pregledaču prikazuje prozor u kojem korisnik može da unese tekst. Sada bilo koji kod koji zove funkciju `pitajZaBroj` mora da proverava da li je zapravo pročitan broj i, ukoliko to nije, nekako da pokuša da se oporavi. Ovakav pristup ima mnogobrojne probleme — Šta ako funkcija može da vrati bilo koju vrednost (na primer, funkcija koja vraća poslednji element niza)? Da li to znači da svaki put kada se poziva funkcija, ona mora iznova da ima provere? Da li to podrazumeva da i funkcije koje zovu funkciju koja zove problematičnu funkciju moraju da imaju iste provere?

Kada funkcija ne može da nastavi sa regularnim tokom, ono što bismo želeli jeste da prekinemo taj tok i da "skočimo" na deo koda koji zna kako da upravlja problemom. U programskim jezicima visokog nivoa, ovaj koncept se naziva *rad za izuzecima* (engl. *exception handling*). Izuzeci su mehanizam koji čine mogućim da kod koji nađe na problem *podigne* (engl. *raise*) (ili *ispali* (engl. *throw*)) izuzetak. Izuzetak može biti proizvoljna vrednost. Ispaljivanjem izuzetka se iskače ne samo iz trenutke funkcije, već iz svih funkcija koje je zovu, sve do prvog poziva koji je započeo trenutni proces. Ovo se naziva *odmotavanje steka* (engl. *unwinding the stack*).

Očigledno, da je jedina uloga izuzetaka samo odmotavanje steka do prvog poziva, to bi značilo da oni predstavljaju glorifikovani način za eksplodiranje naših programa. Njihova prava moć leži u tome da možemo da određena mesta u steku *uhvatiti* (engl. *catch*) izuzetak prilikom odmotavanja steka. Jednom kada smo uhvatili izuzetak, možemo da uradimo proizvoljnu akciju sa njim čime želimo da pokušamo da rešimo problem i da nastavimo sa izvršavanjem problema.

Pogledajmo naredni primer:

```

1 function pitajZaSmer(pitanje) {
2     let rezultat = prompt(pitanje);
3     if (rezultat.toLowerCase() == 'levo') {
4         return 'L';
5     }
6     else if (rezultat.toLowerCase() == 'desno') {
7         return 'D';
8     }
9     throw new Error('Nemoguc smer: ' + rezultat);
10 }
11
12 function pogledaj() {

```

```

13     if (pitajZaSmer('U kom smeru da pogledam?') == 'L') {
14         return 'kucu od slatkisa';
15     }
16     return 'dva gladna medveda';
17 }
18
19 try {
20     console.log('Vidim', pogledaj());
21 }
22 catch (error) {
23     console.log('Nesto je poslo naopako: ' + error);
24 }
```

Ključnom reči `throw` se ispaljuje izuzetak. Hvatanje izuzetka se vrši tako što se: (1) kod koji može da ispali izuzetak smesti u `try`-blok i (2) na taj kod se nadoveže `catch`-blok. Kada kod u `try`-bloku izazove ispaljivanje izuzetka, `catch`-blok se izračunava, a za promenljivu u zagradama se veže vrednost izuzetka. Nakon što se ili `catch`-blok završi ili se `try`-blok završi bez ispaljivanja izuzetka¹¹, program nastavlja sa izvršavanjem nakon celog `try/catch` izraza.

U ovom primeru smo izuzetak napravili korišćenjem konstruktora `Error`. Ovo je standarni konstruktor jezika JavaScript koji konstруije objekat sa svojstvom `message`. U većini JavaScript okruženja, instance konstruktora takođe sakupljaju informaciju o steku koji je odmotan ispaljivanjem te instance. Ova informacija se čuva u svojstvu `stack` i može biti korisna za debagovanje.

Primetimo da funkcija `pogledaj` potpuno ignoriše mogućnost da funkcija `pitajZaSmer` može da ispali izuzetak. Ovo je prednost rada sa izuzecima: kod za obradu greške je neophodan samo na mestu gde je greška nastala i na mestu gde se obrađuje. Sve funkcije između ta dva mesta mogu da zaborave na obradu grešaka.

Nekada je i u slučaju ispaljivanja izuzetka i u slučaju da nema izuzetaka potrebno izvršiti neko parče koda. Ovo se može uraditi pomoću `finally`-bloka, koji se nalazi iza `catch`-bloka (odnosno, iza `try`-bloka, ukoliko `catch`-blok ne postoji).

Zadatak 2.13 Naredni primer ilustruje veoma loš kod za rad sa računima. Primetimo da program prvo skida novac sa računa pre nego što možda dođe do izuzetka, čime se prekida rad i može doći do gubitka novca:

```

1 const accounts = {
2     a: 100,
3     b: 0,
4     c: 20
5 };
6
7 function getAccount() {
8     let accountName = prompt('Enter an account name');
9     if (!accounts.hasOwnProperty(accountName)) {
10         throw new Error(`No such account: ${accountName}`);
11     }
12     return accountName;
13 }
14
15 function transfer(from, amount) {
```

¹¹Primetimo da se u rečenici nalazi ekskluzivna disjunkcija — desije se tačno jedna od dve stvari.

```

16     if (accounts[from] < amount) {
17         return;
18     }
19     accounts[from] -= amount;
20     accounts[getAccount()] += amount;
21 }
```

Analizirati naredni kod i pronaći sva poboljšanja u odnosu na prvobitnu verziju funkcije `transfer`:

```

1 function transfer(from, amount) {
2     if (accounts[from] < amount) {
3         return;
4     }
5     let progress = 0;
6     try {
7         accounts[from] -= amount;
8         progress = 1;
9         accounts[getAccount()] += amount;
10        progress = 2;
11    } finally {
12        if (progress == 1) {
13            accounts[from] += amount;
14        }
15    }
16 }
```


Hvatanje različitih izuzetaka

Nekada će se desiti da deo koda može da ispali različite izuzetke, na primer:

```

1 function pitajZaSmer(pitanje) {
2     let rezultat = prompt(pitanje);
3     if (rezultat.toLowerCase() == 'levo') {
4         return 'L';
5     } else if (rezultat.toLowerCase() == 'desno') {
6         return 'D';
7     }
8     throw new Error('Nemoguc smer: ' + rezultat);
9 }
10
11 for (let i = 0; i < 1e4; ++i) {
12     try {
13         let smer = pitajZaSmer('Kuda?');
14         console.log('Odabrali ste ', smer);
15         break;
16     } catch (e) {
17         console.log('Nije ispravan smer. Pokusajte ponovo.');
18     }
19 }
```

Napravili smo grešku u kucanju naziva funkcije `pitajZaSmer`. Iako mi očekujemo da bude ispaljena greška za pogrešan korisnički unos, biće ispaljen izuzetak za nepostojeću referencu `pitjZaSmer`. Nažalost, u ovom kodu mi samo "progutamo" izuzetak i nastavljamo dalje, što će proizvesti beskonačnu petlju.

Rešenje problema jeste u izvođenju posebne klase za grešku:

```
1 class InputError extends Error {}
```

```

2
3 function pitajZaSmer(pitanje) {
4     let rezultat = prompt(pitanje);
5     if (rezultat.toLowerCase() == 'levo') {
6         return 'L';
7     }
8     else if (rezultat.toLowerCase() == 'desno') {
9         return 'D';
10    }
11    throw new InputError('Nemoguc smer: ' + rezultat);
12 }
13
14 for (;;) {
15     try {
16         let smer = pitajZaSmer('Kuda?'); // typo!
17         console.log('Odabrali ste ', smer);
18         break;
19     } catch (e) {
20         if (e instanceof InputError) {
21             console.log('Nije ispravan smer. Pokusajte ponovo.');
22         } else {
23             throw e; // Nije InputError vec neki drugi, izbaci ga ponovo
24         }
25     }
26 }
```

Zadatak 2.14 Napisati funkciju `cudnoMnozenje` koja prilikom pozivanja sa verovatnoćom od 20% množi dva broja i vraća njihov rezultat, a sa verovatnoćom od preostalih 80% ispaljuje izuzetak tipa `MultiplicatorUnitFailure`. Napisati funkciju `ispravnoMnozenje` koja pokušava da pomnoži dva broja pomoću funkcije `cudnoMnozenje` sve dok ne uspe, nakon čega vraća rezultat. Obezbediti da naredni fragment koda ispise vrednost 70:

```
1 console.log(ispravnoMnozenje(10, 7)); // 70
```

Napomena: obradivati samo neophodne izuzetke. ■

2.7 Moduli

Modul (engl. *module*) je deo programa koji specifikuje na koje se druge delove programa on oslanja i koje mogućnosti on daje ostalim delovima programa. Te funkcionalnosti koje su izložene "svetu" zajedno se nazivaju *interfejs* (engl. *interface*) modula. Sve ostalo se smatra privatnim za taj modul, i o tome svet ne mora da vodi računa. Korišćenjem modula se smanjuje celokupna povezanost delova programa, odnosno, tendencija da "sve zna za sve", što se smatra lošom praksom za programiranje.

Odnosi između modula se nazivaju *zavisnosti* (engl. *dependency*). Kada modul zahteva deo iz nekog drugog modula, kažemo da taj modul zavisi od drugog modula. Da bismo razdvojili module, potrebno je da svaki modul ima svoj, privatan domet.

2.7.1 Paketi

Paketi (engl. *package*) predstavljaju delove koda koji se mogu distribuirati (kopirati i instalirati). Paket može da sadrži jedan ili više modula i ima informacije o tome od kojih drugih paketa zavisi. Paket obično sadrži i dokumentaciju. Kada se problem pronađe u paketu ili se doda nova mogućnost, paket se ažurira. Tada, programi koji zavise od paketa (koji takođe mogu biti drugi paketi) mogu da se jednostavno ažuriraju na novu verziju.

Rad na ovakav način zahteva infrastrukturu — mesto za skladištenje i pronalaženje paketa, kao i jednostavan način za njihovo instaliranje i ažuriranje. U svetu JavaScript jezika, ovakva infrastruktura je obezbeđena od strane NPM (<https://npmjs.org>). NPM predstavlja dve stvari: (1) veb servis odakle je moguće preuzeti (i postaviti) pakete i (2) program (koji dolazi uz Node.js okruženje za JavaScript) koji pomaže instaliranje i upravljanje paketima. U tekstu ćemo videti kako možemo instalirati različite pakete za naše programe koje budemo pisali.

2.7.2 Načini za kreiranje modula

U nastavku teksta opisujemo dva najpoznatija metoda za kreiranje modula: CommonJS i ECMAScript module.

CommonJS

Ovaj način predstavlja verovatno najrasprostranjeniji način za kreiranje JavaScript modula. Sistem Node.js koristi upravo ovaj način, a takođe i većina paketa na NPM sistemu, te ćemo mu se zbog toga i posvetiti.

Glavni koncept u CommonJS modulima jeste funkcija `require`. Kada pozovemo ovu funkciju sa imenom modula od kojeg zavisi naš modul, funkcija se postara da je modul učitan i vraća nam njegov interfejs. Pošto učitavanje postavlja omotač nad kodom modula u funkciji, moduli automatski dobijaju svoj lokalni domet. Sve što oni treba da urade jeste da `require` pozivima dohvataju pakete od kojih zavise, a svoj interfejs stave u objekat koji se vezuje za `exports`.

Sada ćemo napraviti jedan primer modula koji sadrži funkciju za formatiranje datuma. Ovaj modul koristi dva paketa iz sistema NPM — `ordinal`, da bi mogao da konvertuje brojeve u niske poput `'1st'`, a `date-names` za dobijanje imena dana i meseci na engleskom jeziku. Interfejs ovog modula čini jedna funkcija `formatDate`, čiji su argumenti `Date` objekat i šablonsku nisku. Šablonska niska može da sadrži kodove kojima se definiše format, poput `YYYY` za četvorocifrenu godinu i `Do` za redni dan u mesecu. Na primer, ukoliko prosledimo nisku `'MMMM Do YYYY'`, mogli bismo očekivati rezultat tipa "June 12th 2019".

```

1 const ordinal = require('ordinal');
2 const {days, months} = require('date-names');
3
4 exports.formatDate = function(date, format) {
5     return format.replace(/YYYY|M(MMM)?|Do?|dddd/g, tag => {
6         if (tag === 'YYYY') {
7             return date.getFullYear();
8         }
9         else if (tag === 'M') {
10             return date.getMonth();
11         }
12         else if (tag === 'MMMM') {
13             return months[date.getMonth()];
14         }
15         else if (tag === 'D') {
16             return date.getDate();
17         }
18         else if (tag === 'Do') {
19             return ordinal(date.getDate());
20         }
21         else if (tag === 'dddd') {
22             return days[date.getDay()];
23         }
24     });
}

```

```
25 }
```

Interfejs modula `ordinal` čini jedna funkcija, dok modul `date-names` eksportuje objekat kojeg čini više stvari — `days` i `months` su nizovi imena. Dekonstrukcija je veoma korisna tehnika kada kreiramo vezivanja za interfejse koje učitavamo.

Ovaj modul dodaje funkciju u svoj interfejs `exports` tako da moduli koji zavise od njega imaju pristup funkciji. Recimo da je modul sačuvan u datoteci `format-date.js` u tekućem direktorijumu. Ako želimo da ga koristimo u drugom fajlu u istom direktorijumu, dovoljno je da napišemo:

```
1 const {formatDate} = require('./format-date');
2
3 console.log(formatDate(new Date(2019, 6, 12), 'dddd the Do'));
4 // Friday the 12th
```

Ono što smo možda primetili jeste da je interfejs paketa `ordinal` funkcija, a ne objekat. Zanimljiva stavka CommonJS modula je da, iako sistem modula kreira prazan objekat-interfejs za nas (koji je vezan za promenljivu `exports`), mi ga možemo zameniti bilo kojom vrednošću tako što pregazimo vrednost `module.exports`. Ovo je urađeno u velikom broju postojećih modula da bi se exportovala jedna vrednost umesto objekta-interfejsa.

Kada putanja za učitavanje paketa nije relativna, Node.js će pogledati instalirane pakete i potražiće u njima paket sa prosleđenim imenom. Instaliranje paketa u korenom direktorijumu projekta se može izvršiti komandom

```
$ npm install imePaketa
```

ECMAScript moduli

JavaScript standard iz 2015. godine je doneo novi sistem za upravljanje modulima. Ovaj sistem se obično naziva ES moduli, gde je ES skraćenica sa ECMAScript. Osnovni koncept zavisnosti i interfejsa ostaje isti, ali se detalji razlikuju. Za početak, notacija koja se koristi je integrisana u jezik. Umesto pozivanja funkcije za dohvatanje zavisnih paketa, koristi se ključna reč `import`:

```
1 import ordinal from 'ordinal';
2 import {days, months} from 'date-names';
3
4 export function formatDate(date, format) { /* ... */ }
```

Slično, ključna reč `export` se koristi za eksportovanje stvari kao deo interfejsa. Može se pojavitи ispred funkcije, klase ili promenljive (`let`, `const` ili `var`).

Interfejs ES modula nije jedna vrednost već skup imenovanih vrednosti. Prethodni primer vezuje ime `formatDate` za funkciju. Kada učitavamo interfejs iz drugog modula, mi zapravo učitavamo vezivanja, a ne vrednosti, što znači da eksportovani modul može da promeni vrednost imenovanja u bilo kom trenutku, tako da modul koji ga učitava vidi tu novu vrednost.

Tamo gde je definisano vezivanje pod nazivom `default`, ono se tretira kao glavna stvar koja se izvozi u modulu. Ako uvozimo modul poput `ordinal` u primeru, bez zagrada oko imena vezivanja, dobijamo njegovo `default` vezivanje. Takvi moduli i dalje mogu da eksportuju druga vezivanja pored njihovog `default` izvoženja.

Da bismo kreirali `default` izvoženje, dovoljno je napisati `export default` ispred izraza, deklaracije funkcije ili deklaracije klase:

```
1 export default ['Zima', 'Prolece', 'Leto', 'Jesen'];
```

Jedna bitna razlika je da se uvoženje ES modula događa pre nego što je skript modula pokrene. Ovo znači da `import` deklaracije ne mogu da se nađu unutar funkcija ili blokova, i nazivi zavisnih paketa moraju biti niske pod navodnicima, ne proizvoljni izrazi.

Angular sistem za razvoj intenzivno koristi ES module, te ih je potrebno razumeti i naučiti.

2.8 Asinhrona paradigma programiranja

U *sinhronom* modelu programiranja, stvari se dešavaju sekvencialno, jedna za drugom. Kada pozovemo funkciju koja izvršava neku akciju, ona se vraća tek kada je akcija završena i tada može da vrati neki rezultat. Ovim se program stopira za ono vreme koliko je bilo potrebno toj akciji da se završi.

Asinhroni model programiranja dozvoljava više stvari da se dešavaju u isto vreme. Kada pokrenemo neku akciju, program nastavlja sa radom. Onog trenutka kada akcija završi, program biva informisan o završetku akcije i dobija pristup rezultatu.

Poređenje između sinhronog i asinhronog programiranja se može jednostavno sagledati kroz naredni primer. Neka je potrebno napisati program koji dohvata dva resursa sa interneta, a zatim kombinuje rezultate. U sinhronom modelu, najjednostavniji način jeste da se zahtevi za resursima vrše jedan za drugim. Problem ovog pristupa jeste da se drugi zahtev započinje tek onda kada se prvi završi. Ukupno vreme rada programa je najmanje zbir trajanja dohvatanja odgovora. U asinhronom modelu, moguće je poslati dva zahteva jedan za drugim, a zatim u trenutku kada su obe vrednosti dostupne, vrši se kombinovanje rezultata. Prednost ovog modela je u tome što se preklapa vreme potrebno za dohvatanje dva resursa, čime se značajno ubrzava rad programa.

2.8.1 JavaScript je jednonitni programski jezik

Izvršavanje JavaScript koda koji neki programer napiše se izvršava u jednoj niti, što znači da se u jednom trenutku može izvršiti samo jedna naredba. Ovo ponašanje povlači neke dobre i loše osobine. Sa jedne strane, ne moramo da vodimo računa o *utrķivanju* (engl. *race condition*) više niti nad istim resursima. Međutim, ukoliko postoji neka skupa operacija koju JavaScript mašina za izvršavanje mora da izračuna, postoji mogućnost da će blokirati neke druge operacije i stvoriti nepoželjne efekte.

Na primer, pretpostavimo da imamo veb aplikaciju koja prikazuje nekakav glavni sadržaj, a pored toga, prikazuje informacije o vremenskoj prognozi i vestima sa strane (kao sporedne elemente). Neka je aplikacija implementirana tako da izvršava naredne korake jedan za drugim:

- Dohvati podatke o vremenskoj prognozi (sa spoljašnjeg API-ja).
- Dohvati podatke o poslednjim vestima (sa spoljašnjeg API-ja).
- Prikaži dohvaćene informacije o vremenskoj prognozi u bočnoj traci.
- Prikaži dohvaćene informacije o poslednjim vestima u bočnoj traci.
- Prikaži glavni sadržaj HTML stranice.

Ukoliko bi dohvatanje podataka u prvima koracima trajalo po, na primer, 5 sekundi, onda bi korisnik prilikom otvaranja veb aplikacije u veb pregledaču prvih 10 sekundi gledao u „prazan” ekran. Mnogo bi pogodnije bilo da veb pregledač prikazuje glavni sadržaj aplikacije (što je i najvažniji deo) odmah nakon učitavanja, dok čeka da mu pristignu podaci sa spoljašnjeg API-ja.

Naravno, rešenje ovog konkretnog problema jeste u preraspoređivanju koraka tako da se najvažnije operacije izvršavaju prve, a sporedne na kraju. Međutim, u složenijim aplikacijama u praksi koje treba da „istovremeno” izvršavaju hiljade operacija, često nije moguće precizno odrediti važnost tih operacija. U ovakvim slučajevima, asinhroni model opisan iznad igra važnu ulogu.

Postavlja se pitanje kako je moguće implementirati asinhroni model u programskom jeziku koji se izvršava u jednoj niti. Kako bismo to razumeli, neophodno je da objasnimo neke elemente od kojih se sastoji JavaScript okruženja za izvršavanje. Započnimo prvo sa elementima izvršavanja sinhronog JavaScript koda. Pogledajmo naredni primer:

```
1 const message = 'Hello there!';
2
3 function second() {
4     console.log(message);
5 }
6
7 function first() {
8     const message = 'Hi there!';
9     console.log(message);
10
11     second();
12
13     function third() {
14         console.log(message);
15     }
16
17     third();
18 }
19
20 first();
```

Kako bismo razumeli kako se kod iznad izvršava, potrebno je da razumemo koncepte konteksta izvršavanja i steka poziva funkcija.

Kontekst izvršavanja

U pitanju je apstraktan koncept okruženja u kojem se JavaScript kod prevodi i izvršava. Svaki fragment JavaScript koda se izvršava u okvirima nekakvog konteksta izvršavanja. Tako, na primer, kod koji se nalazi u nekoj funkciji se izvršava u kontekstu izvršavanja te funkcije, dok se kod koji se nalazi u globalnom opsegu izvršava u globalnom kontekstu izvršavanja. Svaka funkcija ima svoj kontekst izvršavanja. Koncepti, kao što su postavljanje vrednosti promenljivih ili pretraga identifikatora zavise od konteksta izvršavanja.

Stek poziva funkcija

U pitanju je LIFO struktura podataka koja se koristi za skladištenje svih konteksta izvršavanja koji se kreiraju tokom izvršavanja koda. S obzirom da je JavaScript jednonitni programski jezik, okruženje za izvršavanje sadrži samo jedan stek poziva funkcija. Kada se pozove neka funkcija `f`, kreira se njen kontekst izvršavanja i stavlja se na vrh steka. Zatim, funkcija `f` se izvršava od početka do kraja. Kada se izvršavanje funkcije `f` okonča, njen kontekst izvršavanja se uklanja sa vrha steka. U ovom trenutku, njen kontekst će biti uništen, osim ako ne postoji neka druga funkcija `g` koja ima potrebu da zapamti kontekst izvršavanja funkcije `f` (tj. ako kontekst izvršavanja funkcije `f` ne ulazi u zatvorenje funkcije `g`).

Pogledajmo na slici 2.15 kako se menja stek poziva funkcija iz primera iznad.

Slika 2.15: Promena sadržaja steka poziva funkcija tokom izvršavanja JavaScript koda.

Svaki kontekst izvršavanja sadrži informaciju o kontekstu izvršavanja koji mu „prethodi” (sa izuzetkom globalnog konteksta izvršavanja koji nema „prethodnika”), što je na slici označeno podebljanom ljubičastom strelicom sa leve strane. Primetimo da ovi „prethodnici” zavise od toga na koji način su funkcije definisane. Na primer, funkcije `first`, `second` i `console.log` su definisane u globalnom kontekstu izvršavanja, te zbog toga je upravo on njihov „prethodnik”. Za razliku od toga, funkcija `third` je definisana u kontekstu izvršavanja funkcije `first`, te je zbog toga „prethodnik” njenog konteksta izvršavanja upravo kontekst izvršavanja funkcije `first`.

Razliku između ova dva ponašanja možemo videti na slikama 2.15(f) i 2.15(j):

- Na prvoj od njih, prilikom pozivanja funkcije `console.log` unutar funkcije `second`, promenljiva `message` se prvo pretražuje u kontekstu izvršavanja funkcije `second`. S obzirom da nije tu pronađena, razmatra se njegov „prethodnik”, što je globalni kontekst izvršavanja. U njemu se pronalazi promenljiva čija je vrednost `"Hello there!"` i ta poruka se ispisuje.
- Na drugoj od njih, prilikom pozivanja funkcije `console.log` unutar funkcije `third`, promenljiva `message` se prvo pretražuje u kontekstu izvršavanja funkcije `third`. S obzirom da nije tu pronađena, razmatra se njegov „prethodnik”, što je kontekst izvršavanja funkcije `first`. U njemu se pronalazi promenljiva čija je vrednost `"Hi there!"` i ta poruka se ispisuje.

Sada kada smo usvojili ove koncepte, trebalo bi da bude jasno da će prethodni kod ispisati sledeće u konzoli:

```
Hi there!
Hello there!
Hi there!
```

Predimo sada na implementaciju asinhronog izvršavanja. U tu svrhu, razmotrimo naredni kod.

```
1 function networkRequest() {
2   setTimeout(function() {
3     console.log('Async Code');
4   }, 2000);
5 };
6
7 networkRequest();
8 console.log('Hello World');
```

Ovaj kod će ispisati naredne poruke u konzoli:

```
Hello World
Async Code
```

Kako bismo objasnili zašto prethodni kod ispisuje dati izlaz u konzoli, neophodno je da uvedemo još neke koncepte. *Petlja događaja, redovi zadataka i mikrozadataka i veb API* predstavljaju delove koji nisu direktno ugrađeni u JavaScript mašinu, već se nalaze kao deo okruženja u kojima se JavaScript izvršava (bilo kao deo veb pregledača ili NodeJS okruženja).

Petlja događaja

Zadatak petlje događaja jeste da sakuplja sve događaje koji se okidaju tokom izvršavanja programa i da za svaki događaj koji ima pridruženu funkciju dodaje tu funkciju na kraj reda zadataka ili mikrozadataka. Zatim, ona izvršava zadatke koji stoje na čekanju. Konačno, u zavisnosti od okruženja, izvršavaju se neke dodatne funkcionalnosti pre nego što se pređe na narednu iteraciju petlje. Na primer, u slučaju veb pregledača vrše se neophodna iscrtavanja.

Konkretnije, petlja događaja prati stanje steka poziva funkcija. Ukoliko je stek poziva funkcija prazan, on kontaktira redove zadataka i mikrozadataka i pita da li postoji neki zadatak (funkcija) koji čeka na izvršenje. Ukoliko postoji, onda će petlja događaja povući zadatak sa vrha reda i staviti ga na vrh steka.

Red zadataka

U pitanju je FIFO struktura podataka koja skladišti zadatke koji čekaju da budu procesirani. Svakom zadatku je pridružena funkcija koja implementira taj zadatak. Da bi se zadatak procesirao, potrebno je da se odgovarajuća funkcija povuče iz reda zadataka i smesti na stek poziva funkcija. S obzirom da se zadatak (funkcija) izvršava tek kada se pojavi na vrhu steka poziva funkcija, kao i činjenica da se izvršava u celosti (tj. od početka do kraja funkcije, bez prekida), čini asinhroni model izvršavanja imunim na probleme konkurentnog izvršavanja. Naravno, kao što smo primetili i ranije, ukoliko je jedan zadatak vrlo dugo izvršava, onda će on blokirati ostale zadatke koji se nalaze iza njega u redu zadataka.

Red mikrozadataka

Red mikrozadataka predstavlja istu strukturu podataka kao red zadataka, ali postoje neke razlike. Kada se zadaci izvršavaju sa reda zadataka, onda će se tačno jedan zadatak izvršiti u jednoj iteraciji petlje događaja. Dodatno, zadaci koji se dodaju na red zadataka u nekoj iteraciji, neće biti izvršeni sve do naredne iteracije. Za razliku od toga, kada neka funkcija na steku poziva funkciju završi sa radom, i ako je stek poziva funkcija prazan, onda će se svi zadaci koji se nalaze u redu mikrozadataka izvršiti jedan za drugim. Razlika je u tome što se izvršavanje mikrozadataka nastavlja sve dok se red mikrozadataka ne isprazni, čak i ako se u međuvremenu doda novi mikrozadatak. Drugim rečima, mikrozadaci mogu da dodaju nove mikrozadatke u red i svi oni će biti izvršeni u celosti i to u istoj iteraciji petlje događaja.

Veb API

Kako bi se omogućilo ostvarivanje asinhronе paradigmе programiranja, JavaScript okruženja implementiraju razne interfejsе za programiranje aplikacija. Veb API¹² predstavlja kolekciju velikog broja interfejsа, među kojima se nalaze i oni za ostvarivanje asinhronе paradigmе programiranja. Neki od njih su:

- Funkcije `setTimeout` i `setInterval` služe za dodavanje funkcija u red zadataka (koja se postavlja kroz prvi argument ovih funkcija). Ove funkcije postavljaju i tajmer koji će pozvati odgovarajuću funkciju na određen broj milisekundi (koji se postavlja kroz drugi argument ovih funkcija). Razlika između ovih funkcija je u tome što će se prva funkcija pozvati tačno jednom, a druga funkcija će biti učestalo pozivana. Tajmeri koje ove funkcije postavljaju se mogu ukloniti pozivom funkcija `clearTimeout` i `clearInterval`, redom. Njihov argument je povratna vrednost funkcija `setTimeout` i `setInterval`.
- Funkcija `queueMicrotask` dodaje funkciju koja joj se prosleđuje u red mikrozadataka. Ova funkcija će biti pozvana na kraju tekuće iteracije petlje događaja.
- Klasa `XMLHttpRequest` i funkcija `fetch` se mogu koristiti za dodavanje funkcija u red zadataka, odnosno, red mikrozadataka koji će biti pozvani nakon što se dobije odgovor na HTTP zahtev.
- Podskup interfejsа DOM API-ja koji služi za asinhrono izvršavanje zadataka nad događajima koji se okidaju u pogledu veb pregledača (klik miša na neki HTML elementa, unos podataka u formular, i sl.).
- IndexedDB API služi za asinhronu komunikaciju sa sistemom za upravljanje nerelacionim bazama podataka (sa fiksnim kolonama) za potrebe skladištenja strukturiranih podataka na klijentskoj strani.
- ...

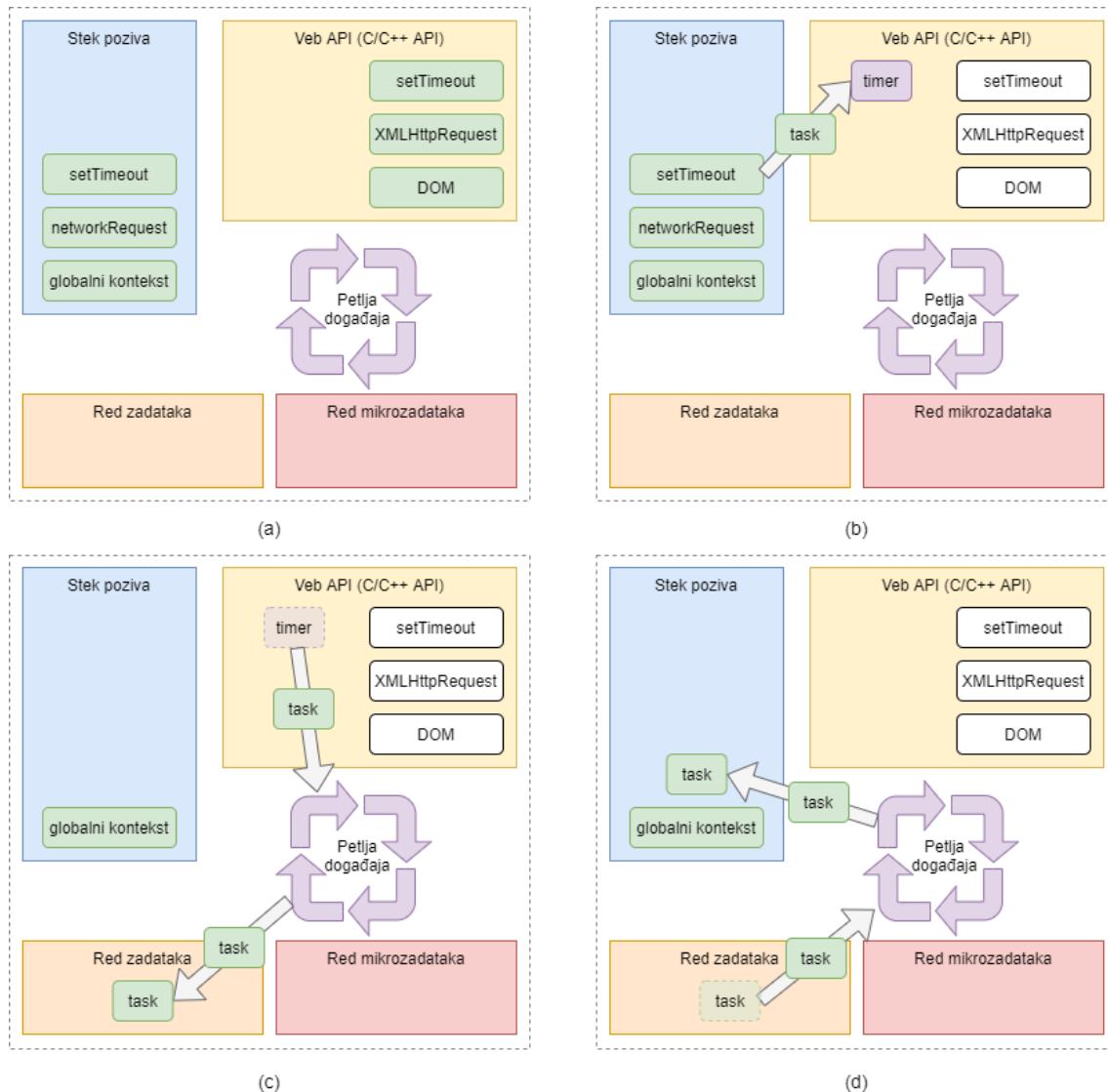
¹²Ili C/C++ API u Node.js okruženju.

Podsetimo se koda koji treba da analiziramo nakon što smo usvojili ove koncepte.

```

1 function networkRequest() {
2   setTimeout(function() {
3     console.log('Async Code');
4   }, 2000);
5 }
6
7 networkRequest();
8 console.log('Hello World');

```


Slika 2.16: Promena sadržaja JavaScript okruženja tokom izvršavanja JavaScript koda.

Na slici 2.16 su prikazana stanja steka poziva funkcija, redova zadatka i mikrozadataka i Veb API-ja prilikom izvršavanja datog koda u različitim trenucima:

- Slika 2.16(a) prikazuje trenutak tik pred poziva funkcije `setTimeout`. Kao što vidimo, u tom trenutku su redovi zadatka prazni.
- Slika 2.16(b) prikazuje trenutak tik nakon poziva funkcije `setTimeout`. Kao što vidi-mo, u tom trenutku su redovi zadatka i dalje prazni. Međutim, sada u okviru veb

API-ja imamo kreiran tajmer u trajanju od 2 sekunde (2000 milisekundi–drugi argument funkcije `setTimeout`). Uz ovaj tajmer je pridružena i funkcija koja predstavlja zadatak koji treba da se izvrši nakon 2 sekunde. U istoj iteraciji petlje događaja, funkcije `setTimeout` i `networkRequest` završavaju sa radom i njihovi konteksti se uklanaju sa steka. Zatim, izvršava se poslednja linija u kodu kojom se u konzoli ispisuje poruka '`Hello World`'.

- Slika 2.16(c) prikazuje trenutak kada je tajmer istekao. Tajmer se uklanja iz veb API-ja (na slici je taj tajmer prikazan prozirnom pozadinom) i pridružena funkcija se prosleđuje petlji događaja koja ovaj zadatak dodaje na kraj reda zadataka.
- Slika 2.16(d) prikazuje trenutak u narednoj iteraciji petlje događaja u odnosu na sliku 2.16(c). Petlja događaja prvo uklanja zadatak sa vrha reda zadataka (na slici je taj zadatak prikazan prozirnom pozadinom), a zatim od JavaScript mašine zahteva da se kreira kontekst izvršavanja za taj zadatak i dodaje ga na vrh steka poziva funkcija, čime se započinje izvršavanje tog zadatka (tj. pridružene funkcije). U funkciji se poziva `console.log` koji će na konzoli ispisati poruku '`Async Code`'.

2.8.2 Podrška za asinhrono programiranje u jeziku JavaScript

Do sada smo videli različite mehanizme kojima se ostvaruje asinhrono izvršavanje koda. Međutim, svi ovi koncepti su deo okruženja u kojem se JavaScript kod izvršava, ali oni nisu vezani za sam jezik. Sada ćemo predstaviti elemente koji su ugrađeni u sam JavaScript kojima je moguće programirati asinhronne aplikacije.

Asinhrono programiranje u programskom jeziku JavaScript možemo ostvariti kroz naredne koncepte:

- Funkcije povratnog poziva
- Obećanja
- Asinhronne funkcije
- Generatorske funkcije¹³

N Za izvršavanje koda u ostatku ove sekcije, neophodno je u direktorijumu gde se nalaze ovi primeri (na putanji `primeri/javascript/asinhrono-programiranje/`) pokrenuti veb server. Ukoliko samo otvorimo `.html` datoteku u veb pregledaču, on će koristiti `file://` protokol za učitavanje te datoteke. Međutim, neki od primera koriste HTTP komunikaciju za dohvatanje podataka (kako bi se ilustrovala asinhronost akcija kroz praktične primere), te je neophodno pristupati primerima preko `http://` protokola.

Ovo možemo najjednostavnije uraditi u alatu Visual Studio Code, u okviru kojeg je dostupna ekstenzija naziva „Live Server” autora Ritvik Deja (eng. Ritwick Dey). Nakon instalacije ekstenzije, potrebno je otvoriti direktorijum u Visual Studio Code alatu. Zatim, desnim klikom na datoteku `index.html` otvoriti pomoćni meni iz koga je potrebno odabratи opciju „Open with Live Server”. Alternativno, moguće je aktivirati „Live Server” klikom na dugme „Go Live” u statusnoj liniji alata. Ako se otvorio veb pregledač na adresi `http://127.0.0.1:5500/index.html`, onda je veb server korektno pokrenut. Otvorena stranica sadrži veze ka ostalim primerima iz ove sekcije zarad lakšeg pristupa i izvršavanja. Poželjno je otvoriti i *konzolu u alatima za razvijanje*.

Funkcije povratnog poziva

Jedan pristup asinhronom programiranju jeste da se funkcije koje izvršavaju duge ili spore akcije konstruišu tako da prihvataju dodatni argument, funkciju koja će biti izvršena

¹³Navodimo ih ovde radi kompletnosti, ali o njima neće biti reči.

asinhrono. Ovakve funkcije se u kontekstu asinhronih izvršavanja nazivaju u literaturi kao *funkcije povratnog poziva* (engl. *callback function*). Ideja je da će funkcije povratnog poziva predstavljati zadatke koji će biti izvršeni asinhrono, u trenutku kada programer definiše da se ta funkcija pozove (na primer, nakon isteka tajmera ili nakon dobijanja HTTP odgovora od servera).

Kao primer ovog modela, možemo razmotriti funkciju `setTimeout`, dostupnu i u veb pregledaćima i u Node.js platformi, koja prihvata dva argumenta: funkciju povratnog poziva i broj milisekundi. Funkcija `setTimeout` postavlja tajmer koji traje prosleđeni broj milisekundi i po isteku tajmera, poziva funkciju povratnog poziva u red zadataka. Pogledajmo naredni primer.

Kod 2.1: javascript/asinhrono-programiranje/callback1.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>setTimeout</h3>
9
10    <script>
11      document.body.appendChild(document.createTextNode(" 1 "));
12      setTimeout(function () {
13        document.body.appendChild(document.createTextNode(" 2 "));
14      }, 500);
15      document.body.appendChild(document.createTextNode(" 3 "));
16    </script>
17  </body>
18 </html>
```

Kao što vidimo, funkcija povratnog poziva koja se prosleđuje funkciji `setTimeout` biće izračunata nakon pola sekunde, dok se ostatak koda izvršava odmah. Zbog toga, u veb pregledaču vidimo da se prvo prikazuju brojevi „1” i „3”, pa tek onda broj „2”. Ovo je ponašanje koje bismo očekivali čak i da ne znamo ništa o izvršavanju asinhronog koda.

Međutim, pogledajte naredni primer i zapitajte se šta će biti ispisano u veb pregledaču.

Kod 2.2: javascript/asinhrono-programiranje/callback2.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>setTimeout</h3>
9
10    <script>
11      document.body.appendChild(document.createTextNode(" 1 "));
12      setTimeout(function () {
13        document.body.appendChild(document.createTextNode(" 2 "));
14      }, 0);
15      document.body.appendChild(document.createTextNode(" 3 "));
16    </script>
17  </body>
18 </html>
```

S obzirom da se funkcija povratnog poziva koja prikazuje broj „2” poziva nakon nula sekundi, oni koji su preskočili prethodnu sekciju bi stekli naivan zaključak da se prikazuje „1 2 3”. Međutim, pokretanjem primera u veb pregledaču vidimo da je rezultat prikaza „1 3 2”. Okrepljeni znanjem iz prethodne sekcije, znamo da se funkcije koje se dodaju u red zadataka izvršavaju tek u narednoj iteraciji petlje događaja (i kada je stek poziva funkcija prazan). Dakle, JavaScript okruženje prvo izvršava „sinhroni deo koda” od početka do kraja bez prekida, pa u narednoj iteraciji petlje događaja uklanja funkciju povratnog poziva iz reda zadataka i izvršava je. Naravno, isti efekat bismo dobili i da smo umesto `setTimeout` pozvali `queueMicrotask`, sa razlikom da bi se funkcija povratnog poziva pozvala na kraju iste iteracije petlje događaja (ali i dalje nakon „sinhronog dela koda”).

Naredni primer koristi pomenutu klasu `XMLHttpRequest` iz veb API-ja da kreira HTTP zahtev čija će se obrada događaja izvršiti asinhrono pomoću funkcije povratnog poziva. Cilj je napisati funkciju `httpGet` koja za dati URL kreira HTTP GET zahtev ka resursu koji je identifikovan tim URL-om. Prepostavka je da će biti dohvaćeni podaci u JSON formatu. S obzirom da objekti klase `XMLHttpRequest` koriste funkcije povratnih poziva kako bi implementirali asinhrono izvršavanje funkcije, onda i naša funkcija `httpGet` mora da prihvati funkciju povratnog poziva kao argument `callback` koju će koristiti zajedno sa objektom klase `XMLHttpRequest`.

Svaki put kada se promeni interno stanje objekta klase `XMLHttpRequest` (što označava promenu stanja HTTP zahteva), poziva se funkcija povratnog poziva koja se smešta kao metod `onreadystatechange` tog objekta. Ispitivanjem vrednosti svojstva `readyState` možemo proveriti da li je stigao HTTP odgovor od servera (vrednost ovog svojstva je u tom slučaju jednaka broju 4). Ako jeste, onda možemo ispitati statusni kod i pozvati funkciju `callback`. Primetite da očekujemo da funkcija `callback` treba biti definisana sa 2 argumenta. Prvi predstavlja objekat greške i prosleđuje se samo ako je došlo do greške u HTTP zahtevu, a inače ima vrednost `null`. Drugi argument predstavlja dohvaćene podatke od servera u slučaju uspeha, odnosno, `null` u slučaju neuspeha. Prosleđivanje objekta greške funkciji povratnog poziva kao prvi argument nije bilo neophodno uraditi, ali predstavlja dobru praksu i vrlo je popularno u Node.js bibliotekama.

Prilikom poziva funkcije `httpGet`, prosleđujemo i funkciju povratnog poziva sa 2 argumenta koja su opisana iznad. Prvo proveravamo da li je došlo do greške, a zatim implementiramo odgovarajuću operaciju nad dohvaćenim podacima. U ovom primeru, prikazujemo informacije o studentima.

Kod 2.3: javascript/asinhrono-programiranje/callback3.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Studenti:</h3>
9
10     <script>
11         function httpGet(url, callback) {
12             const httpReq = new XMLHttpRequest();
13             httpReq.onreadystatechange = function () {
14                 if (httpReq.readyState == 4) {
15                     if (httpReq.status == 200) {
16                         const data = JSON.parse(httpReq.responseText);

```

```

17         callback(null, data);
18     } else {
19         const err = new Error(httpReq.statusText);
20         callback(err, null);
21     }
22   }
23 };
24 httpReq.open("GET", url, true);
25 httpReq.send();
26 }
27
28 httpGet("./data/students.json", function (err, students) {
29   // Greska se moze simulirati izmenom naziva datoteke iznad u, na primer
30   // studenti.json
31   if (err) {
32     console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
33     return;
34   }
35   for (const student of students) {
36     const node = document.createElement("p");
37     node.appendChild(
38       document.createTextNode(
39         `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
40       )
41     );
42     document.body.appendChild(node);
43   }
44 });
45 </script>
46 </body>
47 </html>

```

Nešto složeniji primer obuhvata dohvatanje podataka o ispitimima koje su dali studenti položili. Prikažimo prvo kod primera, pa prodiskutujmo o njegovim osobinama.

Kod 2.4: javascript/asinhrono-programiranje/callback4.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Studenti i ispiti:</h3>
9
10    <script>
11      function httpGet(url, callback) {
12        const httpReq = new XMLHttpRequest();
13        httpReq.onreadystatechange = function () {
14          if (httpReq.readyState == 4) {
15            if (httpReq.status == 200) {
16              const data = JSON.parse(httpReq.responseText);
17              callback(null, data);
18            } else {
19              const err = new Error(httpReq.statusText);
20              callback(err, null);
21            }
22          }
23        };

```

```
24         httpReq.open("GET", url, true);
25         httpReq.send();
26     }
27
28     // Za svakog studenta...
29     httpGet(
30         "./data/students.json",
31         /* callback 1 */ function (err, students) {
32             if (err) {
33                 console.log(
34                     "Doslo je do greske pri dohvatanju studenata: " + err.message
35                 );
36                 return;
37             }
38
39             for (const student of students) {
40                 const node = document.createElement("p");
41                 node.appendChild(
42                     document.createTextNode(
43                         `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
44                     )
45                 );
46                 document.body.appendChild(node);
47
48                 const examNodeList = document.createElement("ul");
49                 document.body.appendChild(examNodeList);
50
51                 // ...dohvatamo podatke o ispitima.
52                 // Primetimo da se ovde vrsti ugnezđavanje funkcija povratnog
53                 // poziva.
54                 httpGet(
55                     "./data/exams.json",
56                     /* callback 2 */ function (err, exams) {
57                         if (err) {
58                             console.log(
59                                 "Doslo je do greske pri dohvatanju ispita: " + err.message
60                             );
61                             return;
62                         }
63
64                         for (const exam of exams) {
65                             if (exam.studentId !== student.id) {
66                                 continue;
67                             }
68
69                             const examNode = document.createElement("li");
70                             examNode.appendChild(
71                                 document.createTextNode(
72                                     `${exam.final} ${exam.year} - grade: ${exam.grade},
73                                     status: ${exam.status}`
74                                 )
75                             );
76                             examNodeList.appendChild(examNode);
77                         }
78                     }
79                 );
80             };
81             </script>
82         </body>
```

83 </html>

S obzirom da se obrada podataka o studentima vrši u funkciji povratnog poziva koja je označena kao `callback1`, onda i dohvatanje ispita mora biti deo te funkcije. Dakle, u okviru funkcije `callback1` pravimo još jedan poziv `httpGet` funkcije koja dohvata podatke o ispitima. Naravno, i ovom pozivu moramo proslediti funkciju povratnog poziva, koja je u kodu označena kao `callback2`. Ova funkcija povratnog poziva pronalazi ispite za tekućeg studenta i prikazuje podatke o njegovim ispitima. Dakle, imamo ugnezđavanje funkcija povratnog poziva.

Naredni primer proširuje prethodnu implementaciju tako što za svaki ispit jednog studenta dohvata podatke o predmetima kako bi prikazao informacije o predmetu koji je student polagao na tom ispit. Pažljivi čitalac će prepoznati da je i za ovaj korak neophodno pozvati funkciju `httpGet`, čime dobijamo i treću ugnezđenu funkciju povratnog poziva, u kodu ispod označenu kao `callback3`.

Kod 2.5: javascript/asinhrono-programiranje/callback5.html

```
1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Studenti i ispiti (sa informacijama o predmetima):</h3>
9
10     <script>
11         function httpGet(url, callback) {
12             const httpReq = new XMLHttpRequest();
13             httpReq.onreadystatechange = function () {
14                 if (httpReq.readyState == 4) {
15                     if (httpReq.status == 200) {
16                         const data = JSON.parse(httpReq.responseText);
17                         callback(null, data);
18                     } else {
19                         const err = new Error(httpReq.statusText);
20                         callback(err, null);
21                     }
22                 }
23             };
24             httpReq.open("GET", url, true);
25             httpReq.send();
26         }
27
28         // Ilustracija tzv. "pakla funkcija povratnog poziva".
29         // Kod ispod je vrlo tesko debagovati.
30         httpGet(
31             "./data/students.json",
32             /* callback 1 */ function (err, students) {
33                 if (err) {
34                     console.log(
35                         "Doslo je do greske pri dohvatanju studenata: " + err.message
36                     );
37                     return;
38                 }
39                 for (const student of students) {
40                     const node = document.createElement("p");
41                     node.textContent = student.name + " (" + student.gpa + ")";
42                     document.body.appendChild(node);
43                 }
44             }
45         );
46     </script>
47 
```

```
42         node.appendChild(
43             document.createTextNode(
44                 `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`  

45             )
46         );
47         document.body.appendChild(node);
48  
49     const examNodeList = document.createElement("ul");
50     document.body.appendChild(examNodeList);
51  
52     httpGet(
53         "./data/exams.json",
54         /* callback 2 */ function (err, exams) {
55             if (err) {
56                 console.log(
57                     "Doslo je do greske pri dohvatanju ispita: " + err.message
58                 );
59                 return;
60             }
61  
62             for (const exam of exams) {
63                 if (exam.studentId !== student.id) {
64                     continue;
65                 }
66  
67                 httpGet(
68                     "./data/courses.json",
69                     /* callback 3 */ function (err, courses) {
70                         if (err) {
71                             console.log(
72                                 "Doslo je do greske pri dohvatanju predmeta: " +  

73                                 err.message
74                             );
75                             return;
76                         }
77  
78                         for (const course of courses) {
79                             if (exam.courseId !== course.id) {
80                                 continue;
81                             }
82  
83                             const examNode = document.createElement("li");
84                             examNode.appendChild(
85                                 document.createTextNode(
86                                     `${exam.final} ${exam.year} - ${course.name} (${  

87                                         course.espb}) - grade: ${exam.grade}, status: ${  

88                                         exam.status}`  

89                                 )
90                             );
91                             examNodeList.appendChild(examNode);
92                         }
93                     }
94                 );
95             }
96         );
97     );
98     </script>
99 </body>
```

101 </html>

Ono što zaključujemo jeste da programiranje iole složenijih aplikacija koje koriste mehanizam funkcija povratnih poziva zahtevaju ugnježđavanje tih funkcija. Ovo dovodi do pojave nečega što se naziva *pakao funkcija povratnih poziva* (eng. *callback hell*). Osnovna osobina pakla funkcija povratnih poziva jeste kod koji je izuzetno težak za održavanje, ali i za debagovanje.

Ako pogledamo koliko HTTP zahteva smo generisali za implementaciju prethodnog primera (na primer, korišćenjem alata za razvijanje), primetićemo da je taj broj značajno veliki. Ako smo prvim HTTP zahtevom dohvatali n studenata, pri čemu i -ti student ima položeno I_i ispita, onda je ukupan broj HTTP zahteva jednak $1 + n + \sum_{i=1}^n I_i$. Konkretno, u podacima koji se nalaze u direktorijumu `primjeri/javascript/asinhrono-programiranje/data/` studenati 1, 2 i 3 imaju redom $I_1 = 17$, $I_2 = 11$ i $I_3 = 18$ ispita, te je ukupan broj HTTP zahteva jednak 50. Ipak, ovaj kod je moguće prezapisati tako da se ostvari najviše 3 zahteva.

Zadatak 2.15 Izmeniti implementaciju primera `javascript/asinhrono-programiranje/callback5.html` tako da se ostvari najviše 3 HTTP zahteva. ■

Obećanja

Kako bi sprečili nastajanje pakla funkcija povratnih poziva, javila se potreba za uvođenjem naprednijih elemenata jezika JavaScript. Standardom ES6 je uveden koncept *obećanja* (engl. *promise*) koji rešava ovaj problem.

Razmotrimo koji je odnos između funkcija povratnih poziva i vrednosti koje se izračunavaju asinhrono. Da bi funkcija povratnog poziva mogla biti pozvana, morali smo da specifikujemo tu funkciju kao argument neke druge funkcije, a zatim da je pozovemo onog trenutka kada znamo da smo dobili odgovarajuću vrednost. Dakle, naša implementacija je zavisila od *mesta u kodu gde* će biti poznata vrednost koja se prosleđuje funkciji povratnog poziva.

Obećanja invertuju ovo ponašanje na sledeći način. Jedno obećanje predstavlja objekat (vrednost u širem smislu) koje će u nekom trenutku dobiti vrednost koja se asinhrono izračunava (vrednost u užem smislu). Funkcija koja zahteva tu asinhronu izračunatu vrednost se „prosleđuje” objektu obećanja i ona će biti pozvana *onda kada obećanje dobije vrednost*. Dakle, zavisnost koja je u slučaju funkcija povratnih poziva bila *prostornog tipa* (tj. morali smo da vodimo računa *u kom mestu* u kodu čemo pozvati funkciju povratnog poziva), u slučaju obećanja je *vremenskog tipa*. Mi nećemo morati da vodimo računa gde se ta funkcija zaista poziva – obećanje će to uraditi za nas, onog trenutka kada bude dobio asinhronu izračunatu vrednost.

Konstruisanje obećanja

Predimo sada na konkretizaciju ovog apstraktnog opisa obećanja. U programskom jeziku JavaScript nam je na raspolaganju konstruktor `Promise`. Objekti klase `Promise` predstavljaju asinhronne akcije koje mogu biti završene u nekom trenutku u budućnosti i koje će proizvesti vrednost. Obećanje ima mogućnost da obavesti bilo koga ko je zainteresovan kada je njegova vrednost dostupna.

Obećanje može biti u jednom od narednih stanja:

- *Na čekanju* (engl. *pending*) — Obećanje je u ovom stanju prilikom inicijalizacije.

- *Ispunjeno* (engl. *fulfilled*) — Obećanje prelazi u ovo stanje ukoliko se asinhrona operacija završila uspešno.
- *Odbačeno* (engl. *rejected*) — Obećanje prelazi u ovo stanje ukoliko se asinhrona operacija završila neuspešno.

Jednom kada se neko obećanje ispunji ili odbaci, ono nadalje ostaje u tom stanju.

Konstruktoru `Promise` se prosleđuje funkcija koja ima 2 argumenta (koju ćemo označavati `executor`):

1. argument predstavlja funkciju (koju ćemo označavati kao `resolve`) i ovu funkciju treba pozvati u telu funkcije `executor` onda kada nam je asinhrona vrednost dostupna. Pozivanjem funkcije `resolve` se obećanje ispunjava.
2. argument predstavlja funkciju (koju ćemo označavati kao `reject`) i ovu funkciju treba pozvati u telu funkcije `executor` onda kada postoji problem zbog kojeg asinhrona vrednost ne može biti izračunata. Pozivanjem funkcije `reject` se obećanje odbacuje.

Prilikom poziva obe funkcije `resolve` ili `reject`, vrednost koja se prosleđuje kao argument ovih funkcija predstavlja upravo onu vrednost kojom se obećanje ispunjava ili odbacuje, redom.

Ispunjavanje obećanja

Sada se postavlja pitanje kako možemo reći obećanju da pozove neku funkciju kada bude ispunjeno. Da bismo to uradili, potrebno je da nad objektom klase `Promise` pozovemo metod `then` i kojem prosleđujemo odgovarajuću funkciju (koju ćemo označavati kao `onfulfilled`). Zanimljivo je da to možemo uraditi proizvoljan broj puta i svaka funkcija `onfulfilled` koja je prosleđena nekom pozivu metoda `then` biće pozvana asinhrono sa istom vrednošću kojom je obećanje ispunjeno. Naredni primer ilustruje korišćenje konstruktora `Promise` i poziva `then` metoda. S obzirom da u funkciji `executor` pozivamo samo funkciju `resolve`, rezultujuće obećanje će uvek biti ispunjeno vrednošću niske '*Obećanje je ispunjeno!*'.

Kod 2.6: javascript/asinhrono-programiranje/promise1.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Promise konstruktor i then</h3>
9
10         <script>
11             document.body.appendChild(document.createTextNode(" 1 "));
12
13             const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
14                 // Primetimo da se ova funkcija pozvala sinhrono sa globalnim kodom!
15                 document.body.appendChild(document.createTextNode(" 2 "));
16
17                 // Za sada ćemo samo ispuniti obećanje
18                 resolve("Obećanje je ispunjeno!");
19             });
20
21             document.body.appendChild(document.createTextNode(" 3 "));
22
23             // Da li će poziv funkcije povratnog poziva u setTimeout
24             // biti pre ili posle poziva funkcije u .then() metodu ispod?
25             setTimeout(function () {

```

```

26     document.body.appendChild(document.createTextNode(" 4 "));
27 }, 0);
28
29 // Da bismo dohvatali vrednost iz ispunjenog obećanja,
30 // ulancavamo metodom .then() funkciju koja dobija vrednost kojom je
31 // obećanje ispunjeno.
32 promise.then(function (value) {
33     // Primetimo da se ova funkcija pozvala asinhrono u odnosu na globalni
34     // kod!
35     document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
36 });
37 </script>
38 </body>
39 </html>

```

Važno je primetiti da se funkcija `executor` pozvala sinhrono sa celim kodom. Ovo možemo zaključiti zbog toga što se u veb pregledaču prvo prikazuje broj „2”, pa tek onda „3” (koji dolazi nakon poziva konstruktora `Promise`). Dakle, funkcija `executor` se ne dodaje u red zadataka, već se poziva direktno (tj. njen kontekst izvršavanja se direktno dodaje na vrh steka funkcija u tekućoj iteraciji petlje događaja).

Ono što dodatno primećujemo u kodu jeste poziv `setTimeout` funkcije kojim smo dodali jednu funkciju na vrh reda zadataka. Pitanje koje se ovde postavlja jeste da li će prvo biti pozvana funkcija iz poziva `setTimeout` ili iz metoda `then` u obećanju? S obzirom da se funkcijom `setTimeout` dodaje funkcija na vrh reda zadataka, a da se metodom `then` iz obećanja funkcija dodaje na vrh reda mikrozadataka, onda možemo zaključiti da će prvo biti izvršena funkcija iz obećanja.

Odbacivanje obećanja

U narednom primeru ilustrujemo šta se dešava ukoliko se u funkciji `executor` prilikom konstrukcije nekog obećanja pozove funkcija `reject`, a nad tim obećanjem je pozvan samo metod `then`.

Kod 2.7: javascript/asinhrono-programiranje/promise2.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Promise i izuzeci prilikom odbacivanja</h3>
9
10    <script>
11      const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12        // Simuliramo uspesnost obećanja
13        const isSuccessful = Math.random() < 0.3;
14        if (isSuccessful) {
15          // Ispunjene obećanja
16          resolve("Obećanje je ispunjeno!");
17        } else {
18          // Obećanje nije ispunjeno!
19        }
20      });
21
22      // Funkcija koja je ulancana metodom .then() neće biti pozvana ako je
23      // obećanje odbaceno.
24      // Umesto toga, u konzoli ćemo videti poruku da nije obradjen slučaj.

```

```

24     promise.then(function (value) {
25         document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
26     });
27     </script>
28   </body>
29 </html>

```

Izvršavanjem primera u veb pregledaču nekoliko puta primećujemo naredno ponašanje. U slučaju uspeha, poruka o uspehu se regularno prikazuje ispod naslova. Međutim, u nekim slučajevima ispod naslova nemamo nikakav ispis. Otvaranjem konzole u alatima za razvijanje primećujemo da u takvim slučajevima postoji greška. U pitanju je neobrađen izuzetak. Ono što možemo zaključiti jeste da, ukoliko obećanje može biti odbačeno, a takva su većina obećanja u praksi, neophodno je obraditi i taj slučaj kako bi nam se kod izvršavao korektno.

Naredni primer ilustruje kako se vrši obrađivanje slučaja kada se obećanje odbacuje. Dakle, potrebno je pozvati metod `catch` kojim se prosleđuje funkcija (koju ćemo označavati `onrejected`). Funkcija `onrejected` će biti pozvana samo ako je obećanje odbačeno.

Kod 2.8: javascript/asinhrono-programiranje/promise3.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Promise konstruktor i catch</h3>
9
10         <script>
11             const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12                 // Simuliramo uspesnost obecanja
13                 const isSuccessful = Math.random() < 0.3;
14                 if (isSuccessful) {
15                     // Ispunjene obećanja
16                     resolve("Obećanje je ispunjeno!");
17                 } else {
18                     // Odbacivanje obećanja
19                     reject("Obećanje nije ispunjeno!");
20                 }
21             });
22
23             // Da bismo dohvatali vrednost iz odbacenog obećanja,
24             // ulancavamo metodom .catch() funkciju koja dobija vrednost kojom je
25             // obećanje odbaceno.
26             promise
27                 .then(function (value) {
28                     document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
29                 })
30                 .catch(function (reason) {
31                     document.body.appendChild(document.createTextNode(reason));
32                 });
33         </script>
34     </body>
35 </html>

```

Dodatno, primetimo da smo poziv `catch` metoda *ulančali* (engl. *chain*) uz poziv `then` metoda, umesto da smo ga pozvali nezavisno. Ulančavanje je tehnika koja potiče iz objektno-

orientisane paradigmе. Naime, ono što nismo još uvek rekli jeste da metodi `then` i `catch` kao povratnu vrednost vraćaju novo obećanje. Upravo zbog toga možemo iskoristiti ulančavanje. O naprednjem korišćenju tehnike ulančavanja će biti reči nešto kasnije.

Izuzeci u obećanjima

Prilikom izvršavanja koda u funkciji `executor` može doći do ispaljivanja izuzetaka. Naredni primer ilustruje pokušaj da se izuzeci koji se ispaljuju u funkciji `executor` uhvate i obrade pomoću `try/catch` blokova.

Kod 2.9: javascript/asinhrono-programiranje/promise4.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Promise i obrada izuzetaka</h3>
9
10    <script>
11      const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12        throw new Error("Doslo je do greske");
13      });
14
15      // Izuzeci u obecanjima se ne mogu uhvatiti try/catch blokom,
16      // zato sto oni hvataju "sinhrone izuzetke".
17      try {
18        promise.then(function (value) {
19          document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
20        });
21      } catch (err) {
22        document.body.appendChild(document.createTextNode(err));
23      }
24    </script>
25  </body>
26</html>
```

Izvršavanjem primera u veb pregledaču, i otvaranjem konzole, primećujemo da je prijavljen neobrađen izuzetak. Dakle, zaključujemo da na ovaj način nije moguće vršiti obradu izuzetaka u obećanjima.

Na sreću, ukoliko dođe do izuzetka prilikom izvršavanja funkcije `executor`, JavaScript automatski odbacuje obećanje koje se konstruiše. Vrednost kojom se obećanje odbacuje jeste upravo objekat izuzetka koji je ispaljen. Dakle, možemo zaključiti da bi obradivanje izuzetaka u obećanjima trebalo raditi pomoću `catch` metoda. Naredni primer ilustruje da je naš zaključak korektan.

Kod 2.10: javascript/asinhrono-programiranje/promise5.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Promise i obrada izuzetaka</h3>
9
10    <script>
```

```

11  const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12      throw new Error("Doslo je do greske");
13  });
14
15  // Ulančavanje metodom .catch() se koristi i za obradu izuzetaka koje
16  // nastaju u obecanju.
17  promise
18      .then(function (value) {
19          document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
20      })
21      .catch(function (reason) {
22          document.body.appendChild(document.createTextNode(reason));
23      });
24  </script>
25 </body>
26 </html>

```

Ulančavanje više metoda

Kao što smo rekli, metodi `then` i `catch` vraćaju obećanja, te ih možemo ulančavati na proizvoljne načine. Sada se prirodno postavlja pitanje kojim vrednostima se ova obećanja, koja se vraćaju kao povratne vrednosti, ispunjavaju (ili odbacuju?). Odgovor je da će ova obećanja uvek biti ispunjena povratnom vrednošću funkcije `onfulfilled`, osim ukoliko se ne ispali izuzetak prilikom izračunavanja te funkcije. U tom slučaju će obećanje biti odbačeno objektom izuzetka. Naredni primer ilustruje lanac poziva `then` metoda.

Kod 2.11: javascript/asinhrono-programiranje/promise6.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Promise i ulancavanje vise then metoda</h3>
9
10     <script>
11         const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12             resolve(0);
13         });
14
15         // Ako funkcija ulancana metodom .then() vrati neku vrednost,
16         // onda ce sam metod .then() vratiti obecanje na koje mozemo ulancati
17         // drugu funkciju.
18         promise
19             .then(function (value) {
20                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
21                 return value + 1;
22             })
23             .then(function (value) {
24                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
25                 return value + 1;
26             })
27             .then(function (value) {
28                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
29             })
30             // I ovde je moguce vrsiti ulancavanje, samo sto ce funkciji biti
31             // prosledjena vrednost undefined.
32             .then(function (value) {
33                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
34             });

```

```

32      })
33      .catch(function (reason) {
34          document.body.appendChild(
35              document.createTextNode("--> catch: " + reason)
36          );
37      });
38  </script>
39 </body>
40 </html>

```

Ukoliko u bilo kom delu lanca poziva `then` metoda bude ispaljen izuzetak, onda se lanac `then` poziva prekida i izvršavanje se nastavlja u funkciji `onrejected` koja je specifikovana prvim ulančanim pozivom metoda `catch`. Naredni primer ilustruje prekid lanca poziva `then` metoda.

Kod 2.12: javascript/asinhrono-programiranje/promise7.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – obećanja</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Promise i obrada izuzetaka u slučaju vise then metoda</h3>
9
10     <script>
11         const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
12             resolve(0);
13         });
14
15         // Ako funkcija ulancana metodom .then() vrati neku vrednost,
16         // onda će sam metod .then() vratiti obećanje na koje možemo ulancati
17         // drugu funkciju.
18         promise
19             .then(function (value) {
20                 if (value > 0) {
21                     throw new Error("Vrednost je veća od 0");
22                 }
23                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
24                 return value + 1;
25             })
26             .then(function (value) {
27                 if (value > 0) {
28                     throw new Error("Vrednost je veća od 0");
29                 }
30                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
31                 return value + 1;
32             })
33             .then(function (value) {
34                 if (value > 0) {
35                     throw new Error("Vrednost je veća od 0");
36                 }
37                 document.body.appendChild(document.createTextNode(value + ","));
38             })
39             .catch(function (reason) {
40                 document.body.appendChild(
41                     document.createTextNode("--> catch: " + reason)
42                 );
43             });
44     </script>

```

```

44    </body>
45 </html>
```

Ovo ponašanje omogućava pisanje vrlo kvalitetnog koda, koji sa jedne strane jasno opisuje efekat koji kod postiže, a sa druge strane omogućava vrlo naprednu obradu grešaka, oporavak od grešaka i debagovanje.

Obećanja i XMLHttpRequest

Naredni primer ilustruje kako možemo kombinovati stečeno znanje o obećanjima da bismo kreirali HTTP zahteve čiji odgovori se asinhrono obrađuju. Funkcija `httpGet` koju treba napisati za slanje HTTP GET zahteva više ne prihvata funkciju povratnog poziva kao argument. Umesto toga, ona kreira obećanje koje se vraća kao povratna vrednost. Funkcija `executor` ovog obećanja ima već poznati kod, sa jednom izmenom – umesto da se poziva funkcija povratnog poziva sa 2 argumenta, u slučaju uspeha se obećanje ispunjava pozivom funkcije `resolve`, a u slučaju neuspeha se obećanje odbacuje pozivom funkcije `reject`.

Primer takođe ilustruje i upotrebu ove funkcije za dohvatanje podataka o studentima i prikazivanje tih podataka, kao i obradu grešaka.

Kod 2.13: javascript/asinhrono-programiranje/promise8.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Studenti:</h3>
9
10     <script>
11         // Funkcija httpGet vise ne prihvata funkciju povratnog poziva,
12         // vec vraca obećanje koje ce ili biti ispunjeno vrednoscu iz
13         // odgovarajuce datoteke
14         // ili ce ispaliti izuzetak.
15         function httpGet(url) {
16             return new Promise(function (resolve, reject) {
17                 const httpReq = new XMLHttpRequest();
18                 httpReq.onreadystatechange = function () {
19                     if (httpReq.readyState == 4) {
20                         if (httpReq.status == 200) {
21                             const data = JSON.parse(httpReq.responseText);
22                             // Ispunjene obećanja
23                             resolve(data);
24                         } else {
25                             const err = new Error(httpReq.statusText);
26                             // Odbacivanje obećanja
27                             reject(err);
28                         }
29                     }
30                 httpReq.open("GET", url, true);
31                 httpReq.send();
32             });
33         }
34
35         httpGet("./data/students.json")
36             .then(function (students) {
37                 for (const student of students) {
```

```

38         const node = document.createElement("p");
39         node.appendChild(
40             document.createTextNode(
41                 `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
42             )
43         );
44         document.body.appendChild(node);
45     }
46   })
47   .catch(function (err) {
48     console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
49   });
50   </script>
51 </body>
52 </html>
```

Obećanja i Fetch API

Pored konstruktora `XMLHttpRequest`, veb API sadrži i podskup interfejsa koji se naziva Fetch API. Poput `XMLHttpRequest`, i ovaj API služi za kreiranje HTTP zahteva. Važna razlika u odnosu na `XMLHttpRequest` je u tome što Fetch API koristi objektno-orientisane tehnike i zasnovan je na obećanjima. U osnovi Fetch API-ja se nalazi funkcija `fetch`. U sekciji 2.8.3 biće više reči o ovom API-ju. Funkcija `fetch` prihvata URL do resursa koji se dohvata i vraća obećanje koje se ispunjava odgovorom od servera. Odgovor je predstavljen objektom klase `Response` koji ima na raspolaganju metod `json` za deserijalizaciju odgovora iz JSON formata.

Za sada navodimo primer koji koristi Fetch API za implementiranje zahteva iz prethodnog primera.

Kod 2.14: javascript/asinhrono-programiranje/promise9.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6    </head>
7    <body>
8      <h3>Studenti:</h3>
9
10   <script>
11     function httpGet(url) {
12       // Umesto da koristimo XMLHttpRequest, veb pregledaci implementiraju
13       // tzv. Fetch API.
14       // Na raspolaganju nam je funkcija fetch() kojom mozemo slati HTTP
15       // zahteve.
16       // Za razliku od XMLHttpRequest objekata, funkcija fetch() podrzava rad
17       // sa obećanjima.
18       return fetch(url).then(function (response) {
19         // Povratna vrednost funkcije fetch() je obećanje koje će biti
20         // ispunjeno objektom klase Response.
21         // Ovaj objekat ima na raspolaganju metod .json() kojim se vrši
22         // deserijalizacija HTTP odgovora.
23         // Metod .json() takođe vraca obećanje, tako da mozemo ulancati then
24         // () metodom,
25         // kao što je prikazano ispod.
26         return response.json();
27     });
28   }
```

```

23
24     httpGet("./data/students.json")
25     .then(function (students) {
26         for (const student of students) {
27             const node = document.createElement("p");
28             node.appendChild(
29                 document.createTextNode(
30                     `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
31                 )
32             );
33             document.body.appendChild(node);
34         }
35     })
36     .catch(function (err) {
37         console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
38     });
39     </script>
40 </body>
41 </html>
```

Primetimo da nema razlike u pozivu različitih implementacija iz ovog i prethodnog primjera.

Zavisnost između više obećanja

U nekim implementacijama će biti neophodno da koristimo podatke koje dobijamo iz različitih obećanja. Ovo može izgledati kao potencijalno problematična stvar za implementirati, ali videćemo da postoji nekoliko tehnika kojima je ovo moguće ostvariti kroz zadatak prikazivanja ispita za studente (iz primjera `javascript/asinhrono-programiranje/callback4.html`). neke od mogućih tehnika su:

- *Ugnežđavanje poziva metoda then*. Ova tehnika podrazumeva da se prilikom obrade vrednosti iz jednog obećanja, ugnezdi obrada drugog obećanja. Ovaj pristup, iako jednostavan, dovodi do toga da i ugnežđena obrada obećanja mora da sadrži svoj poziv `catch` metoda za obradu grešaka. Dodatno, veliki broj ugnežđavanja dovodi do pojave slične paklu funkcija povratnih poziva. Naredni primer ilustruje ovu tehniku.

Kod 2.15: `javascript/asinhrono-programiranje/promise10.html`

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6      </head>
7      <body>
8          <h3>Studenti i ispiti (ugnezdjanje .then() poziva):</h3>
9
10         <p>
11             U ovom primeru je neophodno da za svakog studenta dohvativamo njegove
12             ispite.<br />
13             Ovo mozemo implementirati na vise nacina.
14         </p>
15
16         <script>
17             function httpGet(url) {
18                 return fetch(url).then(function (response) {
19                     return response.json();
20                 });
21         }</script>
```

```

22
23     httpGet("./data/students.json")
24         .then(function (students) {
25             for (const student of students) {
26                 const node = document.createElement("p");
27                 node.appendChild(
28                     document.createTextNode(
29                         `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
30                     )
31                 );
32                 document.body.appendChild(node);
33
34             const examNodeList = document.createElement("ul");
35             document.body.appendChild(examNodeList);
36
37             // Ugnezdjavanje obrade drugog obecanja.
38             // Ovaj pristup podseca na pakao funkcija povratnog poziva.
39             // Kao i u tom primeru, primetimo da se ovde generise "veliki
40             // " broj nepotrebnih HTTP zahteva
41             // (za svakog studenta dohvatom podatke o svim ispitima
42             // iznova).
43             // Naravno, ovo se moze ispraviti u 2 HTTP zahteva. Kako?
44             httpGet("./data/exams.json").then(function (exams) {
45                 // Problem sa ovim pristupom jeste sto donji .catch() nece
46                 // uhvatiti izuzetak
47                 // koji se mozda javi u funkciji koja se prosledjuje ovoj .
48                 // then() metodi.
49                 // tako da bi ispravnija implementacija podrazumevala da
50                 // postoji jos jedan .catch() poziv
51                 // za obecanje koje vrati poziv httpGet() ispod.
52
53                 // Otkomentarisati narednu liniju kako bi se u konzoli
54                 // prikazao neobradjen izuzetak.
55                 // throw new Error("Ovaj izuzetak nece biti uhvacen .catch()
56                 // () metodom ispod");
57
58             for (const exam of exams) {
59                 if (exam.studentId !== student.id) {
56                     continue;
57                 }
58
59                 const examNode = document.createElement("li");
60                 examNode.appendChild(
61                     document.createTextNode(
62                         `${exam.final} ${exam.year} - grade: ${exam.grade},
63                         status: ${exam.status}`
64                     )
65                 );
66                 examNodeList.appendChild(examNode);
67             }
68         })
69         .catch(function (err) {
70             console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
71         });
72     </script>
73 </body>
74 </html>

```

- Ulančavanje poziva metoda `then`. Ova tehnika podrazumeva da se, prilikom obra-

de vrednosti u prvom obećanju kreira novo obećanje koje će biti ispunjeno nizom sa dve vrednosti – prva vrednost je vrednost iz prvog obećanja, a druga vrednost je vrednost iz drugog obećanja. Ovde je neophodno koristiti niz, s obzirom da se obećanje ispunjava tačno jednom vrednošću. Ova tehnika predstavlja unapređenje prethodne tehnike s obzirom da nemamo kod koji liči na pakao funkcija povratnih poziva. Međutim, uvodi dodatnu kompleksnost u ručnom kreiranju „međuobećanja” koje se ispunjava nizom vrednosti. Dodatno, ne rešava problem sa duplicitiranim `catch` pozivima. Naredni primer ilustruje ovu tehniku.

Kod 2.16: javascript/asinhrono-programiranje/promise11.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Studenti i ispiti (ulancavanje .then() poziva):</h3>
9
10    <p>
11      U ovom primeru je neophodno da za svakog studenta dohvativimo njegove
12      ispiske.<br />
13      Ovo mozemo implementirati na vise nacina.
14    </p>
15
16    <script>
17      function httpGet(url) {
18        return fetch(url).then(function (response) {
19          return response.json();
20        });
21      }
22
23      // U ovom pristupu imamo tacno 2 HTTP poziva, sto je znacajno
24      // unapredjenje u odnosu na prethodni primer.
25      httpGet("./data/students.json")
26        .then(function (students) {
27          return new Promise(function (resolve, reject) {
28            // Problem sa ovim pristupom jeste sto donji .catch() nece
29            // uhvatiti izuzetak
30            // koji se mozda javi u funkciji koja se prosledjuje ovoj .
31            // then() metodi.
32            // tako da bi ispravnija implementacija podrazumevala da
33            // postoji jos jedan .catch() poziv
34            // za obećanje koje vrati poziv httpGet() ispod.
35            httpGet("./data/exams.json").then(function (exams) {
36              // Otkomentarisati narednu liniju kako bi se u konzoli
37              // prikazao neobradjen izuzetak.
38              // throw new Error("Ovaj izuzetak nece biti uhvacen .catch()
39              // () metodom ispod");
40
41              resolve([students, exams]);
42            });
43          });
44        });
45      .then(function ([students, exams]) {
46        for (const student of students) {
47          const node = document.createElement("p");
48          node.appendChild(
49            document.createTextNode(`Student: ${student.name}, Ispit: ${exam.name}`));
50        }
51      });
52    }
53  );
54
55  
```

```

44           `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`  

45       )  

46   );  

47   document.body.appendChild(node);  

48  

49   const examNodeList = document.createElement("ul");  

50   document.body.appendChild(examNodeList);  

51  

52   for (const exam of exams) {  

53     if (exam.studentId !== student.id) {  

54       continue;  

55     }  

56  

57     const examNode = document.createElement("li");  

58     examNode.appendChild(  

59       document.createTextNode(  

60         `${exam.final} ${exam.year} - grade: ${exam.grade},  

61         status: ${exam.status}`  

62       )  

63     );  

64     examNodeList.appendChild(examNode);  

65   }  

66 }  

67 .catch(function (err) {  

68   console.log("Doslo je do greske: " + err.message);  

69 });  

70 </script>  

71 </body>  

72 </html>

```

- *Korišćenje niza obećanja.* Ova tehnika podrazumeva da se sva obećanja koja su zavisna jedna od drugih smeste u jedan niz. Taj niz se zatim prosledi kao argument funkciji `Promise.all` koja kreira obećanje koje će biti ispunjeno samo ako se sva pojedinačna obećanja iz prosleđenog niza ispune. Velika prednost ove tehnike jeste u tome što nije važan redosled kojim se obećanja iz niza ispunjavaju – obećanje koje se dobija kao povratna vrednost funkcije `Promise.all` će biti ispunjeno tek onda kada se poslednje obećanje iz niza ispuni, nezavisno od toga koje je bilo poslednje. Vrednost kojom se obećanje ispunjava jeste niz vrednosti kojim su ispunjena pojedinačna obećanja, pri čemu je i -ti element u rezultatućem nizu vrednost kojim je ispunjeno i -to obećanje iz prosleđenog niza. Dodatno, ukoliko je makar jedno obećanje iz prosleđenog niza odbačeno, onda se i obećanje dobijeno pozivom funkcije `Promise.all` odbacuje. Ovime se osiguravamo da ćemo ili dobiti sve neophodne podatke ili grešku. Očigledno, ova tehnika rešava sve probleme prethodnih tehnika, te se zbog toga i preporučuje za korišćenje. Naredni primer ilustruje ovu tehniku.

Kod 2.17: javascript/asinhrono-programiranje/promise12.html

```

1 <!DOCTYPE html>  

2 <html lang="en">  

3   <head>  

4     <meta charset="UTF-8" />  

5     <title>Asinhrono programiranje – funkcije povratnog poziva</title>  

6   </head>  

7   <body>  

8     <h3>Studenti i ispiti (kolekcije obećanja):</h3>  

9  

10    <p>  

11      U ovom primeru je neophodno da za svakog studenta dohvativimo njegove

```

```
12     ispite.<br />
13     Ovo mozemo implementirati na vise nacina.
14 </p>
15
16 <script>
17     function httpGet(url) {
18         return fetch(url).then(function (response) {
19             return response.json();
20         });
21     }
22
23     // Ovaj pristup resava sve probleme prethodna dva primera.
24     // Gresku mozemo simulirati promenom naziva jedne od datoteka ispod
25
26     const promises = [
27         httpGet("./data/students.json"),
28         httpGet("./data/exams.json"),
29     ];
29     // Metod Promise.all() vraca obecanje koje ce biti ispunjeno samo
30     // ako je svako obecanje u nizu ispunjeno.
31     // Ako je makar jedno obecanje odbaceno, onda ce i Promise.all()
32     // obecanje takodje biti odbaceno.
33     // Ako je ispunjeno, onda ce biti prosledjen niz vrednosti kojima
34     // su ispunjena obecanja iz datog niza.
35     Promise.all(promises)
36         .then(function ([students, exams]) {
37             for (const student of students) {
38                 const node = document.createElement("p");
39                 node.appendChild(
40                     document.createTextNode(
41                         `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
42                     )
43                 );
44                 document.body.appendChild(node);
45
46                 const examNodeList = document.createElement("ul");
47                 document.body.appendChild(examNodeList);
48
49                 for (const exam of exams) {
50                     if (exam.studentId !== student.id) {
51                         continue;
52                     }
53
54                     const examNode = document.createElement("li");
55                     examNode.appendChild(
56                         document.createTextNode(
57                             `${exam.final} ${exam.year} - grade: ${exam.grade},
58                             status: ${exam.status}`
59                         )
60                     );
61                     examNodeList.appendChild(examNode);
62                 }
63             }
64         })
65     .catch(function (err) {
66         console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
67     });
68 </script>
69 </body>
70 </html>
```

Naravno, postoje i druge, složenije tehnike o kojima neće biti reči u tekstu.

Zadatak 2.16 Implementirati zahtev iz primera [javascript/asinhrono-programiranje/callback5.html](#) korišćenjem tehnika zasnovanih na obećanjima umesto funkcija povratnih poziva. ■

Asinhronne funkcije

Sada kada smo upoznati sa popularnim načinom za upravljanje asinhronim kodom pomoću obećanja, možemo nadgraditi ovaj šablon rada nekim novinama u JavaScript jeziku. ECMAScript2017 standard daje način za pisanje *asinhronih funkcija* tako da izgledaju kao sinhronne funkcije, ali naravno, ponašaju se asinhrono, pomoću ključnih reči `async` i `await`. Pogledajmo naredni primer.

Kod 2.18: javascript/asinhrono-programiranje/async1.html

```
1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – asinhronne funkcije</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>async/await</h3>
9
10    <script>
11      // Asinhron kod koji koristi obecanja mozemo uciniti "sinhronim" u 2
12      // koraka:
13      // 1) Potrebna nam je funkcija koja je označena ključnom recju async.
14      // Ovo je neophodno zato što ključna rec await (koja se koristi ispod)
15      // ne može se koristiti u globalnom opsegu u veb pregledacu (osim ako
16      // nije u modulu).
17      async function doStuff() {
18        const promise = new Promise(function (resolve, reject) {
19          resolve("Obećanje je ispunjeno!");
20        });
21
22        // 2) Ispred obecanja dodajemo ključnu rec await koja će "sacekati" da
23        // se obecanje ispuni.
24        // Vrednost promenljive value ispod će biti vrednost kojom je obecanje
25        // ispunjeno.
26        const value = await promise;
27        // Kod "ispod" await ključne reci će se izvršiti asinhrono.
28        document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
29      }
30
31      doStuff();
32    </script>
33  </body>
34 </html>
```

Kada funkciju označimo ključnom reči `async`, funkcija će uvek vraćati obećanje, koje može biti ispunjeno nekom vrednošću, dok `await` suspenduje izvršavanje asinhronne funkcije sve dok se obećanje koje ga prati nije završeno.

Napomenimo da ključna reč `await` radi samo za obećanjima, što znači da će konvertovati vrednost u obećanje ako ta vrednost to već nije. Ključnu reč `async` možemo koristiti i u funkcijama kao vrednostima, definicijama metoda i lambda funkcijama.

Objasnimo nešto detaljnije rad ključnom reči `await`. Operator `await` čeka na operand, odnosno, na obećanje da se ispunii ili odbaci — u prvom slučaju njegova vrednost predstavlja vrednost ispunjenog obećanja, a u drugom slučaju ispaljuje izuzetak čija je vrednost vrednost odbačenog izuetka. Da li ovo znači da možemo koristiti `try/catch`-blokove za rad sa obećanjima? Odgovor je potvrđan, što ilustruje naredni primer.

Kod 2.19: javascript/asinhrono-programiranje/async2.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – asinhronne funkcije</title>
6   </head>
7   <body>
8     <h3>Obrada izuzetaka u asinhronim funkcijama</h3>
9
10    <script>
11      async function doStuff() {
12        // Glavna prednost koriscenja funkcija jeste u obradi izuzetaka.
13        // U ovom primeru vidimo da kljucna rec await radi korektno i ispred
14        // poziva funkcije koja vraca obećanje.
15        function getPromise() {
16          return new Promise(function (resolve, reject) {
17            throw new Error("Obećanje nije ispunjeno!");
18          });
19        }
20
21        // Kod ispod izgleda kao svaki drugi sinhron kod (pa cak i obrada
22        // gresaka!),
23        // samo sto se zapravo izvrsava asinhrono.
24        try {
25          const value = await getPromise();
26          document.body.appendChild(document.createTextNode(value));
27        } catch (err) {
28          document.body.appendChild(document.createTextNode(err));
29        }
30
31        doStuff();
32      </script>
33    </body>
34 </html>
```

Uvođenje asinhronih funkcija u JavaScript je značajno unapredilo pisanje asinhronog koda. Naredni primer ilustruje implementaciju zahteva iz primera `javascript/asinhrono-programiranje/callback3.html` i `javascript/asinhrono-programiranje/promise9.html` u kojem se dohvataju podaci putem HTTP GET zahteva, a zatim se asinhrono, po dohvatanju tih podataka, prikazuju u veb pregledaču. Kod izgleda kao da se sve izvršava sinhrono, iako to nije slučaj.

Kod 2.20: javascript/asinhrono-programiranje/async3.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <title>Asinhrono programiranje – asinhronne funkcije</title>
6   </head>
7   <body>
```

```

8   <h3>Studenti:</h3>
9
10  <script>
11    function httpGet(url) {
12      return fetch(url).then(function (response) {
13        return response.json();
14      });
15    }
16
17    // Asinhronne funkcije cine pisanje asinhronog koda neverovatno
18    // jednostavnim.
19    async function doStuff() {
20      try {
21        const students = await httpGet("./data/students.json");
22
23        for (const student of students) {
24          const node = document.createElement("p");
25          node.appendChild(
26            document.createTextNode(
27              `${student.name} ${student.surname} (${student.index})`
28            )
29          );
30          document.body.appendChild(node);
31        }
32      } catch (err) {
33        console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
34      }
35    }
36
37    doStuff();
38  </script>
39  </body>
40</html>
```

Korišćenje asinhronih funkcija u slučaju kada više obećanja zavise jedni od drugih je trivijalno, kao što naredni primer ilustruje.

Kod 2.21: javascript/asinhrono-programiranje/async4.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <title>Asinhrono programiranje – asinhronne funkcije</title>
6    </head>
7    <body>
8      <h3>Studenti i ispiti:</h3>
9
10     <script>
11       function httpGet(url) {
12         return fetch(url).then(function (response) {
13           return response.json();
14         });
15       }
16
17       // Primetite koliko je kod ispod jednostavniji od svih pristupa koje smo
18       // videli do sada,
19       // pri cemu je ocuvana efikasnost (2 HTTP poziva).
20       async function doStuff() {
21         try {
22           const students = await httpGet("./data/students.json");
23
24           const exams = await httpGet("./data/exams.json");
25
26           const studentExams = students.map((student) => {
27             const exam = exams.find((exam) => exam.student === student.id);
28             if (!exam) {
29               return { ...student, exams: [] };
30             }
31             return { ...student, exams: [exam] };
32           });
33
34           const studentExamsString = JSON.stringify(studentExams);
35           const blob = new Blob([studentExamsString], { type: "application/json" });
36           const file = URL.createObjectURL(blob);
37           const link = document.createElement("a");
38           link.href = file;
39           link.download = "studenti_i_ispiti.json";
40           document.body.appendChild(link);
41         }
42       }
43     </script>
44   </body>
45 </html>
```

```

22 const exams = await httpGet("./data/exams.json");
23
24 for (const student of students) {
25   const node = document.createElement("p");
26   node.appendChild(
27     document.createTextNode(
28       `${student.name} ${student.surname} (${student.index})` +
29     )
30   );
31   document.body.appendChild(node);
32
33   const examNodeList = document.createElement("ul");
34   document.body.appendChild(examNodeList);
35
36   for (const exam of exams) {
37     if (exam.studentId !== student.id) {
38       continue;
39     }
40
41     const examNode = document.createElement("li");
42     examNode.appendChild(
43       document.createTextNode(
44         `${exam.final} ${exam.year} - grade: ${exam.grade}, status: ${exam.status}`
45       )
46     );
47     examNodeList.appendChild(examNode);
48   }
49 }
50 } catch (err) {
51   console.log("Doslo je do greske: " + err.message);
52 }
53
54 doStuff();
55 </script>
56 </body>
57 </html>

```

Asinhronne funkcije su izuzetno moćan alat za pisanje asinhronog koda koji je visokog kvaliteta, jednostavan za čitanje, održavanje i debagovanje. Ipak, ne treba zaboraviti da postoje složeni koncepti koji stoje u pozadini ovog alata, a koje treba razumeti ukoliko kreiramo asinhronne aplikacije.

Zadatak 2.17 Implementirati zahtev iz primera [javascript/asinhrono-programiranje/callback5.html](#) korišćenjem tehnika zasnovanih na asinhronim funkcijama umesto funkcija povratnih poziva. ■

2.8.3 Interfejsi veb pregledača za ostvarivanje asinhronih zahteva

Sada kada smo razumeli asinhronne koncepte u JavaScript jeziku, konačno možemo da pređemo na temu konstruisanja asinhronih zahteva ka resursima, bilo lokalnim, bilo udaljenim. Ovo je moguće uraditi na više načina, a mi ćemo prikazati neke od najosnovnijih.

XMLHttpRequest objekat

Da bismo poslali HTTP zahtev, potrebno je kreirati objekat klase `XMLHttpRequest`, otvoriti url ka resursu, i poslati zahtev. Nakon što se transakcija završi, objekat će sadržati korisne informacije poput tela HTTP odgovora i statusnog koda. Ovaj objekat prolazi kroz razna

stanja, kao što je "otvorena konekcija", "finalno stanje" i dr. Svako stanje ima svoj kod.

Slanje zahteva

Kao što smo rekli, prvo je potrebno kreirati objekat, koji se inicijalizuje u stanje "UNSET" (kod je 0):

```
1 let xhr = new XMLHttpRequest();
```

Zatim je potrebno formirati HTTP zahtev pozivom metoda `open`. Njegovi argumenti su: (1) HTTP metod, (2) URL servera, (3) Bulova vrednost koja označava da li se zahtev vrši sinhrono ili asinhrono (podrazumevana vrednost je `true`, što označava asinhronost). Metod ima i dodatne argumente za korisničko ime i lozinku.

```
1 xhr.open('GET', 'http://api.icndb.com/jokes/random');
```

U ovom trenutku se mogu postaviti zaglavla HTTP zahteva pomocu `setRequestHeader` metode, na primer, `xhr.setRequestHeader(imePolja, vrednost)`. Zatim je potrebno dodati funkcije povratnog poziva koje će vršiti nekakvu obradu pristiglog odgovora ili, ono što se često radi, obradu pri promeni stanja asinhronog zahteva. Odgovor zahteva je sadržan u svojstvima `response`, `responseText` ili `responseXML` u zavisnosti od tipa odgovora. U slučaju greške, svojstvo `statusText` sadrži statusnu poruku koja odgovara HTTP statusnoj poruci. Na primer:

```
1 xhr.onload = () => {
2   // Proveravamo da li je odgovor servera sa vrednoscu 200 preko polja
3   // zahteva status
4   if (xhr.status === 200) {
5     console.log(xhr.response);
6   } else {
7     console.log(new Error(xhr.statusText));
8   }
9};
```

Događaj `onload` se izvršava kada objekat pređe u finalno stanje "DONE" (kod je 4). Događaj `onerror` se izvršava kada dođe do greske prilikom zahteva:

```
1 xhr.onerror = () => console.log(new Error('Problem prilikom slanja zahteva'));
```

Alternativa je moguća sa `onreadystatechange` osluskivacem koji će pozvati funkciju povratnog poziva prilikom svake promene stanja:

```
1 xhr.onreadystatechange = () => {
2   switch(xhr.readyState) {
3     case XMLHttpRequest.DONE:
4       if (xhr.status === 200) {
5         console.log(xhr.response);
6       } else {
7         console.log(new Error(xhr.statusText));
8       }
9     }
10    }
11  }
12 }
```

Konačno, potrebno je poslati HTTP zahtev, što se vrši metodom `send`. U zavisnosti od tipa zahteva, opcioni argument metode `send` predstavlja telo zahteva.

```
1 xhr.send();
```

Pristup zasnovan na obećanjima

Da bismo zamenili pristup zasnovan na funkcijama povratnog poziva pristupom zasnovanim na obećanjima, ono što je dovoljno uraditi jeste obmotati `XMLHttpRequest` objekat u obećanje i izmeniti funkcije povratnog poziva za `onload` i `onerror` metode. U tu svrhu, konstruisaćemo jednostavnu klasu koja će predstavljati jedan HTTP zahtev.

Kod 2.22: javascript/promiseXmlhttprequest.js

```

1  class ZahtevError extends Error {}
2
3  class Zahtev
4  {
5      constructor(metod, url, telo = null, zaglavla = null)
6      {
7          this.metod = metod;
8          this.url = url;
9          this.telo = telo;
10         this.zaglavla = zaglavla;
11     }
12
13     posaljiZahtev()
14     {
15         return new Promise((ispuni, odbaci) => {
16             let xhr = new XMLHttpRequest();
17             xhr.open(this.metod, this.url);
18
19             (this.zaglavla || []).forEach(zaglavje => {
20                 xhr.setRequestHeader(zaglavje.ime, zaglavje.vrednost);
21             });
22
23             xhr.onload = () => {
24                 if (xhr.status === 200) {
25                     ispunji(xhr.response);
26                 } else {
27                     odbaci(new ZahtevError(xhr.statusText));
28                 }
29             };
30             xhr.onerror = () => odbaci(new ZahtevError(xhr.statusText));
31
32             xhr.send(this.telo);
33         });
34     }
35 }
36
37 let zahtev1 = new Zahtev("GET", "http://api.icndb.com/jokes/random");
38
39 zahtev1.posaljiZahtev()
40     .then((rezultat) => {
41         console.log(JSON.parse(rezultat).value.joke);
42         // It is scientifically impossible for Chuck Norris to have had a
43         // mortal father. The most popular theory is that he went back in time
44         // and fathered himself.
45     })
46     .catch((err) => {
47         console.log(err.message);
48     });

```

Fetch API

Fetch API omogućava korišćenje JavaScript interfejsa koji služi za pristupanje i upravljanje delovima HTTP toka, kao što su zahtevi i odgovori. U osnovi ovog API-ja leži globalna

funkcija `fetch` kojom se na jednostavan način udaljeni resursi dohvataju preko mreže na asinhroni način, a koja već koristi prednosti rada sa obećanjima.

Iako se ovo može postići pomoću tipa `XMLHttpRequest`, funkcija `fetch` predstavlja bolju alternativu, što se može videti kroz neke njene osobine:

- Jednostavnost za korišćenje, pogotovo kao deo drugih API-ja (kao što je, na primer, Service Workers API).
- Obećanje koje funkcija `fetch` vraća neće biti odbačeno ukoliko se od servera dobije statusni kod koji označava grešku, kao što je 404 ili 500, već se odbacuje samo ukoliko dođe u problema sa mrežnom komunikacijom ili do nečega što onemogućuje uspešno završavanje zahteva.
- Kredencijali (kolačići, TLS klijentski sertifikati, autentikacione pristupnice za HTTP¹⁴⁾ podrazumevano bivaju poslati samo ukoliko se zahtev šalje sa istog izvora kao i server¹⁵.

Naredni jednostavan primer ilustruje osnovno korišćenje funkcije `fetch`:

```

1 fetch('https://jsonplaceholder.typicode.com/todos/7')
2   .then(function(response) {
3     return response.json();
4   })
5   .then(function(myJson) {
6     console.log('Fetch 1:', JSON.stringify(myJson));
7 });

```

Napomenimo da je Fetch API namenjen za korišćenje u klijentskim aplikacijama, tako da je potrebno pokrenuti prethodni primer u veb pregledaču. Na primer, dovoljno je napraviti narednu html datoteku i pokrenuti je u nekom veb pregledaču:

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3 <head>
4   <meta charset="UTF-8">
5   <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0">
6   <meta http-equiv="X-UA-Compatible" content="ie=edge">
7   <title>Fetch API</title>
8 </head>
9 <body>
10  <h1>Otvoriti JavaScript konzolu</h1>
11  <script src="fetch1.js"></script>
12 </body>
13 </html>

```

U skladu sa ovom napomenom, podrazumevaćemo da se svi naredni JavaScript kodovi izvršavaju u okviru veb pregledača¹⁶.

Funkcija `fetch`

Kao što je vidljivo iz prethodnog primera, najjednostavniji način za korišćenje funkcije `fetch` jeste njeno pozivanje sa niskom-argumentom koja sadrži URI ka udaljenom resursu. U tom slučaju se podrazumevano šalje `GET` metod za dohvatanje podataka.

¹⁴Torke korisničnog imena, lozinki i izvora koje se koriste za HTTP autentikaciju i pridruženi su jednom zahtevu ili više njih.

¹⁵Originalno ponašanje je bilo da se kredencijali nikad ne šalju implicitno, ali je to izmenjeno (videti <https://github.com/whatwg/fetch/pull/585>).

¹⁶Postoje i implementacije ovog API-ja u vidu polifila (<https://github.com/github/fetch>) ili drugih implementacija (<https://www.npmjs.com/package/node-fetch>).

Puna deklaracija ove funkcije data je u nastavku:

```
1 Promise<Response> fetch(input[, init]);
```

Iz ovoga možemo videti sledeće:

- Parametri funkcije su:
 - `input` — Definiše resurs ka kojem želimo da izvršimo asinhroni HTTP zahtev. Ovaj parametar može biti niska koja sadrži URI resursa ili objekat tipa `Request`.
 - `init` — Opcioni parametar koji predstavlja objekat sa dodatnim podešavanjima koja želimo da budu primenjena na zahtev koji se šalje. Neka podešavanja koja izdvajamo su:
 - * `method` — Definiše HTTP metod zahteva (`'GET'`, `'POST'`, itd.).
 - * `headers` — Definiše zaglavla koja se šalju uz zahtev. Može biti literal objekta ili objekat tipa `Headers`.
 - * `body` — Definiše telo zahteva. Može biti tipa `Blob`, `BufferSource`, `FormData`, `URLSearchParams` ili niska. Napomenimo da metodi `GET` i `HEAD` ne smeju imati tela.
 - * `mode` — Definiše režim zahteva i može biti jedna od vrednosti `'cors'`, `'no-cors'`, `'same-origin'`. Podrazumevano je `'no-cors'`.
 - * `credentials` — Definiše u kojoj situaciji će kredencijali biti poslati i može biti jedna od vrednosti `'omit'`, `'same-origin'` i `'include'`. Podrazumevano je `'same-origin'`.
 - * `cache` — Definiše na koji način se izvršava keširanje zahteva i može biti jedna od vrednosti `'default'`, `'no-store'`, `'reload'`, `'no-cache'`, `'force-cache'` i `'only-if-cached'`. Podrazumevano je `'default'`.
- Povratna vrednost funkcije je:
 - Obećanje koje se ispunjava objektom tipa `Response` ili koje se odbacuje izuzetkom tipa `AbortError` ukoliko se zahtev prekine ili izuzetkom tipa `TypeError` ukoliko, na primer, URI sadrži kredencijale (`http://user:password@example.com`) ili je CORS pogrešno konfigurisan na serveru.

Jedan primer koji ilustruje neke od opisanih opcija dat je u nastavku:

```
1 const myInit = {
2   method: 'POST',
3   body: JSON.stringify({
4     title: 'foo',
5     body: 'bar',
6     userId: 1
7   }),
8   headers: {
9     "Content-type": "application/json; charset=UTF-8"
10 }
11 };
12
13 fetch('https://jsonplaceholder.typicode.com/posts', myInit)
14   .then(response => response.json())
15   .then(json => console.log('Fetch 2:', JSON.stringify(json)));
```

Response

Tip `Response` predstavlja deo Fetch API-ja kojim se reprezentuje HTTP odgovor od servera na zahtev koji je poslat od klijenta. Mada postoji konstruktorska funkcija kojom se mogu kreirati odgovori, značajno je češća situacija da ćemo koristiti objekte odgovora koji se

kreiraju za nas. U nastavku ćemo prikazati korisna svojstva i metode definisane nad ovim tipom, koje možemo koristiti prilikom obrade odgovora od servera:

- Nepromenljiva svojstva nad tipom `Response`:
 - `headers` — Sadrži objekat tipa `Headers` koji predstavlja zaglavla odgovora od servera
 - `ok` — Bulova vrednost koja označava da li je statusni kod od servera iz intervala [200, 299].
 - `redirected` — Bulova vrednost koja označava da li je odgovor rezultat preusmeravanja
 - `status` — Statusni kod odgovora
 - `statusText` — Statusna poruka odgovora
 - `url` — Niska koja sadrži URI odgovora (nakon svih eventualnih preusmeravanja)
 - `body` — Čitajući tok koji sadrži telo odgovora od servera. Čitajući tok je implementiran kroz tip `ReadableStream` iz Stream API-ja i još uvek je visoko eksperimentalan, te ga treba koristiti pažljivo u proizvodnjoskom kodu. Umesto njega, preporučuje se korišćenje metoda koji će dohvatiti telo odgovora u odgovarajućem formatu.
- Metodi nad tipom `Response`:
 - `arrayBuffer` — Čita ceo čitajući tok do kraja i vraća obećanje koje se ispunjava objektom tipa `ArrayBuffer`.
 - `blob` — Čita ceo čitajući tok do kraja i vraća obećanje koje se ispunjava objektom tipa `Blob`.
 - `formData` — Čita ceo čitajući tok do kraja i vraća obećanje koje se ispunjava objektom tipa `FormData`.
 - `json` — Čita ceo čitajući tok do kraja kao JSON nisku i vraća obećanje koje se ispunjava objektom koji se parsira iz tela.
 - `text` — Čita ceo čitajući tok do kraja i vraća obećanje koje se ispunjava niskom koja predstavlja tekstualni sadržaj tela.

U prethodnim primerima smo videli dohvatanje objekata zapisanih u JSON formatu. Naredni primer ilustruje dohvatanje slike i njeno transformisanje u `Blob` objekat, da bismo to iskoristili kao atribut `src` za HTML element `img` na stranici:

```

1 const image = document.querySelector('.my-image');
2
3 fetch('https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/99/
        Unofficial_JavaScript_logo_2.svg/1200px-Unofficial_JavaScript_logo_2.svg.
        png')
4   .then(response => response.blob())
5   .then(blob => {
6     const objectURL = URL.createObjectURL(blob);
7     image.src = objectURL;
8     console.log('Fetch 3:', objectURL);
9   });

```

Request

Tip `Request` predstavlja deo Fetch API-ja kojim se reprezentuje HTTP zahtev od klijenta ka serveru. Kreiranje novog zahteva se može izvršiti konstruktorom čiji je potpis dat sa:

```
1 Request Request([input], init);
```

Parametri `input` i `init` predstavljaju identične parametre kao i za funkciju `fetch`. U slu-

čaju da se za `init` prosledi objekat tipa `Request`, efektivno će biti napravljena kopija prosleđenog objekta. U nastavku dajemo korisna svojstva i metode definisane nad ovim tipom:

- Nepromenljiva svojstva nad tipom `Request`:
 - Svako od polja koje se postavlja (implicitno ili eksplicitno) kroz parametar `init` ima odgovarajuće istoimeno svojstvo koje dohvata odgovarajuću vrednost.
 - `url` — Niska koja sadrži URI zahteva
- Metodi nad tipom `Request`:
 - Identični metodi kao za `Response`, samo se odnose na telo zahteva.

Primer kreiranja i korišćenja objekta tipa `Request`:

```

1 const image2 = document.querySelector('.my-image2');
2
3 const myInit2 = {
4   method: 'GET',
5   mode: 'cors',
6   cache: 'no-cache'
7 };
8 const myRequest = new Request('https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/
  thumb/9/99/Unofficial_JavaScript_logo_2.svg/1200px-
  Unofficial_JavaScript_logo_2.svg.png', myInit2);
9
10 fetch(myRequest)
11   .then(response => response.blob())
12   .then(blob => {
13     const objectURL = URL.createObjectURL(blob);
14     image2.src = objectURL;
15     console.log('Fetch 4:', objectURL);
16   });

```

Headers

Interfejs `Headers` predstavlja deo Fetch API-ja koji omogućava izvršavanje raznih akcija nad zaglavljima odgovarajućih HTTP zahteva ili odgovora. Ove akcije podrazumevaju: očitavanje i postavljanje vrednosti zaglavja, dodavanje novih zaglavja ili uklanjanje postojećih zaglavlja.

Objekat interfejsa `Headers` sadrži listu zaglavja, koja je inicijalno prazna, i koja se sastoji od nula ili više parova (*ime, vrednost*). Čitanje svojstava se može vršiti metodom `get`. Dodavanje elemenata u ovoj listi se vrši metodima kao što je `append`. Važno je napomenuti da nazivi zaglavlja nisu osetljivi na velika i mala slova. Sledi primer čitanja vrednosti zaglavlja `content-type` iz HTTP odgovora:

```

1 const myInit = {
2   method: 'GET',
3   mode: 'cors',
4   cache: 'no-cache'
5 };
6 const myRequest = new Request('https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/
  thumb/9/99/Unofficial_JavaScript_logo_2.svg/1200px-
  Unofficial_JavaScript_logo_2.svg.png', myInit);
7
8 fetch(myRequest)
9   .then(response => {
10     if (response.headers.has('content-type')) {
11       console.log(response.headers.get('content-type'));
12     }

```

```

13     else {
14         console.log('Server nije postavio tip resursa... ');
15     }
16 });

```

Iz sigurnosnih razloga, nekim zaglavljima se može upravljati isključivo od strane veb pregledača, odnosno, nije ih moguće menjati programerski. Spisak takvih zaglavja zahteva se može pronaći na adresi https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Glossary/Forbidden_header_name, dok se spisak takvih zaglavja odgovora može pronaći na adresi https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Glossary/Forbidden_response_header_name.

Na neka zaglavja se može drugaćije uticati metodima `set`, `delete` i `append` u zavisnosti od tipa *čuvara* (engl. *guard*) koji je definisan nad tim zaglavljima. Čuvar može da ima jednu od vrednosti `immutable`, `request`, `request-no-cors`, `response` ili `none`. Više o čuvarima se može pronaći na adresi https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/API/Fetch_API/Basic_concepts#Guards.

Objekat klase `Headers` se može očitati iz svojstava `Request.headers` i `Response.headers` odgovarajućih objekata u zavisnosti od toga da li dohvatomo zaglavja zahteva ili odgovora, redom. Novi objekti se mogu konstruisati korišćenjem konstruktorske funkcije `Headers`.

Objekat koji implementira interfejs `Headers` se može direktno koristiti u *for-of* petlji ili se može iterirati kroz iterator koji se dobija metodom `entries`. Na primer:

```

1 const myInit = {
2     method: 'GET',
3     mode: 'cors',
4     cache: 'no-cache'
5 };
6 const myRequest = new Request('https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/
7     thumb/9/99/Unofficial_JavaScript_logo_2.svg/1200px-
8     Unofficial_JavaScript_logo_2.svg.png', myInit);
9
10 fetch(myRequest)
11     .then(response => {
12         for (const header of response.headers) {
13             console.log(header);
14         }
15     });

```

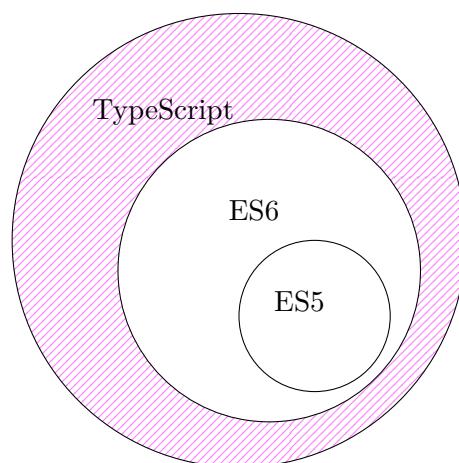
Literatura za ovu oblast

- [AS17] Ved Antani i Stoyan Stefanov. *Object-Oriented JavaScript - Third Edition*. 3rd. Packt Publishing, 2017. ISBN: 178588056X, 9781785880568.
- [docb] MDN web docs. *JavaScript*. URL: <https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/JavaScript>.
- [GK17] Deepak Grover i Hanu Prateek Kunduru. *ES6 for Humans: The Latest Standard of JavaScript ES2015 and Beyond*. 1st. Berkely, CA, USA: Apress, 2017. ISBN: 1484226224, 9781484226223.
- [Hav18] Marijn Haverbeke. *Eloquent JavaScript: A Modern Introduction to Programming*. 3rd. San Francisco, CA, USA: No Starch Press, 2018. ISBN: 1593275846, 9781593275846.
- [Par15] Daniel Parker. *JavaScript with Promises*. 1st. O'Reilly Media, Inc., 2015. ISBN: 1449373216, 9781449373214.

[WHA] WHATWG. *XMLHttpRequest Standard*. URL: <https://xhr.spec.whatwg.org>.

3. TypeScript

TypeScript predstavlja jezik koji se intenzivno i rado koristi u programiranju Angular aplikacija. Neko bi se mogao zapitati zbog čega je potrebno učiti ceo novi jezik kada već znamo da radimo u JavaScript jeziku. Odgovor je da, iako bismo mogli programirati Angular aplikacije u čistom JavaScript jeziku, TypeScript nam nudi neke dodatne mogućnosti koje nam olakšavaju razvoj. Još jedan dobar argument za korišćenje TypeScript jezika je njegova veza sa JavaScript jezikom — TypeScript ne predstavlja ceo novi jezik, već ga možemo smatrati *dijalektom* JavaScript jezika u smislu da ga on prirodno proširuje. Već smo pričali o ECMAScript-u i standardima JavaScript jezika. Poznato nam je da ono što se najčešće smatra jezikom JavaScript jeste standard ECMAScript 5. Nova verzija standarda ECMAScript 6 je donela fundamentalna proširenja, a TypeScript nadograđuje ova proširenja. Dijagram odnosa ova tri jezika je dat na slici 3.1.

Slika 3.1: Odnos standarda ECMAScript 5, ECMAScript 6 i dijalekta TypeScript jezika JavaScipt.

U ovom poglavlju biće dati opisi samo neophodnih konstrukata jezika TypeScript. Za početak, da bismo mogli da koristimo TypeScript, potrebno je da pokrenemo komandu:

```
npm install -g typescript
```

3.1 Prevođenje TypeScript programa

Pre nego što se upustimo u same elemente jezika TypeScript, pogledajmo na koji način se vrši prevođenje izvornog koda napisanog na jeziku TypeScript.

Kao što znamo, prilikom prevođenja programa napisanih na jezicima kao što su C, C++, Java i slično, od izvornog koda se generiše izvršni kod, koji se sastoji od mašinskih instrukcija, a koji se zatim izvršava od strane operativnog sistema ili neke virtualne mašine. Ovaj proces je poznat pod imenom *kompiliranje* (engl. *compilation*) i izvršava ga program koji se naziva *kompilator* (engl. *compiler*).

Za razliku od ovih jezika, programi napisani u programskom jeziku TypeScript se ne kompiliraju, već se ovaj izvorni kod pretvara u odgovarajući JavaScript kod, koji se potom interpretira od strane nekog JavaScript interpretera (bilo u web pregledaču, iz komandne linije ili iz nekog drugog okruženja). Ovaj proces je poznat pod nazivom *transpiliranje* (engl. *transpilation*) i izvršava ga program koji se naziva *transpilator* (engl. *transpiler*).

Ukoliko u Node.js okruženju instaliramo paket `typescript` na način opisan u prethodnoj sekciji, na raspolaganju nam je transpilator `tsc`. Prepostavimo da se neki TypeScript izvorni kod nalazi u datoteci `app.ts`. Transpiliranje ove datoteke se može vršiti pozivanjem naredne komande, čime se kao rezultat generiše datoteka `app.js`:

```
tsc app.ts
```

Nakon što se dobije odgovarajuća JavaScript verzija TypeScript koda, ona se dalje može izvršiti ili u `node` okruženju ili povezivanjem sa odgovarajućom HTML datotekom. Na primer, ako je `app.js` ime transpilirane datoteke, može se izvršiti komanda `node app.js` ili navesti linija `<script type='text/javascript' src='app.js'>` u odgovarajućoj HTML datoteci. Važno je napomenuti da se u drugom slučaju uvek navodi ime datoteke sa ekstenzijom `.js`, a ne originalna `.ts` datoteka. O izvršavanju JavaScript koda je bilo reči u sekciji 2.1.

Ukoliko je ulazna datoteka zavisila od drugih modula napisanih u jeziku TypeScript, i ti moduli će takođe biti prevedeni. Više informacija o podešavanjima transpilatora `tsc` može se dobiti izvršavanjem komande:

```
tsc --help
```

Neka odabrana podešavanja su data postavljanjem narednih zastavica:

- `--module` — Specifikuje koji se šablon uvođenja drugih modula koristi. Neke vrednosti koje je moguće odabrati su: `umd` (Universal Module Definition), `amd` (Asynchronous Module Definition), `commonjs` i `esnext`.
- `--target` — Specifikuje najvišu verziju standarda koja se koristi. Na primer, ukoliko želimo da omogućimo da se ne koriste elementi ECMAScript 6 standarda, moguće je transpilatoru proslediti opciju `--target ES5`, čime se, na primer, neće koristiti deklaracije klase, `let`, `const` i ostali ECMAScript 6 koncepti. Neke vrednosti koje je moguće odabrati su: `ES3`, `ES5`, `ES6`, `ESNext`.
- `--outFile` — Nadovezuje izlaz iz svih datoteka u jednu datoteku, čiji naziv se specifičuje kao vrednost zastavice.

3.1.1 Upravljanje TypeScript projektima

Naravno, možemo koristiti TypeScript za pisanje celih projekata, koji se zatim prevode u JavaScript i izvršavaju u odgovarajućem okruženju. U tu svrhu, poželjno je inicijalizovati novi projekat i podesiti odgovarajuće opcije za njega. Inicijalizacija se može izvršiti pozivanjem komande:

```
tsc --init
```

čime se kreira datoteka `tsconfig.json` koji sadrži informacije o projektu. Inicijalno, specifikovane su samo opcije za transpilator kroz svojstvo `"compilerOptions"` korenog objekta. Ukoliko želimo da specifikujemo koje se sve datoteke koriste u projektu, to možemo uraditi bilo dodavanjem novog svojstva `"files"`, čija je vrednost niz imena datoteka; na primer:

```
1 "files": [
2   "app.ts",
3   "module.ts"
4 ]
```

bilo korišćenjem svojstava `"include"` and `"exclude"`, kojima se specifičuje koje se sve datoteke uključuju, odnosno, isključuju iz projekta, redom; na primer:

```
1 "include": [
2   "src/**/*"
3 ],
4 "exclude": [
5   "node_modules",
6   "**/*.spec.ts"
7 ]
```

Svojstvo `"files"` koristi apsolutne ili relativne nazive datoteka, dok svojstva `"include"` i `"exclude"` koriste GLOB-šablonе za pronalaženje datoteka. GLOB-šabloni mogu da koriste sledeće *višeobeležavajuće* (engl. *wildcard*) karaktere:

- * — Obeležava nula ili više karaktera (bez karaktera za razdvajanje direktorijuma)
- ? — Obeležava tačno jedan karakter (bez karaktera za razdvajanje direktorijuma)
- ** — Rekursivno obeležava svaki poddirektorijum

Više o podešavanju projekta kroz datoteku `tsconfig.json` može se pronaći na adresi <https://www.typescriptlang.org/docs/handbook/tsconfig-json.html>.

Ovako postavljen projekat se zatim transpilira jednostavno pozivanjem komande:

```
tsc
```

u korenom direktorijumu projekta koji sadrži datoteku `tsconfig.json`.

Sada predimo na elemente TypeScript jezika.

3.2 Tipovi

TypeScript uvodi statičku tipiziranost u JavaScript jezik pomoću sistema tipova. To znači da prilikom transpiliranja dolazi do provere tipova zarad provere slučajnog dodeljivanja neispravnih vrednosti. Ukoliko bismo ipak želeli da koristimo dinamičku tipiziranost u nekom delu koda, to je moguće uraditi dodeljivanjem dinamičkog tipa podataka. U nastavku ćemo videti na koje sve načine možemo koristiti sistem tipova jezika TypeScript.

3.2.1 Promenljive i primitivni tipovi

Da bismo definisali promenljivu sa identifikatorom `promenljiva` koja je tipa `tip` i ima vrednost `nekaVrednost`, potrebno je da uradimo:

```
1 let promenljiva: tip = nekaVrednost;
```

Na primer, možemo definisati promenljivu koja sadrži ime na sledeći način:

```
1 let ime: string = 'Stiven';
```

Primitivni tipovi koji su nam na raspolaganju su:

- `string` — sekvenca UTF-16 karaktera
- `boolean` — `true` ili `false`
- `number` — brojčana vrednost u pokretnom zarezu zapisana u 64 bita¹
- `symbol` — jedinstven, nepromenljivi simbol, koji se može koristiti umesto niske kao ime svojstva objekta

Sistem tipova sadrži i nekoliko tipova koji predstavljaju specijalne vrednosti:

- `undefined` — predstavlja vrednost promenljive kojoj još uvek nije dodeljena vrednost
- `null` — može se koristiti za predstavljanje namernog odsustva vrednosti objekta. Na primer, ako bismo imali metod koji pretražuje niz objekata da pronađe neki zadati objekat u njemu, metod bi mogao da vrati `null` ukoliko nije uspeo da ga pronađe
- `void` — predstavlja slučajevе kada ne postoji vrednost. Na primer, koristi se da prikaže da funkcija ne vraća nikakvu vrednost
- `never` — predstavlja nedostižan deo koda. Na primer, funkcija koja ispaljuje izuzetak ima `never` kao tip povratne vrednosti

Sve što nije primitivan tip u jeziku TypeScript potпадa kao potklasa tipa `object`. Većina tipova koja se nalazi u našim programima potпадa pod ovu definiciju.

Poslednji tip koji ćemo prikazati jeste tip `any`. On se koristi da predstavi bilo koji tip. Kada koristimo ovaj dinamički tip, ne vrši se provera tipova tokom kompilacije programa. Ovaj tip se takođe koristi u situacijama kada kompilator ne može da automatski zaključi tip, mada se ovo ponašanje može kontrolisati zadavanjem odgovarajuće *zastavice* (engl. *flag*) kompilatoru.

3.2.2 Enumeracije

Moguće je definisati i enumeracije:

```
1 enum TipPrevoza
2 {
3     Automobil,
4     Autobus,
5     Tramvaj,
6     Ostalo
7 }
```

Enumeracije možemo jednostavno koristiti navođenjem naziva i vrednosti enumeracije odvojene tačkom:

```
1 let mojTip = TipPrevoza.Automobil;
```

¹Ne postoji specijalan tip za predstavljanje celih brojeva ili drugih specijalnih varijanti numeričkih vrednosti jer ne bi bilo praktično izvršavati statičku analizu da bi se osiguralo da sve moguće vrednosti bivaju tačne.

Moguće je dohvatiti naziv vrednosti enumeracije iz tipa tretiranjem enumeracije kao niz:

```
1 let imeMogTip = TipPrevoza[mojTip]; // 'Automobil'
```

3.2.3 Unije

Unije se definišu navođenjem više tipova odvojenih operatorom |:

```
1 let union: boolean | number;
2 // OK: number
3 union = 5;
4 // OK: boolean
5 union = true;
6 // Error: Type "string" is not assignable to type 'number | boolean'
7 union = 'string';
```

Moguće je uvesti i alias za uniju (kao i za bilo koji drugi tip), što je preporučljivo da bi se izbegavalo dupliranje unija:

```
1 type StringOrError = string | Error;
2
3 let sorExample: StringOrError = 'greska';
```

3.2.4 Presek tipova

Ako želimo da napravimo tip koji ima elemente više drugih tipova, možemo koristiti operatator preseka tipova (&). Na primer, naredna dva interfejsa² **Skier** i **Shooter** imaju po jedan metod:

```
1 interface Skier {
2     slide(): void;
3 }
4
5 interface Shooter {
6     shoot(): void;
7 }
```

Možemo uvesti novi tip **Biatelete** koji će imati oba metoda **slide** i **shoot** korišćenjem operatora preseka na sledeći način:

```
1 type Biatelete = Skier & Shooter;
```

3.2.5 Nizovi

Nizovi u TypeScript-u imaju precizan tip za svoj sadržaj. Da bismo specifikovali tip niza, dovoljno je dodati uglaste zagrade nakon naziva tipa, na primer:

```
1 let nizNiski: string[];
```

ili je moguće koristiti varijantu **Array<T>**, gde je **T** neki tip:

```
1 let nizNiski: Array<string>;
```

Ovakva specifikacija važi za sve tipove, bez obzira na to da li su oni primitivni ili korisnički. Prilikom dodavanja elementa u niz, dolazi do provere saglasnosti njegovog tipa sa tipom niza. Ovo je takođe korisno jer svi savremeni alati za razvoj mogu da iskoriste ovu informaciju za *dopunjavanje koda* (engl. *code completion*) prilikom pristupa elementima niza, zato što im je poznat njihov tip.

²O interfejsima će biti više reči u sekciji 3.3.4.

3.2.6 Funkcije

Uvođenjem sistema tipova i funkcijama je moguće pridružiti specifikaciju tipova za parametre, kao i za povratnu vrednost:

```

1 function saberi(a: number, b: number): string
2 {
3     return `Zbir brojeva ${a} i ${b} je ${a + b}`;
4 }
```

Kao što vidimo, za svaki argument se zasebno navodi tip nakon identifikatora argumenta. Dodatno, nakon svih argumenata, a pre tela funkcije, navodi se povratni tip funkcije. Ukoliko ne navedemo povratni tip funkcije, TypeScript će pokušati sam da ustanovi tip, što je posebno korisno u slučaju da imamo putanje u telu koje vraćaju različite tipove (na primer, `number` i `string`), čime će TypeScript transpilator ustanoviti uniju (na primer, `number | string`).

Već smo videli da je u JavaScript jeziku moguće pozivati funkcije sa manjim ili većim brojem argumenata, u odnosu na broj parametara koji je specifikovan pri definiciji funkcije. S obzirom da se u jeziku TypeScript argumenti temeljno proveravaju, potrebno je specifikovati ukoliko je neki parametar opcioni pri deklaraciji funkcije, što se vrši navođenjem karaktera `?` nakon identifikatora parametra, a ispred deklaracije tipa, na primer:

```

1 function getAverage(a: number, b: number, c?: number): string {
2     let total = a;
3     let count = 1;
4
5     total += b;
6     count++;
7
8     if (typeof c !== 'undefined')
9     {
10         total += c;
11         count++;
12     }
13
14     const average = total / count;
15     return 'The average is ' + average;
16 }
17
18 // 'The average is 5'
19 const result = getAverage(4, 6);
```

Kao što vidimo, prilikom korišćenja opcionih parametara, moramo proveravati da li je vrednost inicijalizovana, što se može izvršiti operatorom `typeof`, kao u prethodnom primjeru.

Podrazumevani parametri se navode kao i u jeziku JavaScript. Naredni primer ilustruje korišćenje podrazumevanih parametara:

```

1 function concatenate(items: string[],
2                     separator = ',',
3                     beginAt = 0,
4                     endAt = items.length)
5 {
6     let result = '';
7
8     for (let i = beginAt; i < endAt; i++)
9     {
```

```
10     result += items[i];
11     if (i < (endAt - 1))
12     {
13         result += separator;
14     }
15 }
16
17 return result;
18 }
19
20 const items = ['A', 'B', 'C'];
21
22 const result = concatenate(items); // 'A,B,C'
23 const partialResult = concatenate(items, '-', 1); // 'B-C'
```

Jedna razlika jeste da prilikom korišćenja podrazumevanih parametara u TypeScript jeziku, generisani JavaScript kod sadrži proveru tipa podrazumevanih parametara, slično kao što smo mi sami pisali proveru u slučaju opcionih parametara. Ovo znači da je provera pomerena izvan tela funkcije, što ga čini kraćim i čitljivijim. Zbog pomeranje provere, moguće je za podrazumevanu vrednost uzeti i neku dinamičku vrednost (kao što je to slučaj sa parametrom `endAt` u prethodnom primeru), za razliku od mnoštva drugih programskih jezika koji omogućavaju korišćenje isključivo konstantnih vrednosti za podrazumevane parametre.

3.3 Klase

U ovoj sekciji ćemo predstaviti samo nove stvari koje TypeScript uvodi u odnosu na JavaScript.

3.3.1 Konstruktori

Sve klase u TypeScript-u imaju konstruktor, ili eksplisitni, ukoliko ga mi navedemo, ili implicitni, koji će biti dodat od strane transpilatora u slučaju da mi ne navedemo eksplisitni. Za klasu koja ne nasleđuje neku drugu klasu, implicitni konstruktor nema parametre i inicijalizuje svojstva klase. U suprotnom, implicitni konstruktor će ispoštovati potpis konstruktora natklase, i proslediće parametre konstruktoru potklase pre nego što inicijalizuje svoja svojstva.

Pogledajmo naredni primer:

```
1 class Song {
2     private artist: string;
3     private title: string;
4
5     constructor(artist: string, title: string) {
6         this.artist = artist;
7         this.title = title;
8     }
9
10    play() {
11        console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
12    }
13 }
14
15 const song = new Song('Lady Gaga', 'Poker Face');
16 song.play();
```

U ovom primeru smo u klasi `Song` eksplisitno specifikovali svojstva `artist` i `title`, te je bilo neophodno da ih u konstruktoru inicijalizujemo na vrednosti prosleđene kao argumente konstruktora. U metodu `play` vidimo da se ove vrednosti koriste pomoću ključne reči `this`. Ipak, postoji bolji način da se ova inicijalizacija izvede, što je demonstrirano u narednom primeru:

```

1 class Song {
2     constructor(private artist: string, private title: string) {
3     }
4
5     play() {
6         console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
7     }
8 }
9
10 const song = new Song('Lady Gaga', 'Poker Face');
11 song.play();

```

Ukoliko parametru konstruktora dodelimo *modifikator pristupa* (engl. *access modifier*), kao što je `private`, taj parametar će za nas biti automatski preslikan u odgovarajuće istoimeno svojstvo klase i biće mu dodeljena odgovarajuća vrednost, što ubrzava razvoj klase i smanjuje broj linija koda. Takođe, primetićemo da se njihova upotreba nije uopšte promenila u metodu `play`, što je svakako korisno.

3.3.2 Modifikatori pristupa

U prethodnom primeru smo pomenuli modifikatore pristupa. U pitanju su ključne reči kojima se specifikuje vidljivost svojstava klase. U TypeScript-u postoje naredna tri modifikatora pristupa, poređana po specifikaciji vidljivosti od najmanje do najveće:

- `private` — Vrši restrikciju vidljivosti svojstava na nivou klase u kojoj su deklarisani. Pokušaj pristupa privatnih svojstava rezultuje greškom.
- `protected` — Vrši restrikciju vidljivosti svojstava na nivou klase i svih njenih pot-klasa. Pokušaj pristupa iz bilo kojih drugih izvora rezultuje greškom.
- `public` — Ne vrši nikakvi restrikciju vidljivosti svojstava. Ovaj modifikator pristupa se koristi kao podrazumevani, ukoliko se pri deklaraciji ne navede eksplisitno nijedan modifikator. Stoga njega nije potrebno navoditi eksplisitno, osim u slučaju da želimo da mapiramo parametre konstruktora u svojstva klase.

Naravno, modifikatori pristupa nakon transpilacije bivaju uklonjeni, te se ne vrši nikakva provera pristupa u fazi interpretacije, već samo u fazi prevođenja.

3.3.3 Svojstva i metodi

Svojstva TypeScript klase se tipično deklarišu ispred konstruktora. Deklaracija svojstva se sastoji od tri elementa: (1) opcionog modifikatora pristupa, (2) identifikatora i (3) anotacije tipa. Na primer: `public name: string;`. Svojstva se mogu i definisati nekom vrednošću, na primer: `public name: string = 'Jane';`. Ukoliko se definiše vrednost, onda tip nije potrebno navesti jer će biti zaključen iz konteksta, na primer: `public name = 'Jane';`. Prilikom transpilacije programa, inicijalizatori svojstava se premeštaju na početak konstruktora, tako da će biti izvršeni pre bilo kakvog drugog koda u konstruktoru. Svojstvima se može pristupati korišćenjem ključne reči `this`. Ako je svojstvo deklarisano sa javnim modifikatorom pristupa, onda mu se može pristupiti preko identifikatora instance klase. Ukoliko se ne navede modifikator pristupa, podrazumevano se koristi modifikator `public`.

Moguće je dodavanje statičkih svojstava klase, tj. svojstava koja su dostupna svim instancama klase. Način deklarisanja statičkih svojstava je isti kao onaj za deklarisanje nestatičkih svojstava, sa razlikom da se dodaje ključna reč **static** između modifikatora pristupa (ako je naveden) i identifikatora svojstava. Vrednosti statičkih svojstava se očitavaju ili postavljaju kroz naziv klase.

Moguće je definisati, bilo nestatička ili statička, svojstva da budu samo za čitanje kako bi se sprečilo njihovo menjanje. Ovo se omogućava navođenjem ključne reči **readonly** ispred identifikatora svojstva, a iza ključne reči **static** (za statička svojstva).

Naredni primer ilustruje definicije privatnog nestatičkog svojstva **songs** i javnog statičkog svojstva **maxSongCount**. Dodatno, statičko svojstvo **maxSongCount** je postavljeno za **readonly**, odnosno, nije ga moguće menjati, već koristiti isključivo za čitanje.

```
1 class Song {
2     constructor(private artist: string, private title: string) {
3     }
4
5     play() {
6         console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
7     }
8 }
9
10 class Playlist {
11     private songs: Song[] = [];
12     public static readonly maxSongCount = 30;
13
14     constructor(public name: string) {
15     }
16
17     addSong(song: Song) {
18         if (this.songs.length >= Playlist.maxSongCount) {
19             throw new Error('Playlist is full');
20         }
21         this.songs.push(song);
22     }
23 }
24
25 // Creating a new instance
26 const playlist = new Playlist('My Playlist');
27
28 // Accessing a public instance property
29 const name = playlist.name;
30
31 // Calling a public instance method
32 playlist.addSong(new Song('Kylie Minogue', 'New York City'));
33
34 // Accessing a public static property
35 const maxSongs = Playlist.maxSongCount;
36
37 // Error: Cannot assign to a readonly property
38 Playlist.maxSongCount = 20;
```

U prethodnom primeru možemo videti i primer definicije metoda **addSong**. Metodi su svojstva klase čije su vrednosti funkcije. Oni se definišu poput klasičnih funkcija, o čemu smo diskutovali ranije, samo bez navođenja ključne reči **function**. Slično kao i za funkcije, ukoliko se ne navede tip povratne vrednosti, za tip se smatra smatra **void**, odn. u pitanju je procedura. Metode je, poput svojstava, moguće definisati kao statičke ili nestatičke, kao

i dodeliti im modifikatore pristupa.

TypeScript podržava i upotrebu *očitavača* (engl. *getter*) i *postavljača* (engl. *setter*) korišćenjem ključnih reči `get` i `set`, redom. Ovakva svojstva u definiciji klase predstavljaju metode kojima se vrednosti mogu očitavati, odnosno, postavljati, ali se u kodu koriste kao svojstva. Naredni primer ilustruje ova svojstva:

```

1  class Song {
2      constructor(public artist: string, public title: string) {
3      }
4
5      play() {
6          console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
7      }
8  }
9
10 class Playlist {
11     private songs_: Song[] = [];
12     public static readonly maxSongCount = 30;
13
14     constructor(public name: string) {
15     }
16
17     addSong(song: Song) {
18         if (this.songs_.length >= Playlist.maxSongCount) {
19             throw new Error('Playlist is full');
20         }
21         this.songs_.push(song);
22     }
23
24     // Primer očitavača – služi samo za očitavanje privatnog svojstva songs_
25     get songs(): Song[] {
26         return this.songs_;
27     }
28
29     // Primer očitavača – na osnovu svojstva songs_ kreiramo niz imena
30     get artistNames(): String[] {
31         // Ovde koristimo "this.songs" očitavač, umesto da pristupamo direktno
32         // "this.songs_".
33         // Iako se očitavači definišu kao metodi u klasi,
34         // u kodu se koriste kao "klasična" svojstva.
35         return this.songs.map(song => song.artist);
36     }
37
38     // Primer postavljača – popunjavamo niz pesama na osnovu drugog Playlist
39     // objekta
40     set allSongs(p: Playlist) {
41         this.songs_ = [];
42         for (const song of p.songs) {
43             this.addSong(song);
44         }
45     }
46
47 const pop = new Playlist('Best of Pop 2019');
48 pop.addSong(new Song('Kylie Minogue', 'New York City'));
49 pop.addSong(new Song('Katy Perry', 'Harleys in Hawaii'));
50 pop.addSong(new Song('Adam Lambert', 'Superpower'));
51 pop.addSong(new Song('Carly Rae Jepsen', 'Party for One'));
52
53 const pop2 = new Playlist('Great pop songs of 2019');
```

```

53 pop2.addSong(new Song('Camila Camello', 'Shameless'));
54 pop2.addSong(new Song('Ava Max', 'Torn'));
55
56 // Korišćenje očitavača:
57 console.log(pop2.songs.length); // 2
58
59 // Korišćenje postavljača
60 pop2.allSongs = pop;
61
62 console.log(pop2.songs.length); // 4

```

Napomenimo i to da ukoliko očitavač i postavljač imaju isto ime, onda se povratna vrednost očitavača i argument postavljača moraju poklapati, inače dolazi do greške. Takođe, očitavači i postavljači su dostupni samo ako se transpilira za verziju ECMAScript 5 ili veću.

3.3.4 Nasleđivanje i interfejsi

Postoje tri tipa nasleđivanja u jeziku TypeScript:

1. *Nasleđivanje klase.* Klasa može da nasleđuje drugu klasu, čime se ostvaruje da instance potklase dobijaju svojstva i metode iz natklase. Ovaj vid nasleđivanja opisuje relaciju *jeste* (engl. *is-a*).
2. *Implementiranje interfejsa.* Klasa može da implementira *interfejs* (engl. *interface*) kojim se zadaju ograničenja koja potkласa mora da ispunjava. Ovaj vid nasleđivanja opisuje relaciju *ispunjjava* (engl. *has-a*).
3. *Kombinovano nasleđivanje.* Predstavlja kombinaciju prethodna dva tipa.

Nasleđivanje klasa

Klasa nasleđuje drugu klasu tako što se navede ključna reč `extends` nakon naziva klase koja nasleđuje, a iza nje se navodi naziv klase iz koje se nasleđuje. Klauza `extends` postavlja novu klasu za *izvedenu klasu* ili *potklasu*, dok se klasa iz koje se nasleđuje naziva *bazna klasa* ili *natklasa*. Instance potklase dobijaju sve metode iz natklase.

```

1 class Song {
2     constructor(private artist: string, private title: string) {
3     }
4
5     play(): void {
6         console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
7     }
8 }
9
10 class Playlist {
11     constructor(public songs: Song[]) {
12     }
13
14     protected play() {
15         if (this.songs.length === 0) {
16             console.log('The song queue is empty');
17             return;
18         }
19         const song = this.songs.pop();
20         song.play();
21     }
22 }
23
24 class PopPlaylist extends Playlist {

```

```

25     constructor(songs: Song[]) {
26         super(songs);
27     }
28
29     playNextSong() {
30         console.log('Playing the next song in the pop playlist...');
31         super.play();
32     }
33 }
34
35 const songs: Song[] = [
36     new Song('Kylie Minogue', 'New York City'),
37     new Song('Katy Perry', 'Harleys in Hawaii'),
38     new Song('Adam Lambert', 'Superpower'),
39     new Song('Carly Rae Jepsen', 'Party for One')
40 ];
41 const pop = new PopPlaylist(songs);
42 pop.playNextSong();
43 pop.playNextSong();
44 pop.playNextSong();
45 pop.playNextSong();
46 pop.playNextSong();

```

Konstruktor potklase `PopPlaylist` iz prethodnog primera može da se izostavi, zato što TypeScript generiše *podrazumevani konstruktor* koji ima istu definiciju. Naravno, da smo imali neki dodatni kod koji se izvršava u konstruktoru, onda bismo morali da ga eksplicitno definišemo. Na primer, ako konstruktor potklase zahteva neke dodatne argumente, onda poziv konstruktora iz natklase mora biti prva naredba u telu konstruktora potklase. Dodatno, TypeScript zabranjuje da se navede restriktivniji modifikator za parametar potklase u odnosu na onaj koji je naveden u natklasi.

```

1 class Song {
2     constructor(protected artist: string, protected title: string) {
3     }
4 }
5
6 class SongWithFeatures extends Song {
7     private hasFeaturedArtists: boolean;
8
9     // Konstruktor potklase se razlikuje od konstruktora natklase,
10    // pa ga je potrebno eksplicitno napisati
11    constructor(artist: string, title: string, private featuredArtists: string
12        []) {
13        super(artist, title);
14
15        this.hasFeaturedArtists = this.featuredArtists.length > 0;
16    }
17
18    play(): void {
19        let songString = 'Playing ' + this.title;
20        if (this.hasFeaturedArtists) {
21            songString += ' (feat. ';
22            for (let i = 0; i < this.featuredArtists.length; ++i) {
23                const feat = this.featuredArtists[i];
24                songString += feat + (i === this.featuredArtists.length - 1 ? '' : ', ');
25            }
26            if (this.hasFeaturedArtists) {
27                songString += ')';

```

```

28     }
29     songString += ' by ' + this.artist;
30     console.log(songString);
31   }
32 }
33
34 const song = new SongWithFeatures('Rita Ora', 'Girls', ['Cardi B', 'Bebe Rexha'
35   , 'Charli XCX']);
36 song.play();

```

Postoje određena pravila koja se moraju ispoštovati za nasleđivanje klasa:

- Klasa može da nasleđuje najviše jednu natklasu.
- Klasa ne može da nasleđuje sebe, bilo direktno ili kroz lanac nasleđivanja.

Interfejsi

Interfejsi se deklarišu ključnom reči `interface` i sadrže niz anotacija kojima se opisuju svojstva i funkcije klase koje opisuju. Svojstva i metodi se deklarišu korišćenjem sada već poznate sintakse. U interfejsima možemo specifikovati i konstruktore, koji se deklarišu ključnom reči `new`, a čiji je povratni tip, očigledno, naziv interfejsa. Naredni primer ilustruje neke interfejsje:

```

1 interface Point {
2   // Properties
3   x: number;
4   y: number;
5 }
6
7 interface Passenger {
8   // Properties
9   name: string;
10 }
11
12 interface Vehicle {
13   // Constructor
14   new(): Vehicle;
15
16   // Properties
17   currentLocation: Point;
18
19   // Methods
20   travelTo(point: Point): void;
21   addPassenger(passenger: Passenger): void;
22   removePassenger(passenger: Passenger): void;
23 }

```

Klase implementira interfejs navođenjem ključne reči `implements` nakon svog naziva, a koju prati naziv interfejsa koji se implementira. U suštini, kada se interfejs implementira, deklaracija pomoću ključne reči `implements` je u potpunosti opcionalna jer nas ništa ne sprečava da definišemo metode koje interfejs nalaže bez da eksplisitno označimo da se odgovarajući interfejs implementira. Međutim, ukoliko navedemo da klasa implementira interfejs navođenjem ključne reči `implements`, prilikom transpilacije biće provereno da li ta klasa ispunjava uslove koje definicija interfejsa nalaže. Ovo može biti korisno, na primer, radi provere da li su svi željeni metodi implementirani.

Naredni primer ilustruje klasu `Song` koja implementira interfejs `Audio`. Kako taj interfejs postavlja ograničenje da svaka klasa koja ga implementira mora da implementira metod `play` (sa datom deklaracijom), to će transpilator proveriti da li klasa `Song` implementira taj

metod. Ukoliko to nije slučaj, biće prijavljena greška. Naravno, klasa koja implementira interfejs može imati i druga svojstva i metode osim onih koji su navedeni u interfejsu. Tako, na primer, klasa `Song` ima statički metod `Comparer` koji definiše leksikografski poredak dve instance klase `Song`.

```

1 interface Audio {
2     play(): any;
3 }
4
5 class Song implements Audio {
6     constructor(private artist: string, private title: string) {
7     }
8
9     play(): void {
10         console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
11     }
12
13     static Comparer(a: Song, b: Song) {
14         if (a.title === b.title) {
15             return 0;
16         }
17         return a.title > b.title ? 1 : -1;
18     }
19 }
```

Klasa može da implementira više interfejsa, pri čemu se interfejsi navode nakon ključne reči `implements`, razdvojeni karakterom zapete. Na primer:

```

1 interface HearingSense {
2     listen(): void;
3 }
4
5 interface SeeingSense {
6     look(): void;
7 }
8
9 class Human implements HearingSense, SeeingSense {
10     constructor(private name: string) {
11     }
12
13     listen() {
14         console.log('A human called ' + this.name + ' can hear');
15     }
16
17     look() {
18         console.log('A human called ' + this.name + ' can see');
19     }
20 }
21
22 const ana = new Human('Ana');
23 ana.listen();
24 ana.look();
```

Metod klase koji implementira ograničenje postavljeno u interfejsu može imati manje parametara nego što odgovarajuće ograničenje iz interfejsa ima. Ovim se postiže da klasa ignoriše parametre koji joj nisu neophodni da bi se metod izvršio. Na primer:

```

1 interface SabiračBrojeva {
2     saberi(a: number, b: number, c: number, d: number, e: number): number;
3 }
```

```

4
5 class SabiračTriBroja implements SabiračBrojeva {
6     saberi(a: number, b:number, c: number): number {
7         return a + b + c;
8     }
9 }
10
11 const sabirač = new SabiračTriBroja();
12 console.log(sabirač.saberi(0, 1, 2)); // 3

```

O korišćenju interfejsa

Interfejsi se u TypeScript-u mogu koristiti u različite svrhe. Naravno, moguće je koristiti interfejs kao apstraktan tip, koji može biti implementiran u konkretnim klasama, ali oni se mogu koristiti za definisanje strukture u programima.

Interfejsi su korisni i za deklarisanje specifikacije koje neke vrednosti moraju da ispunjavaju. Ukoliko koristimo primitivne vrednosti, ovakva specifikacija nam nije neophodna, na primer:

```

1 function typeGuardExample(stringNumber: string | number) {
2     // Bilo da se prosledi broj ili niska,
3     // tacno jedna od naredne dve naredbe dodele ce izbaciti narednu gresku:
4     // Error: Property does not exist
5     // const a = stringNumber.length;
6     // const b = stringNumber.toFixed();
7
8     // Type guard
9     if (typeof stringNumber === 'string') {
10         // OK
11         return stringNumber.length;
12     }
13     else {
14         // OK
15         return stringNumber.toFixed();
16     }
17 }

```

Ipak, u nekim kompleksnijim situacijama, ovo nam neće biti dovoljno. Na primer, ukoliko je potrebno da neki objekti imaju odgovarajuće metode, možemo definisati interfejs koji postavlja ova ograničenja. Međutim, operator `typeof` primjenjen na objekat bilo koje klase izračunava nisku `'object'`. Umesto toga, možemo definisati funkciju koja će ispitivati zadovoljivost ograničenja, korišćenjem specijalne klauze `is` u anotaciji povratne vrednosti funkcije, kao u narednom primeru:

```

1 interface InclineControllable {
2     increaseIncline(): void;
3     decreaseIncline(): void;
4 }
5
6 interface SpeedControllable {
7     increaseSpeed(): void;
8     decreaseSpeed(): void;
9     stop(): void;
10}
11
12 function isSpeedControllable(moveable: SpeedControllable | any): moveable is
13     SpeedControllable {
14     if (moveable.increaseSpeed && moveable.decreaseSpeed && moveable.stop) {
15         return true;
16     }
17 }

```

```

15      }
16      return false;
17  }

```

Sada se ova funkcija može iskoristiti isto kao u slučaju korišćenja operatora `typeof`:

```

1 function increaseSpeedIfPossible(moveable: SpeedControllable |
2   InclineControllable) {
3   if (isSpeedControllable(moveable)) {
4     // OK
5     moveable.increaseSpeed();
6 }

```

Primer koda koji testira opisanu funkcionalnost:

```

1 class Treadmill implements InclineControllable {
2   increaseIncline(): void {
3     console.log('Treadmill incline increased');
4   }
5
6   decreaseIncline(): void {
7     console.log('Treadmill incline decreased');
8   }
9 }
10
11 class Car implements SpeedControllable {
12   increaseSpeed(): void {
13     console.log('Car speed increased');
14   }
15
16   decreaseSpeed(): void {
17     console.log('Car speed decreased');
18   }
19
20   stop(): void {
21     console.log('Car stopped');
22   }
23 }
24
25 const c = new Car();
26 increaseSpeedIfPossible(c); // Will call increaseSpeed: 'Car speed increased'
27
28 const t = new Treadmill();
29 increaseSpeedIfPossible(t); // Will not call increaseSpeed AND will not produce
   error

```

Za kraj, napomenimo da se interfejsi ne prevode ni u jedan JavaScript kod. Oni se koriste u fazi dizajniranja projekta, radi omogućavanja dopunjavanja koda i u fazi prevođenja radi provere tipova.

3.3.5 Apstraktne klase

Apstraktna klasa (engl. *abstract class*) predstavlja klasu koja se može koristiti kao bazna klasa, ali se ne može direktno instancirati. Apstraktne klase mogu sadrži implementirane metode, kao i *apstraktne metode*, odnosno, metodi koji nemaju definiciju. Apstraktni metodi se moraju implementirati u nekoj izvedenoj klasi. Apstraktne klase se kreiraju navođenjem ključne reči `abstract` ispred ključne reči `class`; apstraktni metodi se deklarišu navođenjem ključne reči `abstract` ispred identifikatora metoda.

Naredni primer sadrži apstraktnu klasu `Logger` koja služi za logovanje poruka i koja sadrži dva metoda: (1) apstraktни метод `notify` i (2) implementirani zaštićeni метод `getMessage`. Svaka potklasa koja nasleđuje klasu `Logger` mora da implementira метод `notify`, ali sve one mogu da dele implementaciju metoda `getMessage` iz bazne klase.

```
1 // Abstract class
2 abstract class Logger {
3     abstract notify(message: string): void;
4
5     protected getMessage(message: string): string {
6         return `Information: ${new Date().toUTCString()} ${message}`;
7     }
8 }
9
10 class ConsoleLogger extends Logger {
11     notify(message) {
12         console.log(this.getMessage(message));
13     }
14 }
15
16 class DetailedConsoleLogger extends Logger {
17     notify(message) {
18         console.log(`[LOG][Console][Production] ${this.getMessage(message)}`);
19     }
20 }
21
22 // Error. Cannot create an instance of an abstract class
23 // const logger = new Logger();
24
25 // Create an instance of a sub-class
26 const logger1 = new ConsoleLogger();
27 logger1.notify('Hello World');
28
29 const logger2 = new DetailedConsoleLogger();
30 logger2.notify('Hello World');
```

Apstraktne klase su slične interfejsima u smislu da postavljaju ograničenje implementacije koje mora biti ispunjeno. Za razliku od interfejsa, apstraktne klase mogu takođe sadržati implementacije nekih metoda i mogu da specifikuju modifikatore pristupa uz metode.

3.4 Polimorfizam

Za neki izraz ili vrednost u programu kažemo da su *polimorfni* ako mogu da imaju za domen više različitih tipova. U skladu sa time, za neki *programski kod* kažemo da je *polimorfan* ako sadrži polimorfne vrednosti ili izraze.

U jeziku TypeScript, kod koji ispoljava polimorfno ponašanje se može ostvariti na dva načina, odnosno, korišćenjem naredna dva koncepta:

1. Hijerarhijski polimorfizam.
2. Parametarski polimorfizam.

3.4.1 Hijerarhijski polimorfizam

Hijerarhijski polimorfizam predstavlja tehniku u kojoj se moguće *prevazići* (engl. *override*) svojstva i metode tako što se u izvedenoj klasi navede svojstvo/metod sa istim imenom i tipom. U narednom primeru, klasa `RepeatingPlaylist` nasleđuje klasu `Playlist` i koristi

svojstvo `songs` koje dolazi iz bazne klase navođenjem `this.songs`, ali, u isto vreme, prevažilazi metod `play` definisanjem specijalizovane implementacije koja ciklično pušta narednu pesmu u nizu.

```

1  class Song {
2      constructor(public artist: string, public title: string) {
3      }
4
5      play() {
6          console.log('Playing ' + this.title + ' by ' + this.artist);
7      }
8  }
9
10 class Playlist {
11     constructor(public songs: Song[]) {
12     }
13
14     play() {
15         if (this.songs.length === 0) {
16             console.log('The song queue is empty');
17             return;
18         }
19         const song = this.songs.pop();
20         song.play();
21     }
22 }
23
24 class RepeatingPlaylist extends Playlist {
25     private songIndex = 0;
26
27     constructor(songs: Song[]) {
28         super(songs);
29     }
30
31     play() {
32         if (this.songIndex === 0) {
33             console.log('-----');
34         }
35
36         this.songs[this.songIndex].play();
37         this.songIndex++;
38         if (this.songIndex >= this.songs.length) {
39             this.songIndex = 0;
40         }
41     }
42 }
43
44 const pop = new RepeatingPlaylist([
45     new Song('Kylie Minogue', 'New York City'),
46     new Song('Katy Perry', 'Harleys in Hawaii'),
47     new Song('Adam Lambert', 'Superpower'),
48     new Song('Carly Rae Jepsen', 'Party for One')
49 ]);
50
51 pop.play();
52 pop.play();
53 pop.play();
54 pop.play();
55
56 // Za razliku od obične Playlist-e,
57 // naredni poziv neće ispisati da je red pesama ispraznjen,
```

```
58 // vec ce prikazati prvu pesmu iz reda.
59 pop.play();
```

Takođe, u jeziku TypeScript moguće je čuvati referencu na objekat potklase kao referencu na objekat natklase. Ovo proizilazi iz činjenice da objekat potklase *jeste* objekat natklase. Obrnuto ne važi. U narednom primeru, niz `zoo` deklarisan je kao niz referenci objekata `Animal`, a on sadrži reference objekata `Cat`, `Dog` i `Animal`. Vidimo da, prilikom poziva metoda `say`, jezik TypeScript će odabratи ispravno prevazilaženje u zavisnosti od toga na koji tačno tip referiše tekuća referenca iz niza, čime se osigurava ispravno polimorfno ponašanje.

```
1 class Animal {
2     say(): void {
3         console.log('I can only speak abstractly');
4     }
5 }
6
7 class Cat extends Animal {
8     say(): void {
9         console.log('Meow!');
10    }
11 }
12
13 class Dog extends Animal {
14     say(): void {
15         console.log('Woof!');
16    }
17 }
18
19 const zoo: Animal[] = [];
20 zoo.push(new Cat());
21 zoo.push(new Dog());
22 zoo.push(new Dog());
23 zoo.push(new Cat());
24 zoo.push(new Animal());
25
26 for (const animal of zoo) {
27     animal.say();
28 }
```

Dodatno, moguće je eksplisitno proveriti tip klase pomoću operatora `instanceof` i izvršiti *eksplisitno kastovanje* (engl. *type assertion*) u odgovarajući tip potklase operatorom *kastovanja*. U slučaju da se kastuje u tip koji nije odgovarajući, neće biti prijavljena greška, sve dok se ne pokuša sa pristupanjem svojstava ili metoda koji ne postoje, kao što naredni primer ilustruje:

```
1 abstract class Animal {
2     abstract say(): void;
3 }
4
5 class Dog extends Animal {
6     say(): void {
7         console.log('Woof!');
8     }
9
10    chewOn(something: string): void {
11        console.log('I like to chew on ' + something);
12    }
13 }
```

```

14
15 class Cat extends Animal {
16     say(): void {
17         console.log('Meow!');
18     }
19
20     purr(): void {
21         console.log('I like to purr');
22     }
23 }
24
25 const dog: Animal = new Dog();
26
27 // Error: Property 'chewOn' does not exist on type 'Animal'
28 // dog.chewOn('a tasty bone');
29
30 if (dog instanceof Dog) {
31     (<Dog>dog).chewOn('a tasty bone'); // OK
32 }
33
34 const cat: Cat = <Cat>dog;
35 try {
36     cat.purr(); // TypeError
37 } catch (err) {
38     console.log('Dogs can\'t purr...');
39 }

```

3.4.2 Parametarski polimorfizam

Parametarski polimorfizam dozvoljava način programiranja u kojem je moguće odložiti navođenje konkretnih tipova podataka za kasnije. Umesto navođenja konkretnih tipova podataka, koriste se *šablonski parametri* koji će u nekom trenutku biti zamenjeni konkretnim tipovima. Parametarski polimorfizam može biti koristan da bi se izbeglo kodiranje identičnih algoritama za različite tipove podataka. U jeziku TypeScript, parametarski polimorfizam se ostvaruje kodiranjem šablonskih funkcija, šablonskih klasa i šablonskih interfejsa.

Šablonske funkcije

Da bismo neku funkciju učinili šablonskom, potrebno je da nakon njenog identifikatora navedemo zagrade manje-veće (`< i >`) između kojih se navodi jedan šablonski parametar ili više njih razdvojenih zapetama. Šablonski parametri koji su deklarisani na ovaj način se mogu koristiti za anotiranje tipa parametara funkcije, povratne vrednosti ili kao tip u telu funkcije.

Prilikom poziva šablonske funkcije, moguće je eksplisitno specifikovati konkretni tip koji će zameniti šablonski parametar navođenjem zagrada veće-manje nakon identifikatora funkcije između kojih se navodi konkretni tip podataka. Ako se tipovi šablonskih parametara mogu zaključiti automatski (na primer, na osnovu tipova argumenata koji se prosleđuju funkciji), onda se ne mora eksplisitno specifikovati konkretni tip.

```

1 function reverse<T>(list: T[]): T[] {
2     const reversedList: T[] = [];
3     for (let i = (list.length - 1); i >= 0; i--) {
4         reversedList.push(list[i]);
5     }
6     return reversedList;
7 }
8

```

```

9 const letters = ['a', 'b', 'c', 'd'];
10 const reversedLetters = reverse<string>(letters);
11 console.log(reversedLetters); // [ 'd', 'c', 'b', 'a' ]
12
13 const numbers = [1, 2, 3, 4];
14 const reversedNumbers = reverse<number>(numbers);
15 console.log(reversedNumbers); // [ 4, 3, 2, 1 ]

```

Primer iznad ilustruje implementaciju algoritma koji pravi kopiju niza proizvoljnog tipa podataka, pri čemu rezultujući niz sadrži elemente u obrnutom redosledu u odnosu na originalni niz. Primetimo da šablonska funkcija radi korektno i za $T = \text{string}$ i za $T = \text{number}$. Dodatno, u primeru iznad, prilikom poziva šablonske funkcije nije bilo nužno navesti eksplisitran konkretan tip podataka za šablonski parametar T .

Šablonske klase

Šablonska klasa se definiše navođenjem šablonskih parametara nakon naziva klase u zagrada manje-veće. Šablonski parametri se dalje mogu koristiti za anotaciju parametara metoda, svojstava, povratnih vrednosti i lokalnih promenljivih u definiciji te klase. Naredni primer definiše šablonsku klasu `DomainId` koja definiše domen podatka za identifikatore:

```

1 class DomainId<T> {
2     constructor(private id: T) {
3     }
4
5     get value(): T {
6         return this.id;
7     }
8 }

```

Na osnovu ove šablonske klase, definisaćemo dve izvedene klase koje predstavljaju domen identifikatora za narudžbine i domen identifikatora za naloge, `OrderId` i `AccountId`, redom:

```

1 class OrderId extends DomainId<number> {
2     constructor(orderIdValue: number) {
3         super(orderIdValue);
4     }
5 }
6
7 class AccountId extends DomainId<string> {
8     constructor(accountIdValue: string) {
9         super(accountIdValue);
10    }
11 }

```

Naredni kod sadrži dve funkcije, `onlyAcceptsOrderId` i `acceptsAnyDomainId`, koje prihvataju argumente iz odgovarajućih domena. U pratećem kodu vidimo da poziv funkcije `onlyAcceptsOrderId` sa argumentom koji se ne uklapa proizvodi transpilatorsku grešku, dok funkcija `acceptsAnyDomainId` može da prihvati objekte iz proizvoljnog domena.

```

1 // Examples of compatibility
2 function onlyAcceptsOrderId(orderId: OrderId) {
3     console.log('Accepted an orderId: ' + orderId.value);
4 }
5
6 function acceptsAnyDomainId(id: DomainId<any>) {
7     console.log('Accepted id: ' + id.value);
8 }
9
10 const accountId = new AccountId('GUID-1');

```

```

11 const orderId = new OrderId(5);
12
13 // Error: Argument of type 'AccountId' is not assignable to parameter of type 'OrderId'
14 // onlyAcceptsOrderId(accountId);
15
16 onlyAcceptsOrderId(orderId);
17 acceptsAnyDomainId(accountId);

```

Šablonski interfejsi

Da bismo kreirali šablonske interfejsse, dovoljno je da šablonske parametre navedemo nakon naziva interfejsa u zagradama manje-veće. Šablonski parametri se dalje mogu koristiti bilo gde u definiciji tog interfejsa za anotiranje. Naredni primer ilustruje šablonski interfejs `Repository` koji definiše operacije koje je potrebno da svako skladište podataka sadrži. Operacija `getById` treba da na osnovu identifikatora podatka (šablonski parametar `TId`) dohvati objekat tog podatka (šablonski parametar `T`). Operacija `persist` treba da sačuva objekat novog podatka u skladište.

```

1 interface Repository<T, TId> {
2     getById(id: TId): T;
3     persist(model: T): void;
4 }

```

Želimo da napišemo skladište koje čuva informacije o našim kupcima. U tu svrhu, definisimo klasu `CustomerId` koja predstavlja jedinstveni identifikator svakog kupca i klasu `Customer` koja sadrži informacije o kupcu:

```

1 class CustomerId {
2     constructor(private customerIdValue: number) {
3     }
4
5     get value() {
6         return this.customerIdValue;
7     }
8 }
9
10 class Customer {
11     constructor(public id: CustomerId, public name: string) {
12     }
13 }
14
15 type CustomerKV = { 'key': CustomerId, 'value': Customer };

```

Primetimo da smo definisali alias `CustomerKV` za objekat koji sadrži informaciju o identifikatoru kupca (svojstvo `key`) i informaciju o kupcu (svojstvo `value`). Mogli smo koristiti i klasu, ali za ovako jednostavan tip podataka je alias dovoljan.

Prilikom definisanja klase `CustomerRepository` koja predstavlja skladište podataka o korisnicima i koja implementira šablonski interfejs, potrebno je da navedemo konkretnе tipove za šablonske parametre interfejsa. Za `TId` ćemo koristiti `CustomerId`, dok ćemo za `T` koristiti `Customer`. Prilikom transpiliranja, telo klase `CustomerRepository` će biti provereno da li zadovoljava ograničenja koja interfejs postavlja nad konkretnim tipovima:

```

1 class CustomerRepository implements Repository<Customer, CustomerId> {
2     constructor(private customers: CustomerKV[] = []) {
3     }
4
5     getById(id: CustomerId): Customer {

```

```

6     const foundCustomer = this.customers.find(val => val.key.value === id.
7         value);
8     if (foundCustomer) {
9         return foundCustomer.value;
10    }
11   }
12
13  persist(customer: Customer) {
14      for (const cmap of this.customers) {
15          if (cmap.key.value === customer.id.value) {
16              throw new Error('Duplicate Id detected!');
17          }
18      }
19
20      this.customers.push({ key: customer.id, value: customer });
21  }
22 }
```

Napišimo i deo koda koji testira celu implementaciju:

```

1 const customer1 = new Customer(new CustomerId(1245454122), 'Marija Begovic');
2 const customer2 = new Customer(new CustomerId(6904484054), 'Pera Peric');
3 const customer3 = new Customer(new CustomerId(1241574054), 'Ilija Mitrovic');
4
5 const repo = new CustomerRepository();
6 repo.persist(customer1);
7 repo.persist(customer2);
8 repo.persist(customer3);
9
10 console.log(repo.getById(customer2.id).name === 'Pera Peric'); // true
11
12 const customer4 = new Customer(new CustomerId(6904484054), 'Nikola Petrovic');
13
14 try {
15     repo.persist(customer4); // Ispalice izuzetak jer vec postoji identifikator
16 } catch (err) {
17     console.log('Doslo je do greske prilikom cuvanja korisnika');
18 }
```

3.4.3 Ograničenja tipa nad šablonskim parametrima

U opštem slučaju, šablonske parametre mogu zameniti proizvoljni tipovi podataka. Nekada ipak ovo ponašanje nije poželjno. Na sreću, moguće je postaviti *ograničenje tipa* (engl. *type constraint*) nad šablonskim parametrima bilo šablonskih funkcija, klase ili interfejsa. Ograničenje tipa se izvodi pomoću ključne reči `extends` koja se navodi iza šablonskog parametra, a koju prati naziv klase, interfejsa ili anotacije tipa koja opisuje ograničenje koje se postavlja. Ako konkretni tip koji se navodi ne zadovoljava postavljeno ograničenje, transpilator će prijaviti grešku.

```

1 interface HasName {
2     name: string;
3 }
4
5 class Personalization {
6     static greet<T extends HasName>(obj: T) {
7         console.log('Hello, ' + obj.name);
8     }
9 }
```

```

11 class Human implements HasName {
12     constructor(public name: string) {
13     }
14 }
15
16 Personalization.greet(new Human('Max'));
17 Personalization.greet({ name: 'Max' });
18
19 // Error:
20 // Personalization.greet('Pricilla');

```

U ograničenju tipa je moguće navesti najviše jedan interfejs, klasu ili anotaciju tipa. Ovo se može prevazići tako što se definiše tip podataka (na primer, klasa) koji implementira veći broj drugih interfejsa, pri čemu svaki od interfejsa nameće odgovarajuća ograničenja koja moraju da važi za dati šablonski parametar. Na taj način, konkretni tip koji se bude koristio kao zamena šablonskog parametra mora da zadovoljava sva ograničenja koja nameću svi interfejsi.

3.5 Dekoratori

Kada je u pitanju organizacija koda, većina tehnika za organizaciju se može podeliti na horizontalne i vertikalne. Tipična horizontalna organizaciona tehnika je *n-slojna arhitektura* (engl. *n-tier architecture*), u kojoj se aplikacija deli na slojeve koji upravljaju nekom logičkom celinom kao što su korisnički interfejs, poslovna logika, upravljanje podacima, i sl. Sa druge strane, jedna od sve popularnijih vertikalnih organizacionih tehnika jeste *arhitektura zasnovana na mikroservisima* (engl. *microservice architecture*), u kojoj svaki vertikalni sloj predstavlja ograničeni kontekst, kao što su: "plaćanja", "kupci", "korisnici", i sl.

Pojam *dekoratora* (engl. *decorator*) u jeziku TypeScript je relevantan za oba tipa organizacionih tehnika, ali se pre svega ističe u vertikalnim arhitekturama. Dekoratori se mogu koristiti za upravljanje sveobuhvatnim zaduženjima aplikacije kao što su: logovanje, autorizacija operacija, validacija podataka, i sl. Ukoliko se koristi korektno, ovaj stil *aspektno-orientisanog programiranja* može minimizovati broj linija koda koji je neophodan za implementiranje ovih deljenih zaduženja.

Sintaksa dekoratora je jednostavna. Iako dekoratori mogu dolaziti u različitom obliku, naredni primer prikazuje funkciju `log` koja predstavlja dekoratorsku funkciju, kao i primer njene upotrebe kao dekorator metoda `square` iz klase `Calculator`. Dekorator se primenjuje korišćenjem simbola `@`.

```

1 // Decorator Function
2 function log(target: any, key: string, descriptor: any) {
3     console.log('-----');
4     console.log(target);
5     console.log('-----');
6     console.log(key);
7     console.log('-----');
8     console.log(descriptor);
9     console.log('-----');
10 }
11
12 class Calculator {
13     // Using the decorator
14     @log
15     square(n: number) {

```

```
16         return n * n;
17     }
18 }
19
20 console.log('-----');
21 console.log('MAIN')
22 console.log('-----');
23
24 const c = new Calculator();
25 console.log(c.square(5));
```

Prikažimo ispis u konzoli za prethodni kod:

```
-----
Calculator { square: [Function] }
-----
square
-----
{
  value: [Function],
  writable: true,
  enumerable: true,
  configurable: true
}
-----
-----
MAIN
-----
25
```

Kao što vidimo, funkcija `log` je ispisala u konzoli neke informacije o metodu `square` klase `Calculator` i to prilikom definisanja tog metoda, a ne prilikom poziva tog metoda, zato što se metod `square` poziva nakon ispisa teksta `MAIN` u konzoli! Ovo je važna napomena koju treba imati na umu pri radu sa dekoratorima.

TypeScript dekoratori predstavljaju eksperimentalni dodatak, te je potrebno navesti zastavicu `experimentalDecorators` prilikom transpiliranja. Dodatno, ciljna verzija JavaScript jezika mora biti postavljena na barem ECMAScript 5:

```
tsc --target ES5 --experimentalDecorators
```

Alternativno, ukoliko se koristi TypeScript projekat, potrebno je dodati naredne opcije u `tsconfig.json`:

```
{
  "compilerOptions": {
    "target": "ES5",
    "experimentalDecorators": true
  }
}
```

3.5.1 Konfigurabilni dekoratori

Dekoratori se mogu konfigurisati tako što se dekoratorska funkcija pretvori u *dekoratorsku fabriku* (engl. *decorator factory*). Dekoratorska fabrika je funkcija koja vraća dekoratorsku funkciju i koja može imati proizvoljan broj parametara koji se mogu koristiti za konfiguriranje dekoratorske funkcije koja se vraća kao njena povratna vrednost.

U narednom primeru, definisana je dekoratorska fabrika `log` koja pravi različite dekorator-ske funkcije u zavisnosti od parametra `memberType`. U zavisnosti od tog parametra, poruka koja se loguje će imati različite vrednosti.

```

1  function log(memberType: string) {
2      if (memberType === 'STATIC') {
3          return function(target: any, key: string, descriptor: any) {
4              console.log(`Successfully decorated static member ${key} of class $(
5                  (<>Function>target).name}`);
6          };
7      }
8      return function(target: any, key: string, descriptor: any) {
9          console.log(`Successfully decorated instance member ${key}`);
10     };
11 }
12 class Calculator
13 {
14     // Using the configurable decorator
15     @log('NONSTATIC')
16     square(num: number) {
17         return num * num;
18     }
19
20     // Using the configurable decorator
21     @log('STATIC')
22     static doubled(num: number) {
23         return 2 * num;
24     }
25 }
```

Prikažimo ispis u konzoli:

```
Successfully decorated instance member square
Successfully decorated static member doubled of class Calculator
```

3.5.2 Kompozicija dekoratora

Na neku deklaraciju je moguće primeniti više dekoratora, i to:

- U jednoj liniji:

```
1 @f @g x
```

- U više linija:

```
1 @f
2 @g
3 x
```

Bez obzira koji je stil pisanja koda koristi, efekat je isti. Kada se dekoratori primene na istu deklaraciju, njihovo izračunavanje odgovara kompoziciji funkcija u matematičkim izračunanjima. Iz gornjih primera, prilikom kompozicija funkcija `f` i `g`, rezultujući kompozit je ekvivalentan pozivu `f(g(x))`.

Dakle, prilikom izračunavanja većeg broja dekoratora nad jednom deklaracijom u jeziku TypeScript, dolazi do izvršavanja narednih koraka:

- Izrazi za svaki dekorator se izračunavaju odozgo nadole.
- Rezultati tih izračunavanja se zatim pozivaju kao funkcije odozdo nagore.

Da bismo ilustrovali ovo ponašanje, kreiraćemo dekoratorske fabrike `f` i `g`. Ove dve funkcije redom anotiraju isti metod `method` klase `C`:

```
1 function f()
2 {
3     console.log("f(): evaluated");
4     return function (target, propertyKey: string, descriptor:
5         PropertyDescriptor)
6     {
7         console.log("f(): called");
8     }
9 }
10 function g()
11 {
12     console.log("g(): evaluated");
13     return function (target, propertyKey: string, descriptor:
14         PropertyDescriptor)
15     {
16         console.log("g(): called");
17     }
18 }
19 class C
20 {
21     @f()
22     @g()
23     method() {}
24 }
```

Prikažimo izlaz u konzoli:

```
f(): evaluated
g(): evaluated
g(): called
f(): called
```

3.5.3 Tipovi dekoratora

Jezik TypeScript razlikuje nekoliko tipa dekoratora na osnovu toga koji je koncept jezika TypeScript na koji se neki dekorator primenjuje. Tako postoje:

- Dekoratori klasa
- Dekoratori metoda
- Dekoratori očitavača/postavljača
- Dekoratori svojstava
- Dekoratori parametara

Svaki tip dekoratora zahteva drugačiji potpis funkcije zbog toga što se dekoratoru preduče različiti parametri u zavisnosti od tipa dekoratora. U nastavku ćemo prikazati praktične primere za svaki tip dekoratora.

Videćemo da dekoratorske funkcije očekuju parametre koje ustaljeno zovemo `target`, `key` i `descriptor`. Parametar `target` će u zavisnosti od tipa dekoratora predstavljati konstruktorsku funkciju, objekat nad kojim se metod poziva ili odgovarajući prototip, `key` će predstavljati ime bilo klase, metode ili svojstva, dok će `descriptor`, za svaki od dekoratora, predstavljati deskriptorski objekat sa svojstvima `value`, `writable`, `enumerable` i `configurable` preko kojeg će biti moguće menjanje objekata nad kojim se primenjuju.

Postoji precizno definisan redosled izvršavanja ukoliko postoji više dekoratora unutar jedne klase. Ovaj redosled je opisan narednim koracima:

1. Za svaki nestatički član klase izvršava se dekorator parametara koji je praćen dekoratorom metoda, dekoratorom očitavača/postavljača ili dekoratorom svojstva.
2. Za svaki statički član klase izvršava se dekorator parametara koji je praćen dekoratorom metoda, dekoratorom očitavača/postavljača ili dekoratorom svojstva.
3. Izvršava se dekorator parametara za konstruktor.
4. Izvršava se dekorator klase.

Dekoratori klase

Dekorator klase se navodi tik ispred deklaracije klase. Dekorator klase se primenjuje nad konstruktorom klase i može se koristiti za posmatranje, modifikaciju ili zamenu u definiciji klase. Dekorator klase će biti pozvan kao funkcija tokom faze izvršavanja, a njegovi argumenti su dati u nastavku:

1. Konstruktor dekorisane klase.

Ako dekorator klase ima povratnu vrednost, onda će ona zameniti deklaraciju klase sa datom konstruktorskog funkcijom. Ukoliko želimo da vratimo novu konstruktorskog funkciju, onda je neophodno da vodimo računa da se originalni prototip održao.

Naredni primer definiše dekorator klasa `sealed` koji, kada se primeni na neku klasu, zabranjuje dalje menjanje konstruktora i prototipa pomoću `Object.seal`³.

```

1 // Transpilirati sa verzijom ECMAScript 6
2 // da bi se izracunalo ime klase u dekoratoru:
3 // tsc --target ES6 --experimentalDecorators
4
5 function sealed(constructor: Function) {
6     console.log(constructor.name + ' is being sealed');
7
8     Object.seal(constructor);
9     Object.seal(constructor.prototype);
10 }
11
12 @sealed
13 class Greeter {
14     greeting: string;
15
16     constructor(message: string) {
17         this.greeting = message;
18     }
19
20     greet() {
21         console.log('Hello, ' + this.greeting);
22     }
23 }
24
25 console.log('-----');
26 console.log('MAIN')
27 console.log('-----');
28
29 const louieGreeter = new Greeter('Louie');
30 louieGreeter.greet();
31

```

³Više o upotrebi funkcije `Object.seal` se može pronaći na vezi https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/JavaScript/Reference/Global_Objects/Object/seal.

```

32 const mayaGreeter = new Greeter('Maya');
33 mayaGreeter.greet();
34
35 mayaGreeter.constructor.prototype.randomNumber = 5;
36 console.log(mayaGreeter.constructor.prototype.randomNumber); // undefined

```

Dekoratori metoda

Dekorator metoda se navodi tik ispred deklaracije metoda. Dekorator se primenjuje na deskriptorski objekat metoda i može se koristiti za posmatranje, modifikaciju ili zamenu definicije metoda. Dekorator metoda će biti pozvan kao funkcija tokom faze izvršavanja, a njegovi argumenti su dati u nastavku:

1. Ili konstruktorska funkcija u slučaju statičkih metoda ili prototip klase za nestatičke metode.
2. Naziv metoda koji se dekoriše.
3. Deskriptorski objekat za dati metod. Ukoliko cilj transpiliranja nije barem ECMAScript 5, ova vrednost će biti `undefined`.

Ako dekorator metoda ima povratnu vrednost, onda će ta vrednost biti korišćena kao deskriptorski objekat za dati metod. Ukoliko cilj transpiliranja nije barem ECMAScript 5, povratna vrednost dekoratora metoda će biti ignorisana.

Da bismo ilustrovali ovo ponašanje, definišimo dekoratorsku fabriku `enumerable` koja će vratiti dekorator metoda koji postavlja svojstvo `enumerable` metoda na `true` ili `false`, u zavisnosti od prosledjenog argumenta dekoratske fabrike.

```

1 function enumerable(value: boolean) {
2     return function (target: any, propertyKey: string, descriptor:
3         PropertyDescriptor) {
4         descriptor.enumerable = value;
5     };
6 }
7 class Greeter {
8     greeting: string;
9     constructor(message: string) {
10         this.greeting = message;
11     }
12
13     @enumerable(false)
14     greet() {
15         return "Hello, " + this.greeting;
16     }
17 }
18
19 const mayaGreeter = new Greeter('Maya');
20
21 let found = false;
22 for (const key in mayaGreeter) {
23     if (key === 'greet') {
24         found = true;
25         break;
26     }
27 }
28 console.log('Is it found? ' + (found ? 'Yes' : 'No')); // Is it found? No

```

Dekoratori očitavača/postavljača

Dekoratori očitavača/postavljača imaju istu logiku kao dekoratori metoda, sa jednom dodatnom razlikom. TypeScript zabranjuje dekorisanje i očitača i postavljača za isto svojstvo. Umesto toga, svi dekoratori očitavača/postavljača se moraju primeniti na ono koje se prvo javi u dokumentu. Ovo i ima smisla s obzirom da, ukoliko želimo da dekorišemo neko svojstvo i za čitanje i za pisanje, umesto da koristimo dekoratore očitavača/postavljača, možemo jednostavno koristiti dekorator svojstva, koji je opisan u nastavku.

Dekoratori svojstava

Dekorator svojstva se navodi tik ispred deklaracije svojstva. Dekorator svojstva će biti pozvan kao funkcija tokom faze izvršavanja, a njegovi argumenti su dati u nastavku:

1. Ili konstruktorska funkcija u slučaju statičkih metoda ili prototip klase za nestatičke metode.
2. Naziv metoda koji se dekoriše.

Povratna vrednost dekoratora svojstva se uvek ignoriše. Naredni primer ilustruje kako je moguće kreirati dekorator svojstva koji definiše funkcije za očitavanje i postavljanje vrednosti, pri čemu se dато svojstvo uklanja iz objekta.

```

1  function log(target: any, key: string) {
2      let value = target[key];
3
4      // Replacement getter
5      const getter = function () {
6          console.log(`[LOG] Getter for ${key} returned ${value}`);
7          return value;
8      };
9
10     // Replacement setter
11     const setter = function (newVal) {
12         console.log(`[LOG] Set ${key} to ${newVal}`);
13         value = newVal;
14     };
15
16     // Replace the property
17     if (delete this[key]) {
18         Object.defineProperty(target, key, {
19             get: getter,
20             set: setter,
21             enumerable: true,
22             configurable: true
23         });
24     }
25 }
26
27 class Greeter {
28     @log
29     greeting: string;
30
31     constructor(message: string) {
32         this.greeting = message; // setter
33     }
34
35     greet() {
36         console.log('Hello, ' + this.greeting); // getter
37     }
38 }
```

```
40 const louieGreeter = new Greeter('Louie');
41 louieGreeter.greet();
```

Prikažimo i ispis u konzoli:

```
[LOG] Set greeting to Louie
[LOG] Getter for greeting returned Louie
Hello, Louie
```

Dekoratori parametara

Dekorator parametra se navodi tik ispred deklaracije parametra. Dekorator se primenjuje na funkciju koja predstavlja ili konstruktor klase ili deklaraciju metoda. Dekorator parametra će biti pozvan kao funkcija tokom faze izvršavanja, a njegovi argumenti su dati u nastavku:

1. Ili konstruktorska funkcija u slučaju statičkih metoda ili prototip klase za nestatičke metode.
2. Naziv metoda koji se dekoriše.
3. Redni broj parametra u listi parametara funkcije.

Dekorator parametra se može koristiti samo za posmatranje da je parametar definisan nad metodom. Povratna vrednost dekoratora parametra se ignoriše.

Naredni primer ilustruje dekorator parametra `notnull` koji služi za proveru da li je vrednost nekog parametra metoda `null`. Zapravo, dekorator samo sakuplja informaciju o metodima koji imaju parametre koji ne smeju imati vrednost `null` u niz `notNullableArgs`. Logika koja vrši proveru se nalazi u dekoratoru metoda `validate`, koji, primenjen na metod, zamenjuje taj metod funkcijom koja prvo vrši proveru, a zatim izvršava metod. U slučaju da neki od dekorisanih parametara ima vrednost `null` (na osnovu prethodno sakupljenih informacija iz niza `notNullableArgs`), biće ispaljen izuzetak. U suprotnom, metod se poziva sa prosledjenim argumentima.

```
1  const notNullableArgs: { target: any, propertyKey: string | symbol,
2   parameterIndices: number[] }[] = [];
3
4  function notnull(target: Object, propertyKey: string | symbol, parameterIndex:
5   number) {
6    let found = false;
7    for (const nna of notNullableArgs) {
8      if (nna.target === target && nna.propertyKey === propertyKey) {
9        nna.parameterIndices.push(parameterIndex);
10       found = true;
11       break;
12     }
13     if (!found) {
14       notNullableArgs.push({ target, propertyKey, parameterIndices: [
15         parameterIndex] });
16     }
17   }
18   function validate(target: any, propertyKey: string, descriptor:
19     PropertyDescriptor) {
20     let method = descriptor.value;
21     descriptor.value = function () {
22       for (const nna of notNullableArgs) {
23         if (nna.target === target && nna.propertyKey === propertyKey) {
```

```

23         for (let i = 0; i < arguments.length; ++i) {
24             if (nna.parameterIndices.indexOf(i) !== -1 && arguments[i]
25                 === null) {
26                 throw new Error(`The method call ${propertyKey} is
27                               missing required argument ${i}.`);
28             }
29         }
30     }
31     return method.apply(this, arguments);
32 }
33 }
34 }
35
36 class Caller {
37     private lastPhoneNumber: string;
38     private lastPrefix: string;
39
40     @validate
41     callMe(@notnull phoneNumber: string, @notnull prefix: string, callerName:
42             string) {
43         this.lastPhoneNumber = phoneNumber;
44         this.lastPrefix = prefix;
45
46         console.log('Calling number ' + this.getLastCalledNumber());
47     }
48
49     @validate
50     getLastCalledNumber(): string {
51         return this.lastPrefix + '/' + this.lastPhoneNumber;
52     }
53 }
54 const c = new Caller();
55
56 c.callMe('1245655', '011', null); // OK
57 // c.callMe('1245655', null, null); // Error
58
59 console.log(c.getLastCalledNumber());

```

Literatura za ovu oblast

- [Fen18] Steve Fenton. *Pro TypeScript: Application-Scale JavaScript Development*. 2nd. Berkely, CA, USA: Apress, 2018. ISBN: 9781484232484.
- [Mic] Microsoft. *TypeScript — JavaScript that scales*. URL: <https://www.typescriptlang.org/index.html>.

4. Reaktivna paradigma

U prethodnim poglavlјima smo se susretali sa pojmovima poput "asinhrono programiranje" i "posmatrač". Videli smo različite načine na koje je moguće izvršiti asinhronu akciju u programskom jeziku JavaScript, dok smo se sa posmatračem samo posredno susreli, bez ulazeњa u detalje. Cilj ovog poglavlja jeste produbljivanje ovih termina kroz praktične primere. Na početku, govorićemo o jednoj veoma zanimljivoj upotrebi po-potrebi-pozivnih funkcija, a to je u eliminaciji klasičnih `for` petlji. JavaScript petlje se mogu izvršavati isključivo sinhrono, i ne mogu se koristiti za ponavljanje asinhronih operacija. Jednom kada savladamo programiranje bez petlji, upoznaćemo se detaljnije sa obrascem za projektovanje koji se naziva posmatrač, kao i koja je njegova upotreбna vrednost i zašto ga treba razumeti. Na samom kraju, upoznaćemo se sa bibliotekom RxJS za rad sa posmatračima, što će nam pomoći da savladamo reaktivnu paradigmu programiranja i bolje razumemo koncepte u Angular okruženju za razvoj koji se oslanjaju na nju.

4.1 Asinhrono programiranje metodom eliminacije petlji

Prepostavimo da imamo listu objekata koji predstavljaju studente koji imaju broj indeksa, ime i prezime, odnosno, neka su nam na raspolaganju objekti klase `Student`:

```
1 class Student
2 {
3     constructor(indeks, ime, prezime)
4     {
5         this.indeks = indeks;
6         this.ime = ime;
7         this.prezime = prezime;
8     }
9 }
10
11 let studenti = [
12     new Student('1/2017', 'Pera', 'Peric'),
13     new Student('2/2017', 'Jovana', 'Jovanovic'),
14     new Student('3/2017', 'Nikola', 'Nikolic'),
```

```
15 ];
```

4.1.1 Asinhroni metodi za obradu nizova

Neka nam je zadatak da napišemo funkciju `dohvatiIndekse` čiji je argument niz studenata, a čiji je zadatak da vrati niz koji se sastoji samo od indeksa tih studenata. Jedan način da to uradimo jeste pomoću `for` petlje:

```
1 function dohvatiIndekse(studenti)
2 {
3     let indeksi = [], student;
4
5     for (let i = 0; i < studenti.length; ++i)
6     {
7         student = studenti[i];
8         indeksi.push(student.indeks);
9     }
10
11    return indeksi;
12 }
```

U ovom primeru prethodni kod radi savršeno dobro, međutim, ima jednu manu koja nije očigledna. Klasična `for` petlja radi isključivo sinhrono, što znači da, ako bismo u asinhronom okruženju dobavljali informacije o studentima, onda ne bismo mogli da je koristimo.

Alternativa se sastoji u korišćenju metoda `forEach` kojeg poseduju svi `Array` objekti. Ovaj metod kao argument uzima po-potrebi-pozivnu funkciju `callback(currentValue[, index[, array]])`, koja može imati barem jedan, a najviše tri argumenta, čije su vrednosti:

- promenljiva za koju će biti vezana vrednost tekućeg elementa niza,
- promenljiva za koju će biti vezan indeks tekućeg elementa niza,
- promenljiva za koju će biti vezan sam niz.

Telo ove funkcije se izvršava za svaku element niza, redom. Tako prethodni primer možemo refaktorisati u:

```
1 function dohvatiIndekse(studenti)
2 {
3     let indeksi = [];
4
5     studenti.forEach(student => {
6         indeksi.push(student.indeks);
7     });
8
9     return indeksi;
10 }
```

Ako se malo detaljnije pozabavimo prethodnim primerom, vidimo da smo formulaciju zadatka da od niza studenata konstruišemo novi niz koji sadrže indeks tih studenata, mogli da preformulišemo tako da glasi da niz studenata transformišemo u niz njihovih indeksa. Ponovo, kao u prethodnom primeru, mogli bismo da napišemo `for` petlju kojom ćemo prolaziti kroz elemente niza, izvršiti transformaciju nad njima i čuvati transformisanu verziju u novi niz, i na kraju vratiti novi niz. Ono što se ispostavlja jeste da postoji brži način da to kodiramo, a to je korišćenjem metoda `map`.

Argument metoda `map` je po-potrebi-pozivna funkcija čiji je potpis isti kao i u slučaju `forEach` metoda. Metod `map` poziva funkciju `callback` za svaki element niza nad kojim se

poziva i konstruiše novi niz od rezultata. Niz se konstruiše tako što se umesto elementa koji se obrađuje, na njegovu poziciju u novom nizu smešta vrednost koju vraća funkcija `callback`.

Prethodni primer se korišćenjem ovog metoda može refaktorisati u:

```
1 function dohvatiIndekse(studenti)
2 {
3     return studenti.map(student => {
4         return student.indeks
5     });
6 }
```

Jedan vrlo čest zadatak u programiranju jeste da izdvojimo sve elemente nekog niza koji zadovoljavaju neki kriterijum. Na primer, neka je potrebno izdvojiti studente čiji je indeks iz 2018. godine. Umesto korišćenja `for` petlje, možemo iskoristiti metod `filter` definisan nad nizovima, koji uzima argument funkciju kao i `forEach` i `map`, a koja predstavlja test koji će biti primenjen nad svakim elementom niza. Ukoliko funkcija vrati vrednost `true`, taj element će biti deo rezultujućeg niza, a ukoliko funkcija vrati vrednost `false`, onda taj element neće biti deo rezultujućeg niza. U narednom primeru vidimo da funkcija `dohvati2018` za svaki element niza prvo izvlači informaciju u godini iz indeksa, a zatim je poređi sa `'2018'` da bi izvršila test da li tekući student treba da se pronađe u rezultujućem nizu ili ne:

```
1 function dohvati2018(studenti)
2 {
3     return studenti.filter(student => {
4         let godina = student.indeks.substr(student.indeks.indexOf('/') + 1);
5         return godina === '2018';
6     });
7 }
```

4.1.2 Lančanje asinhronih metoda

Kao što smo rekli, povratne vrednosti metoda `map` i `filter` su novokonstruisani nizovi, što znači da nad njima možemo ponovo primeniti iste funkcije, kao i metod `forEach`. Ovo nam omogućava da kreiramo kompleksnije programe, a da pritom ne napišemo nijednu `for` petlju. Na primer, neka je potrebno od niza studenata ispisati imena i prezimena onih čiji je indeks iz 2018. godine. Naredni fragment programskega koda radi upravo to:

```
1 studenti
2     .filter(student => {
3         let godina = student.indeks.substr(student.indeks.indexOf('/') + 1);
4         return godina === '2018';
5     })
6     .map(student => {
7         return `${student.ime} ${student.prezime}`;
8     })
9     .forEach(imePrezime => {
10         console.log(imePrezime);
11     });
12 }
```

Već sada možemo da vidimo izuzetnu moć ovih metoda. Naravno, ukoliko bi nam filterovan i transformisan niz bio potreban dalje, mogli smo ga prvo sačuvati u promenljivu, pa onda nad njom pozvati `forEach` metod. Iako nije greška izvršiti prvo `map`, pa onda `filter` metod, više ima smisla smanjiti dimenziju niza pomoću metoda `filter`, pa onda primeniti transformaciju nad tim, smanjenim nizom.

4.1.3 Rad sa ugnezđenim strukturama

Često imamo situaciju da radimo sa strukturama podataka koje su ugnezđene jedne u druge, na primer, da radimo sa nizovima nizova. U takvim situacijama, nekada nam je značajno da ugnezđene nizove spojimo u jedan niz. Na primer, prepostavimo da imamo smerove na fakultetu, implementirane kao niz nizova studenata:

```

1 let smerovi = [
2   [
3     new Student('1/2017', 'Pera', 'Peric'),
4     new Student('3/2017', 'Nikola', 'Nikolic')
5   ],
6   [
7     new Student('2/2017', 'Jovana', 'Jovanovic'),
8     new Student('4/2017', 'Ana', 'Nikolic'),
9     new Student('5/2017', 'Mirjana', 'Lucic'),
10    new Student('6/2017', 'Stefan', 'Jovanovic'),
11  ]
12];

```

Neka nam je zadatak da ispišemo indekse svih studenata na svim smerovima. Jedan pristup jeste pomoću ugnezđenih `forEach` metoda, slično kao da smo pisali ugnezđene `for` petlje:

```

1 smerovi.forEach(smer => {
2   smer.forEach(student => {
3     console.log(student.indeks);
4   });
5 });

```

Međutim, ukoliko bi trebalo da sada ispišemo imena i prezimena svih studenata na svim smerovima, morali bismo ponovo da koristimo isti princip, što bi dovelo do dupliranja koda. Nažalost, za razliku od `map` i `filter` metoda, nemamo postojeću funkciju koja bi ovo uradila za nas. Na sreću, JavaScript prototipi se mogu menjati, pa možemo mi sami da je napišemo:

```

1 Array.prototype.applyAll = function(callback) {
2   let results = [];
3
4   this.forEach(subArray => {
5     subArray.forEach(element => {
6       results.push(callback(element));
7     });
8   });
9
10  return results;
11};

```

Sada se prethodni kod pretvara u

```

1 smerovi.applyAll(student => {
2   console.log(student.indeks);
3 });

```

a ispisivanje svih imena i prezimena u

```

1 smerovi.applyAll(student => {
2   console.log(` ${student.ime} ${student.prezime}`);
3 });

```

Primetimo dve stvari:

- Definicija metoda `applyAll` zahteva da koristimo standardnu notaciju funkcije kao vrednosti umesto lambda funkcije jer lambda funkcije nemaju svoju vrednost `this`, već posmatraju svoju okolinu. Očigledno, ako bismo u ovom slučaju koristili lambda funkciju, vrednost za `this` bi bio prazan objekat.
- Definicija metoda `applyAll` konstruiše novi niz od povratnih vrednosti koje će vratiti funkcija `callback` pri svakom pozivu. Ovim smo omogućili da možemo koristiti metod `applyAll` i za transformaciju svih elemenata u ugnezđenim nizovima. Na primer, naredni fragment koda će ispisati niz indeksa svih studenata na svim smerovima:

```
1 console.log(smerovi.applyAll(student => student.indeks));
```

Ukoliko u našim programima nećemo koristiti povratne vrednosti `callback` poziva, ona ovo predstavlja utoliko značajno usporenje što više primenjujemo metod `applyAll`.

Napišimo i funkciju `concatAll` koja jednostavno smanjuje nivo ugnezđenosti za jedan:

```
1 Array.prototype.concatAll = function() {
2   let results = [];
3
4   this.forEach(subArray => {
5     subArray.forEach(element => {
6       results.push(element);
7     });
8   });
9
10  return results;
11};
```

Nizovi svoje podatke čuvaju u memoriji. Zbog toga, ti podaci su nam odmah dostupni i metodi poput `forEach` se zapravo izvršavaju sinhrono. To znači da ako želimo da izvršimo neki kod po završetku obrade niza, dovoljno je da taj kod smestimo nakon poziva `forEach` metoda. Slično, obrada grešaka se svodi na obuhvatanje `forEach` metoda u `try/catch` blokove. Zbog čega je onda cela ova priča do sada bila ispričana? Odgovor leži u tome da se rad sa asinhronim nizova podataka zasniva na promeni razmišljanja, odnosno, na tome da umesto da razmišljamo o klasičnoj `for` petlji, treba da razumemo i druge načine za obradivanje nizova podataka. Do kraja poglavљa ćemo razumeti zašto je bitno da smo razumeli novi način razmišljanja.

4.2 Uvod u reaktivno programiranje

Reaktivno programiranje je programiranje sa asinhronim tokovima podataka. Sa nekim od asinhronih akcija smo se susretali kada smo programirali osluškivače na razne DOM događaje. Reaktivna paradigma uzima ovaj koncept i uopštava ga — možemo kreirati tokove podataka od bilo čega, ne samo od klikova miša ili prelaženja kursora preko elementa. Tokovi mogu biti: promenljive, korisnički unosi, svojstva, strukture podataka, HTTP zahtevi i odgovori, i dr. Na primer, objave na našim Instagram nalozima se mogu posmatrati kao tokovi na isti način kao i klikovi. Možemo osluškivati taj tok i reagovati na njega.

Da stvar bude još bolja, tokovi mogu koristiti koncepte iz funkcionalnog programiranja — jedan dok može biti ulaz u drugi tok. To nam daje na raspolaganje moćne funkcije za izvršavanje najrazličitih operacija nad tokovima kao što su:

- spajanje dva toka u jedan
- filtriranje tokova po raznim uslovima radi izdvajanja događaja za koje smo zainteresovani

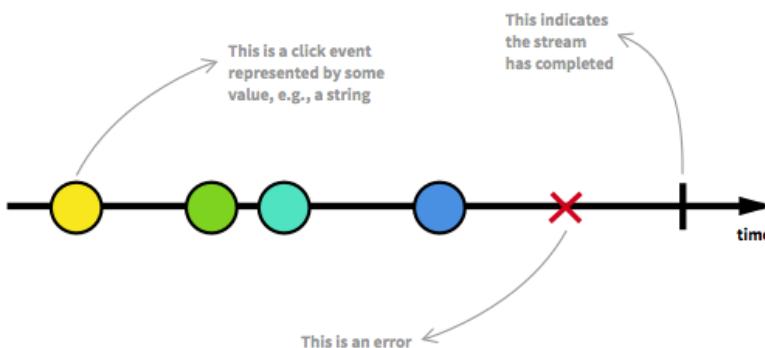
- transformisanje vrednosti u toku u tok sa drugim vrednostima
- i mnogi drugi

Sve vreme govorimo o tokovima, a još uvek ih nismo uveli. Pa, hajde to da uradimo sada:

Definicija 4.2.1 — Tok. *Tok* (engl. *stream*) predstavlja sekvencu dogadaja koji se dešavaju, uređenih po vremenu u kojem su se desili.

Tok može da emituje tri vrste događaja, što je ilustrovano na slici 4.1:

1. vrednost odgovarajućeg tipa,
2. grešku, ukoliko do nje dode,
3. signal da je tok završen.

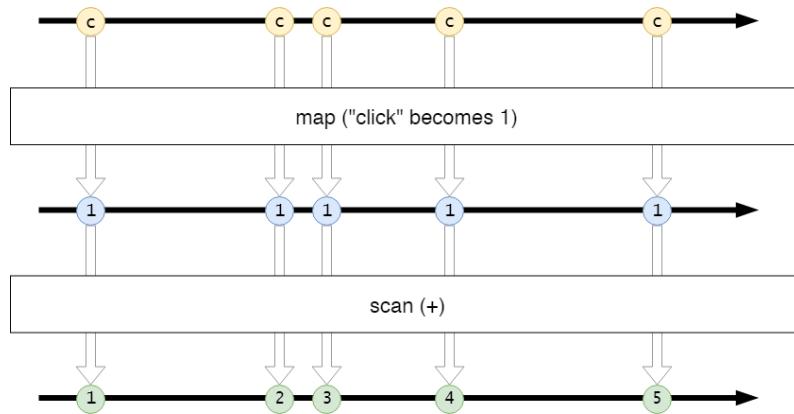
Slika 4.1: Grafički prikaz primera toka i događaja koje on može da emituje.

Mi smo u stanju da reagujemo na ove događaje isključivo asinhrono, definisanjem jedne funkcije koje će se izvršiti kada je vrednost emitovana, druge funkcije kada je greška emitovana i treće funkcije kada je završni signal emitovan. Naravno, reagovanje se vrši ako smo prvo rekli da želimo da "osluškujemo" šta se emituje na toku. Uvedimo novu terminologiju za ovo.

Definicija 4.2.2 — Preplaćivanje, posmatrač i subjekat. "Osluškivanje" nekog toka se naziva *preplaćivanje* (engl. *subscribe*). Funkcije koje mi definišemo su *posmatrači* (engl. *observers*). Sam tok je *subjekat* (engl. *subject* ili *observable*) koji se posmatra.

Ovim je opisan obrazac sa projektovanje "Posmatrač". Za više detalja, pogledati izvor https://en.wikipedia.org/wiki/Observer_pattern.

Jedan jednostavan primer rada sa tokovima je dat u nastavku. Pretpostavimo da imamo dugme i tok koji emituje događaj 'click' svaki put kada se klikne na dugme. Želimo da ovaj tok pretvorimo u tok koji emituje broj koliko je puta dugme kliknuto. Na slici 4.2 data je ilustracija ovog procesa. Prvo se početni tok klikova transformiše u tok jedinica pomoću operatora `map`, i dobija se novi tok (početni ostaje nepromenjen). Operator `map(f)` primenjuje funkciju transformacije `f` za svaki emitovan događaj. U našem slučaju, funkcija `f` je funkcija koja će svaki klik jednostavno mapirati u broj 1. Funkcija `scan(g)` agregira sve prethodne vrednosti u toku i proizvodi vrednost $x = g(\text{akumulirano}, \text{tekuce})$, gde je `g` jednostavna funkcija sabiranja u ovom slučaju. Zbog toga, poslednji tok će emitovati

Slika 4.2: Grafički prikaz transformacije toka klikova mišem u tok brojeva.

ukupan broj klikova svaki put kada se emituje događaj klika u prvom toku.

Dajmo još jedan primer. Neka imamo isti tok klikova kao u prethodnom primeru i neka želimo da napravimo tok događaja "dvostrukih klikova" od njega. Zapravo, neka je zadatak da se svi višestruki klikovi tretiraju kao dvostruki klikovi u novom toku. U tradicionalnom pristupu imperativnog programiranja, bilo bi nam veoma naporno da ovo izvedemo. Pogledajmo reaktivni pristup ovom problemu. Na slici 4.3 data je ilustracija ovog procesa.

Prvo akumuliramo pojedinačne klikove koji su dovoljno blizu jedni drugih u liste klikova, pri čemu se za granicu između listi bira "tišina" od $250ms$ ("tišina" u ovom kontekstu označava da nema emitovanih događaja u tom periodu). Zatim se tok listi transformiše u tok gde svaki događaj odgovara broju elemenata u listi iz početnog toka. Konačno, možemo da filtriramo sve one događaje koji emituju vrednosti veće ili jednake od 2, što zapravo znači da su upravo tada nastali višestruki klikovi mišem.

Ono što je fenomenalno saznanje je da, bez ulaženja u detalje, cela opisana logika se može implementirati u samo 4 linije koda, koje dajemo ovde radi kompletnosti i motivisanja čitaoca pre nego što se upustimo u jednu popularnu biblioteku za reaktivno programiranje, RxJS.

```

1 var multiClickStream = clickStream
2   .buffer(function() { return clickStream.throttle(250); })
3   .map(function(list) { return list.length; })
4   .filter(function(x) { return x >= 2; });
  
```

4.3 Biblioteka RxJS

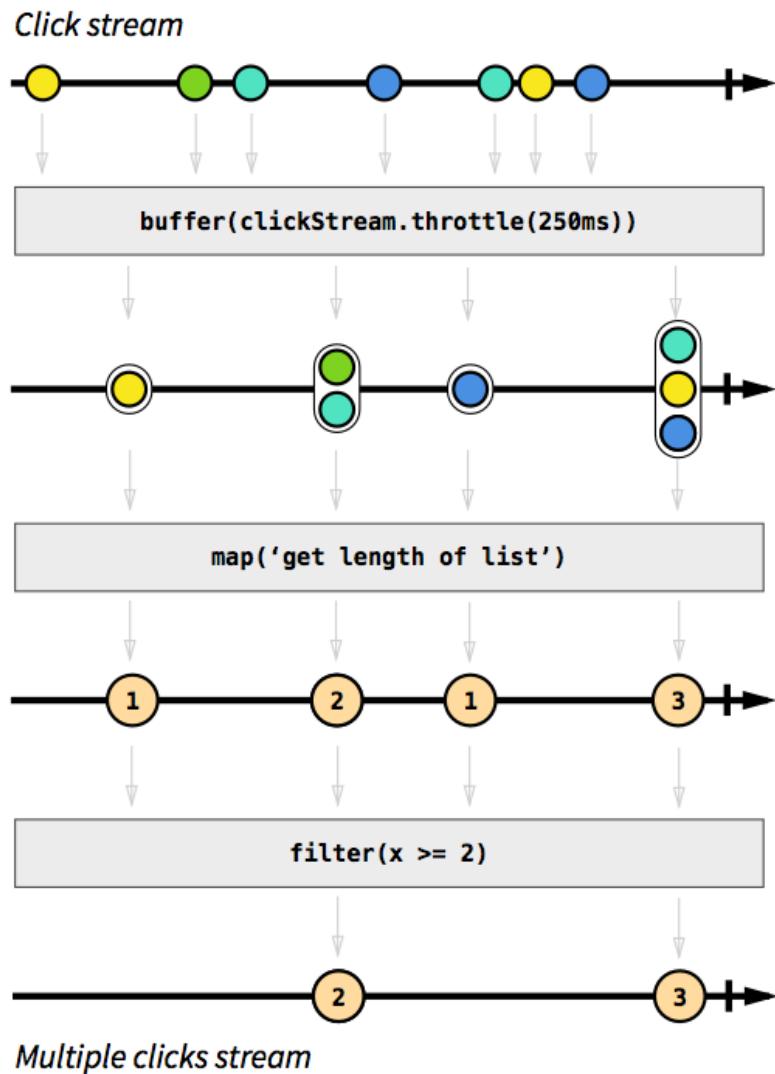
U biblioteci RxJS, tokovi su implementirani kroz tip podataka koji se naziva `Observable`. Iako se u dokumentaciji tokovi tako nazivaju, mi ćemo nastaviti da ih zovemo tokovima, ali ovo ne bi trebalo da bude zbumujuće. Zvanična veb prezentacija sa dokumentacijom biblioteke i drugim informacijama je dostupna na adresi <https://rxjs-dev.firebaseioapp.com/>. Da bismo učitali biblioteku možemo je ili instalirati pomoću NPM:

```
$ npm install rxjs
```

ili iskoristiti mrežu za dostavljanje sadržaja (engl. *content delivery network*, skr. CDN) UNPKG:

```

1 <script src='https://unpkg.com/@reactivex/rxjs@6.3.3/dist/global/rxjs.umd.js'
></script>
  
```


Slika 4.3: Grafički prikaz transformacije toka klikova mišem u tok višestrukih klikova mišem.

Ukoliko smo biblioteku instalirali, možemo je uvesti kao ES6 modul:

```
1 import * as rxjs from 'rxjs';
```

ili kao CommonJS modul:

```
1 const rxjs = require('rxjs');
```

Ukoliko smo biblioteku ugnezdili kao deo HTML stranice, onda su nam klase, funkcije i ostali elementi biblioteke dostupni kroz objekat `rxjs`.

4.3.1 Tok u RxJS biblioteci

Funkcionalnost toka je u RxJS biblioteci implementirana kroz šablonsku klasu `Observable<T>`, i terminologija u literaturi na engleskom koja se koristi pri radu sa ovom bibliotekom je *observable*, mada će mi i dalje govoriti *tok*. Kao što smo rekli, o tokovima možemo razmišljati kao o asinhronim nizovima. Da bismo dobili ove vrednosti kada one pristignu

asinhronim operacijama, potrebno je da se pretplatimo. Za pretplaćivanje možemo koristiti funkciju `subscribe`, čiji je argument objekat, koji nazivamo *posmatrač*, a koji implementira interfejs `Observer` (<https://rxjs-dev.firebaseio.com/api/index/interface/Observer>), ili samo tri funkcije, koje imaju naredna značenja:

- funkcija `next` koja prima argument `value: T` biće izvršena svaki put kada nova vrednost bude emitovana u toku.
- funkcija `error` koja prima argument `err: any` biće izvršena svaki put kada se emituje greška u toku.
- funkcija `complete` biće izvršena jednom, kada tok prestaje da emituje vrednosti. Naravno, moguće je da neki tokovi nikada neće prestati da emituju vrednosti (na primer, tok događaja klika miša na nekom dugmetu).

Naredni primjeri ilustruju pretplaćivanje na tok dat promenljivom `tokPrimer$` (koji emitiše vrednosti 1, 2 i 3, a zatim završava). Primer u nastavku definiše posmatrač kao objekat:

Kod 4.1: reaktivno-programiranje/rxjs/preplata.1.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Pretplata 1</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script>
12      // Primer toka koji emituje tri broja
13      const tokPrimer$ = rxjs.from([1, 2, 3]);
14
15      // Primer posmatraca koji sabira vrednosti iz toka
16      const sumObserver = {
17        sum: 0,
18        // Funkcije (1) next, (2) error i (3) complete bice pozvane
19        // u slučaju da posmatrac dobije:
20        // (1) regularnu vrednost iz toka
21        // (2) gresku iz toka
22        // (3) nakon sto tok iscrpi sve vrednosti
23        next(value) {
24          console.log('Adding: ' + value);
25          this.sum = this.sum + value;
26        },
27        error() {
28          console.log('An error occurred');
29        },
30        complete() {
31          console.log('Sum equals: ' + this.sum);
32        }
33      };
34
35      // Metod subscribe koristimo za pretplaćivanje posmatraca na tok
36      tokPrimer$.subscribe(sumObserver);
37    </script>
38  </body>
39 </html>
```

Na sličan način možemo dobiti isti rezultat korišćenjem funkcija:

Kod 4.2: reaktivno-programiranje/rxjs/preplata.2.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Pretplata 2</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script>
12             // Primer toka koji emituje tri broja
13             const tokPrimer$ = rxjs.from([1, 2, 3]);
14
15             // Posmatrac moze biti zadat trima funkcijama
16             let sum = 0;
17
18             tokPrimer$.subscribe(
19                 function(value) {
20                     console.log('Adding: ' + value);
21                     sum = sum + value;
22                 },
23                 // Nemamo greske u toku, pa "ignorisemo" funkciju za obradu gresaka
24                 undefined,
25                 function() {
26                     console.log('Sum equals: ' + sum);
27                 }
28             );
29         </script>
30     </body>
31 </html>

```

Važno je znati da je moguće *ukinuti pretplatu* (engl. *unsubscribe*) na tok. Ukidanje pretplate podrazumeva da prethodno registrovani posmatrač više neće dobijati emitovane vrednosti iz toka. Informaciju o pretplati nekog posmatrača na tok možemo dobiti prilikom pretplaćivanja tog objekta na taj tok kroz objekat klase **Subscription**. Ovaj objekat ima jedan važan metod, **unsubscribe**, kojim se odgovarajući posmatrač uklanja iz liste posmatrača za odgovarajući tok. Naredni primer ilustruje tok koji na svaku sekundu emituje jednu vrednost koju će posmatrač ispisati u konzoli. Nakon 5 sekundi, pretplata se ukida i u konzoli prestaje ispisivanje daljih vrednosti.

Kod 4.3: reaktivno-programiranje/rxjs/ukidanje.preplate.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Ukipanje Pretplate</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script>
12             const tokPrimer$ = rxjs.interval(1000);
13             const posmatrac = {
14                 next(x) {
15                     console.log('Dobijena vrednost:', x);
16                 }
17             }

```

```

17    };
18
19    const pretplata = tokPrimer$.subscribe(posmatrac);
20    setTimeout(() => {
21        pretplata.unsubscribe();
22    }, 5000);
23    </script>
24    </body>
25 </html>

```

Ukidanje pretplate je važno zbog smanjenja resursa koje aplikacija održava zbog aktivnih pretplata na tokove. Ukoliko u nekom trenutku ne želimo više da osluškujemo tok, važno je da se pretplata na taj tok ukine.

4.3.2 Kreiranje tokova

Postoji više načina na koje možemo kreirati nove tokove. U ovom delu teksta ćemo razgovarati o RxJS funkcijama koje kreiraju nove tokove.

DOM događaji kao tokovi

Kreiranje novog toka od DOM događaja se može izvršiti funkcijom `fromEvent`. Njegov prvi argument je čvor DOM stabla, a drugi argument je naziv događaja od kojeg želimo da kreiramo tok. Na primer, ako želimo da se pretplatimo na klik dugmeta (element `<input type="button">`), to možemo uraditi na sledeći način:

Kod 4.4: reaktivno-programiranje/rxjs/dom.click.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3     <head>
4         <meta charset="UTF-8" />
5         <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6         <title>RxJS Dom Click</title>
7     </head>
8
9     <body>
10        <input type="button" id="dugme" value="Klikni me!" />
11
12        <script src="rxjs.umd.js"></script>
13        <script>
14            const dugme = document.getElementById('dugme');
15            const clickTok$ = rxjs.fromEvent(dugme, 'click');
16
17            clickTok$.subscribe(
18                event => {
19                    document.body.appendChild(document.createTextNode('Klik!'));
20                },
21                error => {
22                    document.body.appendChild(
23                        document.createTextNode(`Desila se greska: ${error.message}`));
24                },
25                () => {
26                    // DOM eventi nikada ne prestaju,
27                    // pa ovaj tok nikada neće biti zavrsen
28                    document.body.appendChild(document.createTextNode('Gotovo!'));
29                }
30            );
31        </script>
32    </body>

```

```
34  </html>
```

SLično, možemo se pretplatiti na događaj za korisnikov unos u `<input>` polju formulara na sledeći način:

Kod 4.5: reaktivno-programiranje/rxjs/dom.keyup.html

```
1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Dom Keyup</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <input type="text" id="unos" placeholder="Kucajte tekst ovde" />
11         <br />
12         <span id="rezultat"></span>
13
14         <script src="rxjs.umd.js"></script>
15         <script>
16             const unos = document.getElementById('unos');
17             const keyupTok$ = rxjs.fromEvent(unos, 'keyup');
18
19             keyupTok$.subscribe(
20                 event => {
21                     document.getElementById('rezultat').textContent = event.target.value;
22                 }
23                 // Ostale dve funkcije su opcione
24             );
25         </script>
26     </body>
27 </html>
```

Možemo se pretplatiti na bilo koji događaj bilo kog DOM elementa, pa čak i na ceo dokument:

Kod 4.6: reaktivno-programiranje/rxjs/dom.mousemove.html

```
1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Dom Mousemove</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <span id="mis">Pomerajte kurzor misa po dokumentu</span>
11
12         <script src="rxjs.umd.js"></script>
13         <script>
14             const clickTok$ = rxjs.fromEvent(document, 'mousemove');
15
16             clickTok$.subscribe(event => {
17                 document.getElementById(
18                     'mis'
19                     ).textContent = `Kursor se nalazi na poziciji (${event.clientX}, ${
20                         event.clientY})`;
21             });
22         </script>
23     </body>
24 </html>
```

```

21      </script>
22    </body>
23 </html>
```

Vrednosti kao tokovi

U nastavku teksta ćemo podrazumevati postojanje modula `getSubscriber.js` koji definiše narednu funkciju za kreiranje posmatrača:

Kod 4.7: reaktivno-programiranje/rxjs/getSubscriber.js

```

1 const getSubscriber = (function() {
2   function Subscriber(id, transformFn) {
3     this.id = id;
4     this.transformFn = transformFn;
5     this.next = function(emittedValue) {
6       if (typeof this.transformFn === 'function') {
7         console.log(`#${this.id}: ${this.transformFn(emittedValue)}`);
8       } else {
9         console.log(`#${this.id}: ${emittedValue}`);
10      }
11    };
12    this.error = function(error) {
13      console.log(`#${this.id}: An Error occurred - ${error.message || error}`);
14    };
15    this.complete = function() {
16      console.log(`#${this.id}: Completed!`);
17    };
18  }
19
20  return (id, transformFn) => {
21    return new Subscriber(id, transformFn);
22  };
23 })();
```

Ova funkciju smo implementirali tako da prihvata naziv posmatrača kako bi bilo lakše da identifikujemo više posmatrača u konzoli i, opcionalno, funkciju koja transformiše vrednost iz toka pre ispisivanja u konzolu.

Za kreiranje toka od niza vrednosti koristi se funkcija `from`. U ovakovom slučaju, tok se završava kada se iscrpe svi elementi u nizu:

Kod 4.8: reaktivno-programiranje/rxjs/from.1.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS From 1</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      const nums = [1, 2, 3, 4, 5];
14      const nums$ = rxjs.from(nums);
15      nums$.subscribe(getSubscriber('nums'));
16    </script>
17  </body>
18 </html>
```

Korišćenje funkcije `from` za kreiranje toka nije korisno samo za kreiranje toka od niza. Ovu funkciju možemo iskoristiti i za kreiranje toka od drugih kolekcija, kao i od niski:

Kod 4.9: reaktivno-programiranje/rxjs/from.2.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS From 2</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             // Tok od Set objekta
14             const s = new Set(['Foo', 43, { name: 'Jeff' }]);
15             const s$ = rxjs.from(s);
16             s$.subscribe(getSubscriber('set'));
17
18             // Tok od Map objekta
19             const m = new Map([
20                 [1, 2],
21                 [3, 4],
22                 [5, 6]
23             ]);
24             const m$ = rxjs.from(m);
25             m$.subscribe(getSubscriber('map'));
26
27             // Tok od niske
28             const str = 'Hello World';
29             const str$ = rxjs.from(str);
30             str$.subscribe(getSubscriber('str'));
31         </script>
32     </body>
33 </html>
```

4.3.3 Vrste tokova

Ne ponašaju se svi tokovi isto. Ova činjenica zauzima važno mesto pri radu sa tokovima, te ćemo o njoj detaljno diskutovati. Prema načinu emitovanja vrednosti, razlikujemo dve vrste tokova:

- *Topli tok* (engl. *hot observable*) emituje vrednosti bez obzira na posmatrače koji su pretplaćeni na njega. Posmatrač koji je pretplaćen na topli tok dobiće vrednosti emitovane tačno od trenutka kada se pretplati na taj tok. Svaki drugi posmatrač pretplaćen u tom trenutku dobija istu vrednost.
- *Hladni tok* (engl. *cold observable*) emituju celu sekvencu vrednosti od početka svakom pojedinačnom posmatraču. Za razliku od toplog toka, hladni tok emituje vrednosti samo kada postoji posmatrač koji je pretplaćen na njega.

DOM događaj kursora miša predstavlja primer toplog toka zato što će događaj biti emitovan bez obzira da li postoji posmatrač koji je pretplaćen na taj događaj. Dodatno, svaki novi preplatnik dobija informaciju o samo onim događajima od trenutka pretplate na tok, a ne o svim događajima koji su se desili:

Kod 4.10: reaktivno-programiranje/rxjs/topli.tok.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Topli Tok</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             const onClick$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
14             let preostaloKlikova = 3;
15
16             // Pretplati prvog posmatraca
17             onClick$.subscribe(
18                 getSubscriber('Subscriber1', e => `(${e.clientX}, ${e.clientY})`)
19             );
20
21             const subscription = onClick$.subscribe({
22                 next() {
23                     --preostaloKlikova;
24
25                     if (preostaloKlikova === 0) {
26                         // Nakon tri klika, pretplati drugog posmatraca.
27                         // S obzirom da je tok topli, ovaj posmatrac dobija samo nove
28                         // vrednosti
29                         onClick$.subscribe(
30                             getSubscriber('Subscriber2', e => `(${e.clientX}, ${e.clientY})`)
31                         );
32                         // Otplati ovog posmatraca
33                         subscription.unsubscribe();
34                         console.log('Drugi posmatrac je pretplacen!');
35                     } else {
36                         console.log(
37                             `Preostalo je jos ${preostaloKlikova} klik(a) do pretplacivanja
38                             drugog posmatraca...
39                         );
40                     }
41                 });
42             </script>
43         </body>
44     </html>

```

Sa druge strane, tok koji nastaje funkcijom `from` je hladni tok. Svaki novi posmatrač koji se pretplati dobija iznova sve vrednosti.

Kod 4.11: reaktivno-programiranje/rxjs/hladni.tok.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Hladni Tok</title>
7      </head>
8
9      <body>

```

```

10   <script src="rxjs.umd.js"></script>
11   <script src="getSubscriber.js"></script>
12   <script>
13     const nums = [1, 2, 3, 4, 5];
14     const nums$ = rxjs.from(nums);
15
16     // Odmah se sve vrednosti procesiraju posmatracem Nums1
17     nums$.subscribe(getSubscriber('Nums1'));
18
19     setTimeout(() => {
20       // Nakon jedne sekunde,
21       // ponovo se sve vrednosti procesiraju posmatracem Nums2
22       nums$.subscribe(getSubscriber('Nums2'));
23     }, 1000);
24   </script>
25 </body>
26 </html>
```

Razumevanje da li je tok topli ili hladni može biti krucijalno u razrešavanju bagova koji se potencijalno neočekivani. Na primer, funkcija `interval` kreira tok koji emituje celobrojne vrednosti u pravilnim vremenskim intervalima. Ukoliko ne razumemo koncept hladnog i toplog toka, mogli bismo pretpostaviti da će nam ovaj tok isporučivati uvek tekuću vrednost iz intervala, bez obzira kada se pretplatimo nekim posmatračem na njega. Na primer:

Kod 4.12: reaktivno-programiranje/rxjs/interval.1.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS Interval 1</title>
7    </head>
8
9    <body>
10   <script src="rxjs.umd.js"></script>
11   <script src="getSubscriber.js"></script>
12   <script>
13     const source$ = rxjs.interval(1000);
14
15     source$.subscribe(getSubscriber('Observer 1'));
16     source$.subscribe(getSubscriber('Observer 2'));
17   </script>
18 </body>
19 </html>
```

Iz ispisa u konzoli može nam delovati da je naša pretpostavka tačna, s obzirom da oba posmatrača dobijaju iste vrednosti. Međutim, ukoliko bismo se drugim pretplatnikom pretplatili 3 sekunde nakon prvog pretplatnika, videli bismo da drugi pretplatnik dobija već emitovane vrednosti umesto da nastavi od poslednje emitovane vrednosti:

Kod 4.13: reaktivno-programiranje/rxjs/interval.2.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS Interval 2</title>
```

```

7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      const source$ = rxjs.interval(1000);
14
15      source$.subscribe(getSubscriber('Observer 1'));
16      setTimeout(() => {
17        source$.subscribe(getSubscriber('Observer 2'));
18      }, 3000);
19    </script>
20  </body>
21</html>

```

Objašnjenje za ovo ponašanje leži u tome što funkcija `interval` proizvodi hladan, a ne topli tok. Ukoliko ne razumemo razliku između ove dve vrste tokova, velika je šansa da ćemo se pronaći u scenariju koji nismo očekivali.

Pretvaranje hladnog toka u topli

Možemo kreirati topli tok iz hladnog toka korišćenjem *operatora* `publish`. Pozivom ovog operatora dobija se tok koji služi kao proksi za originalni tok i za razliku od `Observable` tipa, ovaj tok je tipa `ConnectableObservable`. Nad ovim tokom nam je dostupna funkcija `connect` koju je potrebno pozvati da bismo započeli emitovanje vrednosti:

Kod 4.14: reaktivno-programiranje/rxjs/publish.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS Publish</title>
7    </head>
8
9    <body>
10      <script src="rxjs.umd.js"></script>
11      <script src="getSubscriber.js"></script>
12      <script>
13        // Kreiramo tok koji emituje vrednost svake sekunde
14        const source$ = rxjs.interval(1000);
15        const publisher$ = source$.pipe(rxjs.operators.publish());
16
17        // Cak i ako se pretplatimo, nijedna vrednost se jos uvek ne emituje
18        publisher$.subscribe(getSubscriber('Observer 1'));
19
20        // "Izdavac" (publisher) se povezuje i zapocinje emitovanje vrednosti
21        publisher$.connect();
22
23        setTimeout(() => {
24          // 5 sekundi kasnije, drugi pretplatnik se pretplacuje
25          // i dobija vrednosti pocevsi od tekuce emitovane vrednosti
26          // umesto od pocetka sekvence
27          publisher$.subscribe(getSubscriber('Observer 2'));
28        }, 5000);
29      </script>
30    </body>
31</html>

```

4.3.4 Ulančavanje operatora

U prethodnom primeru vidimo nešto drugačiju sintaksu do sada: poziv operatora `publish` se ne izvršava direktno nad objektom toka, već posredstvom metoda `pipe`. O čemu je reč? Počevši od verzije 5.5, u biblioteci RxJS, ne možemo direktno pozvati operator `publish` nad tokom, već se koristi metod `pipe`. Za više informacija pogledati članak koji se nalazi na adresi <https://github.com/ReactiveX/rxjs/blob/master/doc/pipeable-operators.md>. U ovom tekstu se koristi termin *operator* (engl. *operator*) da označi one funkcije koje se koriste upravo na ovaj način. Ulančavanje više od jednog operatora se vrši jednostavnim nabranjem, odvojenih zapetom, kao u narednom primeru:

Kod 4.15: reaktivno-programiranje/rxjs/pipe.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Pipe</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             const source$ = rxjs.interval(100);
14
15             source$
16                 .pipe(
17                     rxjs.operators.take(50),
18                     rxjs.operators.filter(x => x % 2 === 0),
19                     rxjs.operators.map(x => x + x),
20                     rxjs.operators.scan((acc, x) => acc + x, 0)
21                 )
22                 .subscribe(getSubscriber('Pipe example'));
23         </script>
24     </body>
25 </html>
```

U ovom primeru, operatori su `take`, `filter`, `map` i `scan`. O ovim, ali i o još nekim operatoima, biće reči u daljem tekstu. U slučaju da koristimo RxJS biblioteku u veb pregledaču (korišćenjem UMD verzije, kao što smo do sada to činili), operatori su dostupni kroz globalni objekat `rxjs.operators`. Sa druge strane, ukoliko se biblioteka koristi kao deo ES6 projekta, potrebno je uključiti odgovarajuća zaglavlja iz modula '`rxjs/operators`':

```
1 import { take, filter, map, scan } from 'rxjs/operators';
```

Veoma je bitno razumeti da nakon primere jednog ili više operatora nad izvornim tokom, dobija se tok koji sada može da ima neke druge vrednosti. Upravo ulančavanje operatora služi za kreiranje novih tokova od postojećih. U daljem tekstu ćemo videti još neke primere operatora.

4.3.5 Još neke funkcije za kreiranje tokova

Kao što smo rekli, funkcija `interval` kreira tok koji emituje cele brojeve na određen broj milisekundi koji se prosleđuje kao argument funkciji. Ovaj tok se nikad ne završava, osim ukoliko ne ulančamo operator `take` koji emituje prvih *n* vrednosti u toku, gde je *n* argument koji se prosleđuje tom operatoru:

Kod 4.16: reaktivno-programiranje/rxjs/interval.take.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Interval Take</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      const source$ = rxjs.interval(1000).pipe(rxjs.operators.take(3));
14
15      source$.subscribe(getSubscriber('Take'));
16    </script>
17  </body>
18 </html>
```

Funkcija `timer(dueTime, periodOrScheduler)` kreira tok kojim se emituju celobrojne vrednosti slično kao i kod funkcije `interval`, na svakih *periodOrScheduler* milisekundi, ali se za emitovanjem vrednosti započinje tek nakon *dueTime* milisekundi.

Kod 4.17: reaktivno-programiranje/rxjs/timer.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Timer</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      rxjs
14        .timer(2000, 100)
15          .pipe(rxjs.operators.take(10))
16            .subscribe(getSubscriber('Timer'));
17    </script>
18  </body>
19 </html>
```

Funkcija `range(start, count)` kreira tok koji emituje celobrojne vrednosti u intervalu $[start, start + count]$ jedan za drugim:

Kod 4.18: reaktivno-programiranje/rxjs/range.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Range</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
```

```

11   <script src="getSubscriber.js"></script>
12   <script>
13     rxjs.range(5, 10).subscribe(getSubscriber('Range'));
14   </script>
15   </body>
16 </html>

```

Funkcija `of(...args)` kreira tok od proizvoljnih vrednosti koji se proslede kao argumenti ove funkcije:

Kod 4.19: reaktivno-programiranje/rxjs/of.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Of</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      rxjs.of(45, ['Niz', 'niski'], {}).subscribe(getSubscriber('Of'));
14    </script>
15   </body>
16 </html>

```

Funkcija `defer(observableFactory)` kreira tok koji, pri svakom pretplaćivanju, poziva funkciju `observableFactory` da bi kreirala tok za svakog novog preplatnika. Dakle, argument ove funkcije je druga funkcija koja konstruiše tok na koji će se pretplatiti novi preplatnik:

Kod 4.20: reaktivno-programiranje/rxjs/defer.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Defer</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      let count = 0;
14      const source$ = rxjs.defer(() => {
15        ++count;
16
17        return rxjs.of(count);
18      });
19
20      source$.subscribe(getSubscriber('Defer 1'));
21      source$.subscribe(getSubscriber('Defer 2'));
22      source$.subscribe(getSubscriber('Defer 3'));
23    </script>
24  </body>
25 </html>

```

Funkcija može da vrati i obećanje, koje će biti pretvoreno u tok. Funkcija `defer` čeka dok se neki preplatnik ne preplati na tok koji ona kreira, a zatim generiše novi tok za svakog preplatnika, tako da iako preplatnik misli da se preplaćuje na isti tok (u primeru iznad izgleda kao da se preplatioci Defer 1, Defer 2 i Defer 3 preplaćuju na isti tok `source$`), zapravo svaki preplatnik dobija svoj tok na koji se preplaćuje (u primeru iznad se ti novi tokovi dobijaju pozivom funkcije `of` unutar argumenta funkcije `defer`).

Funkcija `merge` kreira tok koji konkurentno emituje vrednosti iz svih ulaznih tokova. Drugim rečima, sve emitovane vrednosti, iz svakog toka koji se prosleđuje funkciji, spajaju se u jedinstven tok u kojem se te vrednosti emituju nepromenjene.

Kod 4.21: reaktivno-programiranje/rxjs/merge.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Merge</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             const click$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
14             const interval$ = rxjs.interval(1000);
15
16             rxjs.merge(click$, interval$).subscribe(getSubscriber('Merge'));
17         </script>
18     </body>
19 </html>
```

Funkcija `forkJoin` kreira jedinstven tok od niza drugih tokova tako što sačeka da sve vrednosti iz ulaznih tokova budu emitovane, a zatim emituje niz poslednjih emitovanih vrednosti.

Kod 4.22: reaktivno-programiranje/rxjs/forkJoin.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS ForkJoin</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             const observable = rxjs.forkJoin([
14                 rxjs.of(1, 2, 3, 4),
15                 Promise.resolve(8),
16                 rxjs.timer(4000)
17             ]);
18             observable.subscribe(getSubscriber('ForkJoin'));
19         </script>
20     </body>
21 </html>
```

Funkcija `zip` kombinuje više tokova radi kreiranja novog toka čije vrednosti su izračunate na osnovu emitovanih vrednosti ulaznih tokova, za svaki od ulazni tok, redom. Razlika u odnosu na `forkJoin` je u tome što se ne čeka da se ulazni tokovi završe, već se nova vrednost emituje, po emitovanju narednih vrednosti iz svih ulaznih tokova. Posledica toga je da će broj emitovanih vrednosti u rezultujućem toku biti jednak broju emitovanih vrednosti u toku koji se "prvi završi"¹. Dodatno, moguće je proslediti funkciju kao poslednji argument koja prihvata vrednosti iz ulaznih tokova i izračunava vrednost koja će biti emitovana u rezultujućem toku.

Kod 4.23: reaktivno-programiranje/rxjs/zip.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Zip</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             let age$ = rxjs.of(27, 25, 29, 30, 50, 17, 14);
14             let name$ = rxjs.of('Maddie', 'Kai', 'Luke');
15             let isDev$ = rxjs.of(true, true, false, true, false, false);
16
17             rxjs.zip(age$, name$, isDev$).subscribe(getSubscriber('Zip 1'));
18
19             function createValue(age, name, isDev) {
20                 return `${name} (${age}yo) ${isDev ? 'is' : "isn't"} a developer`;
21             }
22
23             rxjs
24                 .zip(age$, name$, isDev$, createValue)
25                 .subscribe(getSubscriber('Zip 2'));
26         </script>
27     </body>
28 </html>
```

4.3.6 Transformisanje tokova

Ponekad nam je dovoljno da samo dobijamo emitovane vrednosti iz tokova i da takve vrednosti koristimo u aplikacijama. Međutim, često nam te vrednosti same po sebi nisu ključne, već ih koristimo za dobijanje drugih vrednosti ili, slično tome, često su nam samo neke od emitovanih vrednosti bitne, dok neke druge možemo da zanemarujemo. Biblioteka RxJS nudi veliki broj operatorka kojima je moguće vršiti najrazličitije transformacije emitovanih vrednosti u tokovima.

Pre nego što prikažemo neke operatore za transformisanje tokova, potrebno je da uskladimo terminologiju koju ćemo koristiti u nastavku. Kažemo da je tok *izvorni* (engl. *source*) ako je u pitanju tok nad kojim se primenjuje odgovarajući operator korišćenjem metoda `pipe`. Kažemo da je tok *unutrašnji* (engl. *inner*) ako se koristi kao argument odgovarajućeg

¹Ovde se završavanje ne odnosi na vremenski period, već na broj emitovanog vrednosti pre završavanja. Na primer, ako primenimo operator `zip` na tri toka koji redom emituju 10, 11 i 12 vrednosti pre nego što se završe, rezultujući tok će emitovati tačno 10 vrednosti.

operatora ili u kontekstu nekog od argumenata tog operatora. Na primer, posmatranjem narednog fragmenta koda

```

1 rxjs.fromEvent(document, 'click').pipe(
2   rxjs.operators.flatMap(function (click) {
3     return rxjs.interval(500).pipe(rxjs.operators.take(10));
4   })
5 )
6 // ...

```

za operator `flatMap` vezujemo jedan izvorni tok koji se dobija pozivom funkcije `rxjs.fromEvent` i jedan unutrašnji tok koji se dobija pozivom funkcije `rxjs.interval`. U prikazanom fragmentu koda, unutrašnji tok ne predstavlja direktno argument operatora `flatMap`, ali učestvuje kao deo funkcije koja predstavlja argument tog operatora, tako da se i dalje smatra za njegov unutrašnji tok.

Predimo sada na neke operatore za transformisanje tokova.

Jedan od svakako najkorisnijih operatora za transformisanje tokova jeste operator `map`. Ovaj operator transformiše svaku vrednost koja je emitovana iz toka, tako što primenjuje funkciju koja se prosleđuje kao argument nad svakom emitovanom vrednošću. Naredni primer ilustruje kreiranje toka operatorom `map` koji se dobija tako što se brojevi, koji su emitovani iz ravnomernog vremenskog intervala, kvadrirani.

Kod 4.24: reaktivno-programiranje/rxjs/map.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Map</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      rxjs
14        .interval(1000)
15        .pipe(
16          rxjs.operators.take(5),
17          rxjs.operators.map(value => value * value)
18        )
19        .subscribe(getSubscriber('Map'));
20    </script>
21  </body>
22 </html>

```

Operator `reduce` primenjuje akumulatorsku funkciju nad vrednostima toka i vraća akumuliranu vrednost tek kada se sve vrednosti emituju. Akumulator se primenjuje nad opcionim neutralom. Naredni primer ilustruje kreiranje toka operatorom `reduce` koji će emitovati zbir brojeva iz intervala [0, 10] sa neutralom 0, pri čemu se taj zbir emituje kada izvorni tok emituje sve brojeve.

Kod 4.25: reaktivno-programiranje/rxjs/reduce.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">

```

```

3  <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS Reduce</title>
7  </head>
8
9  <body>
10     <script src="rxjs.umd.js"></script>
11     <script src="getSubscriber.js"></script>
12     <script>
13         rxjs
14             .range(0, 10)
15             .pipe(rxjs.operators.reduce((acc, val) => acc + val, 0))
16             .subscribe(getSubscriber('Reduce'));
17     </script>
18  </body>
19 </html>

```

Operator `scan` funkcioniše slično kao i operator `reduce` sa razlikom da emituje akumuliranu vrednost pri svakom emitovanju iz izvornog toka. Naredni primer ilustruje kreiranje toka operatorom `scan` koji će emitovati zbir brojeva iz intervala [0, 10) sa neutralom 0, pri čemu se emituje ne samo konačni zbir, već i svi međuzbirovi koji nastaju emitovanjem vrednosti iz izvornog toka.

Kod 4.26: reaktivno-programiranje/rxjs/scan.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Scan</title>
7  </head>
8
9  <body>
10     <script src="rxjs.umd.js"></script>
11     <script src="getSubscriber.js"></script>
12     <script>
13         rxjs
14             .range(0, 10)
15             .pipe(rxjs.operators.scan((acc, val) => acc + val, 0))
16             .subscribe(getSubscriber('Scan'));
17     </script>
18  </body>
19 </html>

```

Operator `buffer` skladišti emitovane vrednosti iz izvornog toka i emituje niz skladištenih vrednosti svaki put kada unutrašnji tok emituje vrednost. Naredni primer ilustruje kreiranje toka operatorom `buffer` koji će emitovati niz emitovanih brojeva iz izvornog intervala koji je sakupio između svaka dva klika.

Kod 4.27: reaktivno-programiranje/rxjs/buffer.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Buffer</title>
7  </head>

```

```

8   <body>
9     <script src="rxjs.umd.js"></script>
10    <script src="getSubscriber.js"></script>
11    <script>
12      const onClick$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
13
14      rxjs
15        .interval(1000)
16        .pipe(rxjs.operators.buffer(onClick$))
17        .subscribe(getSubscriber('Buffer'));
18    </script>
19  </body>
20</html>
21

```

Operator `throttleTime` se koristi za odbacivanje svih emitovanih vrednosti koje su emitovane u okviru nekog vremenskog intervala. Naredni primer ilustruje kreiranje toka operatorm `throttleTime` koji će emitovati dogadaje iz unosa u tekstualno polje, pri čemu će odbacivati sve one dogadaje koji su se dogodili u trajanju od jedne sekunde od prethodno emitovanog dogadaja.

Kod 4.28: reaktivno-programiranje/rxjs/throttleTime.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS ThrottleTime</title>
7    </head>
8
9    <body>
10      <input type="text" id="unos" />
11      <br />
12      <span id="rezultat"></span>
13
14      <script src="rxjs.umd.js"></script>
15      <script src="getSubscriber.js"></script>
16      <script>
17        const keydown$ = rxjs.fromEvent(
18          document.getElementById('unos'),
19          'keydown'
20        );
21
22        keydown$
23          .pipe(rxjs.operators.throttleTime(1000))
24          .subscribe(function(event) {
25            document.getElementById('rezultat').textContent = event.target.value;
26          });
27      </script>
28    </body>
29</html>

```

4.3.7 Filterovanje tokova

Operator `filter` prihvata funkciju kojom testira svaku vrednost iz toka. Samo ukoliko vrednost ispunjava uslov, ta vrednost će biti *propuštena* kroz filter. Drugim rečima, ovaj operator kreira novi tok koji emituje samo one vrednosti iz ulaznog toka za koje funkcija kojom se testira vrati `true`:

Kod 4.29: reaktivno-programiranje/rxjs/filter.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Filter</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      rxjs
14        .range(0, 10)
15          .pipe(rxjs.operators.filter(value => value % 2 === 0))
16            .subscribe(getSubscriber('Filter'));
17    </script>
18  </body>
19 </html>

```

Operator `distinct` će porediti narednu vrednost iz toka u odnosu na prethodno emitovane vrednosti. Ako naredna vrednost predstavlja "kopiju" neke od prethodno emitovanih vrednosti, ta vrednost neće biti emitovana. Podrazumevano se vrednosti porede po jednakosti, ali je moguće proslediti funkciju koja transformiše emitovanu vrednost u ključ po kojem će vršiti poređenje:

Kod 4.30: reaktivno-programiranje/rxjs/distinct.html

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Distinct</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      rxjs
14        .of(1, 1, 2, 2, 2, 1, 2, 3, 4, 3, 2, 1)
15          .pipe(rxjs.operators.distinct())
16            .subscribe(getSubscriber('Distinct 1'));
17
18      rxjs
19        .of(1, 1, 2, 2, 2, 1, 2, 3, 4, 3, 2, 1)
20          .pipe(
21            rxjs.operators.distinct(val => {
22              return val === 1;
23            })
24          )
25            .subscribe(getSubscriber('Distinct 2'));
26    </script>
27  </body>
28 </html>

```

Operatori `first` i `last` emituju samo prvu, odnosno, poslednju vrednost iz toka, redom. Operator `elementAt` emituje samo vrednost čiji indeks odgovara indeksu koji se prosleđuje

operatoru:

Kod 4.31: reaktivno-programiranje/rxjs/first.last.elementAt.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS First Last ElementAt</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             rxjs
14                 .of(1, 2, 3, 4, 5)
15                 .pipe(rxjs.operators.first())
16                 .subscribe(getSubscriber('First'));
17
18             rxjs
19                 .of(1, 2, 3, 4, 5)
20                 .pipe(rxjs.operators.last())
21                 .subscribe(getSubscriber('Last'));
22
23             rxjs
24                 .of(1, 2, 3, 4, 5)
25                 .pipe(rxjs.operators.elementAt(2))
26                 .subscribe(getSubscriber('ElementAt'));
27         </script>
28     </body>
29 </html>
```

Operator `debounce` odlaže emitovanje vrednosti iz izvornog toka sve dok prva vrednost iz unutrašnjeg toka ne bude emitovana. U slučajevima kada se iz izvornog toka emituje više vrednosti, a pritom unutrašnji tok nije emitovao vrednost, sve te emitovane vrednosti osim poslednje se ignorisu.

U narednom primeru, klikom na dokument u veb pregledaču se okida DOM događaj koji se emituje u izvornom toku. Međutim, kako je na taj izvorni tok primjenjen operator `debounce`, to se taj događaj emituje tek onda kada unutrašnji tok ispaljio svoj prvi događaj, odnosno, kada tok `rxjs.interval` emituje prvu vrednost nakon jedne sekunde. U slučaju da kliknemo na dokument, pa od tog trenutka nastavljamo kliktanje, pri čemu se svako naredno kliktanje desi u intervalu manjem od jedne sekunde, onda će svi ispaljeni događaji biti ignorisani, osim poslednjeg (tj. osim onog klik-događaja koji nije praćen nekim drugim klik-događajem u intervalu manjem od jedne sekunde).

Kod 4.32: reaktivno-programiranje/rxjs/debounce.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Debounce</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
```

```

11   <script src="getSubscriber.js"></script>
12   <script>
13     const click$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
14     const result = click$.pipe(
15       rxjs.operators.debounce(() => rxjs.interval(1000))
16     );
17     result.subscribe(
18       getSubscriber('Debounce', ev => `(${ev.clientX},${ev.clientY})`)
19     );
20   </script>
21 </body>
22 </html>
```

4.3.8 Kombinovanje tokova

Operator `mergeAll` može biti koristan u slučaju da je potrebno da se pretplatimo na tok višeg reda. *Tok višeg reda* (engl. *higher-order observable*) predstavlja tok koji emituje druge tokove. Svaki put kada se emituje naredni tok iz izvornog toka operatora `mergeAll`, vrši se pretplaćivanje na taj tok i sve vrednosti se emituju kroz rezultujući tok. Naredni primer ilustruje situaciju kada se svakim klikom na dokument kreira novi intervalni tok (dakle, tok `click$` je primer toka višeg reda). Ulančavanjem operatora `mergeAll`, sve vrednosti koje su emitovane iz svih intervalnih tokova biće emitovane u toku `firstOrder`.

Kod 4.33: reaktivno-programiranje/rxjs/mergeAll.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS MergeAll</title>
7    </head>
8
9    <body>
10      <script src="rxjs.umd.js"></script>
11      <script src="getSubscriber.js"></script>
12      <script>
13        const click$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
14        const higherOrder = click$.pipe(
15          rxjs.operators.map(ev => rxjs.interval(1000))
16        );
17        const firstOrder = higherOrder.pipe(rxjs.operators.mergeAll());
18        firstOrder.subscribe(getSubscriber('MergeAll'));
19      </script>
20    </body>
21 </html>
```

Operator `switchMap` kreira tok koji emituje vrednosti koje se dobijaju primenom navedene funkcije na svaku emitovanu vrednost iz izvornog toka, pri čemu ta funkcija vraća unutrašnji tok. Prilikom svakog pretplaćivanja, izlazni tok započinje emitovanje onih vrednosti koje su emitovane unutrašnjim tokom. Kada se novi unutrašnji tok emituje, operator `switchMap` prestaje sa emitovanjem vrednosti iz prethodnog unutrašnjeg toka i započinje emitovanje vrednosti iz novog toka. Naredni primer ilustruje korišćenje ovog operatora kojim se svakim klikom na dokumentu započinje emitovanje novog intervala.

Kod 4.34: reaktivno-programiranje/rxjs/switchMap.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
```

```

3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>RxJS Switchmap</title>
7   </head>
8
9   <body>
10    <script src="rxjs.umd.js"></script>
11    <script src="getSubscriber.js"></script>
12    <script>
13      const clicks$ = rxjs.fromEvent(document, 'click');
14
15      clicks$
16        .pipe(
17          rxjs.operators.switchMap(function(click) {
18            return rxjs.interval(500).pipe(rxjs.operators.take(10));
19          })
20        )
21        .subscribe(getSubscriber('SwitchMap'));
22    </script>
23  </body>
24 </html>

```

4.3.9 Obrada grešaka

Operator `catchError` služi za obradu grešaka koje nastaju u tokovima. Ovaj operator hvata grešku iz toka i, na osnovu definicije funkcije koja mu se prosledi kao argument, ili vraća novi tok ili izbacuje novu grešku. Naredni primer ilustruje obe situacije, redom.

Kod 4.35: reaktivno-programiranje/rxjs/catchError.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3    <head>
4      <meta charset="UTF-8" />
5      <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6      <title>RxJS CatchError</title>
7    </head>
8
9    <body>
10     <script src="rxjs.umd.js"></script>
11     <script src="getSubscriber.js"></script>
12     <script>
13       rxjs
14         .of(1, 2, 3, 4, 5)
15         .pipe(
16           rxjs.operators.map(n => {
17             if (n === 4) {
18               throw 'four!';
19             }
20             return n;
21           }),
22           rxjs.operators.catchError(err => rxjs.of('I', 'II', 'III', 'IV', 'V')
23           )
24         .subscribe(getSubscriber('CatchError 1'));
25
26       rxjs
27         .of(1, 2, 3, 4, 5)
28         .pipe(
29           rxjs.operators.map(n => {

```

```

30         if (n === 4) {
31             throw 'four!';
32         }
33         return n;
34     }),
35     rxjs.operators.catchError(err => {
36         throw 'An error occurred in source. Details: ' + err;
37     })
38     .subscribe(getSubscriber('CatchError 2'));
39   </script>
40 </body>
41 </html>

```

Funkcija koja se prosleđuje operatoru `catchError` može prihvati dva argumenta: prvi je greška koja je ispaljena, a drugi je referenca na sam tok iz kog je greška ispaljena.

Drugi argument se može koristiti za, na primer, "restartovanje" toka tako što se jednostavno vrati taj tok kao povratna vrednost funkcije. Međutim, za te svrhe se češće koristi operator `retry`. Ovaj operator kreira izlazni tok koji emituje iste vrednosti kao i izvorni tok, sa izuzetkom greške. U slučaju da izvorni tok pozove funkciju `error` nad preplatiocem, ovaj operator će pokušati da se ponovo preplati najviše `count` puta (koji se prosleđuje kao parametar operatora) umesto da propagira poziv funkcije `error` nad preplatiocem. Podrazumevana vrednost parametra `count` je `-1`, što indikuje da će operator `retry` pokušavati sa ponovnim preplaćivanjem sve dok ne dođe do uspeha.

Kod 4.36: reaktivno-programiranje/rxjs/retry.html

```

1  <!DOCTYPE html>
2  <html lang="en">
3      <head>
4          <meta charset="UTF-8" />
5          <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6          <title>RxJS Retry</title>
7      </head>
8
9      <body>
10         <script src="rxjs.umd.js"></script>
11         <script src="getSubscriber.js"></script>
12         <script>
13             const source$ = rxjs.interval(1000);
14             source$
15                 .pipe(
16                     rxjs.operators.mergeMap(val => {
17                         if (val > 5) {
18                             throw 'Error!';
19                         }
20                         return rxjs.of(val);
21                     }),
22                     rxjs.operators.retry(2)
23                 )
24             .subscribe(getSubscriber('Retry'));
25         </script>
26     </body>
27 </html>

```

Literatura za ovu oblast

- [doca] MDN web docs. *Array - JavaScript*. URL: https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/JavaScript/Reference/Global_Objects/Array.
- [Hus] Jafar Husain. *Asynchronous Programming: The End of The Loop from @jhussain on @eggheadio*. URL: <https://egghead.io/courses/asynchronous-programming-the-end-of-the-loop>.
- [Man15] S. Mansilla. *Reactive Programming with RxJS: Untangle Your Asynchronous JavaScript Code*. Pragmatic programmers. Pragmatic Bookshelf, 2015. ISBN: 9781680501292. URL: <https://books.google.rs/books?id=tc33sgEACAAJ>.
- [RxJ] RxJS. *RxJS - Reactive Extensions Library for JavaScript*. URL: <https://rxjs-dev.firebaseio.com/>.
- [Sta] André Staltz. *Introduction to Reactive Programming from @andrestaltz on @eggheadio*. URL: <https://egghead.io/courses/introduction-to-reactive-programming>.
- [Tra] Brad Traversy. *Learn Reactive Programming and ReactiveX from Scratch*. URL: <https://www.eduonix.com/courses/Web-Development/learn-reactivex-from-ground-up>.

Programiranje serverskih aplikacija

5 Okruženje Node.js i radni okvir Express.js 207

- 5.1 Nastanak okruženja Node.js i njegove primarne osobine
- 5.2 Instalacija Node.js okruženja i alat *npm* za upravljanje paketima
- 5.3 Moduli
- 5.4 Express.js
- Literatura za ovu oblast

6 Baza podataka MongoDB 239

- 6.1 Organizacija MongoDB baze podataka
- 6.2 MongoDB Shell
- 6.3 Mongo alati

7 Radni okvir Mongoose 245

- 7.1 Definisanje sheme i modela
- 7.2 Funkcije za upravljanje dokumentima
- 7.3 REST API sa manipulacijom podataka koji se očitavaju iz baze
- 7.4 Rad sa povezanim shemama

5. Okruženje Node.js i radni okvir Express.js

U ovom poglavlju biće predstavljano *okruženje za izvršavanje JavaScript kodova* (engl. *JavaScript runtime environment*) koje se zove *Node.js*. Zahvaljujući ovom okruženju, kodovi napisani na jeziku JavaScript su prvi put dobili mogućnost da se izvršavaju van pregledača i učestvuju u kreiranju serverskih aplikacija. Zato se u literaturi često navodi da ovim okruženjem počinje era „*JavaScript svuda*” (engl. *JavaScript everywhere*).

Pored ovog okruženja, predstavićemo i popularan radni okvir, *Express.js*, koji se oslanja na osnovne elemente Node.js okruženja, ali koji pruža udobniji interfejs za implementaciju serverskih veb aplikacija.

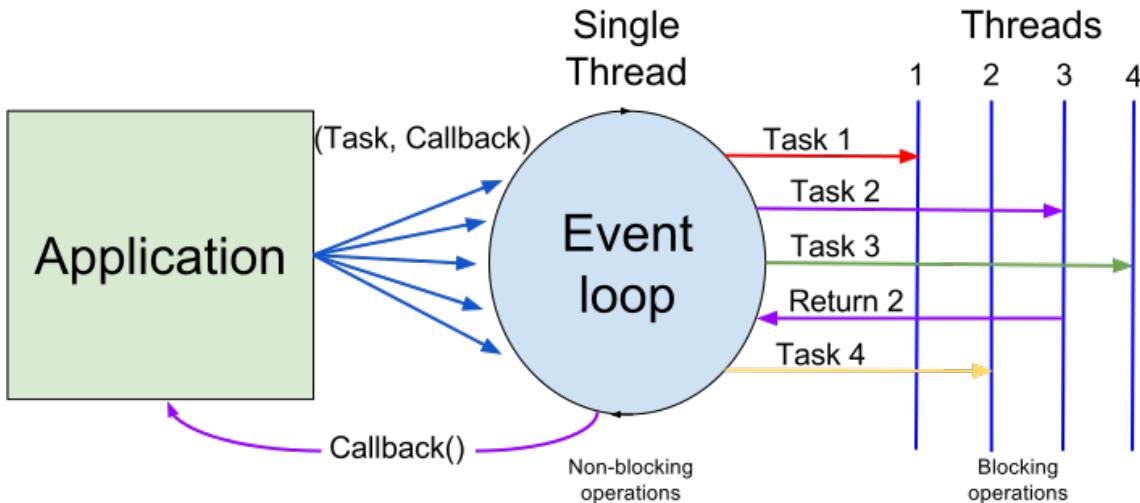
5.1 Nastanak okruženja Node.js i njegove primarne osobine

Do 2009. godine kodovi napisani na jeziku JavaScript mogli su da se izvršavaju isključivo u okviru pregledača. Komponenta pregledača koja se zove *JavaScript mašina* (engl. *JavaScript engine*) omogućavala je da se JavaScript kodovi integrисани u veb stranice interpretiraju i da se dobijeni rezultati vrate glavnoj komponenti pregledača. Svi popularni pregledači imaju svoje JavaScript mašine. Tako je *Chakra* mašina koju koristi pregledač Edge, *SpiderMonkey* mašina koju koristi pregledač Mozilla Firefox, a *WebKit* mašina koju koristi Safari. Mašina *V8* koju koristi pregledač Google Chrome je iskorišćenja za razvoj okruženja Node.js.

Inicijalna arhitektura Node.js okruženja trebalo je da donese olakšice sistemima koji opslužuju veliki broj klijenata. Ovakvi sistemi su za pojedinačne zahteve klijenata kreirali pojedinačne niti koje ih opslužuju pa je skalabilnost bila uslovljena tehničkim mogućnostima i količinom hardvera koji može da podrži porast konkurentnosti. Stoga Node.js karakteriše jednonitni pristup skoncentrisan na asinhronne (neblokirajuće) pozive i programiranje vođeno događajima (engl. event-driven programming).

Zbog svojih karakteristika, Node.js se koristi za razvoj veb aplikacija u realnom vremenu (npr. programa za čakanja), razvoj REST orijentisanih API-ja, mikroservisa, aplikacija

sa velikim brojem ulazno-izlaznih operacija, ali i za razvoj pomoćnih komandnih alata. Sa druge strane, zbog mogućeg zauzeća resursa, Node.js nije preporučljivo koristiti za razvoj računski zahtevnih aplikacija.

Slika 5.1: Arhitektura Node.js okruženja. Primetimo da se aplikativni kod, napisan u JavaScript jeziku izvršava uvek u jednoj niti, dok sama implementacija mašine za izvršavanje (V8) može izvršavati višenitna izračunavanja.

5.2 Instalacija Node.js okruženja i alat *npm* za upravljanje paketima

Iako je o instalaciji Node.js okruženja već bilo reči, podsetićećemo se da je za uspešno korišćenje neophodno preuzeti i pokrenuti instalaciju sa zvanične adrese zajednice. Instalacija je dostupna za sve popularne operativne sisteme i arhitekture. Uspešnost instalacije može se proveriti pokretanjem komande

```
$ node --version
```

kojom se ispisuje verzija instalirane Node.js verzije. U vreme pisanja ove skripte, dostupne su LTS verzija 12.16.2 i, dodatno, verzija 13.13.0 na kojoj su napisani priloženi kodovi.

Pokretanjem komande `node` u terminalu aktivira se interaktivni mod u kojem se mogu kucati JavaScript kodovi. Primer interaktivnog korišćenja možemo videti u fragmentu koda ispod.

```
Welcome to Node.js v13.13.0.
Type ".help" for more information.
>1+3
3
>const poruka = 'Zdravo svima!';
undefined
>poruka
'Zdravo svima!'
>.exit
```

Naredbom `.exit` se izlazi iz interaktivnog moda Node.js okruženja.

Iako moguć, ovakav način korišćenja Node.js okruženja u praksi nije naročito čest. Daleko je zastupljeniji pristup u kojem se okruženju prosleđuje putanja do fajla u kojem se nalazi

JavaScript kod i, eventualno, argumenti neophodni za njegovo izvršavanje. Tako se, recimo, za fajl `pozdrav.js`

```
1 const ime = process.argv[2];
2 const poruka = `Zdravo ${ime}!`;
3 console.log(poruka);
```

izvršavanjem komande

```
$ node pozdrav.js svima
```

ispisuje poruka `Pozdrav svima!`. Navođenje ekstenzije `.js` na nivou JavaScript fajlova nije obavezno pa bi komanda

```
$ node pozdrav svima
```

dala isti rezultat.

U ovom malom programu korišćen je globalni Node.js objekat koji se zove `process` i koji referiše na proces zaslužan za izvršavanje samog koda. Njegovo svojstvo `argv` predstavlja niz svih argumenata koji se prosleđuju programu. Baš kao i u drugim programskim jezicima, argumenti se tretiraju kao niske, a elementi na pozicijama 0 i 1 redom predstavljaju komandu `node` i ime programa koji se izvršava (ili njegovu putanju).

Preko objekta `process` i njegovih svojstava `stdin`, `stdout` i `stderr` može se pristupiti strimovima za čitanje, pisanje i izlaz za greške. Funkcija `console.log` koju smo koristili u kontekstu pregledača predstavlja alias za funkciju `process.stdout.write` kojom se vrši ispis u terminalu i nadalje ćemo je uredno koristiti.

Node.js u velikoj meri pordržava ES6 verziju jezika JavaScript i prati predloge zajednice za dalja unapređivanja. Nova svojstva se na nivou verzije mogu izlistati komandom

```
$ node --v8-options | grep "in progress"
```

a uvid u punu podršku se planski može pratiti na sajtu zajednice.

5.2.1 Alat `npm`

Uz okruženje Node.js dolazi i alat `npm` (akronim od *Node Package Manager*) koji omogućava rukovanje paketima nepotrebnim za razvoj aplikacija. Podsetićemo se nekoliko najvažnijih komandi.

Komandom `npm init` se tekući direktorijum inicijalizuje za rad. Inicijalizacija podrazumeva kreiranje `package.json` fajla u kojem se kroz seriju interakcija mogu uneti ime projekta (paketa), njegova verzija, opis, ime početnog fajla projekta (podrazumevano `index.js`), adresa GitHub repozitorijuma za koji se projekat veže, ključne reči, ime autora i licenca. Sve ove informacije se čuvaju u JSON formatu. Primer inicijalne verzije `package.json` fajla možete videti u nastavku.

```
1 {
2   "name": "demo-projekat",
3   "version": "1.0.0",
4   "description": "Node.js demo projekat",
5   "main": "index.js",
6   "scripts": {
7     "test": "echo \\\"Error: no test specified\\\" && exit 1"
8   },
9   "author": "PVEB tim",
10  "license": "ISC"
11 }
```

Komandom `npm install ime-paketa` vrši se instaliranje paketa navedenog imena. Svi paketi se podrazumevano prevlače sa zajedničkog repozitorijuma `npm` zajednice (<https://www.npmjs.com/>) koja je vrlo brojna i vrlo kreativna. Nakon instalacije prvog paketa u radnom direktorijumu će se automatski kreirati direktorijum `node_modules` u kojem će se naći kod instaliranog paketa. Takođe, automatski će se ažurirati i `package.json` fajl informacijama o instaliranom paketu. Biće dodata sekcija sa imenom `dependences` u kojoj će biti navedeno ime instaliranog paketa i njegova verzija u formatu koji prati semantičko verzionisanje. Pošto se zavisnosti na nivou Node.js projekata čuvaju rekursivno, nakon inicijalne instalacije primetićemo da se kreirao i `package-lock.json` fajl koji čuva informacije o instaliranom paketu, ali i o svim paketima od kojih on zavisi. Kodovi ovih projekata će se naći i u `node_modules` direktorijumu.

Sve instalacije na nivou jednog projekta su lokalnog karaktera. Ukoliko se prilikom instalacije navede komanda `npm install -g ime-paketa` sa opcijom `-g` paket će biti instaliran globalno i biće dostupan svim projektima iz bilo kog dela sistema.

Glavna prednost ovake organizacije projekata je u tome što je za pokretanje projekta na drugoj mašini dovoljno podeliti kod i `package.json` datoteku. Komandom `npm install` će se instalirati svi paketi navedeni u `package.json` datoteci i kreirati celokupno okruženje za rad. Zato se, po pravilu, direktorijum `node_modules` nikada ne deli.

Osim paketa koji su potrebni za razvoj samih aplikacija, često su nam potrebni i paketi koji mogu da unaprede i ubrzaju razvoj. Pošto ti paketi nisu od krucijalne važnosti za rad same aplikacije, praksa je da se instaliraju komandom `npm install -D ime-dev-paketa` uz navođenje opcije `-D`. Takvi paketi će u `package.json` fajlu biti izdvojeni u zasebnu sekciju koja se zove `devDependencies`. Paket koji pripada ovoj grupi i koji ćemo odmah instalirati i opisati zove se `nodemon`.

Uobičajeni način programiranja je ikrementalan i podrazumjava postepeno dodavanja funkcionalnosti i njihovo testiranje. To znači da nakon svake izmene polaznog JavaScript fajla, recimo `index.js` fajla, moramo izvršiti komandu `node index.js`. Ovaj postupak treba ponoviti nakon svake izmene, bilo male bilo velike, i najčešće podrazumeva prelazak iz editora u konzolu, prekidanje aktivnog procesa i pokretanje novog. Ovi koraci se mogu automatizovati korišćenjem `nodemon` alata. Dovoljno je nakon instalacije JavaScript kod izvršiti komandom `nodemon index.js` i nadalje dinamički pratiti izlaze programa. Komandom `control-C` se može prekinuti izvršavanje `nodemon` alata.

Napomena: Ako želite da instalirate noviju verziju Node.js okruženja, možete ponoviti proces preuzimanja i instalacije odgovarajuće verzije. Alternativa je korišćenje alata koji se kratko zove `n`, a kojim se mogu pratiti informacije o aktuelnoj instaliranoj verziji, njene nadgradnje ili izvršiti brisanje. Nakon instalacije paketa `n` komandom `npm install -g n`, sva dalja ažuriranja se mogu realizovati komandom `n latest`. U oba slučaja će vrlo verovatno trebati `sudo` privilegije.

5.3 Moduli

Okruženje Node.js u radu sa modulima koristi CommonJS konvencije. Stoga se svi moduli, bez obzira da li je reč o korisnički-definisanim modulima ili o sistemskim-ugrađenim modulima, učitavaju korišćenjem `require` funkcije. Između njihovog učitavanja ipak postoji mala sintaksna razlika. Kod ugrađenih modula očekuje se navođenje samog imena modula, na primer, `require('http')`, dok se u slučaju korisnički-definisanih modula očekuje navođenje referentne putanje, na primer `require('../public/logger.js')`.

Da bismo u potpunosti mogli da iskoristimo funkcionalnosti Node.js modula, upoznaćemo i neke njihove implementacione detalje.

Svaki Node.js fajl je jedan zaseban modul pa sve promenljive i sve funkcije koje se u njemu nalaze imaju opseg važenja samog fajla. Ovakvo ponašanje treba da nadomesti poteškoće koje je priredivao globalni opseg u dosadašnjoj priči o JavaScript jeziku, a koje su se odnosile na otežano otkrivanje grešaka i organizaciju samih projekata. Globalni objekat Node.js okruženja koji se zove `global` (ekvivalent `window` objekta u pregledačima) je ipak stavljen na raspolaganje i sve promenljive koje se direktno čuvaju na nivou ovog objekta su globalno vidljive. U praksi je preporučljivije da se deljenja svojstava na nivou modula realizuje preko `export` mehanizma.

Pre nego li izvrši kod koji se nalazi u modulu, Node.js okruženje mu pridruži omotač sa sledećim potpisom

```
1 (function(exports, require, module, __filename, __dirname){  
2     // kod modula  
3 });
```

Parametri funkcije omotača stavljaju na raspolaganje modulu dodatne informacije o kontekstu izvršavanja. Parametar `exports` funkcije omotača je referenca na `module.exports` objekat i ne može biti prezapisana (engl. override), parametar `require` stavlja na raspolaganje funkciju `require` za učitavanje novih modula, dok preko parametara `__filename` i `__dirname` modul raspolaže informacijama o svom imenu i fizičkoj putanji što omogućava lakše lociranje i rad sa fajl sistemom. Mi ćemo se nadalje oslanjati na dostupnost ovih informacija.

5.3.1 Ugrađeni moduli

Node.js raspolaže kolekcijom ugrađenih modula koji olakšavaju česte zadatke. Mi ćemo upoznati, za početak, najvažnije, a za dalje informacije upućujemo čitaocu na zvaničnu dokumentaciju.

Modul path

Manipulacije nad putanjama su podržane modulom koji se zove `path`. Zahvaljujući funkcijama koje objedinjuje iz putanja možemo jednostavno izdvojiti imena fajlova, imena roditeljskih direktorijuma, ekstenzije fajlova i slično. Pogledajmo kako možemo izdvojiti navedene informacije za putanju `/home/user/dir/plans.txt`.

```
1 const path = require('path');  
2  
3 const testPath = '/home/user/dir/plans.txt';  
4  
5 const name = path.basename(testPath);  
6 console.log('Ime fajla: ', name);  
7  
8 const extension = path.extname(testPath);  
9 console.log('Ekstenzija fajla: ', extension);  
10  
11 const parent = path.dirname(testPath);  
12 console.log('Roditeljski direktorijum: ', parent);  
13  
14 const pathInfo = path.parse(testPath);  
15 console.log('Informacije o fajlu: ', pathInfo);
```

Funkcija `parse` kreira objekat sa svojstvima `root`, `dir`, `base`, `ext` i `name` koja opisuju prosleđenu putanju.

Na nivou modula biće nam zanimljiva i funkcija `join` koja na osnovu prosleđenih parčića kreira odgovarajuću putanju. Na primer, putanju do fajla sa imenom `learning_js.txt` koji se nalazi u poddirektorijumu sa imenom `programming` (koji je na istom nivou kao i datoteka `plans.txt`) se može dobiti sledećim fragmentom koda:

```
1 const learningJSPath = path.join(parent, 'programming', 'learning_js.txt');
2 console.log(learningJSPath);
```

Separator u putanji će biti prilagođen operativnom sistemu.

Modul os

Modul `os` omogućava očitavanje informacije o sistemu na kojem se izvršava Node.js kod. Zahvaljujući raspoloživim funkcijama možemo izdvojiti ime platforme (operativnog sistema), kapacitet raspoložive i slobodne memorije, informacije o jezgrima procesora i slično. Sledеći primer ilustruje izdvajanje navedenih informacija.

```
1 const os = require('os');
2
3 // informacije o sistemu
4 console.log(os.platform());
5
6 // informacije o memoriji
7 console.log(os.totalmem());
8 console.log(os.freemem());
9
10 // informacije o arhitekturi
11 console.log(os.arch());
12 console.log(os.cpus());
13 console.log(os.endianess());
```

Modul fs

Funkcije za rad sa fajl sistemom dostupne su preko modula sa imenom `fs`. Pomoću njih, moguće je programski kreirati fajlove i direktorijume, promeniti svojstva postojećih, pročitati i izmeniti njihove sadržaje ili ih obrisati. Ovde je posebno važno naglasiti da za većinu funkcija postoje dve forme, sinhrona i asinhrona. Sinhrone verzije funkcija možemo prepoznati po sufiksnu `Sync` u nazivu. One su po svojoj prirodi blokirajuće pa ih pažljivo treba koristiti. Takođe, dobra praksa je ne kombinovati sinhrone i asinhronne pristupe na nivou istih funkcija.

Sledeći primer ilustruje asinhrono čitanje sadržaja fajla sa imenom `node_intro.txt` koji postoji u tekućem direktorijumu.

```
1 const fs = require('fs');
2
3 fs.readFile('node_intro.txt', 'utf8', (err, data) => {
4   if (err) {
5     throw err;
6   }
7   console.log('Sadrzaj datoteke: ');
8   console.log(data);
9 });
```

Funkcija `readFile` očekuje ime fajla za čitanje, nisku koja predstavlja kodnu shemu i funkciju sa povratnim pozivom koja će se izvršiti nakon čitanja sadržaja. Ova funkcija kao prvi argument ima objekat `err` tipa `Error` koji predstavlja grešku. Ukoliko je čitanje uspešno izvršeno, vrednost `err` objekta će biti `null`. U suprotnom, `err` objekat će sadržati sve neophodne informacije o grešci. Drugi argument funkcije je takozvani `data` objekat koji

predstavlja, u slučaju uspešnog čitanja, pročitane podatke. U napisanoj funkciji zato prvo proveravamo uspešnost čitanja, a potom ispisujemo podatke.

Ukoliko datoteka `node_intro.txt` ne postoji u radnom direktorijumu, prijaviće nam se greška sa opisom [Error: ENOENT: no such file or directory, open 'node_intro.txt']. Nju je moguće generisati na osnovu koda greške i podataka koji su raspoloživi na nivou `err` objekta. U radu ćemo zbog čitljivosti programa pratiti imena grešaka pridružena odgovarajućim kodovima. Njih ćemo očitavati preko `err.code` svojstva, a biće nam zanimljive sledeće vrednosti:

- ENOENT sa značenjem 'No such file or directory'
- EACCES sa značenjem 'Permission denied'
- EEXIST sa značenjem 'File exists'
- EISDIR sa značenjem 'Is a directory'

Detaljna lista grešaka i njihovih opisa se može pronaći u zvaničnoj dokumentaciji.

Napomenimo još da se standardni `try-catch` mehanizam **ne može** koristiti za obradu prijavljenih grešaka u asinhronim pozivima iz prostog razloga što će u trenutku izvršenja funkcije sa povratnim pozivom polazni kod već biti izvršen.

Ovaj pristup prijavljivanja grešaka karakteriše sve asinhronne funkcije i predstavlja takozvani „prvo greška” obrazac (engl. error-first callback pattern).

Zanimljivo je napomenu da ukoliko se ne navede kodna shema sadržaja prilikom čitanja, sadržaj se ne tretira kao tekst već kao binarni bafer. Za predstavljanje bafera se koristi objekat `Buffer`, struktura nalik nizu koja sadrži numeričke reprezentacije sadržaja dužine 8 bita. Tako će sledeći kod ispisati broj bajtova sadržaja (16), kao i kod prvog pročitanog bajta (broj 78 koji odgovara ASCII kodu početnog slova N).

```
1 fs.readFile('node_intro.txt', (err, buffer) => {
2   if (err) {
3     throw err;
4   }
5   console.log('Duzina sadrzaja datoteke: ', buffer.length);
6   console.log('Prvi bajt sadrzaja: ', buffer[0]);
7 });
```

Pogledajmo sada kako možemo kreirati fajl sa imenom `node_description.txt` i u njemu upisati poruku „Node.js je super!”.

```
1 const fs = require('fs');
2
3 const content = 'Node.js je super!';
4
5 fs.writeFile('node_description.txt', content, (err) => {
6   if (err) {
7     throw err;
8   }
9   console.log('Fajl sa novim sadrzajem je kreiran.');
10});
```

Funkcija `writeFile` kao prvi argument očekuje ime fajla nad kojim se vrši upis, zatim sadržaj koji se upisuje i funkciju sa povratnim pozivom koju treba izvršiti posle upisa. Opciono, nakon sadržaja koji je tekstualnog tipa se može navesti kodna shema sadržaja. To je podrazumevano UTF-8 kodna šema.

Modul url

Modul `url` omogućava parsiranje i analiziranje URL adresa. Sledeći primer ilustruje kako pomoću odgovarajućih svojstava možemo izdvojiti mrežno ime, port, putanju i parametre pretrage za zadatu adresu.

```

1 const url = require('url');
2
3 const testURL = new URL(
4   'http://testwebsite.com:3000/users.html?id=1000&status=active'
5 );
6
7 // string reprezentacija URL-a
8 console.log(testURL.href);
9
10 // mrežno ime
11 console.log(testURL.hostname);
12
13 // port
14 console.log(testURL.port);
15
16 // putanja do traženog fajla
17 console.log(testURL.pathname);
18
19 // parametri pretrage u tekstualnoj formi
20 console.log(testURL.search);
21
22 // parametri pretrage u formi niza
23 console.log(testURL.searchParams);
24 testURL.searchParams.forEach((name, value) => {
25   console.log(name, value);
26 });

```

Primetimo da parametre pretrage možemo izdvojiti u formi stringa, svojstvom `search`, ili u formi niza, svojstvom `searchParams`. Drugi pristup omogućava lakšu manipulaciju, a na nivou modula postoje i funkcije za efikasno pretraživanje niza parametara po ključevima i vrednostima i njegovo dopunjavanje, menjanje i brisanje.

Modul events

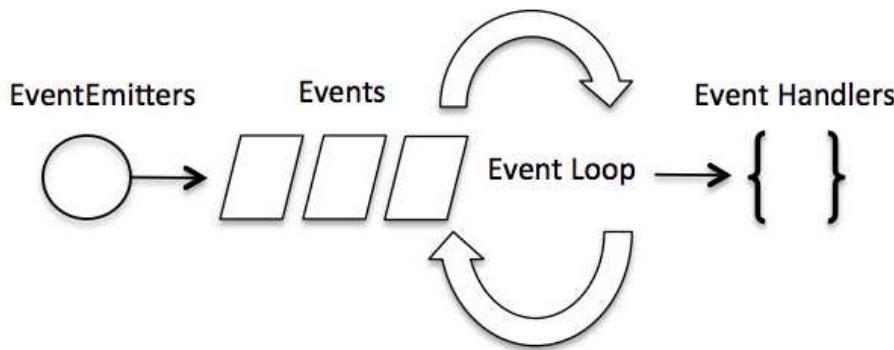
Zbog svoje arhitekture i programiranja zasnovanog na događajima, ovaj modul igra važnu ulogu u razvoju Node.js aplikacija. On omogućava kreiranje objekata emitera (engl. emitters) koji imaju mogućnost emitovanja događaja (engl. events). Glavne karakterizacije događaja su imena i podaci. Ove događaje dalje mogu da prate objekti osluškivači (engl. listeners) i da preduzimaju željene radnje obično opisane funkcijama nad podacima koje emiteri generišu.

Sledeći primer ilustruje kreiranje emitera i osluškivača.

```

1 const EventEmitter = require('events');
2
3 class SweetEmitter extends EventEmitter {}
4 const sweetEmitter = new SweetEmitter();
5
6 sweetEmitter.on('chocolateEvent', (data) => {
7   console.log('With joy we serve: ', data);
8 });
9
10 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'cake');
11 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'ice cream');
12 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'pudding');

```


Slika 5.2: Odnos emitera, događaja, osluškivača i petlje događaja u Node.js okruženju.

Emiteri se kreiraju proširivanjem klase `EventEmitter` i predstavljaju njene instance. Oni funkcijom `emit` dalje objavljaju imenovane događaje uz podatke koji ih opcionalno prate. Funkcijom `on` se vrši registrovanje osluškivača za događaje emitera. U našem slučaju kreiran je emiter sa imenom `sweetEmitter` koji emituje događaje sa imenom `'chocolateEvent'` koje prate imena slatkiša. Funkcija osluškivač koja se izvršava ispisuje imena ovih slatkiša na standardni izlaz.

U opštem slučaju podaci koji emiteri emituju mogu biti i objekti i nizovi vrednosti. U tom slučaju, potrebno je usaglasiti potpise funkcija osluškivača. Sledеći primer ilustruje sabiranje brojeva pomoću emitera i osluškivača.

```

1 const EventEmitter = require('events');
2
3 class MathEmitter extends EventEmitter {}
4 const mathEmitter = new MathEmitter();
5
6 mathEmitter.on('sum', (a, b) => {
7   console.log(` ${a}+${b}=${a + b}`);
8 });
9
10 mathEmitter.emit('sum', 15, 5);
11 mathEmitter.emit('sum', 10, 7);

```

Napomenuli smo da se funkcijom `on` vrši registrovanje osluškivača za navedeni imenovani događaj. Nakon što se događaj desi, svi registrovani osluškivači se izvršavaju sinhrono i to redosledom kojim su i navedeni. Motivacija za ovakvo ponašanje je ista kao i u slučaju RxJS biblioteke tj. treba da predupredi logičke greške i utrkivanje događaja. Ukoliko je ipak potrebno anishrono ponašanje ovakvih funkcija, može se navesti omotač sa imenom `setImmediate` oko tela funkcije. Sledеći primer ilustruje takvo ponašanje.

```

1 const EventEmitter = require('events');
2
3 // kreiranje emitera
4 class MathEmitter extends EventEmitter {}
5 const mathEmitter = new MathEmitter();
6
7 mathEmitter.on('sum', (a, b) => {
8   setImmediate(() => {
9     console.log(` ${a}+${b}=${a + b}`);
10   });
11 });
12

```

```
13 mathEmitter.emit('sum', 15, 5);
14 mathEmitter.emit('sum', 10, 7);
```

Zbog asinhronne prirode registrovanih funkcija, mogući su ispis 20, 17 i 17, 20.

Ukoliko je potrebno na neki događaj odreagovati najviše jednom, umesto funkcije `on` za prijavljivanje se može iskoristiti funkcija `once`.

```
1 const EventEmitter = require('events');
2
3 class SweetEmitter extends EventEmitter {}
4 const sweetEmitter = new SweetEmitter();
5
6 sweetEmitter.once('chocolateEvent', (data) => {
7   console.log('With joy we serve: ', data);
8 });
9
10 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'cake');
11 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'ice cream');
12 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'pudding');
```

Sada će biti ispisana samo poruka „With joy we serve: cake”.

Brisanje osluškivača moguće je funkcijama `removeListener` ili `removeAllListener`. Ako u prethodnom primeru funkciju sa povratnim pozivom zamenimo ekvivalentnom imenovanom funkcijom `printMessage` i obrišemo osluškivač pozivom `removeListener('chocolateEvent', printMessage)` biće ispisane samo poruke „With joy we serve: cake” i „With joy we serve: ice cream”.

```
1 const EventEmitter = require('events');
2
3 class SweetEmitter extends EventEmitter {}
4 const sweetEmitter = new SweetEmitter();
5
6 const printMessage = (data) => {
7   console.log('With joy we serve: ', data);
8 };
9
10 sweetEmitter.on('chocolateEvent', printMessage);
11
12 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'cake');
13 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'ice cream');
14
15 sweetEmitter.removeListener('chocolateEvent', printMessage);
16
17 sweetEmitter.emit('chocolateEvent', 'pudding');
```

Ukoliko je osluškivač potrebno samo privremeno suspendovati može se koristiti funkcija `off`.

Modul HTTP

Modul `http` omogućava obradu i generisanje HTTP zahteva. Kako je primarna funkcija veb servera prijem HTTP zahteva, njihova obrada, pokretanje očekivanih radnji i generisanje rezultata u formi HTTP odgovora, kroz funkcionalnosti ovog modula proći ćemo praktično baš implementacijom jednog Node.js veb servera. Ove funkcionalnosti ćemo u budućnosti zameniti radnim okvirom `express.js` koji će nam dati više slobode i fleksibilnosti u radu. Ipak, za samo razumevanje celog procesa dobro je da budemo upoznati sa implementacionim detaljima.

Veb server koji ćemo implementirati će biti u stanju da na zahtev klijenta isporuči stranice index.html i about.html. Podsetimo se da se i za svaki resurs koji se koristi u kreiranju veb stranica tipa lokalnih CSS stilova, slika ili JavaScript fajlova generiše po jedan HTTP zahtev ka serveru. Stoga ćemo podržati i isporučivanje ovakvih vrsta fajlova. U slučaju kada se zahteva stranica koja ne postoji, prusmerićemo korisnika na poznatu 404.html stranicu.

Za kreiranje veb servera možemo iskoristiti funkciju `createServer`. Njen argument je funkcija sa povratnim pozivom nad argumentima koji predstavljaju pristigli HTTP zahtev i delimično konfigurisani HTTP odgovor. Po pravilu serveri su javni tj. operišu na poznatim adresama i portovima. Naš server će biti dostupan u lokalnu na adresi `localhost` i portu 5000. Ovo podešavanje će nam omogućiti funkcija `listen` kreiranog veb servera čijim izvršavanjem se server i aktivira. Svaki put kada HTTP zahtev stigne do veb servera, izvršiće se funkcija sa povratnim pozivom zadata kao argument `createServer` funkcije.

```

1 const http = require('http');
2
3 const server = http.createServer((req, res) => {
4   // posao koji server treba da obavi
5 });
6
7 server.listen(5000, () => {
8   console.log('Server je pokrenut!');
9 });

```

Ukoliko prethodni kod sačuvamo u datoteci `server.js`, izvršavanje komande `node server.js` omogućiće nam da pratimo dalje aktivnosti u pregledaču na adresi `http://localhost:5000/`.

HTTP odgovor predstavlja se klasom `ServerResponse`. Metode i svojstva na nivou ove klase omogućavaju podešavanje statusa odgovora, konfigurisanje polja zaglavlja i navođenja samog tela odgovora. Vrednosti statusnog koda i sama zaglavlj treba da budu usaglašena sa HTTP protokolom, dok telo odgovora treba da bude na nivo tehnologija koje pregledač mogu da prikažu. Sledeći fragment koda postavlja u odgovoru statusni kod 200, zaglavje `Content-Type: text/html` i telo odgovora na `<h1> Hello from Node.js server! </h1>`.

```

1 res.writeHead(200, {
2   'Content-Type': 'text/html',
3 });
4 const body = '<h1> Hello from Node.js server!</h1>';
5 res.write(body);
6 res.end();

```

Funkcija `writeHead` očekuje statusni kod i objekat sa vrednostima polja zaglavlja. Isti zadatak se mogao postići kombinovanjem sledećih naredbi kojima se podešavaju pojedinačne vrednosti.

```

1 res.status = 200;
2 res.setHeader('Content-Type', 'text/html');

```

Funkcijom `write` se ispisuje telo odgovora. Ispisivanje se može uraditi jednom ili kroz nekoliko manjih poziva ove funkcije. Sadržaji koji se ispisuju treba birati i formatirati tako da ih klijenti mogu interpretirati. To će za nas najčešće biti tekstualni sadržaji u HTML ili JSON formatu ili binarne reprezentacije multimedija. Podrazumevana kodna šema sadržaja je UTF-8 ali se može promeniti navođenjem opcionog `encoding` parametra.

Funkcijom `end` se završava slanje odgovora. Opciono joj se kao argument može zadati funkcija sa povratnim pozivom koju treba izvršiti nakon slanja odgovora. Treba imati na umu da ukoliko se ovaj poziv izostavi, odgovor neće biti poslat.

Uobičajeno je da se HTML stranice koje se isporučuju klijentima čuvaju u `public` direktorijumu veb servera. U ovom direktorijumu se mogu naći i poddirektorijumi sa imenima `assets`, `images`, `css` ili `js` u kojima se semantički grupišu resursi potrebni za kreiranje veb aplikacije. Sledećim kodom se dohvata stranica sa imenom `index.html` direktorijuma `public` i isporučuje korisniku.

```

1 const http = require('http');
2 const fs = require('fs');
3 const path = require('path');
4
5 const server = http.createServer((req, res) => {
6   const indexPath = path.join(__dirname, 'public', 'index.html');
7   fs.readFile(indexPath, (err, content) => {
8     if (err) {
9       throw err;
10    }
11    res.writeHead(200, {
12      'Content-Type': 'text/html',
13    });
14    res.write(content);
15    res.end();
16  });
17 });
18
19 server.listen(5000, () => {
20   console.log('Server je pokrenut!');
21 });

```

Ovaj kod kombinuje znanja vezana za rad sa fajl sistemom i samo generisanje HTTP odgovora. Na osnovu putanje tekućeg direktorijuma evaluiramo putanju zahtevanog fajla, a zitim u funkciji sa povratnim pozivom koja odgovara čitanju sadržaja fajla navodimo fragment koda kojim se generiše HTTP odgovor. Sam sadržaj index.html stranice je ruditmentaran i predstavlja minimalni osnovni kontekst.

```

1 <!DOCTYPE html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="UTF-8" />
5     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0" />
6     <title>Home page</title>
7   </head>
8   <body>
9     <h1>Hello from Node.js server!</h1>
10  </body>
11 </html>

```

Priloženi kod dalje možemo doterati dodavanjem fragmenta koda za obradu greške u slučaju neuspešnog čitanja fajla. Praksa je da sve greške koje nastanu na serveru propratišmo odgovorima sa statusnim kodovima čije su vrednosti od 500 pa naviše. Tako umesto ispaljivanja izuzetka, možemo generisati HTTP odgovor sa kodom 500 i odgovarajućom statusnom porukom.

```

1 fs.readFile(indexPath, (err, content) => {
2   if (err) {
3     res.writeHead(500, 'Server error!');

```

```

4     res.end();
5 } else {
6     res.writeHead(200, {
7         'Content-Type': 'text/html',
8     });
9     res.write(content);
10    res.end();
11 }
12 });

```

Dodatu funkcionalnost servera možemo testirati navođenjem putanje pogrešnog fajla ili privremenim uklanjanjem datoteke index.html iz public direktorijuma. U jezičku *Networks* veb alata pregledača, u sekciji *Headers* bi trebali da vidimo kod 500 i pridruženu poruku obično ispisano crvenom bojom.

Primer koji smo upravo videli predstavlja statičko isporučivanje sadržaja jer je stranica u formi u kojoj smo je poslali klijentu već postojala. Kroz radni okvir `express.js` naučićmo kako da dinamički kreiramo i isporučujemo sadržaje.

Jasno nam je da na ovaj način možemo isporučiti bilo koju stranicu klijentu. Ostaje nam da saznamo koju tačno stranicu klijent želi da učita i kako možemo da prilagodimo zaglavljaj odgovora zahtevanim sadržajima. To ćemo postići analizom HTTP zahteva klijenata.

HTTP zahtev klijenta se u Node.js okruženju predstavlja klasom `ClientRequest`. Svojstva i metode ove klase omogućavaju očitavanje podataka zahteva. Tako se, na primer, iz zahtev `req` koji stiže do veb servera svojstvom `method` može pročitati metod (najčešće GET, PUT, POST i DELETE), a preko svojstva `headers` vrednosti polja zaglavljaj. Često se očitava polje `user-agent` na osnovu kojeg se za različite operativne sisteme i korisničke agente isporučuju optimizovani sadržaji.

```

1 const method = req.method;
2 const userAgent = req.headers['user-agent'];

```

Putanja zahtevanog fajla se može očitati preko svojstva `url`. Na primer, za zahtev `http://localhost:5000/public/css/style.css` ovo svojstvo će imati vrednost `/public/css/style.css` tj. biće uzet u obzir ceo sadržaj nakon mrežnog imena i porta.

U kodu koji sledi se u zavisnosti od zahtevanog fajla pripremaju putanje stranica za isporučivanje i propratne informacije o tipu.

```

1 let contentFile;
2 let contentType;
3
4 contentFile = req.url;
5 if (req.url == '/') {
6     contentFile = 'index.html';
7 }
8
9 const fileExtension = path.basename(contentFile);
10
11 switch (fileExtension) {
12     case '.js':
13         contentType = 'text/javascript';
14         break;
15     case '.html':
16         contentType = 'text/html';
17         break;
18     case '.json':

```

```

19     contentType = 'application/json';
20     break;
21 case '.css':
22     contentType = 'text/css';
23     break;
24 case '.jpg':
25     contentType = 'image/jpg';
26     break;
27 default:
28     contentType = 'text/html';
29 }
30
31 const contentPath = path.join(__dirname, 'public', contentFile);

```

Prvo proveravamo da li je putanja zahtevanog fajla '/' kako bi u oba slučaja zadavanja adresa `http://localhost:5000/` i `http://localhost:5000/index.html` isporučili sadržaj index.html stranice. Potom analiziramo ekstenziju zahtevanog fajla i u skladu sa njom pripremamo vrednost Content-Type odgovora.

Ostalo nam je još da dodamo proveru kojom bi u slučaju pristupa nepostojećim veb stranicama prikazali 404.html stranicu. Tu proveru možemo dodati u delu sa očitavanjem sadržaja fajla.

```

1 if (err) {
2     if (err.code === 'ENOENT') {
3         const path404 = path.join(__dirname, 'public', '404.html');
4         fs.readFile(path404, (err, content) => {
5             res.writeHead(200, {
6                 'Content-Type': 'text/html'
7             });
8             res.write(content);
9             res.end();
10        });
11    } else {
12        res.writeHead(500, 'Server error!');
13        res.end();
14    }
15 } else {
16     res.writeHead(200, {
17         'Content-Type': contentType,
18     });
19     res.write(content);
20     res.end();
21 }

```

Ukoliko zahtevana stranica fizički ne postoji, učitaće se sadržaj stranice 404.html i isporučiti kao odgovor. Prilikom provere ispitivali smo vrednost pomenutog code svojstva objekta greške. Ova implementacija nije savršena, ali će nam mehanizam rutiranja express.js radnog okvira pomoći da je unapredimo.

Spajanjem svih delova u celinu, dobijamo prvu implementaciju Node.js veb server.

```

1 const http = require('http');
2 const fs = require('fs');
3 const path = require('path');
4
5 const server = http.createServer((req, res) => {
6     let contentFile;
7     let contentType;
8

```

```
9  contentFile = req.url;
10 if (req.url == '/') {
11   contentFile = '/index.html';
12 }
13
14 const fileExtension = path.extname(contentFile);
15 switch (fileExtension) {
16   case '.js':
17     contentType = 'text/javascript';
18     break;
19   case '.html':
20     contentType = 'text/html';
21     break;
22   case '.json':
23     contentType = 'application/json';
24     break;
25   case '.css':
26     contentType = 'text/css';
27     break;
28   case '.jpg':
29     contentType = 'image/jpg';
30     break;
31   default:
32     contentType = 'text/html';
33 }
34
35 const contentPath = path.join(__dirname, 'public', contentFile);
36
37 fs.readFile(contentPath, (err, content) => {
38   if (err) {
39     if (err.code === 'ENOENT') {
40       const path404 = path.join(__dirname, 'public', '404.html');
41       fs.readFile(path404, (err, content404) => {
42         res.writeHead(200, {
43           'Content-Type': 'text/html',
44         });
45         res.write(content404);
46         res.end();
47       });
48     } else {
49       res.writeHead(500, 'Server error!');
50       res.end();
51     }
52   } else {
53     res.writeHead(200, {
54       'Content-Type': contentType,
55     });
56     res.write(content);
57     res.end();
58   }
59 });
60 });
61
62 server.listen(5000, () => {
63   console.log('Server je pokrenut!');
64 });
```

U dosadašnjoj priči ulogu veb klijenta je igrao pregledač. Zadavanjem odgovarajućih veb adresa tj. URL-ova generisani su HTTP zahtevi od strane pregledača ka serveru. U okruženju Node.js moguće je implementirati i veb klijente. Sledeći primer ilustruje kako se to

može uraditi.

```

1 const http = require('http');
2
3 const options = {
4     hostname: "http://localhost:5000",
5     path: "/about.html",
6     method: "GET",
7     headers: {Accept: "text/html"}
8 };
9 const client = http.request(options, response => {
10     console.log("Statusni kod odgovora servera: ", response.statusCode);
11 });
12
13 client.on('error', error =>{
14     console.log('Greska: ', error);
15 });
16
17 client.end();

```

Preko objekta `options` zadaju se parametri zahteva: mrežno ime servera, putanja traženog fajla, metod i odgovarajuća polja zaglavlja. Funkcijom `request` se šalje zahtev serveru. Drugi argument ove funkcije je funkcija sa povratnim pozivom koja će se izvršiti nakon što odgovor sa servera pristigne. Rezultat funkcije je tok podataka koji ostaje otvoren sve dok se esplicitno ne pozove funkcija `end`. Ovaj tok podataka mora da osluškuje moguće greške tj. događaje sa imenom `error` pa je zbog toga pozivom funkcije `on` ovo i realizovano. Ukoliko se ovaj fragment izostavi, prijavljivaće se greška „Unhandled 'error' event”.

5.4 Express.js

U prethodnom poglavlju smo upoznali `http` modul i njegovu podršku u implementaciji veb servera. Kako je ovo čest zadatak modernih veb aplikacija, u ovom poglavlju ćemo otići korak dalje i upoznati radni okvir Express.js koji će rad na ovim zadacima učiniti još preglednijim i jednostavnijim.

Express.js je najpopularniji veb okvir (engl. web framework) Node.js zajednice. Svojim dizajnom i skupom raspoloživih funkcija nudi mehanizme za udoban razvoj aplikativnih programskih interfejsa u duhu REST arhitekture, integraciju sa mašinama za prikazivanje šablonu, dodatne obrade kroz koncept srednjeg sloja i podešavanja okruženja samih aplikacija.

Zvanična zajednica Express.js radni okvir opisuje i kao brz, blagog karaktera (engl. unopinionated) i minimalistički orijentisani. Blag karakter ovog okruženja se oslikava kroz skroman broj restrikcija koje se odnose na strukturu i načine uvezivanja komponenti u funkcionalne aplikacije. Kada je reč o minimalističkoj prirodi Express.js, ona zaista stoji. Jezgro radnog okvira podržava samo neophodne funkcionalnosti, a zajednica je ta koja je kroz koncept srednjeg sloja (engl. middleware) okruženja nadgradila ovo ponašanje. Zahvaljujući njima postoje olakšice u radu sa sesijama, logovanjima korisnika i autorizacijama, kolačićima, analizom URL parametara i mnoge druge.

5.4.1 REST API

Napomenuli smo da je jedan od primarnih zadataka radnog okvira Express.js razvoj aplikativnih programskih interfejsa (APIja) u duhu REST arhitekture. U ovoj sekciji ćemo približiti šta tačno ovi koncepti znače i kako ih možemo koristiti pri projektovanju naših serverskih aplikacija.

Osnovno načelo REST (engl. REpresentational State Transfer) arhitekture je da klijentski i serverski deo veb aplikacije komuniciraju razmenom HTTP zahteva i HTTP odgovora nalik komunikaciji koju vode pregledači i veb serveri pri isporučivanju veb sadržaja.

Baš kao i na vebu, praksa je da se entiteti nad kojima aplikacija manipuliše nazivaju resursima. Na primer, resurs može biti korisnik aplikacije, proizvod koji aplikacija nudi ili kolekcija takvih proizvoda, potrošačka korpa korisnika ili statistika o posećenosti koja se održava. Resursima kolekcijama ponajčešće, na fizičkom nivou, odgovaraju istoimeni entiteti baze podataka (na primer, tabele), a pojedinačnim resursima njihovi pojedinačni unosi (na primer, redovi tabele).

REST arhitektura podrazumeva da se resursi opisuju URL adresama. Na primer, ako je aplikacija aktivna na adresi `http://localhost`, URL adresa `http://localhost/users` se može upariti sa kolekcijom resursa *users*, a URL adresa `http://localhost/products` sa kolekcijom resursa *products*. Pojedinačnim resursima ovih kolekcija bi mogle odgovarati, na primer, adrese `http://localhost/users/bane` i `http://localhost/products/no123` u kojima dodaci */bane* i */no123* predstavljaju vrednosti poput korisničkog imena ili koda proizvoda kojima se oni mogu jedinstveno identifikovati. U URL adresama se mogu naći i parametri pretrage (engl. query parameters). Njima se pojančešće sužava kolekcija resursa. Na primer, navođenjem parametra pretrage *status* može se postići da URL adresa `http://localhost/users?status=active` predstavlja samo jedan deo kolekcije korisnika i to onih koji su aktivni. Ovde je važno naglasiti da su pomenute URL adrese logičke i da ne zahtevaju postojanje fizičkih datoteka koje ih prate. To nam značajno olakšava rad i organizaciju velikih projekata.

Kolekcija svih podržanih URL adresa jednog servera predstavlja njegov API, a pojedinačne adrese se zovu i krajnje tačke (engl. endpoints).

Željene radnje nad resursima se u duhu REST arhitekture opisuju HTTP metodama. Zahtevu tipa GET se pridružuje operacija čitanja, zahtevu tipa POST operacija kreiranja, zahtevu tipa PUT operacija ažuriranja, a zahtevu tipa DELETE operacija brisanja. Tako se, na primer, slanjem HTTP zahteva tipa GET ka resursu `http://localhost/users` može inicirati operacija čitanja informacija o svim korisnicima, a slanjem DELETE zahteva ka resursu `http://localhost/users/bane` operacija brisanja korisnika sa korisničkim imenom *bane*. Da bi se kompletirali zahtevi kreiranja i ažuriranja potrebni su nam i podaci o novim resursima ili o vrednostima koje treba promeniti. Praksa je da se ovi podaci šalju kroz telo HTTP zahteva. Uobičajeni format slanja podataka je JSON.

REST arhitektura podrazumeva i da se statusnim kodom odgovora klijent kratko obavesti o uspešnosti zahtevane radnje. Tako, na primer, na GET zahtev klijenta, server može odgovoriti statusnim kodom 200 (sa značenjem *OK*) ukoliko je sve u redu, statusnim kodom 404 (sa značenjem *File Not Found*) ukoliko zahtevani resurs nije pronađen ili statusnim kodom 400 (sa značenjem *Bad Request*) ukoliko u zahtevu nisu prisutne sve potrebne informacije. U telu odgovora bi se u ovom slučaju poslale trenutne reprezentacije zahtevanog resursa ili kolekcije resursa, najčešće u JSON formatu. Za zahteve drugih tipova, kao što su POST ili UPDATE, praksa je da se u telu odgovora vrati novokreirane tj. izmenjene vrednosti resursa, dok se u slučaju zahteva tipa DELETE praktikuje da telo odgovora ostane prazno.

Aplikativni programski interfejski koji se razvijaju na ovaj način su javno dokumentovani kako bi klijenti koji žele da ih koriste precizno znali semantiku zahteva i podatke koji ih prate. Na narednoj slici prikazan je fragmet YouTube video REST API-ja koji se odnosi

na rad sa video sadržajima.

Videos

A `video` resource represents a YouTube video.

For more information about this resource, see its [resource representation](#) and [list of properties](#).

Method	HTTP request	Description
URLs relative to https://www.googleapis.com/youtube/v3		
insert	<code>POST /videos</code>	Uploads a video to YouTube and optionally sets the video's metadata.
list	<code>GET /videos</code>	Returns a list of videos that match the API request parameters.
delete	<code>DELETE /videos</code>	Deletes a YouTube video.
update	<code>PUT /videos</code>	Updates a video's metadata.
rate	<code>POST /videos/rate</code>	Add a like or dislike rating to a video or remove a rating from a video.
getRating	<code>GET /videos/getRating</code>	Retrieves the ratings that the authorized user gave to a list of specified videos.
reportAbuse	<code>POST /videos/reportAbuse</code>	Report a video for containing abusive content.

Slanjem zahteva tipa GET ka resursu

https://www.googleapis.com/youtube/v3/videos?id=EG16dFYK0gw&key=API_KEY mogu se dobiti sve informacije o videu čiji je identifikator `dqiA1gVp57`. Ovaj API zahteva i autorizaciju korisnika, pa možemo videti da se pored parametra `id` očekuje i vrednost ključa `key` za pristup. Detaljan opis ovog API-ja dostupan je na zvaničnoj stranici.

Pre nego li započnemo sa implementacijom našeg prvog REST API-ja korišćenjem Express.js radnog okvira, upoznaćemo i jedan alat koji se koristi za testiranje API-ja.

5.4.2 Postman

Prilikom razvoja REST API-ja potrebno je testirati da li se dobijaju odgovarajući HTTP odgovori za zadate HTTP zahteve. Kako klasični veb pregledači samo do neke mere podržavaju testiranje GET zahteva, potreban nam je alat koji će nadomestiti ova ograničenja i omogućiti udoban rad.

Naš izbor, a i izbor velikog broja veb zajednice, je alat Postman. Kroz njegov interfejs se može odabrati tip HTTP zahteva, uneti URL adresa resursa, jednostavno podestiti neko od polja HTTP zaglavljia ili njegovo telo u nekoliko ponuđenih formata. Sam HTTP odgovor se može analizirati kroz prikaze statusnog koda i statusne poruke, izlistana polja zaglavljia i telo odgovora. Uz sve ovo alat omogućava i čuvanje i organizaciju korišćenih testova, kao i njihovu automatizaciju.

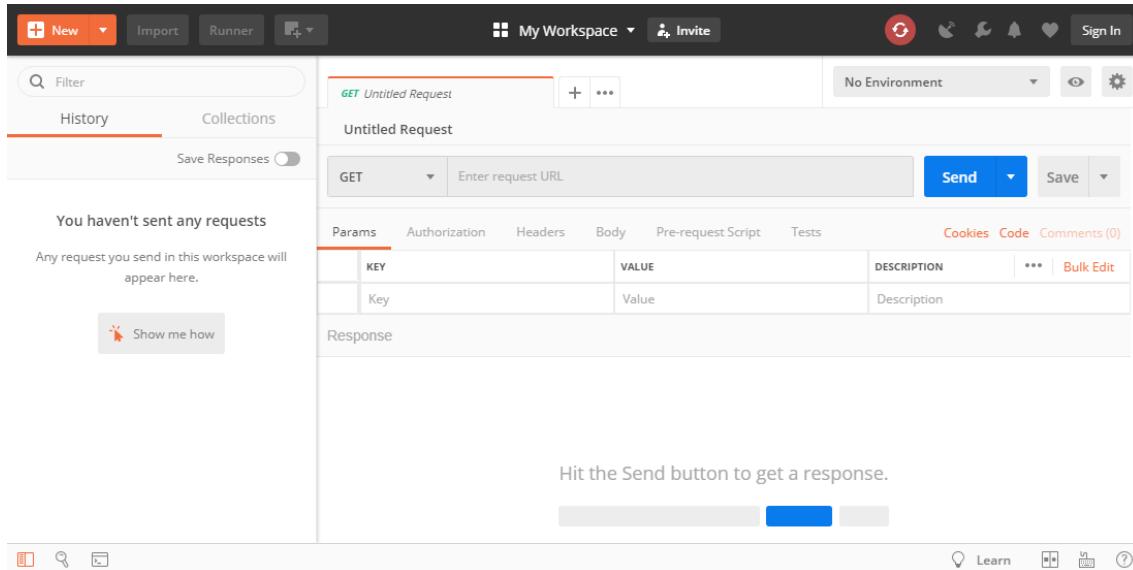
Alat Postman se može instalirati preuzimanjem instalacije sa zvanične stranice.

5.4.3 Instalacija Express.js paketa i Hello World program

Express.js paket se instalira pomoću alata `npm` komandom

```
$ npm install express --save
```

Dodatna opcija `save` omogućava da se informacije o instaliranoj verziji upišu u `package.json` fajl tekućeg projekta. Trenutno je aktivna verzija 4 ovog okruženja, dok se verzija 5 nalazi u *alfa* fazi.

Nakon uspešne instalacije, možemo napisati i osnovni *Hello world* program.

```

1 const express = require('express');
2
3 const app = express();
4 const port = 3000;
5
6 app.get('/', (req, res) => {
7   res.send('Hello World!');
8 });
9
10 app.listen(port, () => {
11   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
12 });

```

Baš kao i drugi Node.js paketi, paket Express.js se učitava funkcijom `require`. Povratna vrednost ovog poziva je funkcija koja se ustaljeno imenuje `express` i čijim se pozivom kreira objekat, u našem slučaju `app` koji predstavlja Express.js aplikaciju. Raspoloživim svojstvima i metodama se može uticati na mnoga ponašanja aplikacije i o tome će svakako biti reči u nastavku. Aplikacija *Hello World* koristi dve metode, `get()` i `listen()`.

Metodom `listen()` aplikaciju aktiviramo na adresi `http://localhost` i portu 3000 uz prikazivanje poruke u terminalu navedenom funkcijom sa povratnim pozivom.

Metodom `get()` navodimo da aplikacija podržava GET zahtev određen putanjom `'/'` koja je navedena kao prvi argument. Drugi argument ove metode je funkcija sa povratnim pozivom koja definiše obradu ovakvog jednog zahteva. Njeni argumenti `req` i `res` redom predstavljaju primljeni HTTP zahtev i HTTP odgovor koji aplikacija treba da pošalje. Objekat `req` raspolaže svojstvima kojima se mogu ispitati zahtevi. Tako, na primer, svojstvo `method` se može iskoristiti za očitavanje metode, svojstvo `url` za očitavanje putanje zahteva, a svojstvo `body` za očitavanje tela zahteva. Sva ova svojstva radni okvir Express.js implicitno koristi za realizaciju uparivanja pristiglih zahteva sa putanjama koje programski definišu. Slična svojstva se mogu postaviti na nivou `req` objekta istoimenim funkcijama. O njima će svakako biti reči u nastavku. Funkcijom `send` se postavlja telo HTTP odgovora i šalje sam odgovor. Ukoliko joj se kao argument prosledi string, ova funkcija ga automatski upisuje u telo odgovora, postavlja polja zaglavla `Content-Type` na `text/html` i

Content-Length na odgovarajuću dužinu sadržaja. Ukoliko joj se prosledi pak niz vrednosti, podrazumevano se vrši transformacija u JSON format i postavlja se polje zaglavljia **Content-Type** na vrednost **application/json**. U našem primeru telo će sadržati poruku **Hello World!**.

Ukoliko ovaj kod sačuvamo, u Postman alatu će se po unosu metode GET i adrese <http://localhost:3000/> nakon klika na dugme za slanje pojavit poruka 'Hello World!'. Ukoliko ovu adresu promenimo, na primer na <http://localhost:3000/test.html>, Postman će nas obavestiti porukom '**Cannot GET /test.html**' i statusnim kodom 404 da nije u mogućnosti da prikaže ovu stranicu.

U Express.js radnom okviru je običajeno je da se URL adrese tj. putanje koje aplikacija podržava nazivaju **rutama** pa ćemo se nadalje pridržavati te terminologije.

5.4.4 Razvoj API-ja

API na kojem ćemo raditi treba da omogući manipulaciju nad podacima o korisnicima. Želimo da omogućimo pregled informacija o korisnicima, registrovanje novih korisnika, izmenu podataka postojećih, kao i njihovo brisanje. Korisnike ćemo opisivati jedinstvenim identifikatorom, korisničkim imenom, elektronskom adresom, šifrom i statusom.

```

1 const user = {
2   id: 1,
3   username: 'john',
4   email: 'john@matf.bg.ac.rs',
5   password: 'john123',
6   status: 'active',
7 };

```

U opštem slučaju ove informacije se na nivou aplikacije čuvaju u bazi podataka. Jedno-stavnosti radi, u ovom primeru ćemo informacije o svim korisnicima čuvati u na nivou modula sa imenom *users.js* čiji je sadržaj naveden ispod.

```

1 const users = [
2   {
3     id: 1,
4     username: 'john',
5     email: 'john@matf.bg.ac.rs',
6     password: 'john123',
7     status: 'active',
8   },
9   {
10    id: 2,
11    username: 'pavle',
12    email: 'pavle@gmail.com',
13    password: 'pavle123',
14    status: 'active',
15  },
16  {
17    id: 3,
18    username: 'maja',
19    email: 'maja@gmail.com',
20    password: 'maja123',
21    status: 'inactive',
22  },
23  {
24    id: 4,
25    username: 'marko',
26    email: 'marko@gmail.com',
27    password: 'marko123',
28    status: 'inactive',
29  }

```

```

27     id: 4,
28     username: 'klara',
29     email: 'klara@gmail.com',
30     password: 'klara123',
31     status: 'active',
32   },
33 ];
34
35 module.exports = users;

```

Rute koje će biti podržane API-jem i semantika zahteva nad njima sumirane su u tabeli. Neka dogovor bude i da se za formatiranje informacija koje klijent i server razmenjuju koristi JSON format.

HTTP metod	Ruta	Značenje
GET	/api/users	čitanje informacija o svim korisnicima
GET	/api/users/{user-id}	čitanje informacija o korisniku navedenom sa zadatim id-jem
POST	/api/users	dodavanje novog korisnika
PUT	/api/users/{user-id}	ažuriranje šifre korisnika sa zadatim id-jem
DELETE	/api/users/{user-id}	brisanje korisnika sa zadatim id-jem

Prvo ćemo pokriti ponašanje aplikacije u slučaju GET zahteva ka ruti /api/users.

```

1 const express = require('express');
2 const users = require('./users.js');
3
4 const app = express();
5 const port = 3000;
6
7 app.get('/api/users', (req, res) => {
8   res.status(200);
9   res.set('Content-Type', 'application/json');
10  res.send(JSON.stringify(users));
11 });
12
13 app.listen(port, () => {
14   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
15 });

```

Nakon učitavanja Express.js modula i modula sa podacima, aplikaciju ćemo kreirati pozivom funkcije **express**. Kako će aplikacija biti aktivna na adresi `http://localhost:3000`, da bismo obradili GET zahtev nad navedenom rutom pozvaćemo funkciju **get** i proslediti joj putanju `/api/users`. U funkciji sa povratnim pozivom za čije argumente **req** i **res** smo rekli da predstavljaju HTTP zahtev i HTTP odgovor same aplikacije, prvo ćemo iskoristiti metodu **status** objekta **res** da bismo postavili statusni kod odgovora, a zatim i metodu **set** za postavljanje polja zaglavlja odgovora. Metoda **set** očekuje ime polja zaglavlja i njegovu vrednost. Polje zaglavlja **Content-Type** opisuje tip sadržaja pa ćemo je, po dogovoru, postaviti na vrednost `application/json` kako bi klijentu ukazali da će podaci koji se šalju biti u JSON formatu. Zahtevom treba isporučiti informacije o svim korisnicima, pa je poslednji korak poziv metode **send**. Njoj ćemo proslediti niz sa podacima uz prethodnu transformaciju u JSON format korišćenjem funkcije `JSON.stringify`.

U veb aplikacijama JSON format je čest format razmene podataka pa na nivou radnog okvira imamo na raspolaganju i funkciju `json`. Njome se podrazumevano prosleđeni sa-

držaj transformiše u JSON nisku, a polje zaglavlja Content-Type postavlja na vrednost application/json. Tako bi

```
1 res.status(200);
2 res.json(users);
```

bila skraćena verzija prethodnog koda. Česta praksa je i da se pozivi ovih funkcija ulančava-ju pa se umesto dvaju navedenih poziva može napisati i `res.status(200).json(users)`.

Dalje ćemo pokriti ponašanje aplikacije u slučaju GET zahteva ka rutama oblika /api/users/{user-id}. Ovi zahtevi bi trebali, ukoliko se prosledi korektan identifikator korisnika, da dohvate i u JSON formatu vrate klijentu informacije o korisniku sa navedenim identifikatorom.

Prethodnom kodu dodaćemo još jedan poziv metode `get`. Identifikator korisnika na nivou rute je promenljiv pa ćemo prilikom zadavanja putanje ovo ponašanje naglasiti korišćenjem imenovanog parametra `id` rute ispred kojeg ćemo navesti dvotačku. Svi promenljivi delovi ruta se čuvaju na nivou `req.params` objekta i može im se pristupiti preko pridruženih imena. Na primer, za rutu `http://localhost:5000/api/blog/:year/:month` segmenitma koji predstavljaju godinu i mesec se može pristupiti preko `req.params.year` i `req.params.month`. Podrazumevani tip pročitanih parametara je string.

```
1 app.get('/api/users/:id', (req, res) => {
2   const isFound = users.some((user) => user.id === parseInt(req.params.id));
3
4   if (isFound) {
5     const user = users.filter((user) => user.id === parseInt(req.params.id));
6     res.status(200);
7     res.json(user);
8   } else {
9     res.status(404);
10    res.send();
11  }
12});
```

Pozivom metode `some` nad nizom korisnika `users` prvo ćemo proveriti da li postoji korisnik sa zadatom vrednošću identifikatora. Ukoliko je odgovor potvrđan, pronaći ćemo objekat pridružen ovom korisniku funkcijom `filter`. U obema funkcijama pretrage smo nakon očitavanja vrednosti parametra `id` koristili funkciju `parseInt` da bi dobili odgovarajuću numeričku vrednost.

Ukoliko korisnik sa zadatim identifikatorom ne postoji, praksa je da se vrati statusni kod 404 kojem odgovara značenje da resurs nije pronađen. Opciono, u ovom slučaju korisniku možemo proslediti i opis greške, na primer, navođenjem objekta koji predstavlja grešku u telu funkcije `send`.

```
1 res.status(404).send({ error: `Ne postoji korisnik sa identifikatorom ${req.params.id}!` });
```

Ukoliko korisnik za zadatim identifikatorom postoji, vratićemo statusni kod 200 kao indikaciju uspeha i u telu odgovora podatke o pronađenom korisniku u JSON formatu.

Dalje ćemo obraditi POST zahtev korisnika ka ruti /api/users i podržati funkcionalnost kreiranja novog korisnika.

Za obradu zahteva tipa POST iskoristićemo metodu `post` aplikacije. Ova metoda očekuje iste parametre kao i metoda `send`, putanju i funkciju sa povratnim pozivom potpisa `(req, res) => { ... }` koja definiše obradu. Stoga ćemo kao prvi argument proslediti putanju `/api/users`. Da bi kreirali novog korisnika treba da pročitamo podatke iz tela HTTP zahteva koje klijent šalje. Ovi podaci se u praksi mogu prikupiti preko formulara koje korisnici popunjavaju ili dobiti programski na neki drugi način obradom raspoloživih podataka. Telo HTTP zahteva se može pročitati svojstvom `body` na nivou objekta `req` i u opštem slučaju predstavlja čisto tekstualni sadržaj. Ipak, često nam je potrebno da se ovako pročitan sadržaj iz JSON formata ili url-encoded formata transformiše u strukturu koja je podesna za dalju obradu. Ove zadatke je moguće izvesti programski, blokovima JavaScript koda, ali je zbog repeticije bolje iskoristiti podršku Express.js radnog okvira. Zato ćemo uvesti modul koji se zove `body-parser` i koji omogućava parsiranje tela zahteva na nekoliko najstandardnijih načina. Paket `body-parser` ćemo prvo instalirati komandom `npm install body-parser`, a potom i uključiti u fajl koji predstavlja naš API.

```
1 const {urlencoded, json} = require('body-parser');
2
3 app.use(json());
4 app.use(urlencoded({extended: false}));
```

Prilikom uključivanja `body-parser` modula izdvajili smo posebno `json` i `urlencoded` funkcije koje pokrivaju, redom, rad sa JSON i x-www-form-urlencoded formatom. Podsetimo se da x-www-form-urlencoded format predstavlja zapis podataka u formatu *ključ=vrednost* međusobno spojenih karakterom &, na primer,

`username=ana&email=ana@gmail.com&password=1234&astatus=active`.

Funkcijom `app.use()` naglašavamo da ove dve funkcije treba primeniti nad svakim HTTP zahtevom koji pristigne do aplikacije. U nastavku ćemo videti da je ovo standardni način zadavanja funkcija srednjeg sloja nivoa aplikacija koji omogućava da se zahtevi i odgovori pripreme serijom obrada pre samog slanja odgovora klijentu. Važno je naglasiti da pozive ovih funkcija treba navesti pre obrada ruta pozivima funkcija `get` i `post`.

```
1 app.post('/api/users/', (req, res) => {
2   if (!req.body.username || !req.body.password || !req.body.email) {
3     res.status(400);
4     res.send();
5   } else {
6     const newUser = {
7       id: 23,
8       username: req.body.username,
9       email: req.body.email,
10      password: req.body.password,
11      status: 'active',
12    };
13
14   users.push(newUser);
15
16   res.status(201).json(newUser);
17 }
18});
```

Zbog korišćenja funkcije `json()` u obradi zahteva sada smo sigurni da prosleđene podatke možemo pročitati preko svojstava `req.body` objekata. Prvo ćemo proveriti da li su prosleđeni svi neophodni podaci za kreiranje novog korisnika. Ukoliko neki od podataka nedostaje, vratićemo odgovor sa statusnim kodom 400 sa značenjem lošeg zahteva. U suprotonom ćemo podatke iskoristiti za kreiranje novog korisnika i ažurirati naš niz sa podacima po-

zivom funkcije `push` kojom se novokreirani objekat postavlja na kraj niza. Klijentu ćemo vratiti odgovor sa statusnim kodom 201 sa značenjem *kreiran* (engl. created) i opisom novog korisnika.

Zahtev PUT ka ruti `/api/users/{user-id}` obradićemo na sličan način korišćenjem metode aplikacije `put`.

```

1 app.put('/api/users/:id', (req, res) => {
2   const isFound = users.some((user) => user.id === parseInt(req.params.id));
3
4   if (isFound) {
5     const updatePasswordInfo = req.body;
6
7     users.forEach((user) => {
8       if (user.id === parseInt(req.params.id)) {
9         if (updatePasswordInfo.currentPassword !== user.password) {
10           res.status(400).send();
11         } else {
12           user.password = updatePasswordInfo.newPassword;
13           res.status(200).send();
14         }
15       }
16     });
17   } else {
18     res.status(404).send();
19   }
20 });

```

Prvo ćemo proveriti da li korisnik sa prosleđenim identifikatorom postoji. Identifikator korisnika ćemo očitati preko `req.params.id` svojstva. Ako to nije slučaj vratitićemo odgovor sa statusnim kodom 404. U suprotnom, pročitaćemo podatke iz tela zahteva svojstvom `req.body`. Očekujemo da u telu postoji trenutna šifra korisnika i nova šifra korisnika. Ukoliko se trenutna šifra korisnika ne poklapa sa prosleđenom trenutnom šifrom, nećemo dozvoliti ažuriranje šifre i vratitićemo odgovor sa statusnim kodom 400. U suprotnom ćemo ažurirati šifru i vratiti statusni kod 200 kao indikaciju uspeha.

Ostalo je još da pokrijemo DELETE zahtev ka ruti `/api/users/{user-id}`. Prvo ćemo provesti da li korisnik sa zadatim identifikatorom postoji. Ako to nije slučaj vratitićemo odgovor sa statusnim kodom 404. U suprotnom ćemo identifikovati ovog korisnika u nizu sa korisnicima i obrisati ga pozivom funkcije `splice`. Korisniku ćemo u tom slučaju vratiti odgovor sa statusnim kodom 200.

```

1 app.delete('/api/users/:id', (req, res) => {
2   const isFound = users.some((user) => user.id === parseInt(req.params.id));
3
4   if (isFound) {
5     let deleteUserIndex;
6     users.forEach((user, index) => {
7       if (user.id === parseInt(req.params.id)){
8         deleteUserIndex = index;
9         return;
10      }
11    });
12    users.splice(deleteUserIndex, 1);
13    res.status(200).send();
14  } else {
15    res.status(404).send();
16  }
17 });

```

U praksi bi se pre operacija dodavanja, izmene i brisanja proverilo i da li postoji autorizacija da se ovakva radnja obavi, na primer, proverom JWT tokena uz podršku paketa jsonwebtoken.

5.4.5 Rutiranje

API koji smo razvili je sasvim funkcionalan, ali je sa strane organizacije koda pomalo nepraktičan i nepregledan. U opštem slučaju API-ji su kompleksniji, pokrivaju veći broj entiteta i radnji nad njima pa je nezahvalno sve funkcije čuvati na nivou jednog fajla i upravljati njima preko objekta aplikacije. Radni okvir Express.js podržava i formalni koncept ruteru kojim se definiše kako aplikacija reaguje na određene zahteve klijenata ka određenim putanjama. Tako različiti ruteri mogu pokrivati različite aspekte API-ja. Na primer, može postojati poseban ruter koji pokriva zahteve ka putanjama koje počinju sa /api/users i funkcionalnosti nad korisnicima i poseban ruter koji pokriva zahteve ka putanjama koje počinju sa /api/products i funkcionalnostima nad proizvodima. Ruteri se formalno kreiraju pozivom funkcije Router.

```
1 const express = require('express');
2 const router = express.Router();
```

Ruteri raspolažu funkcijama get, post, put i delete koje, baš kao i istoimene funkcije korišćene na nivou aplikacije, očekuju putanju i funkciju sa povratnim pozivom koja obrađuje zahtev i generiše odgovor za klijenta. Na primer, sledećim fragmentom koda se definiše akcija za GET zahtev ka resursu /api/users kojom se dobijaju informacije o svim korisnicima.

```
1 router.get('/api/users', (req, res)=>{
2   res.status(200).json(users);
3 });
```

Zato ćemo prethodni kod reorganizovati tako da koristi ove funkcionalnosti, a samu aplikaciju učiniti modularnijom. Pre svega, kreiraćemo poseban direktorijum sa imenom routes i u njemu poddirektorijum sa imenom api. Dalje u ovom direktorijumu ćemo kreirati fajl sa imenom users.js sa idejom da odgovara ruteru koji će opsluživati putanje koje počinju sa /api/users. Primetimo da organizacija direktorijuma routes prati ugnjžđavanje putanja na nivou API-ja.

U fajlu users.js prvo ćemo učitati modul sa podacima, a potom i kreirati ruter i pri-družiti mu akcije. Akcije na nivou rutera ćemo sada zadavati relativno u odnosu na putanju /api/users/ pa će tako, na primer, prethodnom pozivu app.get('/api/users', (req, res)=>{...}) odgovarati poziv router.get('/', (req, res)=>{...}), a pozivu app.get('/api/users/:id', (req, res)=>{...}) poziv router.get('/:id', (req, res)=>{...}). Kodovi koje ove funkcije treba da sadrže će biti istovetni kodovima koje smo do sada implementirali. Da bi ruter bilo moguće koristiti, ostaje još izvesti ga na nivou modula naredbom module.exports=router;. Sledеći kod sadrži kostur opisanog rutera.

```
1 const users = require('../users.js');
2
3 const express = require('express');
4 const router = express.Router();
5
6 router.get('/', (req, res) => {
7   // kod za obradu
8 });
9
10 router.get('/:id', (req, res) => {
```

```

11    // kod za obradu
12  });
13
14 router.post('/', (req, res) => {
15   // kod za obradu
16 });
17
18 router.put('/:id', (req, res) => {
19   // kod za obradu
20 });
21
22 router.delete('/:id', (req, res) => {
23   // kod za obradu
24 });
25
26 module.exports = router;

```

Na nivou aplikacije je potrebno uvesti sve rutere koji se koriste. Samo uvoženje rutera se realizuje funkcijom `require` uz zadavanje odgovarajuće putanje rutera, a njegovo pridruživanje aplikaciji postiže se korišćenjem funkcije `use`. Funkciji `use` kao prvi argument ćemo pridružiti prefiks ruta `/api/users` koje naš ruter pokriva. Tako će aplikacija bez obzira na tip zahteva uporediti putanju zahteva i putanju rutera i ako se njihovi prefiksi poklope dalju obradu proslediti ruteru.

```

1 const usersRoutes = require('./routes/api/users');
2 app.use('/api/users', usersRoutes);

```

Sada ceo kod koji predstavlja aplikaciju sadrži samo podešavanja aplikacije i može modularno da se nadgrađuje.

```

1 const express = require('express');
2 const {urlencoded, json} = require('body-parser');
3
4 const app = express();
5 const port = 3000;
6
7 app.use(json());
8 app.use(urlencoded({extended: false}));
9
10 const usersRoutes = require('./routes/api/users');
11 app.use('/api/users', usersRoutes);
12
13 app.listen(port, () => {
14   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
15 });

```

Zanimljivo je razmotriti kako će ruter reagovati ukoliko mu se prosledi zahtev koji počinje prefiksom `/api/users` ali koji nije pokriven logikom rutiranja ili ako mu se prosledi zahtev čiji tip nije pokriven. Na primer, ako se prosledi GET zahtev ka ruti `/api/users/3/status` ona se neće uklopiti ni u jedan od opisanih šablonu. Takođe, ako se prosledi zahtev tip `OPTIONS` ka nekoj od podržanih ruta, neće postojati odgovarajuća akcija. Jedan način nadgradnje ovakvog ponašanja je korišćenje regularnih izraza za opisivanje ruta kojima se mogu ignorisati nepotrebna proširenja. Na primer, zadavanjem putanje u obliku `/:id/?.*` biće pokrivena i navedena problematična ruta. Ukoliko ovo nije smisleno na nivou same aplikacije može se, u duhu REST arhitekture, vratiti statusni kod 405 i odgovarajući opis greške. Sledeći fragment koda to i ilustruje.

```

1 router.use((req, res, next)=>{

```

```

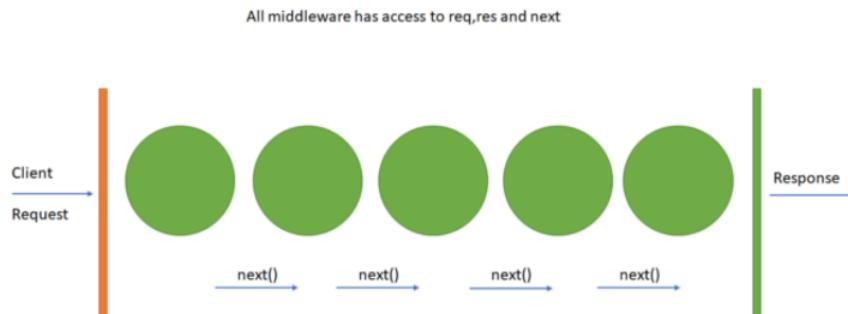
2   const unknownMethod = req.method;
3   const unknownPath = req.path;
4   res.status(405).json({'message': `Nepoznat zahtev ${unknownMethod} ka ${unknownPath}!`});
5 });

```

Ruteru se metodom `use` pridružuje funkcija koja ima potpis nalik do sada diskutovanim. U našem slučaju funkcija očitava metod i putanju samog zahteva i na osnovu nje formira odgovarajuću poruku. Smisao argumenta `next` funkcije sa povratnim pozivom približava sledeća sekciju.

5.4.6 Funkcije srednjeg sloja

Srednji sloj (engl. middleware) predstavlja stek funkcija u kojem svaka funkcija ima pristup HTTP zahtevu predstavljenim objektom `req`, HTTP odgovoru predstavljenim objektom `res` i funkciji `next` kojom se prepušta izvršavanje narednoj funkciji steka. Funkcije srednjeg sloja mogu izvršavati proizvoljan kod, menjati zahteve i odgovore, pozvati sledeću funkciju steka ili prekinuti izvršavanje. Stoga se o njima može govoriti na više nivoa. Standardna klasifikacija je na funkcije srednjeg sloja na nivou aplikacije, funkcije srednjeg sloja na nivou rutera, ugrađene funkcije, funkcije nivoa softvera od strane trećih lica (engl. third-party middleware) i funkcije nivo grešaka.

Mi smo do sada imali prilike da iskoristimo funkciju `body-parse` srednjeg sloja nivoa softvera od strane trećih lica koja je za nas pripremala telo zahteva tako da se čitanja mogu jednostavnije realizovati. Upoznali smo i funkciju na nivou rutera za obradu grešaka koja nam je omogućila reagovanje na aktivnosti koje nisu podržane. Sledеći primer ilustruje korišćenje funkcije srednjeg sloja niva aplikacije.

Kao što samo ime kaže, funkcije srednjeg sloja nivoa aplikacije se pridružuju samoj Express.js aplikaciji. Za pridruživanje se koristi funkcija `use` ili neke od `get`, `post` i sličnih metoda čija imena odgovaraju imenima HTTP metoda.

```

1 const app = express();
2 const port = 3000;
3
4 const logger = (req, res, next) => {
5   console.log('Zahtev je generisan!');
6   next();
7 };
8
9 app.use(logger);
10
11 app.get('/api/users', (req, res) => {
12   res.status(200).json(users);

```

```

13 });
14
15 app.listen(port, () => {
16   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
17 });

```

Funkcija `logger` je funkcija srednjeg sloja. Ona raspolaže parametrima `req`, `res` i `next` i na nivou konzole ispisuju poruku „Zahtev je generisan!”. Sama funkcija je pridružena aplikaciji korišćenjem funkcije `use` bez eksplisitnog navođenja rute za koju se veže što znači da će svaki put, bez obzira na tip zahteva koji pristigne i njegovu putanju, izvršiti. Ukoliko u pregledaču ili Postman alatu unesemo adresu `http://localhost:300/api/users` pre nego li nam se ispišu informacije o korisnicima u terminalu ćemo primetiti poruku koju ispisuje `logger` funkcija. Ukoliko se, na primer, na nivou funkcije `logger` obriše poziv funkcije `next()` u terminalu će biti ispisana poruka, ali zbog prekinutog prenosa izvršavanja sledećoj funkciji srednjeg sloja, onoj koja ispisuje informacije o korisnicima, neće biti ispisana rezultata.

O ostalim nivoima funkcija srednjeg sloja će biti još reči u nastavku.

5.4.7 Isporučivanje statičkih sadržaja

Objekat koji predstavlja HTTP odgovor raspolaže uz metode `send` i `json` metodom `sendFile`. Ova metoda otvara i čita fajl čija se putanja navodi kao argument, a potom i šalje klijentu pročitani sadržaj. Sledeći primer ilustruje isporučivanje fajla sa imenom `index.html` koji se nalazi u `public` direktorijumu.

```

1 const express = require('express');
2 const path = require('path');
3
4 const app = express();
5 const port = 4000;
6
7 app.get('/', (req, res) => {
8   res.sendFile(path.join(__dirname, 'public', 'index.html'));
9 });
10
11 app.listen(port, () => {
12   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
13 });

```

Ukoliko fajlova čiji direktan sadržaj treba isporučiti ima više, što je u realnim scenarijima vrlo verovatno, navođenje svih putanja na nivou aplikacije i putanja samih fajlova može biti nezahvalno za održavanje. Zato radni okvir Express.js kroz ugrađenu funkciju srednjeg sloja `express.static` omogućava upravljanje ovakvima statičkim sadržajima. Sama funkcija očekuje kao argument putanju do direktorijuma u kojem se nalaze statički sadržaji. Po pravilu se pridružuje aplikaciji pre pridruživanja drugih funkcija srednjeg sloja za rutiranje kako bi se za zahtevane putanje prvo proverili. U narednom primeru statički sadržaji se nalaze u direktorijumu `public`. Naredni primer sadrži i funkciju srednjeg sloja koja u slučajevima kada se zahteva fajl koji ne pripada kolekciji statičkih sadržaja prikazuje stranu `404.html` uz statusni kod 404.

```

1 app.use(express.static(path.join(__dirname, 'public')));
2
3 app.use(function (req, res, next) {
4   res.status(404).sendFile(path.join(__dirname, '404.html'));
5 });

```

5.4.8 Šabloni i mašine sa rad sa šablonima

U razvoju veb aplikacija česte su i situacije u kojima je na zahteve klijenata potrebno dinamički kreirati sadržaje. Na primer, ukoliko je za svakog korisnika aplikacije potrebno podržati stranicu sa informacijama o profilu, kreiranje statičkih sadržaja nije dobar izbor, kako zbog memorijskih zahteva, tako i zbog neugodnog održavanja i smanjene skalabilnosti. Više bi nam odgovaralo da ove stranice dele neke zajedničke informacije i dizajnerske elemente, a da se samo segmenti stranica koje se odnose na specifične korisničke informacije dinamički menjaju. Ovakvo ponašanje je moguće ostvariti uz korišćenje šablonu i mašina za rad sa šablonima.

Da bi kreirali šablonu, potreban nam je mehanizam kojim možemo na nivou stranica obeležiti delove koji su statični i delove koji se menjaju. Takođe, potreban nam je i mehanizam koji za kreirani šablon i poznate podatke vrši odgovarajuće zamene i generiše sadržaj koji je potpun i koji se može isporučiti klijentu. Obe ove funkcionalnosti su na nivou radnog okvira Express.js podržane mašinama za rad sa šablonima (engl. template engine). Neke od popularni mašina za rad sa šablonima su pug, mustache i ejs. Mi ćemo u radu koristiti **ejs** mašinu.

Mašina za rad sa šablonima **ejs** (akronim od *Embedded JavaScript templates*) omogućava obeležavanje dinamičkih sadržaja stranica na način koji je po sintaksi vrlo sličan jeziku JavaScript. Da bi mogli da je koristimo, moramo je instalirati naredbom **npm install ejs**. Možemo kreirati i direktorijum sa imenom **views** u tekucem radnom direktorijumu u okviru kojeg ćemo čuvati sve šablonu. Njih ćemo prepoznavati po ekstenziji **.ejs**.

Pre nego li uvedemo primere kroz koje ćemo upoznati **ejs** šablonu, funkcijom **set** na nivou aplikacije postavimo informacije o mašini za rad sa šablonima koju ćemo koristiti i direktorijumu u kojem će se nalaziti šabloni. Sve putanje šablonu dalje možemo evaluirati u odnosu na postavljeni direktorijum. Ekstenzija **.ejs** u imenima šablonu će se podrazumevati pa ju nije neophodno navoditi.

```
1 app.set('view engine', 'ejs');
2 app.set('views', 'views/');
```

Naš prvi zadatak će biti da za rutu oblika `http://localhost:3000/users/{user-id}` dinamički, na osnovu vrednosti identifikatora korisnika, prikažemo informacije o korisniku. Pridruživanje rute aplikaciji metodom `get`, zadatavanje rute i funkcije sa povratnim pozivom odgovara zadacima koje smo do sada razmatrali pa ćemo se usredsrediti na generisanje samog odgovora. Funkcijom **filter**, pre svega, proveravamo da li postoji korisnik sa zadatom vrednošću identifikatora. Ukoliko takav korisnik ne postoji, funkcija **filter** kao rezultat vraća prazan niz, dok u slučaju kada takav korisnik postoji vraća niz sa samo jednim elementom (jer je identifikator jedinstven). Zato promenljiva **user** može imati vrednost *undefined* ili sadržati objekat sa korisničkim podacima.

Metoda **render** na nivou **res** objekta vrši obradu šablonu. Ova metoda očekuje dva argumenta, putanju do šablonu i objekat sa konkretnim vrednostima koje treba interpolirati u šablon. Ovako dobijen tekstualni sadržaj u HTML formatu metoda dalje šalje klijentu. Opciono, ovoj metodi se može proslediti i treći argument, funkcija potpisa `(err, html) => {....}` koja daje više slobode u obradi potencijalnih grešaka ili analizi pročitanog HTML sadržaja. Ukoliko se navede, odgovor dobijem obradom šablonu se mora esplicitno poslati pozivom metode **send**. Podrazumevani način reagovanja na greške je poziv **next(err)** kojim se greška dalje propagira.

U našem slučaju u šablonu sa imenom **user.ejs** biće na odgovarajućim mestima zamenjene

generičke vrednosti vrednostima objekta `user`.

```

1 app.set('view engine', 'ejs');
2 app.set('views', 'views/');
3
4 app.get('/users/:id', (req, res) => {
5   const usersWithId = users.filter(
6     (user) => user.id == parseInt(req.params.id)
7   );
8   const user = usersWithId.length == 0 ? undefined : usersWithId[0];
9
10  res.render('user.ejs', { user: user });
11 });

```

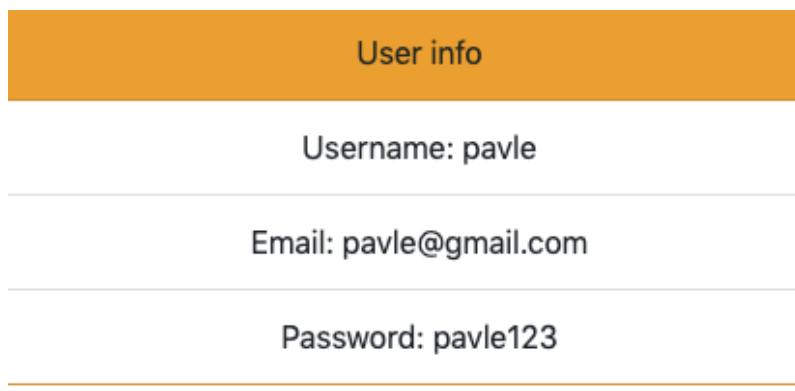
Sam šablon se nalazi na adresi `views/user.ejs` i predstavlja kombinaciju HTML sadržaja i EJS anotacija. Fragment koda ispod sadrži telo šablonu.

```

1 <body>
2   <% if (user == undefined) { %>
3     <div class="alert alert-info text-center" role="alert">
4       Unknown user!
5     </div>
6   <%} else { %>
7     <div class="card text-center" style="background-color: orange;">
8       <div class="card-header">
9         User info
10      </div>
11      <ul class="list-group list-group-flush">
12        <li class="list-group-item">Username: <%= user.username %></li>
13        <li class="list-group-item">Email: <%= user.email %></li>
14        <li class="list-group-item">Status: <%= user.password %></li>
15      </ul>
16    </div>
17  <%} %>
18 </body>

```

Možemo primetiti da na nivou šablonu postoje dve vrste anotacija. Anotacije obeležene sa `<%= i %>` predstavljaju vrednosti koje će biti izračunate kao JavaScript izrazi i dalje transformisane u niske. Anotacije obeležene sa `<% i %>` predstavljaju JavaScript kontrolne konstrukcije poput grananja i petlji. Tako će, ukoliko vrednost prosleđene promenljive `user` bude `undefined`, biti prikazana poruka da korisnik sa navedenim identifikatorom ne postoji. U suprotnom će biti prikazana lista sa podacima korisnika kao na slici.

Drugi zadatak će biti da za rutu oblika `http://localhost:3000/users` prikažemo informacije o svim korisnicima. Funkcija `render` u ovom slučaju prima putanju do šablonu `users.ejs`

i objekat sa svojstvima `title` i `users` koja redom predstavljaju naslov stranice i niz svih korisnika.

```
1 app.set('view engine', 'ejs');
2 app.set('views', 'views/');
3
4 app.get('/users', (req, res) => {
5   res.render('users.ejs', { title: 'All users', users: users });
6 })
```

Šablon koji se zbog podešavanja aplikacije nalazi na adresi `views/users.ejs` ovoga puta sadrži klasičnu `forEach` konstrukciju u kojoj se u telu funkcije sa povratnim pozivom, za svakog korisnika pojedinačno, ispisuju tražene informacije.

```
1 <body>
2   <h1><%= title %></h1>
3   <% users.forEach(user => { %>
4     <div class="card" style="width: 25rem; background-color: orange;">
5       <div class="card-header">
6         User info
7       </div>
8       <ul class="list-group list-group-flush">
9         <li class="list-group-item">Username: <%= user.username %></li>
10        <li class="list-group-item">Email: <%= user.email %></li>
11        <li class="list-group-item">Password: <%= user.password %></li>
12      </ul>
13    </div>
14    <br />
15  <% } )%>
16 </body>
```

Slika ispod odgovara postignutom prikazu za prva dva korisnika.

All users

User info
Username: john
Email: john@matf.bg.ac.rs
Password: john123
User info
Username: pavle
Email: pavle@gmail.com
Password: pavle123

Literatura za ovu oblast

- [Foua] Node.js Foundation. *Node.js*. URL: <https://nodejs.org/en/>.
[Foub] OpenJS Foundation. *Express*. URL: <https://expressjs.com/>.

6. Baza podataka MongoDB

Okruženje Node.js podržava mogućnost rada sa velikim brojem popularnih baza podataka. Neke od njih su MySQL, PostgreSQL, Redis, SQLight i MongoDB. U ovoj sekciji upoznaćemo MongoDB bazu i naučiti kako možemo da unosimo, pretražujemo, ažuriramo i brišemo podatke.

6.1 Organizacija MongoDB baze podataka

MongoDB baze podataka se ubrajaju u grupu nerelacionih baza podataka zasnovanih na dokumentima (engl. document oriented databases). Za razliku od relacionih baza u kojima je osnovni koncept *relacija*, ovu grupu baza karakteriše koncept *dokumenta*. Dokumenti su strukture koji sadrže parove svojstava i vrednosti i po formatu podsećaju na JSON objekte. Osnovna motivacija za ovakvu organizaciju je pojednostavljenje razvoja i unapređivanje skalabilnosti pa su i sheme koje baze ovog tipa koriste proširive i ne tako striktne kao kod relacionih baza. Takođe, zbog same organizacije dokumenata, postignuto je zaobilaznje kompleksnih upita spajanja što značajno može da doprinese efikasnosti.

Kao što smo napomenuli, dokument se sastoji od parova imena i vrednosti. Imena odgovaraju svojstvima entiteta koje želimo da pratimo. Po tipu podataka su to niske i u njihovom izboru postoji nekoliko restrikcija. Na primer, ime `_id` je rezervisano za primarni ključ dokumenta, ne može se uvek koristiti `$` karakter na početku imena (videćemo zašto) i ne može se uključiti `null` karakter. Vrednosti objekata mogu biti izražene primitivnim MongoDB tipovima kao što su niske, numeričke vrednosti, logičke vrednosti, binarne reprezentacije objekata, nizovi ovih vrednosti, drugi dokumenti i mnogi drugi. U nastavku možete videti primer jednog dokumenta.

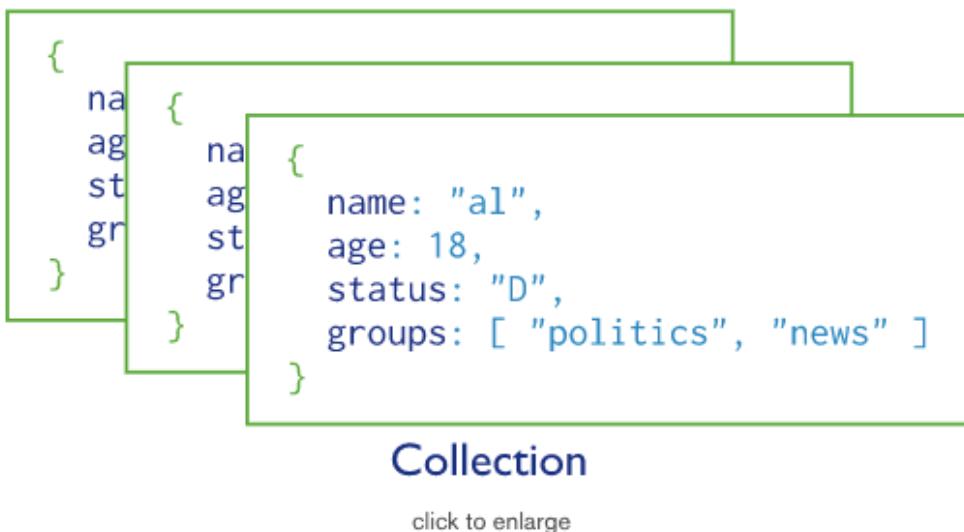
```
1 {  
2   username: 'bane',  
3   email: 'bane@gmail.com',  
4   password: 'bane12345',  
5   birth: new Date('Jun 07, 1994'),  
6   contributions: 34,
```

```

7     programmingSkills: ['JavaScript', 'Python'],
8     status: 'active'
9 }
```

Za pristup svojstvima na nivou dokumenata koristi se **tačka notacija** (engl. dot notation).

Grupe MongoDB dokumenata se zovu **kolekcije**. Kolekcijama u kontekstu relacionih baza podataka odgovaraju tabele. Dokumenti koji se nalaze u istoj kolekciji ne moraju imati istu shemu, tj. ne moraju imati isti skup svojstava ili vrednosti istog tipa. Ukoliko ovo nije poželjno svojstvo, MongoDB ostavlja mogućnost insistiranja na validacionim pravilima prilikom kreiranja novih dokumenata ili upisa i izmena u postojeće.

Na fizičkom nivou dokumenti se čuvaju u **BJSON** formatu, binarizovanom JSON formatu.

6.1.1 Instalacija i pokretanje

Sve smernice za instalaciju, usklađene sa različitim verzijama sistema i programa, je najbolje potražiti na zvaničnom sajtu zajednice. Verzija koju prati ovaj dokument je *MongoDB 4.2 Community Edition*.

Rad sa MongoDB bazom podataka moguće je u nekoliko različitih modaliteta. Pre svega, moguće je lokalno interagovati sa bazom kroz takozvani *mongo shell* terminal. Nakon što se instalira i u skladu sa instrukcijama pokrene *mongod* MongoDB *deamon* proces, *mongo shell* je moguće aktivirati unošenjem komande *mongo* u sistemski terminal. Nakon ovoga će se pojaviti pozdravni prompt, a dalju interakciju sa bazom je moguće realizovati unošenjem upita i konfiguracionih naredbi. Tekuća sesija se obično prekida izvršavanjem funkcije *quit()*.

Nešto udobniji rad sa samom bazom preko grafički dopadljivog i intuitivno organizovanog interfejsa moguće je uz korišćenje alata *Compass*. Sve radnje, od povezivanja sa bazom podataka, kreiranja nove kolekcije i novih unosa do pretraživanja i vizualizacije, realizuju se kroz prozore i odabire njihovih opcija što značajno može ubrzati i pojednostaviti rad.

Funkcionalnost MondoDB baze podataka dostupna je i u *oblaku* preko sistema koji se zove

Atlas. Ovaj servis omogućava stalnu dostupnost, kompatibilnost sa svim pratećim bibliotekama, skalabilnost i mnoge druge pogodnosti koje su važne za uspešno i kontinuirano poslovanje.

Ovde ćemo pomenuti i mogućnost programskog rada sa MongoDB bazom podataka kroz sisteme koji mapiraju objekte u dokumente (engl. object-document mappers, skraćeno ODM). Zahvaljujući ovom konceptu, omogućeno je interagovanje sa bazom kroz objekte i njihove konfiguracije, rasterećeno smartičkih osobenosti baze i njenih upitnih jezika. Ova unifikacija je programerima posebno važna u istovremenom radi sa više različitih baza podataka. Zajednica nudi nekoliko opcija u radu sa MongoDB bazama poput Waterline, Objection, Sequelize, GraphQL, a mi ćemo se u daljem radu, nakon što naučimo osnove konstrukcije za rad sa MongoDB bazom, opredeliti za mongoose.

6.2 MongoDB Shell

Izvršavanjem podržanih komandi i pozivom odgovarajućih MongoDB metoda u *mongo shell* terminalu moguće je relizovati sve funkcionalnosti nad bazom podataka.

Komandom `show dbs` se mogu izlistati nazivi svih raspoloživih baza. Nakon inicijalnog pokretanja, mogu se videti `test`, `admin`, `config` i `local` baza podataka. Naredbnom `use ime_baze` se pristupa bazi sa nazivom koji se zadaje. Ukoliko odabrana baza ne postoji, MongoDB sistem za upravljanje bazom podataka će je kreirati. Svi upiti koji se nadalje budu zadavali izvršavaće se nad ovako odabranom bazom sve dok se naredba ne ponovi sa nazivom druge baze. Podrazumevana baza za rad se zove `test`. Naredbom `db` uvek može pročitati ime tekuće baze.

Skup svih kolekcija jedne baze može se dobiti komandom `show tables`. Da bi se kreirala nova kolekcija podataka dovoljno je kreirati prvi dokument u njoj ili pozvati `createCollection` metodu. Prvi pristup je u praksi zastupljeni, dok se drugi koristi u specijalnim slučajevima kada je potrebno kreirati kolekcije sa validacijama ili kolekcije fiksnih dimenzija.

Upis jednog ili više dokumenata u kolekciju se vrši pozivom metode `insert` koja očekuje sadržaj dokumenata koje treba pridružiti kolekciji. Tako će sledeći poziv kreirati kolekciju `users` i dodati joj dokument sa opisom prvog korisnika.

```
1 > db.users.insert({  
2 ... username: 'bane',  
3 ... email: 'bane@gmail.com',  
4 ... password: 'bane123',  
5 ... status: 'active',  
6 ... contributions: 34,  
7 ... programmingSkills: ['JS', 'Python']  
8 ... })  
9 WriteResult({ "nInserted" : 1 })  
10 >
```

Svaki kreirani dokument u kolekciji dobija jedinstveni identifikator koji se čuva u svojstvu `_id` dokumenta. U pitanju je reprezentacija duga 12 bajtova. Funkcija `insert` nas nakon izvršavanja obaveštava o broju uspešnog kreiranih dokumenata. Za dodavanje novih dokumenata kolekciji mogu se koristiti i funkcije `insertOne` i `insertMany`. Kao što njihova imena govore, `insertOne` se koristi za dodavanje tačno jednog dokumenta, dok funkcija `insertMany` omogućava istovremeno dodavanje većeg broja dokumenata.

Za čitanje i pretraživanje kolekcije koristi se funkcija `find`. Ova funkcija očekuje objekat kojim se specificiraju svojstva koja traženi dokumenti treba da zadovolje. Pozivom

`find({})` se izlistavaju svi dokumenti odabранe kolekcije. Za izlistavanje dokumenata kolekcije čija svojstva imaju neku konkretnu vrednost (poređenje po jednakosti) se može rezolvati pozivom funkcije `find` na način `find({ime_polja: vrednost})`. Na primer, pozivom `find({status: 'active'})` mogu se dobiti informacije o korisnicima koji su aktivni, a pozivom pozivom `find({programmingSkills: 'JS'})` informacije o korisnicima koji u nizu veština imaju naveden 'JS'. Ukoliko se navede više ovakvih parova poređenja, podrazumeva se njihova konjunkcija. Na primer, upitom `find({status: 'active', programmingSkills: 'JS'})` se pronalaze svi aktivni korisnici koji poznaju 'JS'.

Funkcija `find` za pronađene dokumente podrazumevano vraća sva svojstva. Ukoliko je potrebno promeniti ovo ponašanje, kao drugi argument funkcije `find` se može navesti objekat projekcije sa svojstvima koja odgovaraju svojstvima dokumenata i vrednostima 1 ili 0 u zavisnosti od toga da li ih treba uključiti u prikazu rezultata ili ne. Na primer, pretraga `find({status: 'active'}, {'password': 0})` neće uključiti polje sa šifrom u prikazu rezultata.

Za kompleksnije upite u kojima je potrebno vršiti ne samo poređenja po jednakosti mogu se koristiti operatori upita (engl. query operators). Neki od njih su `$lt` i `$lte` (sa značenjem *less than* tj. *less than or equal*), `$gt` i `$gte` (sa značenjem *greater than* tj. *greater than or equal*), `$in` i `$nin` (sa značenjem *not in*). Očekivani način zadavanja ovih operatora je u formi koja je navedena niže.

```
{
  ime_polja: {
    operator: vrednost
  },
  ...
}
```

Na primer, zapis `{contributions: {$gt: 30}}` odgovara konstrukciji `contributions > 30`, a zapis `{contributions: {$gt: 30, $lt: 100}}` konstrukciji `contributions > 30 AND contributions < 100`. Slično se zapisom `{programmingSkills: {$in: ['JS', 'C']} }` mogu pronaći dokumenti u kojima je u nizu veština prisutna neka od niski 'JS' ili 'C'.

Ukoliko je delove upita potrebno vezati disjunkcijom ili ih negirati, na raspolaaganju su nam logički operatori tipa `$and`, `$or`, `$not` i `$nor`. Očekivani način zapisivanja koji koriste ove operatore je

```
{
  operator: [
    { svojstvo: vrednost },
    { svojstvo: vrednost },
    ...
  ]
}
```

Na primer, upit kojim se izdvajaju svi korisnici koji su aktivni ili koji imaju više od 15 doprinosa, može se zapisati navođenjem objekta filtriranja

```
1  {
2    $or: [{ status: 'active' }, { contributions: { $gt: 15 } }];
3 }
```

U prethodnim upitimima vrednosti tekstualnih polja su poređenja sa niskama onakve kakve

su zadate. Nekada je potrebno proveriti da li vrednost polja počinje ili se završava nekom niskom, ili da li sadrži neku nisku. U ovim slučajevima možemo koristiti konstrukcije koje po obliku podsećaju na regularne izraze, pa navođenjem niske između karaktera /[^] i / zahtevamo da polje počinje nekom niskom, navođenjem niske između / i \$/ da se polje završava nekom niskom, a navođenjem niske između / i / da niska sadrži zadatu podnisku. Na primer, sve korisnike čija se email adresa završava sa @gmail.com možemo dobiti sledećim blokom koda.

```
1 db.users.find({email: '@gmail.com$'})
```

Poziv funkcije `find` se obično kombinuje se funkcijom `pretty` kako bi se dobio lepši i pregledniji ispis informacija. Ukoliko je prilikom prikaza pronađenih dokumenata potrebno ograničiti se na nekoliko prvih, može se koristiti funkcija `limit`. Sledеćim kodom se izlistavju informacije o prva tri aktivna korisnika.

```
1 db.users.find({active: 'status'}).limit(3)
```

Ažuriranje kolekcije se vrši funkcijama `updateOne` i `updateMany`, u zavisnosti od broja dokumenata koje treba ažurirati. Prvim argumentom-upitom se vrši odabir dokumenata za ažuriranje, dok se drugim navodi objekat sa izmenama. Polja koja treba promeniti su praćena `$set` operatorom, a forma objekta sa izmenama je sledeća

```
{
  operator: { svojstvo: vrednost, ... },
  operator: { svojstvo: vrednost, ... },
  ...
}
```

Na primer, upit kojim se menja šifra korisnika sa korisničkim imenom *bane* na vrednost *123456* je

```
1 db.users.updateOne(
2   {
3     username: 'bane',
4   },
5   {
6     $set: { password: '123456' },
7   }
8 );
```

Ukoliko polje koje treba promeniti ne postoji u pronađenim dokumentima, podrazumevana će biti kreirano. Takođe, funkcije ove grupe dozvoljavaju i navođenje trećeg po redu konfiguracionog objekta. Tako, ukoliko se navede konfiguracija `{upsert: true}`, u slučaju da objekat nad kojim treba izvršiti ažuriranje ne postoji biće inicirano i njegovo kreiranje.

U operatore izmene ubrajaju se i operatori `$unset` kojima se briše svojstvo objekta, `$inc` i `$dec` kojima se vrednost polja može uvećati tj. smanjiti za zadatu vrednost, `$currentDate` kojim se vrednost polja postavlja na tekući vremenski trenutak i mnogi drugi.

Na primer, upit kojim se povećava doprinos korisnika sa korisničkim imenom *bane* za 5 može se zapisati sledećim blokom koda.

```
1 db.users.updateOne(
2   {
3     username: 'bane',
4   },
5   {
```

```

6     $inc: { contributions: 5 },
7   }
8 );

```

Upit kojim se briše svojstvo *programmingSkills* se može zapisati sledećim blokom koda.

```

1 db.users.updateOne(
2   {
3     username: 'bane',
4   },
5   {
6     $unset: { programmingSkills: '' },
7   }
8 );

```

Upit kojim se postavlja polje *lastLogin* na tekući vremenski trenutak u formi vremen-skog žiga. Alternativa je forma ISO datuma koja se zahteva kroz vrednost *\$type* svojstva postavljenu na *date*.

```

1 db.users.updateOne(
2   {
3     username: 'bane',
4   },
5   {
6     $currentData: { lastLogin: { $type: 'timestamp' } },
7   }
8 );

```

Brisanje dokumenata kolekcije, takođe u zavisnosti od broja dokumenata koje treba obri-sati, vrši se pozivom funkcija *deleteOne* ili *deleteMany*. Na primer, pozivom,

```
1 db.users.deleteOne({ _id: "5eb2937c1ce5a5aee688581a" })
```

briše se objekat sa zadatim identifikatorom.

Brisanje kolekcije i svih dokumenata koji se nalaze u njoj se može postići funkcijom *drop*. Tako se pozivom *db.users.drop()* može obrisati cela kolekcija *users*. Brisanje same baze podataka i svih dokumenata i kolekcija koje se nalaze u njoj moguće je uz prethodno pozicioniranj funkcijom *dropDatabase*.

6.3 Mongo alati

Uz instalaciju MongoDB baze podataka, osim pomenutog *mongo shell* alata, instaliraju se i alati koji omogućavaju druge korisne funkcionalnosti poput učitavanja i izvoza podataka, dijagnostike i konfiguracija.

Alat *mongoimport* omogućava uvoz podataka u željenu kolekciju odabrane baze. Na primer, komandom *mongoimport --db shop --collection products --file products.json* mo-gu se uvesti svi proizvodi navedeni u *products.json* datoteci u kolekciju sa imenom *products* baze *shop*. Podržani format datoteka je Extended JSON, CSV i TSV.

Alat *mongoexport* se koristi za izvoz podataka. Na primer, komandom *mongoexport --db shop --collection products --out products.json* se mogu izvesti svi podaci sadrža-ni u kolekciji *products* baze *shop*. Podrazumevani format izvoza je JSON. Navođenjem op-cije *--type* se tip može promeniti na CSV. Postoje i druge korisne opcije poput *--fields* kojom se mogu navesti imena polja koja prilikom izvoza treba uzeti u obzir ili opcije *--pretty* kojom se utiče na pregledan format izvoza.

7. Radni okvir Mongoose

Mongoose je Node.js biblioteka koja omogućava preslikavanje kolekcija i dokumenata baze u objekte i programsku manipulaciju nad njima.

Mongoose se može instalirati poput drugih Node.js paketa naredbom `npm install mongoose` i na nivou fajlova u kojima se koristi učitati pozivom funkcije `require`.

Prvi prirodan korak u daljem radu je svakako povezivanje sa bazom podataka. Konekcija se može uspostaviti pozivom funkcije `connect` koja očekuje kao argument mrežno ime servera. Podrazumevano je za MongoDB konekcije otvoren port 27017. Sledeći kod ilustruje povezivanje sa lokalnom bazom `demo`.

```
1 mongoose.connect('mongodb://localhost:27017/demo', {  
2   useNewUrlParser: true,  
3   useUnifiedTopology: true,  
4 });
```

Funkciji `connect` je prosleđen i konfiguracioni objekat sa svojstvima `useNewUrlParser` i `useUnifiedTopology` sa ciljem da se premoste prelazi između različiti verzija biblioteke. Među ovim podešavanjima se mogu naći i korisničko ime i šifra ukoliko to sistem za upravljanje bazom podataka zahteva i mnoga podešavanja niskog nivoa koja se odnose na rad sa soketima i vremenske sinhronizacije.

Prilikom povezivanja sa bazom do greške može doći odmah po iniciranju konekcije ili nešto kasnije. Greške prvog tipa se moraju hvatati dodavanjem `try-catch` bloka.

```
1 try {  
2   await mongoose.connect('.....');  
3 } catch (error) {  
4   // obrada greške;  
5 }
```

Greške drugog tipa se pokrivaju reagovanjem na `error` događaj blokom koda

```

1 mongoose.connection.on('error', (error) => {
2   // obrada greške
3 });

```

7.1 Definisanje sheme i modela

Nakon povezivanja sa MongoDB bazom, potrebno je kreirati **sheme**. Jedna shema mapira jednu MongoDB kolekciju i naglašava koja svojstva i kod tipa imaju dokumenti koji joj pripradaj. Shema koja odgovara našoj kolekciji `users` bi se mogla uvesti na sledeći način.

```

1 const usersSchema = new mongoose.Schema({
2   _id: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
3   username: {
4     type: String,
5     required: true,
6   },
7   password: {
8     type: String,
9     required: true,
10 },
11   email: {
12     type: String,
13     required: true,
14 },
15   status: {
16     type: String,
17     default: 'active',
18 },
19   age: Number,
20   programmingSkills: [String],
21 });

```

Shema se kreira korišćenjem konstruktorske funkcije `Schema`. Objekat koji joj se prosleđuje kao argument sadrži popis svojstava i njihovih konfiguracija. Za svako svojstvo očekuje se navođenje tip opisanog `SchemaType` tipom. Raspoloživi tipovi su `String`, `Number`, `Boolean`, `Date`, `Buffer`, `Mixed`, `Array`, `ObjectId`, `Map`, `Decimal128` i mogu se navesti direktno, nakon imena svojstva, ili u okviru konfiguracionog objekta svojstvom `type`. U konfiguracionim objektima je uz navođenje tipova, moguće navesti i druga korisna podešavanja i validacije od kojih neka zavise od tipa, a neka su univerzalna.

Svim svojstvima je moguće pridružiti podrazumevane vrednosti podešavanjem `default`, kao što je to u slučaju `status` svojstva naše sheme. Podešavanjem `enum` se može navesti niz sa dozvoljenim vrednostima svojstva. Takođe, za sva polja je moguće naglasiti da li su obavezna ili ne navođenjem podešavanja `required` sa logičkom vrednošću. Za stringove je, recimo, preko podešavanja `lowercase` ili `uppercase` sa logičkim vrednostima moguće naglasiti da li vrednosti svojstava treba transformisati u mala ili velika slova, a može se naglasiti koja im je `maksimalna` ili `minimalna` dužina podešavanjima `maxlength` i `minlength`. Za numerička svojstva je moguće naglasiti minimalnu i maksimalnu vrednost, redom, podešavanjima `min` i `max`.

Ovako uvedene sheme definišu strukturu dokumenata koji će se naći u kolekciji kojoj se shema pridruži. Ukoliko prilikom dodavanja dokumenata ili njihove izmene dođe do nepoštovanja neke od navedenih restrikcija sheme, doći će do greške.

Zgodno je naglasiti i da su sheme dinamičkog tipa i da je naknadno dodavanje svojstava moguće korišćenjem funkcije `add`.

Definicija sheme se transformiše u takozvani model pozivom funkcije `model`. Prvi argument ove funkcije označava ime kolekcije za koju se shema veže, dok drugi argument predstavlja samu shemu. Nakon ovog poziva sva interakcija sa bazom podataka je moguća preko rezultujućeg objekta.

```
1 const userModel = mongoose.model('users', usersSchema);
```

Mongoose model raspolaže odgovarajućom funkcijom za svaku od radnji nad bazom podataka. Mi ćemo se upoznati sa funkcijama koje prate CRUD operacije, ali je skup funkcija daleko bogatiji i omogućava i rad sa indeksima, virtuelnim svojstvima (svojstvima koja se mogu pridružiti modelu, ali koja neće biti sačuvana u bazi), konfigurisanje samog modela i drugo.

7.2 Funkcije za upravljanje dokumentima

Pre nego li upoznamo funkcije koje će podržati CRUD operacije, prokomentarisaćemo i jedno njihovo zajedničko svojstvo. Naime, sve ove funkcije su asinhronog tipa i mogu se koristiti na jedan od dva načina. Prvi način podrazumeva korišćenje funkcije sa povratim pozivom potpisa `(error, result)=>{ }` na mesto poslednjeg argumenta. Objekat `error` predstavlja objekat greške i ukoliko je njegova vrednost `null`, funkcija je uspešno izvršena. U tom slučaju se dalje može raditi i sa njenim rezultatom koji se očekuje preko argumenta `result` i čija vrednost zavisi od vrste upita koja se izvršava. Ako dođe do greške, izvršavanje funkcije se prekida prijavljivanjem izuzetka tipa greške ili pozivanjem rutine za njihovu obradu. Jedna takva konstrukcija je u nastavku.

```
1 userModel.findOne({ username: 'maja' }, (error, result) => {
2   if (err) {
3     // obrada greške
4     throw error;
5   }
6   // obrada rezultata
7   console.log(result);
8 });
```

Drugi način izvršavanja funkcija se zasniva na eksplisitnom pozivu funkcije `exec` za izvršavanje upita koja kao rezultat vraća nativni JavaScript objekat `Promise`. Ova forma izvršavanja zato dozvoljava rad sa `async/await` konstrukcijama.

```
1 const printUserData = async function (username) {
2   const user = await userModel.findOne({ username }).exec();
3   console.log(user);
4 };
5 printUserData('maja');
```

Biblioteka `mongoose` omogućava kroz objekte tipa `Query` kreiranja upita koji ne moraju da prate nužno sintaksu MongoDB upitnog jezika koju smo uveli u priči o `mongo shell` terminalu. Tako se, na primer, prethodni upit može zapisati i kao

```
1 userModel
2   .findOne()
3   .where('username')
4   .equals(username);
```

uz korišćenje `where` i `equals` funkcija `Query` objekta. Slično, upitu

```
1 userModel.
2   find({
```

```

3   email: '@gmail.com$/,
4   age: { $gt: 10, $lt: 40 },
5   status: 'active
6 });

```

odgovara upit

```

1 usersModel
2   .find({ email: '@gmail.com' })
3   .where('age')
4   .gt(17)
5   .lt(66)
6   .where('status')
7   .equals('active');

```

Pored funkcija čija imena odgovaraju imenima operatora pretrage i logičkih operatora, na raspolaganju su i funkcija za obradu rezultata pretrage. Na primer, korišćenjem funkcije **sort** mogu se sortirati rezultujući objekti po željenom svojstvu i poretku, funkcijom **skip** preskočiti neki od njih, a funkcijom **limit** redukovati njihov broj. Na primer, sledećim upitom se prvo sortiraju korisnici rastuće na osnovu korisničkog imena, zatim se prvih 5 rezultata preskače i izdvaja narednih 10 rezultata.

```
1 usersModel.find({}).sort({'username': 1}).skip(5).limit(10);
```

Poredak sortiranja je određen numeričkom vrednošću koja se pridružuje svojstvu. Vrednost 1 ukazuje na rastući, a vrednost -1 na opadajući poredak. Npravno, prilikom sortiranje je moguće kombinovati više uslova.

```
1 usersModel.find({}).sort({'contributions': 1, 'username': 1});
```

Detaljan popis svih funkcija vezanih za upite može se pronaći u zvaničnoj dokumentaciji.

Kroz ove primere smo indirektno upoznali i funkcije modela za pretraživanje **find** i **findOne**. Ove funkcije očekuju objekat sa svojstvima za pretragu. U radu može biti od koristi i funkcija iz ove grupe sa imenom **findById** koja pronalazi dokument za zadatim identifikatorom **_id**.

```

1 let id = ObjectId('5eb2c28344c5e14d11dd3205');
2 const user = await usersModel.findById(id).exec();

```

Dalje ćemo nastaviti sa upoznavanjem funkcija za dodavanje novih dokumenata kolekciji.

Instance modela predstavljaju dokumente. Na primer, na sledeći način možemo kreirati novog korisnika.

```

1 let newUser = new usersModel({
2   _id: mongoose.Types.ObjectId(),
3   username: 'Marko',
4   password: 'Marko123',
5   email: 'marko@gmail.com',
6   age: 30,
7 });

```

Prilikom kreiranja novog dokumenta treba zadati i njegov identifikator **_id**. Njega možemo kreirati pozivom funkcije **ObjectId** koja će generisati identifikator u potrebnoj formi. Ovako kreirani dokumenti se trajno čuvaju pozivom funkcije **save**. Tako će se narednom naredbom dodati još jedan korisnik bazi.

```
1 await newUser.save();
```

Ažuriranje dokumenta je moguće funkcijama `update`, `updateOne` i `updateMany` ili kombinacijama funkcija za pronaalaženje i čuvanje, kao što je opisano u prethodnom primeru. Na primer, promena šifre korisnika čiji je identifikator `userId` poznat se može realizovati blokom koda

```
1 await userModel.updateOne({ _id: userId }, { $set: { password: '12345' } }).exec();
```

ili blokom koda

```
1 const user = await usersModel.findById(id).exec();
2 user.password = '12345';
3 await user.save();
```

Brisanje dokumenata kolekcije je moguće funkcijama `deleteOne` i `deleteMany` u zavisnosti od toga da li je potrebno obrisati jedan ili više dokumenata. Sledеćim blokom koda se mogu obrisati svi neaktivni korisnici.

```
1 userModel.deleteMany({ status: { $neq: 'active' } }).exec();
```

U radu mogu biti od koristi i funkcije `countDocuments` i `distinct`. Funkcijom `countDocuments` se prebrojava broj dokumenata koji zadovoljavaju navedene uslove, a funkcijom `distinct` se mogu dobiti jedinstvene vrednosti nekog svojstva. Naredni primeri demonstriraju nji-hovo korišćenje. Prvim primerom se pronalazi broj aktivnih korisnika, a drugim skup jedinstvenih email adresa.

```
1 const numberofActiveUsers = usersModel.countDocuments({ status: 'active' });
2 const distinctEmails = usersModel.distinct('email');
```

7.3 REST API sa manipulacijom podataka koji se očitavaju iz baze

Sada kada smo upoznali CRUD operacije `mongoose` biblioteke, možemo da unapredimo prethodnu verziju servera koju smo razvili u sekciјi o radnom okviru `Express.js` tako što ćemo sve radnje realizovati nad bazom podataka. Modifikaciju ćemo izvršiti i na organizacionom nivou tako da jasno možemo da razdvojimo zaduženja koja pojedinjeni delovi aplikacije imaju.

Ruter komponenta aplikacije biće zadužena, kao i do sada, za rutiranje zahteva klijentata. Na osnovu prepoznatih metoda i putanja sadržnih u zahtevu, ruter će sada svu logiku aplikacije prepuštati kontrolerima. Kontroleri su komponente aplikacije koje će biti zadužene za obradu prosleđenih podataka i generisanje rezultata. Ukoliko su kontrolerima u radu potrebni podaci oni će se obraćati modelima. Modelima se nazivaju komponente aplikacije koje upravljaju podacima (zbog toga nije ni slučajan izbor za imena metode `mongoose` biblioteke za pridruživanje sheme kolekciji). Modeli imaju pun uvid u strukturu baza sa kojima rade i mogućnost da izvrše sve potrebne upite nad njima.

Zbog prethodno opisanog, u novoj verziji aplikacije imaćemo uz `routes` direktorijum i direktorijum koji se zove `models` u kojem ćemo smestiti model i direktorijum `controllers` u kojem ćemo smestiti funkcije kontrolera.

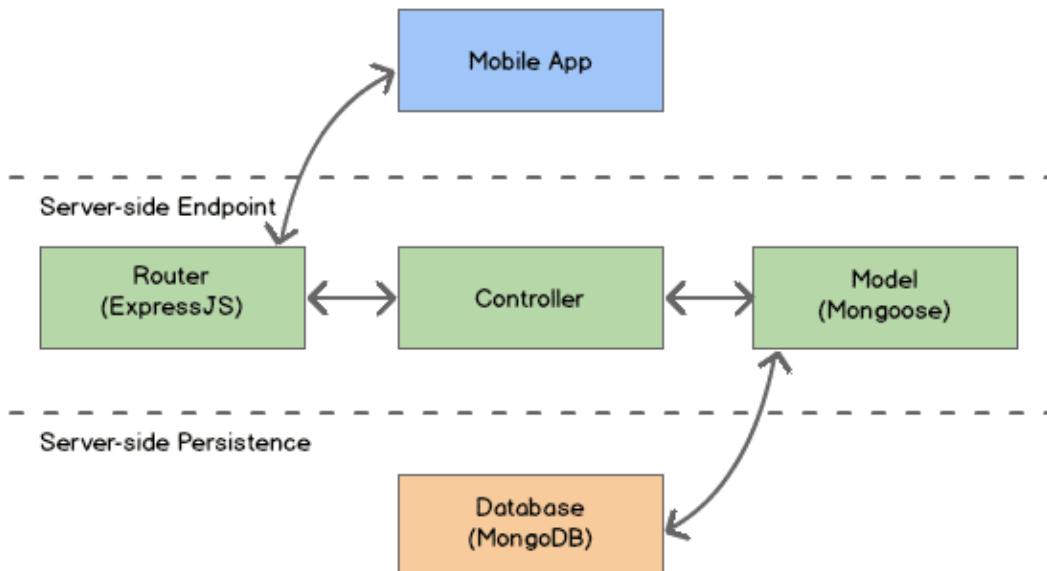
Fajl sa imenom `usersModel.js` će sadržati shemu kolekcije korisnika. Njega ćemo sačuvati u `models` direktorijumu.

```
1 const mongoose = require('mongoose');
2 const usersSchema = new mongoose.Schema({
3     _id: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
```

```

4   username: {
5     type: String,
6     required: true,
7   },
8   password: {
9     type: String,
10    required: true,
11  },
12  email: {
13    type: String,
14    required: true,
15  },
16  status: {
17    type: String,
18    default: 'active',
19  },
20 });
21 const usersModel = mongoose.model('users', usersSchema);

```


Nakon uključivanja `mongoose` biblioteke i definisanja sheme, izvešćemo model tako da drugi delovi aplikacije mogu da ga koriste.

Fajl sa imenom `usersController.js` ćemo sačuvati u `controllers` direktorijumu. Kao što smo njavili kontroleri će komunicirati sa modelom pa ćemo uključiti kreirani model na početku ovog fajla.

```
1 const User = require('../models/usersModel');
```

Na nivou modula odođenog fajlom `usersController.js` definisaćemo posebne funkcije koje ćemo uparivati sa zahtevima rutera. Detaljno ćemo prokomentarisati način rada funkcije `getUsers` kojom ćemo pročitati informacije o svim korisnicima, a sva ponašanja se prenose i na preostale funkcije kontrolera.

Funkcija `getUsers` kao argumente očekuje objekat `req` koji predstavlja zahtev klijenta, objekat `res` koji predstavlja odgovor koji treba proslediti klijentu i funkciju `next` kojom

se prepušta upravljanje sledećoj funkciji srednjeg sloja. Informacije o zahtevu klijenata i pripremljen objekat odgovora kontroler će dobiti od rutera.

```

1 module.exports.getUsers = async (req, res, next) => {
2   try {
3     const user = await User.find({}).exec();
4     res.status(200).json(user);
5   } catch (err) {
6     next(err);
7   }
8 };

```

Funkcija `getUsers` poziva funkciju `find` učitanog modela `User` i izvršava je pozivom funkcije `exec`. Pošto ćemo na ovaj način dobiti `Promise` objekat njenom pozivu prethodi `await` naznaka, a samoj funkciji `async` naznaka. Logika funkcije je po prispeću podataka o korisniku ostala ista tj. postavlja se odgovarajući statusni kod i u telo odgovora upisuju podaci o pročitanim korisnicima u JSON formatu. Da bismo ispratili greške koje mogu nastati prilikom ove obrade, dodajemo `try-catch` blok u kojem greske koje se javе prosleđujemo funkcijom `next` sledećoj funkciji srednjeg sloja. To će u našem slučaju biti funkcija definisana na nivou aplikacije sledećim blokom koda.

```

1 app.use((err, req, res, next) => {
2   const statusCode = err.status || 500;
3   res.status(statusCode).json({
4     error: {
5       message: err.message,
6       status: statusCode,
7       stack: err.stack,
8     },
9   });
10 });

```

Pošto ćemo ovu funkciju koristiti za obradu svih grešaka koje nastanu u aplikaciji, prvo ćemo proveriti da li je na nivou objekta greške postavljen odgovarajući statusni kod. Kada to nije slučaj, postavićemo statusni kod 500 u duhu REST arhitekturalnih smernica. Ostatkom koda funkcije za obradu greške, postavljamo određeni statusni kod odgovora, a zatim i prosleđujemo u JSON formatu informacije o grešci: njenu poruku i stek poziva koja je greška generisala.

Na nivou ove funkcije možemo, ukoliko je potrebna preciznija analiza, analirati i sam tipe greške. Na primer, ukoliko pošaljemo GET zahtev ka ruti

`http://localhost:3000/api/users/5eb2c28344c5e14d11dd32` iz razloga što prosledeni identifikator nije korektan MongoDB identifikator (nema 24 heksadekadne cifre), naša aplikacija će vratiti odgovor sa statusnim kodom 500, a ne statusnim kodom 404 kako je to bio slučaj u prethodnoj verziji aplikacije koju smo razvijali. Razlog za ovakvo ponašanje je taj što se prilikom poziva funkcije `findById` odgovarajućeg kontrolera prvo vrši validacija identifikatora koja u ovom slučaju rezultira izuzetkom koji se obrađuje u `catch` delu. Ako znamo da se za ovakav scenario generiše greška tipa `CastError` možemo popraviti ponašanje aplikacije dodavanjem sledeće provere neposredno pre slanja odgovora:

```

1 if(err.name === 'CastError'){
2   statusCode = 404;
3 }

```

Još neke greške koje se mogu javiti su `ValidationError` kada dokument koji se dodaje kolekciji ili nakon izmene ne ispunjava restrikcije definisane shemom, `MissingSchemaError`

ukoliko se ne navede shema na nivou `model` funkcije, `MongooseError` kao generalna greška i druge.

Gore opisana podela zaduženja dovodi do novog sadržaja našeg fajla `users.js` u kojem su opisana zaduženja rutera. Sada fajl ima sledeći sadržaj:

```

1 const usersController = require('../controllers/usersController.js');
2 const express = require('express');
3 const router = express.Router();
4
5 router.get('/', usersController.getUsers);
6 router.get('/:id', usersController.getUserById);
7 router.post('/', usersController.addNewUser);
8 router.put('/:id', usersController.updateUserbyId);
9 router.delete('/:id', usersController.deleteUserbyId);
10
11 module.exports = router;

```

U opštem slučaju jednoj ruti se može pridružiti više kontrolera. Na primer, ukoliko je nakon ažuriranja informacija o korisniku potrebno izvršiti i neka ažuriranja statistika kontrolerom `userController.updateStatistics` to se na nivou rutera može zapisati sa

```

1 router.put('/:id', [usersController.updateUserbyId, usersController.
    updateStatistics]);

```

Ipak, da bi sve ovo glatko funkcionalisalo, na nivou prvog kontrolera se funkcijom `next()` treba prepustiti izvršavanje sledećem kontroleru.

Finalna promena koju ćemo izvršiti tiče se reorganizacije `app.js` fajla. Hteli bismo da razdvojimo funkcionalnosti koje se tiču samog rada servera tj. njegovog osluškivanja događaja, prihvatanja zahteva i generisanja odgovora, i same aplikacije tj. skupa njenih podržanih ruta i radnji koje one impliciraju, konekcija koje ona održava i slično.

Novi sadržaj fajla `app.js` je prikazan sledećim blokom koda.

```

1 const express = require('express');
2 const mongoose = require('mongoose');
3 const { urlencoded, json } = require('body-parser');
4
5 const app = express();
6
7 app.use(json());
8 app.use(urlencoded({ extended: false }));
9
10 const databaseString = 'mongodb://localhost:27017/demo';
11 mongoose.connect(databaseString, {
12     useNewUrlParser: true,
13     useUnifiedTopology: true,
14 });
15
16 mongoose.connection.once('open', function () {
17     console.log('povezani na bazu');
18 });
19
20 mongoose.connection.on('error', (err) => {
21     console.log('Greska: ', err);
22 });
23
24 const usersRoutes = require('./routes/api/users');
25 app.use('/api/users', usersRoutes);

```

```

26
27 app.use(function (req, res, next) {
28   const error = new Error('Zahtev nije podrzan!');
29   error.status = 405;
30   next(error);
31 });
32
33 app.use((err, req, res, next) => {
34   const statusCode = err.status || 500;
35   res.status(statusCode).json({
36     error: {
37       message: err.message,
38       status: statusCode,
39       stack: err.stack,
40     },
41   });
42 });
43
44 module.exports = app;

```

Prvo što možemo da primetimo je da izvozimo aplikaciju na nivou modula tako da je server može koristiti. Druga dopuna tiče se promene funkcije kojom se reaguje na zahteve ka putanjama koje nisu podržane ruterom. Ova funkcija sada eksplicitno pozivom funkcije `Error` kreira objekat greške i prosleđuje je `next` pozivom funkciji koja je navedena odmah ispod, a koja objekat greške očekuje kao prvi argument.

U fajlu `server.js` ćemo sada na osnovu aplikacije kreirati server pozivom funkcije `createServer`. Ovako kreirani server se dalje može konfigurisati na osnovu okruženja u kojem se izvršava i minimalno menjati za različite aplikacije koje treba da izvršava. Sledеći blok prikazuje sadržaj `server.js` fajla.

```

1 const http = require('http');
2 const app = require('./app');
3 const server = http.createServer(app);
4 const port = 3000;
5 server.listen(port, () => {
6   console.log(`Aplikacija je aktivna na adresi http://localhost:${port}`);
7 });

```

7.4 Rad sa povezanim shemama

Aplikacije obično rade sa većim brojem ruteru i njima pripadajućih kontrolera i modela. Ukoliko je potrebno iz jednog modela tj. njemu pripadajuće sheme referisati na neku drugu shemu, prilikom kreiranja sheme modela može se uz odgovarajuće svojstvo navesti `ref` podešavanje. Na primer, ukoliko je sledećom shemom

```

1 const Post = mongoose.model('posts', mongoose.Schema({
2   _id: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
3   title: String,
4   content: String,
5   topic: String,
6   author: {
7     type: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
8     ref: 'users',
9     required: true
10  }
11 }));

```

predstavljen jedan post na blogu, fragmentom sheme

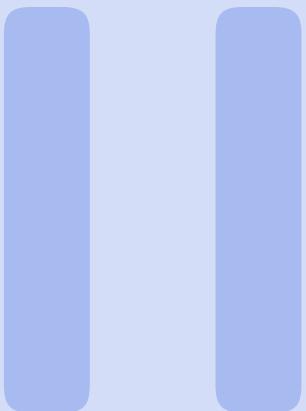
```
1 author: {
2   type: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
3   ref: 'users',
4   required: true
5 }
```

se naglašava da će svojstvo *author* biti identifikator koji se nalazi u kolekciji *users*. Nakon izvršavanja upita, da bi se dohvatile i vrednosti referisanih objekata, očekuje se poziv funkcije `populate`. U duhu prethodnog primera, ako se pretražuju svi postovi sa temom '*programming*', pozivom funkcije `populate` će se pročitati podaci odgovarajućih autora koji se dalje mogu koristiti. Kod koji odgovara primeru je naveden ispod.

```
1 const post = await Post.findOne({topic: 'programming'}).populate('author');
2 console.log(post.author.username);
```

Ukoliko na nivou sheme postoji više referenci, pozivi funkcije `populate` se mogu ulančavati. Na primer, da nivou sheme bloga imamo i referencu na korisnika koji ima ulogu *editor*, odgovarajući fragment koda bi bio:

```
1 const post = await Post.findOne({topic: 'programming'}).populate('author').
  populate('editor');
```


Programiranje klijentskih aplikacija

8	Radni okvir Angular	257
8.1	O verzionisanju	
8.2	Angular CLI i kreiranje novog projekta	
8.3	Osnovni pogled na Angular aplikacije — podizanje aplikacije	
8.4	Komponente i vezivanje podataka	
8.5	Ugrađene Angular direktive	
8.6	Komponente i vezivanje podataka — napredniji koncepti	
8.7	Kreiranje direktiva	
8.8	Mehanizam servisa i ubrizgavanje zavisnosti	
8.9	Rutiranje	
8.10	Filteri	
8.11	Rad sa formularima	
8.12	HTTP komunikacija u Angular aplikacijama	
	Literatura za ovu oblast	

8. Radni okvir Angular

U ovom poglavlju ćemo započeti upoznavanje sa Angular razvojnim okruženjem. Angular predstavlja naprednu biblioteku za kreiranje klijentskih aplikacija, ali je i više od toga — on nam nudi različite elemente za: strukturiranje i stilizovanje aplikacije (komponente, direktive), centralizaciju ili decentralizaciju odgovornosti delova aplikacije (servisi), rad sa formularima, navigaciju kroz aplikaciju (rutiranje), slanje asinhronih HTTP zahteva ka serverskim aplikacijama i još mnogo drugih.

8.1 O verzionisanju

Kada govorimo o razvojnog okruženju koje nosi naziv "Angular", neophodno je da napravimo razliku između prvobitne verzije ovog okruženja, koje se zapravo naziva "AngularJS" ili "Angular 1" (<https://angularjs.org/>), i verzije o kojoj će biti reči u ovom tekstu, a to je "Angular 2", odnosno, neke od narednih verzija "Angular 4", "Angular 5", "Angular 6", "Angular 7", i poslednja verzija u toku pisanja ovog teksta "Angular 8" — jednim imenom "Angular 2+" ili jednostavno "Angular" (<https://angular.io/>). Ukoliko bismo uporedili AngularJS i Angular, videli bismo da postoje razlike između ove dve "verzije" koje su toliko velike da se one mogu smatrati kao dva absolutno različita razvojna okruženja! Koncepti, imenovanja, tok razvoja, pa čak i programski jezik koje ove dve "verzije" koriste su značajno drugačiji. Zbog toga, dobro je razumeti da postoji razlika između AngularJS i Angular razvojnih okruženja, kao i činjenica da poznavanje jednog okruženja neće nam pomoći da razumemo drugi.

Sa izuzetkom verzije "Angular 3" koja nije javno objavljena, tim koji razvija Angular svakih 6 meseci objavljuje novu verziju ovog razvojnog okruženja. Ove verzije ne predstavljaju fundamentalne promene, već više unapređenja ili uvođenje boljih elemenata za laksji i brši razvoj Angular aplikacija. Svakim objavljinjem naredne verzije, tim postavlja i neophodne korake koje je potrebno uraditi da bi se projekat koji je razvijen u prethodnoj verziji mogao "prevesti" na narednu verziju i ove promene uglavnom nisu previše zahtevne. Ipak, gotovo svi elementi koji su uvedeni verzijom Angular 2 se i danas koriste, te će većina

koda koja je razvijena u starijim verzijama raditi i danas.

8.2 Angular CLI i kreiranje novog projekta

Angular razvojno okruženje obezbeđuje alat koji se naziva Angular CLI za kreiranje projekata i njihovo upravljanje iz komandne linije. Alat može da se koristi za automatizaciju procesa poput kreiranja projekata, dodavanje novih komponenti, pokretanje servera za lokalno podizanje aplikacije, objavljivanje aplikacije i dr. Dobra je ideja koristiti Angular CLI jer će nam pomoći u kreiranju i održavanju uobičajenih šablonskih operacija tokom razvoja naše aplikacije. Da bismo instalirali Angular CLI, potrebno je pokrenuti narednu komandu:

```
$ npm install -g @angular/cli@latest
```

Jednom kada je instaliran, možemo ga pokrenuti iz komandne linije pomoću komande `ng`. Testiranje instalacije se može izvršiti naredbom

```
$ ng --version
```

kojom će se ispisati trenutna verzija.

Da bismo kreirali novi projekat, koristićemo komandu `ng new <ime projekta>`, na primer:

```
$ ng new angular-hello-world
```

Interaktivna konzola će nas prvo upitati nekoliko pitanja u zavinosti od verzije Angulara. Na primer, u verziji Angular 8, program nas prvo pita da li želimo da koristimo rutiranje (ukucati `y` i pritisnuti `ENTER` za potvrdu, odnosno samo `ENTER` za odbijanje), a zatim će nas pitati za format stilova (pritisnuti `ENTER` da bi se odabrao podrazumevani CSS). Pogledajmo šta je ova komanda kreirala za nas:

```
$ cd angular-hello-world
$ tree -F -L 1
.
|-- README.md          // Koristan README
|-- angular.json        // Konfiguraciona datoteka za angular-cli
|-- e2e/                // "end-to-end" testovi
|-- node_modules/
|-- package-lock.json
|-- package.json
|-- src/                // Kod nase aplikacije
|-- tsconfig.json       // Konfiguraciona datoteka za TypeScript
`-- tslint.json         // Konfiguraciona datoteka za TSLint
```

Trenutno nas interesuje samo direktorijum `src` jer ćemo tu stavljati kod naše aplikacije:

```
$ cd src
$ tree -F -L 1
.
|-- favicon.ico        // Ikonica stranice
|-- index.html          // Pocetna (i jedina) HTML stranica koja se ucitava
|-- app/                // Izvorni kod za elemente nase aplikacije
|-- main.ts              // Ulazna datoteka za TypeScript
|-- styles.css           // Globalni stilovi
|-- environments/        // Podesavanja za razne varijante aplikacije
|-- test.ts              // Glavna datoteka za testiranje
|-- assets/              // Dodatni resursi: slike, datoteke, ...
`-- polyfills.ts         // Glavna datoteka za polifile
```

Za sada je neophodno da obratimo pažnju na narednih pet datoteka/direktorijuma:

- Datoteka `index.html` predstavlja osnovnu i jedinu HTML stranicu od koje se naša Angular aplikacija sastoji. Sve Angular aplikacije predstavljaju tzv. *jednostranične aplikacije* (engl. *single-page application*, skr. *SPA*), odnosno, aplikacija učitava od servera samo jednu HTML stranicu, a svi ostali zahtevi ka drugim "stranicama" (odnosno, delovima aplikacije koje korisniku u veb pregledaču izgledaju kao stranice) se implementiraju tako što se u pozadini koristi JavaScript kod koji menja DOM te jedne stranice. Ovu datoteku uglavnom nema potrebe menjati.
- Direktorijum `app/` sadrži izvorni kod za sve elemente koji čine našu jednostraničnu aplikaciju. Osim strukturnih elemenata koji su predstavljeni komponentama (o čemu će biti reči kasnije), u ovom direktorijumu se sadrže i drugi elementi koji na neki način definišu rad naše aplikacije — menjaju stil elemenata, dohvataju podatke, obrađuju podatke, filtriraju sadržaj i dr.
- Datoteka `main.ts` predstavlja ulaznu datoteku u programerskom smislu — ovo je prva datoteka čiji se kod izvršava i koja je zaslužna za *podizanje* (engl. *bootstrapping*) celokupne aplikacije. Ovu datoteku uglavnom nema potrebe menjati.
- Datoteka `styles.css` sadrži definicije CSS stilova koji važe na nivou celokupne aplikacije. Ovu datoteku možemo menjati ukoliko želimo da definišemo stilove na globalnom nivou, mada, i to je retka operacija. Uglavnom želimo da definišemo stilove na nivou pojedinačnih elemenata.
- Direktorijum `assets/` sadrži razne veb resurse koji su neophodni za ispravno prikazivanje aplikacije, na primer, slike, zvučni zapisi, video zapisi, razne druge datoteke i dr. Prilikom objavljivanja aplikacije, Angular CLI će automatski zapakovati i ovaj direktorijum, zajedno sa drugim potrebnim resursima.

Pokretanje Angular aplikacije se može izvršiti pozivom komande:

```
$ ng serve
```

čime će se podići aplikacija na lokalnom serveru, konkretnije, na adresi `http://localhost:4200` (podrazumevano). Svaki novokreirani Angular projekat dolazi sa nekim već podešenim elementima, sa kojima ćemo se upoznati detaljno u ostatku teksta. Za početak, ukoliko otvorimo veb pregledač na datoj veb adresi, prikazaće nam se prozor kao na narednoj slici:

Slika 8.1: Prikaz aplikacije `angular-hello-world`.

8.3 Osnovni pogled na Angular aplikacije — podizanje aplikacije

Sada prelazimo na nešto detaljnije analiziranje aplikacije `angular-hello-world` koju smo kreirali u prethodnoj sekciji. Cilj ove sekcije je da razumemo na koji način Angular kreira prikaz stranice sa slike 8.1.

Podizanje aplikacije (engl. *bootstrapping*) predstavlja proces sakupljanja svih potrebnih datoteka izvornog koda, konfiguracionih datoteka i resursnih datoteka, zatim procesiranje tih datoteka i kreiranje finalnih datoteka koji čine projekat koji je spremjan za izvršavanje. Podizanje Angular aplikacija, između ostalog, podrazumeva i naredne operacije: transpiliranje TypeScript koda u JavaScript kod, minimizaciju i optimizaciju koda, umetanje datoteka koje su nastale ovim procesom u druge datoteke i sl. Sve ove, i mnoge druge operacije, Angular CLI uradi umesto nas, što nam olakšava razvoj aplikacija. Dodatno, prilikom pokretanja servera komandom `ng serve` radi serviranja završnih datoteka, Angular CLI prati izmene u izvornim datotekama i svaki put kada napravimo i sačuvamo izmene, alat ponovo započinje proces podizanja kako bismo u veb pregledaču uvek imali najsvetiju verziju aplikacije. Naravno, ovo je moguće sve dok je proces pokrenut komandom `ng serve` aktivan — jednom kada se proces završi (pritiskom `CTRL + C`), razvojni server se gasi i ne možemo da pristupimo aplikaciji. Hajde da pogledamo kako zapravo Angular vrši ovaj proces.

Rekli smo da je datoteka `main.ts` ta koja je zadužena za podizanje aplikacije. Ako pogledamo njen izvorni kod, pored učitavanja raznih modula i dodatnih naredbi u zavisnosti od varijanti aplikacije, pronaći ćemo i naredne linije koda:

```
1 platformBrowserDynamic().bootstrapModule(AppModule)
2   .catch(err => console.error(err));
```

Očigledno, druga linija služi za hvatanje i prikazivanje izuzetaka, ali više nas interesuje prva linija. Ta linija govori Angular-u koji je to modul naše aplikacije od kojeg je potrebno da se započne podizanje aplikacije, tj. koji modul je *koren* (engl. *root*). Podrazumevano, aplikacija ima tačno jedan modul — i naše aplikacije koje budemo kreirali će imati tačno jedan modul — ali je moguće razbiti aplikaciju na više modula.

Takođe, podrazumevano se za koren modul kreira modul `AppModule`, što je sasvim korektan naziv. Primetimo imenovanje ovog modula — naziv modula `App`, praćen rečju `Module` — ovo je konvencija koja se koristi i za mnoge druge elemente o kojima ćemo diskutovati. Naravno, ovakvo imenovanje nije obavezno, ali nije loše držati se konvencije koju razvojni tim Angular-a podržava.

Odakle aplikacija zna za definiciju ovog modula? Ako pogledamo u istoj datoteci, pronaći ćemo narednu liniju:

```
1 import { AppModule } from './app/app.module';
```

Otvaranjem datoteke koja se nalazi na putanji `./app/app.module.ts`, relativnoj u odnosu na direktorijum u kojоj se nalazi `main.ts` datoteka, možemo videti da modul ne predstavlja ništa drugo do (izvezenu) klasi `AppModule`, koja je dekorisana dekoratorom `@NgModule`. U pitanju je dekorator koji je dostupan uz Angular i njime se definišu naredni ključni elementi modula:

- Deklaracije (svojstvo `declarations`) — Reference na klase komponenti (i još nekih drugih elemenata koje ćemo videti) koje ulaze u struktturni sastav naše aplikacije. Svaki put kada kreiramo novu komponentu, potrebno je da njenu referencu smestimo u ovaj niz.

- Uvoženja (svojstvo **imports**) — Reference na Angular module od kojih zavisi modul koji se dekoriše (u ovom slučaju **AppModule**). Podrazumevano se uvozi modul **BrowserModule** koji predstavlja jedan od najosnovnijih Angular modula za prikazivanje aplikacije u veb pregledaču.
- Dobavljači (svojstvo **providers**) — Reference na klase servisa (i još nekih drugih elemenata koje ćemo videti) koje ulaze u funkcionalni sastav naše aplikacije. Svaki put kada kreiramo nov servis, potrebno je da njegovu referencu smestimo u ovaj niz.
- Podizanja (svojstvo **bootstrap**) — Reference na module aplikacije koje su neophodne za početno podizanje aplikacije. U najvećem broju slučajeva neće biti potrebe za menjanjem ovog svojstva.

Daljom analizom ove datoteke možemo primetiti da postoji još jedan element koji nije deo jezgra Angular razvojnog okruženja, a to je **AppComponent**, čija referenca stoji u nizu deklaracija i koji je uvezen linijom:

```
1 import { AppComponent } from './app.component';
```

Otvaranjem datoteke **./app.component.ts**, koja se nalazi u istom direktorijumu, primećujemo da ponovo imamo klasu (koja se izvozi), samo što je ovoga puta drugog naziva (ali prati istu konvenciju — naziv komponente + reč **Component**) i ono što je zanimljivije — dekorisanu drugim dekoratorom, **@Component**, koji je takođe dostupan uz Angular. Iako ćemo detaljnije pričati o komponentama kasnije, pogledajmo neke osnovne elemente koje vidimo iz ove datoteke:

- Svojstvo **selector** ima postavljenu vrednost '**app-root**'. Naziv ovog svojstva naš možda asocira na CSS selektore, te ako se prisetimo na koje HTML elemente bi ovaj selektor mogao da se primeni, zaključili bismo da je u pitanju HTML element **<app-root>**. Još uvek nam ovo ništa ne govori, ali zapamtimo ovu činjenicu.
- Naredno svojstvo je **templateUrl** koje deluje da "pokazuje" na datoteku **./app.component.html** koja se nalazi u tekućem direktorijumu. Otvaranjem te datoteke, vidimo naredni sadržaj:

Kod 8.1: angular/angular-hello-world/src/app/app.component.html

```
1 <!--The content below is only a placeholder and can be replaced.-->
2 <div style="text-align:center">
3   <h1>
4     Welcome to {{ title }}!
5   </h1>
6   
7 </div>
8 <h2>Here are some links to help you start: </h2>
9 <ul>
10  <li>
11    <h2><a target="_blank" rel="noopener" href="https://angular.io/
        tutorial">Tour of Heroes</a></h2>
12  </li>
13  <li>
14    <h2><a target="_blank" rel="noopener" href="https://angular.io/cli">
        CLI Documentation</a></h2>
15  </li>
```

```

16  <li>
17    <h2><a target="_blank" rel="noopener" href="https://blog.angular.io/">Angular blog</a></h2>
18  </li>
19 </ul>

```

Primećujemo da se ovaj HTML sadržaj sastoje od poruke `Welcome to {{ title }}`!, koji prati nekakva slika, pa zatim još teksta i lista. Ako se prisetimo, ovo je poprilično ličilo na sadržaj koji smo imali na prikazu 8.1. Da li to znači da taj sadržaj koji smo imali prikazan dolazi na osnovu ovog sadržaja? Odgovor je potvrđan. Kako se ta veza tačno ostvarila videćemo uskoro.

- Vratimo se na datoteku `./app.component.html`. Dalje, primećujemo svojstvo `styleUrls` čija je vrednost niz, čiji su elementi, po svemu sudeći opet putanje. Otvaranjem datoteke na jedinoj putanji u nizu `./app.component.css`, vidimo praznu CSS datoteku. Ako se prisetimo, videli smo da se u korenom direktorijumu izvornog koda aplikacije (tj. u direktorijumu `app/`) nalazi `styles.css` datoteka za koju smo napomenuli da sadrži globalne stilove koji važe na nivou cele aplikacije. Za razliku od te datoteke, stilovi koji se definišu u okviru datoteke `./app.component.css` važe isključivo za elemente koji ulaze u sastav komponente `AppComponent`, koja referiše na ovu datoteku putem svojstva `styleUrls`.
- Konačno, u okviru definicije klase `AppComponent` pronalazimo liniju:

```
1 title = 'angular-hello-world';
```

Gde smo imali prilike da vidimo promenljivu `title`? Ako se ponovo prisetimo, u okviru datoteke `./app.component.html` stajao je sadržaj `Welcome to {{ title }}!`, a na prikazu 8.1 vidimo sadržaj `Welcome to angular-hello-world!`. Odavde možemo zaključiti da Angular ima sposobnost da na neki način koristi podatke iz klase `AppComponent` da bi ih dinamički prikazao u HTML šablonu. Naravno, ovo je samo delić njegove moći.

Ostala je još samo jedna karika u ovom lancu koja povezuje sve. Kako Angular zna da treba da prikaže HTML sadržaj komponente `AppComponent` na stranici? Odgovor leži u `index.html` datoteci:

Kod 8.2: angular/angular-hello-world/src/index.html

```

1 <!doctype html>
2 <html lang="en">
3   <head>
4     <meta charset="utf-8">
5     <title>AngularHelloWorld</title>
6     <base href="/">
7
8     <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1">
9     <link rel="icon" type="image/x-icon" href="favicon.ico">
10  </head>
11  <body>
12    <app-root></app-root>
13  </body>
14 </html>

```

Ova jednostavna datoteka predstavlja osnovnu i jedinu HTML stranicu za koju veb pregledač kreira HTTP zahtev ka razvojnom serveru koji smo pokrenuli komandnom `ng serve`. U okviru tela ove HTML datoteke vidimo da se prikazuje jedino element `<app-root>`. Međutim, ako se ponovo (i po poslednji put u ovoj sekciji) prisetimo, videli smo da je ovaj element definisan u dekoratoru `@Component` klase `AppComponent` i to svojstvom `selector`.

Dakle, Angular na osnovu ove datoteke pronalazi koja komponenta deklariše element `<app-root>` i prikazuje njen HTML šablon, zajedno sa eventualnim dinamičkim izmenama koje transpilirani JavaScript kod izvršava.

Međutim, u ovoj datoteci ne postoje reference ni na jednu JavaScript datoteku. Koji je to JavaScript kod koji se izvršava? Angular, takođe, prilikom podizanja aplikacije, nakon što izvrši sve neophodne operacije nad izvornim kodom (transpiliranje, optimizacije, itd.), on umeće završne datoteke u `index.html` datoteku. Ovo možemo da vidimo ako ispitamo izvorni kod u veb pregledaču, koji je prikazan na slici 8.2.

```

1 <!doctype html>
2 <html lang="en">
3 <head>
4   <meta charset="utf-8">
5   <title>AngularHelloWorld</title>
6   <base href="/">
7
8   <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1">
9   <link rel="icon" type="image/x-icon" href="favicon.ico">
10 </head>
11 <body>
12   <app-root></app-root>
13 <script src="runtime.js"></script><script src="polyfills-es5.js" nomodule></script><script src="polyfills.js">
</script><script src="styles.js"></script><script src="vendor.js"></script><script src="main.js"></script></body>
</html>
15

```

Slika 8.2: Procesirani izvorni kod datoteke `index.html` aplikacije `angular-hello-world`.

Naravno, nakon izvršavanja JavaScript koda, DOM stablo stranice izgleda kao na slici 8.3, što definitivno bolje oslikava sadržaj koji se prikazuje:

```

<!DOCTYPE html> == $0
<html lang="en">
<head>
  <meta charset="utf-8">
  <title>AngularHelloWorld</title>
  <base href="/">
  <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1">
  <link rel="icon" type="image/x-icon" href="favicon.ico">
  <style type="text/css">
    /* You can add global styles to this file, and also import other style files */
  </style>
  <!--sourcelappingURL:application/json;base64,eyJ2ZXJzaWduIjoxCjzb3VY2vIjpuaInlyYy92cmhsIm5hbWVzIpbXswInhFwcGluZ3MlO1JbQUfBLDnFQUE4RSIsImZpbGU0IjczmWvc3R5b0dVzImHzcyIsInNvdCjZXOb250Zi58Ijp0i8qIfIvd58jYidgYnRkIdgsb2Jh
  bC5bOb1z20I0gdgd0pcyBmawxkLChbmQgVixzby9pbXvnrgbRo2Xigc3R5b0dug2nisZ0ngk19ct1d0fQ== -->
</script>
  <!-- sourceLappingURL:application/json;base64,eyJ2ZXJzaWduIjoxCjzb3VY2vIjpuaInlyYy92cmhsIm5hbWVzIpbXswInhFwcGluZ3MlO1JbQUfBLDnFQUE4RSIsImZpbGU0IjczmWvc3R5b0dVzImHzcyIsInNvdCjZXOb250Zi58Ijp0i8qIfIvd58jYidgYnRkIdgsb2Jh
  bC5bOb1z20I0gdgd0pcyBmawxkLChbmQgVixzby9pbXvnrgbRo2Xigc3R5b0dug2nisZ0ngk19ct1d0fQ== -->
</script>
</head>
<body>
  <!--app-root _ghost-aya-c0 ng-version="8.0.0"-->
  <div _ngcontent-aya-c0 style="text-align:center">
    <h1 _ngcontent-aya-c0>Welcome to angular-hello-world!</h1>
    
  </div>
  <h2 _ngcontent-aya-c0>Here are some links to help you start:</h2>
  <ul _ngcontent-aya-c0>
    <li _ngcontent-aya-c0>
      <h3 _ngcontent-aya-c0><a _ngcontent-aya-c0 href="https://angular.io/tutorial" rel="noopener" target="_blank">Tour of Heroes</a></h3>
    </li>
    <li _ngcontent-aya-c0>
      <h3 _ngcontent-aya-c0><a _ngcontent-aya-c0 href="https://angular.io/cli" rel="noopener" target="_blank">CLI Documentation</a></h3>
    </li>
    <li _ngcontent-aya-c0>
      <h3 _ngcontent-aya-c0><a _ngcontent-aya-c0 href="https://blog.angular.io/" rel="noopener" target="_blank">Angular blog</a></h3>
    </li>
  </ul>
</app-root>
<script src="runtime.js"></script>
<script src="polyfills-es5.js" nomodule></script>
<script src="polyfills.js"></script>
<script src="styles.js"></script>
<script src="vendor.js"></script>
<script src="main.js"></script>
</body>
</html>

```

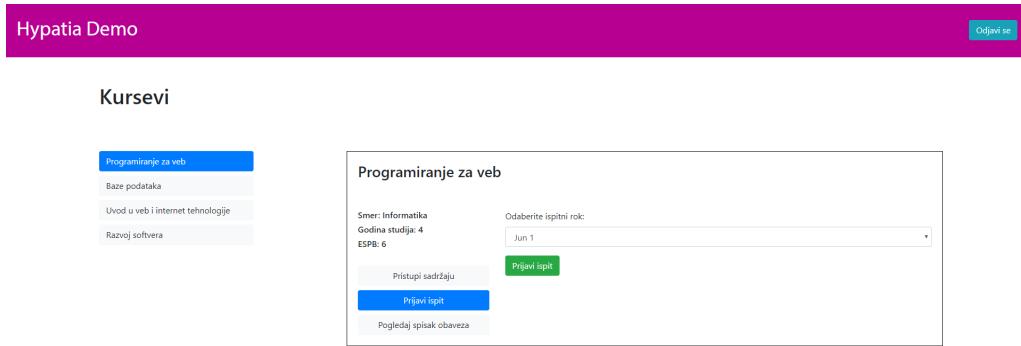
Slika 8.3: DOM stablo aplikacije `angular-hello-world`.

Ovim smo završili uvodnu diskusiju o tome kako Angular razvojno okruženje dolazi od izvornog koda do finalnog prikaza. U daljem tekstu se bavimo elementima Angulara kojima možemo kreirati najrazličitije bogate klijentske aplikacije.

8.3.1 Uključivanje Bootstrap 4 biblioteke za stilizovanje elemenata

8.4 Komponente i vezivanje podataka

Način na koji se Angular aplikacije razvijaju jeste kreiranjem *komponenti* (engl. *component*). Komponente možemo razumeti kao gradivne elemente naše veb aplikacije. Praktično, cela aplikacija se može podeliti na veliki broj komponenti, koje se najčešće mogu predstaviti hijerarhijski. Prikažimo ovo kroz aplikaciju koja je data na slici 8.4.

Slika 8.4: Primer jedne aplikacije za koju je potrebno izvršiti podelu na komponente.

Ova naizgled jednostavna aplikacija se može podeliti u različite delove. Na slici 8.5 prikazane su dve moguće podele (koje nisu jedine). Prva podela deli aplikaciju na manji broj komponenti koje imaju veliki broj odgovornosti, dok druga podela deli aplikaciju na veliki broj komponenti, ali koje predstavljaju manje logičke celine. Slika 8.6 sadrži nabrojane i imenovane komponente, kao i grafik njihovih hijerarhijskih odnosa za prvu podelu, dok slika 8.7 sadrži iste informacije, samo za drugu podelu.

Podela aplikacije na komponenti igra ključnu ulogu u razvoju Angular aplikacija, te ju je zbog toga moguće izvršiti na razne načine. Najčešće, ukoliko je aplikacija jednostavnija, onda je sasvim korektno i imati manji broj komponenti, dok je kod složenijih aplikacija podela na komponente koje imaju manje posla isplativija.

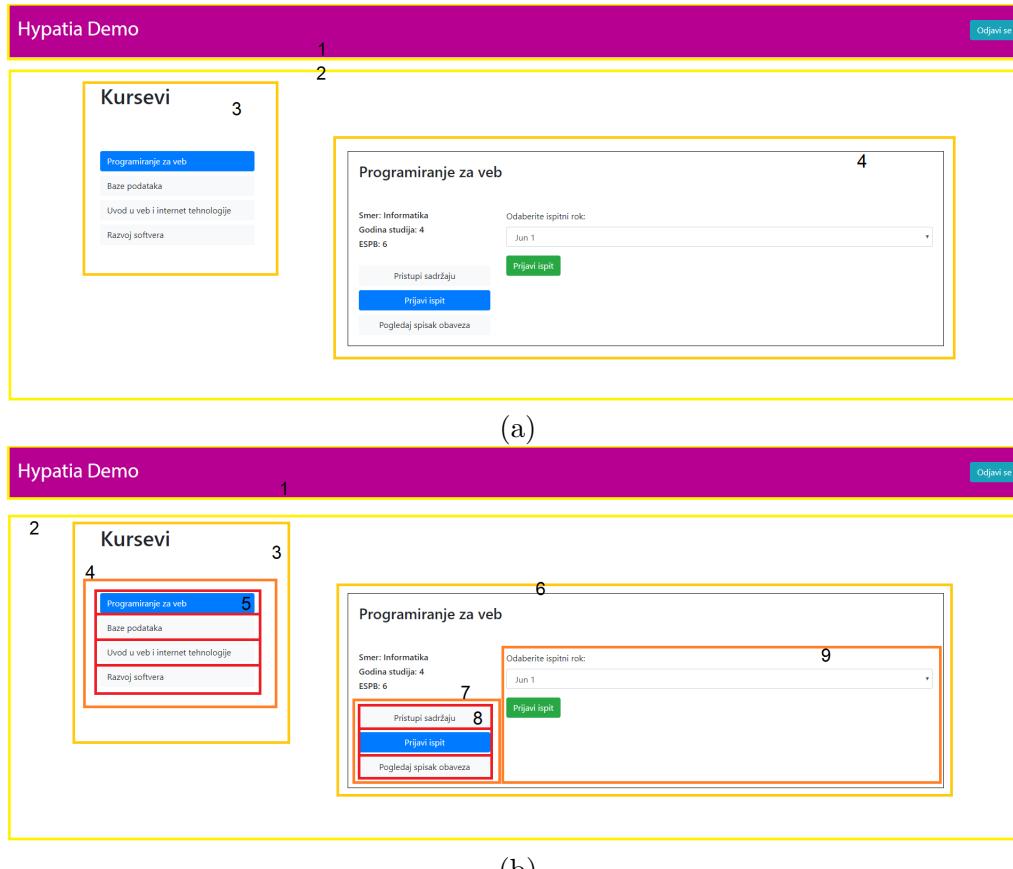
8.4.1 Kreiranje komponenti

Postoje dva načina za kreiranje komponenti: "ručno" i korišćenjem Angular CLI alata. Preporučujemo da prilikom učenja koristite ručni metod, da biste razumeli koji su to elementi koji su važni za kreiranje komponenti, a zatim, kada razumete detalje kreiranja komponenti, koristite Angular CLI alat.

Ručno kreiranje komponenti

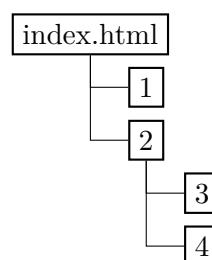
Kreirajmo sada komponentu koja će predstavljati jednog studenta. Kao što smo videли ranije, komponente su sačinjene od raznih datoteka. Na primer, pri kreiranju korene komponente `AppComponent`, Angular CLI alat je za nas kreirao odgovarajuće datoteke `app.component.html`, `app.component.css`, `app.component.ts` i `app.component.spec.ts`. Zbog toga, dobra je praksa čuvati svaku komponentu u zasebnom direktorijumu.

Kreirajmo direktorijum `app/student/` i u njemu kreirajmo za sada samo `student.component.ts` datoteku. Obratimo pažnju i na imenovanje ovih datoteka. Sve datoteke koje ulaze u sastav neke komponente moraju naziv oblika `c.component` praćen odgovarajućom ekstenzijom (`html`, `css`, `ts` ili `spec.ts`). Otvorimo kreiranu datoteku u tekstualnom editoru.

Slika 8.5: Podela aplikacije na komponente. Slika (a) ilustruje jednostavniju podelu, dok slika (b) prikazuje složeniju podelu.

1. Zaglavje stranice
2. Glavni deo
3. Odabir kursa
4. Upravljanje informacijama o kursu

Slika 8.6: Elementi prve podele aplikacije sa slike 8.5 (levo) i njihova hijerarhijska reprezentacija (desno).

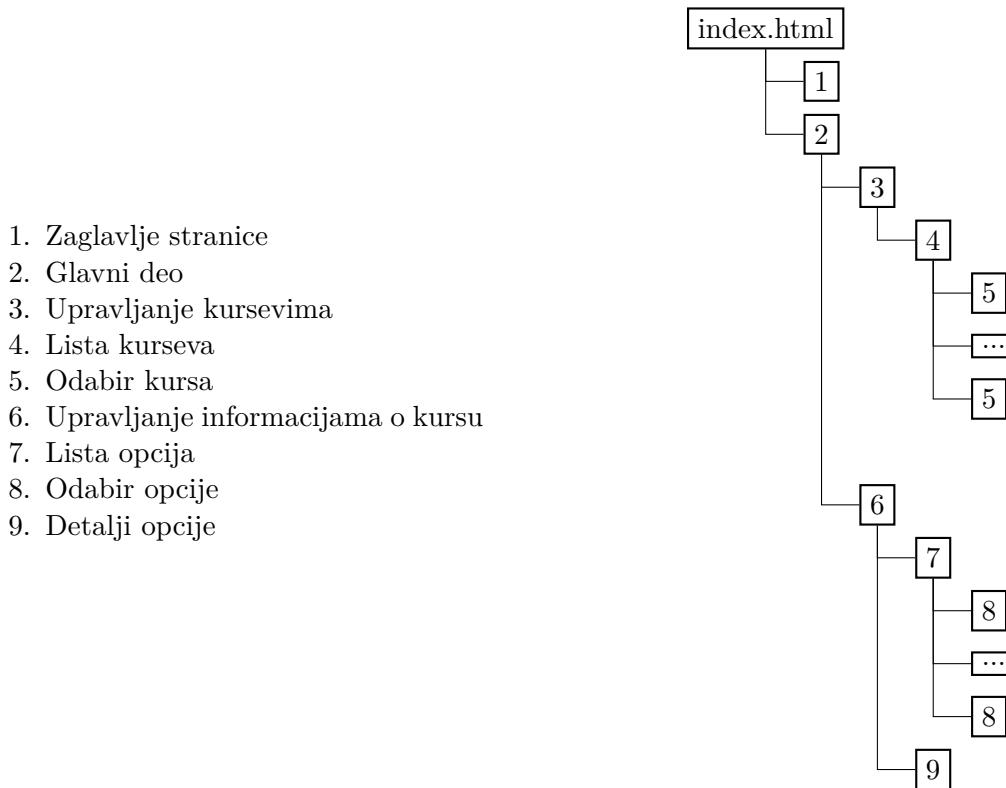
Komponente se u Angular-u predstavljaju TypeScript klasama:

```

1 export class StudentComponent {
2 }
  
```

Međutim, da bi Angular znao da ova klasa predstavlja komponentu, potrebno je uraditi dve stvari:

1. Dekorisati klasu dekoratorom `@Component`.
2. Registrovati klasu kao komponentu u `declarations` opciji dekoratora `@NgModule` u modulu u kojem se komponenta koristi.

Slika 8.7: Elementi druge podelje aplikacije sa slike 8.5 (levo) i njihova hijerarhijska reprezentacija (desno).

Za početak, uključimo potrebni dekorator na vrhu kreirane datoteke, a zatim ga iskoristimo za dekorisanje napisane klase:

```

1 import { Component } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student',
5   template: '<h3>Ja sam student</h3>',
6   styles: [
7     h3 {
8       color: blue;
9     }
10   ]
11 })
12 export class StudentComponent {
13 }
```

Kao što vidimo, dekorator `@Component` prihvata kao argument objekat sa određenim svojstvima:

- Svojstvo `selector` predstavlja CSS selektor kojim se komponenta referencira u HTML kodu. Najčešći način za selektovanje komponenti jeste preko HTML elemenata. U kodu iznad, ova komponenta će biti korišćena svaki put kada se u HTML kodu koristi element `<app-student></app-student>`. Vrednost ovog svojstva mora biti jedinstveno za sve komponente u aplikaciji.
- Svojstvo `template` predstavlja nisku koja definiše HTML strukturu komponente. Ovaj "kod" će biti iskorišćen na mestu gde je komponenta referencirana. To mo-

že biti jednostavan HTML obeleženi tekst, kao u kodu iznad, ali može imati i neke složenije konstrukte sa kojima ćemo se upoznati kroz različite sekcije ovog poglavlja.

- Svojstvo `styles` predstavlja niz niski koje definišu CSS stilove koji će biti primenjeni nad ovom komponentom. Ovi stilovi su lokalni za ovu komponentu i neće imati uticaja na HTML elemente van ove komponente. U kodu iznad definišemo stil koji boji element `<h3>` u plavu boju. Ovo svojstvo je opcionalno.

Svojstva `template` i `styles` imaju i svoje alternativne oblike, koji su dati u narednom kodu:

```

1 import { Component } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student',
5   templateUrl: 'student.component.html',
6   styleUrls: ['student.component.css']
7 })
8 export class StudentComponent {
9 }
```

Njihova značenja su sledeća:

- Svojstvo `templateUrl` predstavlja nisku koja sadrži putanju do datoteke koja sadrži HTML strukturu komponente. U kodu iznad je specifikovano da datoteka `student.component.html` sadrži ovu strukturu, što bi značilo da, ukoliko želimo da očuvamo istu strukturu, potrebno je da datoteka `student.component.html` bude sledeće sadrzine:

Kod 8.3: angular/komponente1/src/app/student/student.component.html

```
1 <h3>Ja sam student</h3>
```

- Svojstvo `styleUrls` predstavlja niz niski od koje svaka sadrži putanju do datoteke koja sadrži definicije stilova koji će biti primenjeni na komponentu. U kodu iznad je specifikovano da datoteka `student.component.css` sadrži stilove, što bi značilo da, ukoliko želimo da očuvamo istu vizuelnu prezentaciju komponente, potrebno je da datoteka `student.component.css` bude sledeće sadrzine:

Kod 8.4: angular/komponente1/src/app/student/student.component.css

```
1 h3 {
2   color: blue;
3 }
```

Kao i svojstvo `styles`, i svojstvo `styleUrls` je opcionalno.

Ono što bi trebalo zapamtiti jeste da je pogrešno specifikovati obe varijante za jednu opciju. Tako, na primer, komponenta će imati: (1) ili `template` ili `templateUrl` (primetimo ekskluzivnu disjunkciju ovde) i (2) `styles` ili `styleUrls` (primetimo "običnu" disjunkciju ovde).

Zbog toga što drugi pristup (korišćenje `templateUrl` i `styleUrls` svojstava) dovodi do lakše proširivosti komponenti, mi ćemo koristiti upravo taj pristup.

Naravno, ne smemo zaboraviti da dodamo zavisnost između novokreirane komponente i korenog modula aplikacije. U datoteci `app.module.ts`, potrebno je uvesti klasu `StudentComponent` i dodati je u niz `declarations` (u kodu su ove dve linije označene `// !`):

```

1 import { BrowserModule } from '@angular/platform-browser';
2 import { NgModule } from '@angular/core';
3
4 import { AppComponent } from './app.component';
5 import { StudentComponent } from './student/student.component'; // !
6
7 @NgModule({
8   declarations: [
9     AppComponent,
10    StudentComponent // !
11   ],
12   imports: [
13     BrowserModule
14   ],
15   providers: [],
16   bootstrap: [AppComponent]
17 })
18 export class AppModule { }

```

Korišćenje Angular CLI alata

Prikažimo i drugi metod za kreiranje komponenti — korišćenjem Angular CLI alata. Recimo da želimo da napravimo komponentu koja se zove `Student2Component`. Onda je potrebno u terminalu, nakon što se pozicioniramo u direktorijum `app/`, da izvršimo narednu komandu:

```
$ ng generate component student2
```

Ili, alternativno, možemo koristiti skraćenu verziju:

```
$ ng g c student2
```

Pogledajmo šta je ova naredba ispisala na standardni izlaz:

```

CREATE src/app/student2/student2.component.html (27 bytes)
CREATE src/app/student2/student2.component.spec.ts (642 bytes)
CREATE src/app/student2/student2.component.ts (277 bytes)
CREATE src/app/student2/student2.component.css (0 bytes)
UPDATE src/app/app.module.ts (490 bytes)

```

Kao što vidimo, naredba je kreirala direktorijum `student2` za komponentu `Student2Component`, u koji je smestila novokreirane datoteke, ispoštovajući imenovanje `naziv.component.*`. Ukoliko pogledamo sadržaje ovih datoteka, videćemo da je Angular CLI alat uradio sav početni posao za nas — kreirao klasu `Student2Component`, dekorisao je, kreirao početne HTML i CSS datoteke, a takođe je i izmenio `app.module.ts` datoteku da uključi ovu klasu u niz `declarations`. Prikazujemo sadržaj ovih datoteka da bismo se uverili (preskačemo datoteku `student2.component.spec.ts` jer nam ona nije važna za sada):

Kod 8.5: angular/komponente1/src/app/student2/student2.component.html

```

1 <p>
2   student2 works!
3 </p>

```

Kod 8.6: angular/komponente1/src/app/student2/student2.component.css

Primetimo da je datoteka `student2.component.css` prazna jer, podrazumevano, Angular ne definiše nikakve stilove za naše komponente.

Kod 8.7: angular/komponente1/src/app/student2/student2.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student2',
5   templateUrl: './student2.component.html',
6   styleUrls: ['./student2.component.css']
7 })
8 export class Student2Component implements OnInit {
9
10   constructor() { }
11
12   ngOnInit() {
13   }
14
15 }
```

Kod 8.8: angular/komponente1/src/app/app.module.ts

```

1 import { BrowserModule } from '@angular/platform-browser';
2 import { NgModule } from '@angular/core';
3 import { FormsModule } from '@angular/forms';
4
5 import { AppComponent } from './app.component';
6 import { StudentComponent } from './student/student.component';
7 import { Student2Component } from './student2/student2.component';
8 import { Student1ListaComponent } from './student1-lista/student1-lista.
    component';
9 import { Student3Component } from './student3/student3.component';
10 import { Student3ListaComponent } from './student3-lista/student3-lista.
    component';
11 import { Student4Component } from './student4/student4.component';
12 import { Student4ListaComponent } from './student4-lista/student4-lista.
    component';
13 import { Student5Component } from './student5/student5.component';
14 import { Student5ListaComponent } from './student5-lista/student5-lista.
    component';
15 import { Student6Component } from './student6/student6.component';
16 import { Student6ListaComponent } from './student6-lista/student6-lista.
    component';
17 import { Student7Component } from './student7/student7.component';
18 import { Student7ListaComponent } from './student7-lista/student7-lista.
    component';
19
20 @NgModule({
21   declarations: [
22     AppComponent,
23     StudentComponent,
24     Student2Component,
25     Student1ListaComponent,
26     Student3Component,
27     Student3ListaComponent,
28     Student4Component,
29     Student4ListaComponent,
30     Student5Component,
31     Student5ListaComponent,
32     Student6Component,
33     Student6ListaComponent,
34     Student7Component,
35     Student7ListaComponent
36   ],

```

```

37   imports: [
38     BrowserModule,
39     FormsModule
40   ],
41   providers: [],
42   bootstrap: [AppComponent]
43 }
44 export class AppModule { }

```

Da bismo videli da naše komponente zaista funkcionišu, potrebno je da ih iskoristimo u HTML šablonu naše korene komponente `AppComponent`:

```

1 <app-student></app-student>
2 <app-student2></app-student2>

```

Pokrenite razvojni server i otvorite veb pregledač na adresi `http://localhost:4200` i uverite se da se prikazuju obe komponente.

Ono što nam je preostalo da vidimo jeste kako možemo da koristimo već kreirane komponente kao delove drugih komponenti. Na primer, kreirajmo komponentu koja će prikazivati nekoliko `StudentComponent` objekata:

```
$ ng g c student1-lista
```

Otvorimo `student1-lista.component.html` i popunimo narednim kodom:

Kod 8.9: angular/komponente1/src/app/student1-lista/student1-lista.component.html

```

1 <h3>Studenti</h3>
2
3 <app-student></app-student>
4 <app-student></app-student>
5 <app-student></app-student>

```

Takođe, izmenimo `app.component.html`, tako da uključi novokreiranu komponentu:

```

1 <h1>Komponente 1</h1>
2
3 <app-student1-lista></app-student1-lista>

```

Šta smo ovim uradili? U HTML šablonu korene komponente `AppComponent` referisali smo na `Student1ListaComponent` preko elementa `<app-student1-lista>`, što smo mogli da uradimo zato što je ta komponenta definisana selektorom '`app-student1-lista`'. Detaljnije ćemo govoriti o tome, ali napomenimo da je u pozadini Angular za nas instancirao objekat klase `Student1ListaComponent` i svaka izmena u toj klasi koja utiče na prikaz komponente, biće vidljiva u veb pregledaču u trenutku izvršavanja te izmene. Ovo ćemo imati prilike da vidimo na delu u podsekciji 8.4.2.

Dalje, u HTML šablonu ove komponente referisali smo na tri komponente `StudentComponent` preko elementa `<app-student>`. Slično kao i za komponentu `Student1ListaComponent`, Angular je u pozadini instancirao tri objekta klase `StudentComponent` i on će biti zadužen za sve eventualne izmene u toj klasi koje utiču na prikaz, ili obrnuto.

Zadatak 8.1

Provežbati kreiranje komponenti:

- Kreirati dve nove komponente: `WarningAlert` i `SuccessAlert`.
- Prikazati ih jednu ispod druge u `AppComponent`.

- Prikazati u prvoj komponenti neku upozoravajuću poruku, a u drugoj komponenti poruku o uspešnosti.
- Stilizovati komponente prikladno (na primer, `WarningAlert` može biti pravougaonik svetlo žute boje, a `SuccessAlert` može biti pravougaonik svetlo zelene boje).

Koristiti oba pristupa kreiranju komponenti. Koristiti oba pristupa kreiranju HTML šablonu i stilizovanju komponenti. ■

8.4.2 Vezivanje podataka

U prethodnoj sekciji smo videli kako možemo da kreiramo nove komponente i eventualno ih ugnezđavamo i time kreiramo hijerarhijsku organizaciju između tih komponenti. Međutim, iako je ovo dovoljno za kreiranje statičkih stranica, zašto bismo uopšte koristili ovako složeno okruženje za razvoj za kreiranje statičkih stranica. Zbog toga ćemo se u daljem tekstu upoznavati sa različitim elementima Angulara koji omogućavaju upravljanje dinamičkim sadržajem. Za početak, upoznajmo se sa vezivanjem podataka.

Vezivanje podataka (engl. *databinding*) predstavlja mehanizam kojim se dinamički podaci koji se kreiraju u TypeScript-u koriste za prikazivanje u HTML šablonu, ali i obrnuto, kako izmene u HTML šablonu mogu uticati na menjanje podataka u TypeScript-u. Postoje četiri mehanizma za vezivanje podataka koji se mogu kategorisati u dva nivoa: usmerenost i kardinalnost. Prema usmerenosti, mehanizmi vezivanja podataka se dele na:

- U smeru od TypeScript-a ka HTML šablonu — Izmene u TypeScript objektima utiču na prikaz.
- U smeru od HTML šablonu ka TypeScript-u — Izmene u HTML šablonu (na primer, tako što korisnik unese podatak u polje formulara) utiču na sadržaj TypeScript objekata.

Sa druge strane, prema kardinalnosti, mehanizmi vezivanja podataka se dele na:

- U jednom smeru — Mehanizam funkcioniše tako što samo izmene na jednoj strani vezivanja utiču na drugu stranu vezivanja, ali ne i obrnuto.
- U dva smera — Promena bilo na jednoj, bilo na drugoj strani vezivanja utiče na onu drugu stranu vezivanja.

Pre nego što predemo na vrste vezivanja podataka, uvedimo termine *model* (engl. *model*) da označimo podatke koji se nalaze u memoriji računara (ili koji se mogu dovesti u memoriju računara, na primer, asinhronim HTTP zahtevom ka nekom serveru) i *pogled* (engl. *view*) da označimo prikaz komponente (ili generalno, aplikacije) u veb pregledaču kroz njen HTML šablon.

Interpolacija niski

Interpolacija niski (engl. *string interpolation*) predstavlja mehanizam kojim se podaci koji se nalaze u modelu izračunavaju i prikazuju u pogledu. Dakle, u pitanju je mehanizam u jednom smeru od TypeScript-a ka HTML šablonu.

Recimo da želimo da prikažemo naša tri studenta, ali tako da se prikaže redni broj. U tu svrhu kreirajmo komponentu `Student3Component` koja će predstavljati studenta sa rednim brojem i komponentu `Student3ListaComponent` koja će prikazivati tri ove komponente.

Jedno moguće rešenje jeste da se prilikom konstrukcije svakog `Student3Component` objekta izračuna njegov redni broj. Ovo možemo uraditi statičkim brojačem u istoj klasi, koji će inkrementirati vrednost prilikom svake konstrukcije:

Kod 8.10: angular/komponente1/src/app/student3/student3.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student3',
5   templateUrl: './student3.component.html',
6   styleUrls: ['./student3.component.css']
7 })
8 export class Student3Component implements OnInit {
9
10   static brojac: number = 1;
11
12   redniBroj: number;
13   jmbgStr: string = null;
14
15   constructor() {
16     this.redniBroj = Student3Component.brojac;
17     ++Student3Component.brojac;
18   }
19
20   ngOnInit() {
21   }
22
23   jmbg(): string {
24     if (this.jmbgStr === null) {
25       this.jmbgStr = Array.apply(null, {length: 13})
26         .map(val => Math.floor(Math.random() * 10))
27         .join('');
28     }
29     return this.jmbgStr;
30   }
31
32 }
```

Sada, svaki objekat ima svoju vrednost `this.redniBroj` koja će čuvati njegov redni broj. Ovim smo rešili problem u modelu, ali se postavlja pitanje kako ćemo iskoristiti tu vrednost u pogledu.

Interpolacija niski nam rešava ovaj problem. U HTML šablonu komponente možemo koristiti konstrukt oblika `{{ /* izraz */ }}`, a vrednost koja se zadaje između dvostrukih vitičastih zagradi predstavlja jednolinijski TypeScript izraz koji ili izračunava nisku ili izračunava vrednost koja može da se implicitno konvertuje u nisku. Drugim rečima, možemo iskoristiti naredni HTML šablon:

Kod 8.11: angular/komponente1/src/app/student3/student3.component.html

```
1 <p>{{ redniBroj }}. Ja sam student! JMBG: {{ jmbg() }}</p>
```

Vrednost `redniBroj` unutar interpolacije niski predstavlja broj, koji očito može da se konvertuje u nisku. Angular će prilikom analize ovog šablonu naići na interpolaciju niske, izračunati vrednost izraza između zagrada, konvertovati vrednost u nisku i, finalno, zameniti dobijenu vrednost umesto celog izraza u finalnom HTML prikazu. Sada bi čitaocu trebalo da bude jasno zašto smo sve vreme govorili "HTML šablon" umesto **HTML obeleženi tekst** — u datoteci koja se zadaje kroz `templateUrl` svojstvo komponente mogu se naći neki specijalni konstrukti Angulara koji će biti procesirani i na osnovu kojih će biti dinamički generisan HTML obeleženi tekst koji će činiti finalni pogled.

Da bismo videli da zaista bilo koji izraz koji može da izračunava nisku može da se iskoristi u

interpolaciji niske, napisali smo metod `jmbg()` koji izračunava nasumični JMBG, a zatim smo taj metod iskoristili u HTML šablonu za `Student3Component` — zaista, povratna vrednost tog metoda jeste niska čija je vrednost zamenjena na mestu interpolacije niske koja ju je pozvala.

Vezivanje atributa

Kao što znamo, HTML elementi imaju veliki broj atributa koji predstavljaju vrednosti kojima se definiše njihov prikaz ili ponašanje. Na adresi <https://developer.mozilla.org/en-US/docs/Web/API#Interfaces> nalazi se opširan spisak interfejsa, od kojih svaki sadrži spisak atributa kojima se može pristupiti. U primeru koji sledi ćemo koristiti dugme (interfejs `HTMLInputElement`) i njegov atribut `disabled`, ali, naravno, opšti koncepti važe i za druge elemente.

Vezivanje atributa (engl. *property binding*) predstavlja mehanizam kojim se koriste podaci iz modela za definisanje vrednosti atributa elemenata u pogledu. Kao i interpolacija niski, i ovaj mehanizam predstavlja jednosmerni mehanizam u smeru od TypeScript-a ka HTML šablonu.

Za ovaj primer ćemo kreirati komponente `Student4Component` i `Student4ListaComponent`, od kojih druga ponovo ima tri instance prve komponente u šablonu. Komponenti `Student4Component` dodajemo nova svojstva `ime` i `prezime`, a u šablonu koristimo interpolaciju niski za prikazivanje ovih vrednosti. Inicijalno, ove vrednosti su nedefinisane, te zbog toga neće biti prikazane u pogledu. Takođe, u modelu imamo i jednu Bulovu vrednost, inicijalno postavljenu na `false`, koja označava da li je dugme u komponenti uključeno ili isključeno. Kao što vidimo u narednom kodu, dve sekunde nakon što se komponenta kreira, to dugme će biti uključeno:

Kod 8.12: angular/komponente1/src/app/student4/student4.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student4',
5   templateUrl: './student4.component.html',
6   styleUrls: ['./student4.component.css']
7 })
8 export class Student4Component implements OnInit {
9
10   dugmeJeUkljuceno: boolean = false;
11   ime: string;
12   prezime: string;
13
14   constructor() {
15     setTimeout(() => {
16       this.dugmeJeUkljuceno = true;
17     }, 2000);
18   }
19
20   ngOnInit() {
21   }
22 }
```

Prikažimo prvo šablon koji koristi ove vrednosti:

Kod 8.13: angular/komponente1/src/app/student4/student4.component.html

```
1 <p>Ime: {{ ime }}</p>
```

```

2 <p>Prezime: {{ prezime }}</p>
3 <input type="button"
4     value="Dohvati informacije"
5     class="btn btn-primary"
6     [disabled]="!dugmeJeUkljuceno">
7 <br><br>
```

Interpolacija niski nam je jasna. Dugme koje se nalazi ispod ima podešene Bootstrap klase `btn` i `btn-primary` kako bi izgledalo lepše. Međutim, ovde vidimo novu sintaksu:

Kod 8.14: angular/komponente1/src/app/student4/student4.component.html (linije 6-6)

```
6     [disabled]="!dugmeJeUkljuceno">
```

Ova sintaksa upravo definiše vezivanje atributa. Njeno značenje je sledeće: izračunaj vrednost izraza `!dugmeJeUkljuceno` iz modela i postavi atribut `disabled` na tu vrednost. Time smo izvršili "vezivanje atributa" za model, te otuda i ime ovog mehanizma vezivanja podataka. Ključno je primetiti dve stvari:

1. Vezivanje atributa koristi uglaste zagrade `[]` između kojih se navodi naziv atributa iz DOM interfejsa koji odgovara tom elementu (ili iz nekog njegovog nadinterfejsa).
2. Vrednost koja se navodi između navodnika predstavlja TypeScript izraz koji se izračunava i njegova vrednost se postavlja atributu. Kao i kod interpolacije niski, i ovaj izraz mora biti linijski i može obuhvatati bilo koji izraz (promenljivu, pozive funkcija, kompoziciju operatora i funkcija i dr.).

Posledica ovoga jeste da u zavisnosti od atributa, tip vrednosti pod navodnicima može biti različita. Tako, na primer, atribut `disabled` elementa `<input>` očekuje Bulovu vrednost, dok, na primer, svi HTML elementi imaju svojstvo `innerText`, koji očekuje nisku koja predstavlja prikazani sadržaj u elementu.

S obzirom da je vrednost `!dugmeJeUkljuceno` inicialno `true`, pri učitavanju komponente, dugme će biti isključeno (`disabled="true"`). Nakon dve sekunde, vrednost `dugmeJeUkljuceno` se postavlja na `true`, odnosno, vrednost izraza `!dugmeJeUkljuceno` je `false`, te se u tom trenutku dugme uključuje (`disabled="false"`).

Vezivanje događaja

Unapredimo sada napisane komponente, tako da se klikom na dugme izračunavaju svojstva `ime` i `prezime` u modelu, koja će zatim biti prikazana u šablonu zbog interpolacije niski. U tu svrhu kreirajmo komponentu `Student5Component` koja ima početnu implementaciju i odgovarajući šablon kao komponenta `Student4Component`, kao i komponentu `Student5ListaComponent` koja će sadržati tri ove komponente u svom šablonu. Ne zaboravimo da ažuriramo šablon korene komponente da prikazuje `Student5ListaComponent`.

Pođimo ponovo od modela:

Kod 8.15: angular/komponente1/src/app/student5/student5.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student5',
5   templateUrl: './student5.component.html',
6   styleUrls: ['./student5.component.css']
7 })
8 export class Student5Component implements OnInit {
```

```

10     static listaImena: Array<string> = ['Ana', 'Nevena', 'Djordje', 'Milos'];
11     static listaPrezimena: Array<string> = ['Jovanovic', 'Nikolic', 'Stefanovic',
12         'Milovanovic'];
13     inicializovanStudent: boolean = false;
14     dugmeJeUkljuceno: boolean = false;
15     ime: string;
16     prezime: string;
17
18     constructor() {
19         setTimeout(() => {
20             this.dugmeJeUkljuceno = true;
21         }, 2000);
22     }
23
24     ngOnInit() {
25     }
26
27     onDohvatiInformacije(): void {
28         if (this.inicializovanStudent) {
29             return;
30         }
31         this.ime = Student5Component.listaImena[Math.floor(Math.random() *
32             Student5Component.listaImena.length)];
33         this.prezime = Student5Component.listaPrezimena[Math.floor(Math.random(
34             () * Student5Component.listaPrezimena.length))];
35         this.inicializovanStudent = true;
36     }

```

Na raspolaganju su nam statički nizovi koji sadrže imena i prezimena, kao i metod `onDohvatiInformacije()` koji će komponenti dodeliti ime i prezime iz tih nizova, ali tačno jednom, za šta koristimo svojstvo `inicializovanStudent`.

Očigledno, ono što je potrebno uraditi jeste, kada korisnik klikne na dugme iz komponente, pozvati metod `onDohvatiInformacije()` koji će izvršiti ovu inicijalizaciju.

Vezivanje događaja (engl. *event binding*) predstavlja mehanizam kojim se reaguje na promene u HTML sablonu radi ažuriranja modela. Kao i prethodna dva mehanizma, i ovaj mehanizam je jednosmeran, ali za razliku od njih, ovoga puta smer je od HTML šablonu ka TypeScript-u.

Prikažimo prvo šablon koji koristi vezivanje događaja, a zatim ćemo detaljnije diskutovati o njemu:

Kod 8.16: angular/komponente1/src/app/student5/student5.component.html

```

1 <p>Ime: {{ ime }}</p>
2 <p>Prezime: {{ prezime }}</p>
3 <input type="button"
4     value="Dohvati informacije"
5     class="btn btn-primary"
6     [disabled]="!dugmeJeUkljuceno"
7     (click)="onDohvatiInformacije()">
8 <br><br>

```

Kao što vidimo, nova sintaksa je data u narednoj liniji:

Kod 8.17: angular/komponente1/src/app/student5/student5.component.html (linije 7-7)

```
7     (click)="onDohvatiInformacije()">>
```

Ova sintaksa upravo definiše vezivanje događaja. Njeno značenje je sledeće: kada god se okine događaj čiji je naziv `click`, pozovi metod `onDohvatiInformacije()`. Time smo izvršili "vezivanje događaja" za model, te otuda i ime ovog mehanizma vezivanja podataka. Ključno je primetiti dve stvari:

1. Vezivanje događaja koristi obične zagrade (`i`) između kojih se navodi naziv događaja iz DOM interfejsa koji odgovara tom elementu (ili iz nekog njegovog nadinterfejsa).
2. Vrednost koja se navodi između navodnika predstavlja TypeScript metod koji se poziva onda kada se događaj sa datim imenom ispali nad HTML elementom nad kojim se vezivanje događaja primenjuje.

Konvencija je da se TypeScript izrazi koji se izračunavaju pri vezivanju događaja smeštaju u metode komponente čiji nazivi počinju na `on*`.

Sada ako podignemo aplikaciju i nakon dve sekunde kliknemo na neko dugme, primetićemo da će student na čije je dugme kliknuto dobiti ime i prezime (u modelu) koji će biti automatski prikazani u pogledu zbog interpolacije niski.

Vezivanje događaja — Argument `$event`

Kreirajmo sada komponentu `Student6Component`. Ova komponenta će služiti da korisnik može da unese ime studenta, a zatim da klikne na dugme kojim će se sačuvati izmene (tako što se onemogućuje dalji unos). Kreirajmo i odgovarajuću `Student6ListaComponent` i izmenimo korenu komponentu da je prikazuje.

Pogledajmo prvo model koji ovo implementira:

Kod 8.18: angular/komponente1/src/app/student6/student6.component.ts

```
1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student6',
5   templateUrl: './student6.component.html',
6   styleUrls: ['./student6.component.css']
7 })
8 export class Student6Component implements OnInit {
9
10   private ime: string;
11   private menjanjeJeDozvoljeno: boolean = true;
12
13   constructor() { }
14
15   ngOnInit() {
16   }
17
18   unosJeOnemogucen(): boolean {
19     return !this.menjanjeJeDozvoljeno;
20   }
21
22   onSacuvajInformacije(): void {
23     this.menjanjeJeDozvoljeno = false;
24   }
25
26   onIzmeniIme(event: Event): void {
27     this.ime = (<HTMLInputElement>event.target).value;
```

```
28     }
29
30 }
```

Pored svojstva `ime` koje će sadržati ime studenta, model sadrži i svojstvo `menjanjeJeDozvoljeno` na osnovu kojeg se određuje da li je unos dozvoljen ili ne. Na raspolaganju su nam i pomoćni metodi `unosJeOnemogucen()` koji će biti korišćen u šablonu za proveru mogućnosti unosa i `onSacuvajInformacije()` koji će onemogućiti dalji unos podataka. Pre nego što prodiskutujemo metod `onIzmeniIme`, pogledajmo šablon komponente:

Kod 8.19: angular/komponente1/src/app/student6/student6.component.html

```
1 <p>Moje ime je {{ ime }}</p>
2 <div class="form-group">
3   <label>Ime:</label>
4   <input type="text"
5     class="form-control"
6     [disabled]="unosJeOnemogucen()"
7     (keyup)="onIzmeniIme($event)">
8 </div>
9 <input type="button"
10  value="Sačuvaj informacije"
11  class="btn btn-primary"
12  [disabled]="unosJeOnemogucen()"
13  (click)="onSacuvajInformacije()">
```

Prikazivanje svojstva `ime` kroz interpolaciju niski i vezivanje atributa `disabled` za polje za unos i dugme smo već diskutovali, kao i vezivanje događaja `click` nad dugmetom. Ono što je novo jeste vezivanje događaja `keyup`¹ nad poljem za unos:

Kod 8.20: angular/komponente1/src/app/student6/student6.component.html (linije 7-7)

```
7   (keyup)="onIzmeniIme($event)">
```

Ono što ovde primećujemo jeste da sada metod `onIzmeniIme` prihvata argument `$event`. U pitanju je specijalna vrednost koja će u TypeScript-u biti vidljiva kao instanca DOM interfejsa `Event` koji je ispaljen nad tim elementom, u ovom slučaju, nad `<input>` elementom. Samim tim, moramo da obezbedimo da metod `onIzmeniIme` upravo prihvata taj argument, što i radimo:

Kod 8.21: angular/komponente1/src/app/student6/student6.component.ts (linije 26-28)

```
26   onIzmeniIme(event: Event): void {
27     this.ime = (<HTMLInputElement>event.target).value;
28 }
```

U telu ovog metoda pristupamo svojstvu `target` nad događajem koji nam izračunava referencu ka elementu nad kojim je događaj ispaljen, čiji je tip `Element`. Kako mi znamo da je u pitanju element `<input>` koji predstavlja instancu DOM interfejsa `HTMLInputElement`, onda ga možemo eksplicitno konvertovati u instancu tog interfejsa, da bismo mogli da pristupimo svojstvu `value` koji predstavlja vrednost tog `<input>` polja². Konačno, dohvaćenu vrednost iz polja koristimo da postavimo vrednost svojstva `ime` u komponenti.

¹Ovaj događaj se okida nakon što korisnik pritisne taster dok je polje za unos u fokusu.

²Setimo se da svako polje `<input>` ima atribut `value=""` koja zapravo predstavlja ono što je upisano u to polje. Upravo na opisani način možemo pristupiti toj vrednosti. Eksplicitno kastovanje je u TypeScript-u neophodno zbog provere tipova, ali naravno, u JavaScript-u ne bismo imali ovakvu proveru, već bismo mogli da pristupimo na jednostavniji način: `event.target.value`.

Podizanjem aplikacije, možemo se uveriti da nakon što otkucamo nekoliko karaktera u polju za unos, svakim karakterom vrednost `ime` će biti izmenjena i to će biti oslikano u prikazu.

Dvosmerno vezivanje

Dvosmerno vezivanje (engl. *two-way databinding*) predstavlja dvosmerni mehanizam povezivanja koji, očigledno, implementira promenu vrednosti u oba smera — ukoliko dođe do promene u modelu, šablon će biti ažuriran, ali važi i obrnuto, ukoliko dođe do promene u šablonu, model će biti ažuriran.

Da bismo demonstrirali dvosmerno vezivanje, kreiraćemo komponentu `Student7Component` koja će imati identičnu implementaciju kao komponenta `Student6Component`, sa jednom razlikom u šablonu, koji prikazujemo u nastavku:

Kod 8.22: angular/komponente1/src/app/student7/student7.component.html

```

1 <p>Moje ime je {{ ime }}</p>
2 <div class="form-group">
3   <label>Ime:</label>
4   <input type="text"
5     class="form-control"
6     [disabled]="unosJeOnemogucen()"
7     (keyup)="onIzmeniIme($event)">
8 </div>
9 <div class="form-group">
10  <label>Dvostruko povezano ime:</label>
11  <input type="text"
12    class="form-control"
13    [disabled]="unosJeOnemogucen()"
14    [(ngModel)]="ime">
15 </div>
16 <input type="button"
17   value="Sačuvaj informacije"
18   class="btn btn-primary"
19   [disabled]="unosJeOnemogucen()"
20   (click)="onSacuvajInformacije()">
```

Kao što vidimo, dodali smo još jedno polje za unos koje smo nazvali "Dvostruko povezano ime", kako bismo ga razlikovali od polja "Ime". Ono što primećujemo jeste nova sintaksa u narednoj liniji:

Kod 8.23: angular/komponente1/src/app/student7/student7.component.html (linije 14-14)

```
14   [(ngModel)]="ime">
```

Atribut `ngModel` predstavlja specijalni atribut koji vezuje model i element. Međutim, on nije HTML atribut, već Angular atribut, tako da je u korenom modulu naše aplikacije neophodno:

1. Uvesti Angular modul `FormsModule`:

Kod 8.24: angular/komponente1/src/app/app.module.ts (linije 3-3)

```
3 import { FormsModule } from '@angular/forms';
```

2. Referisati na njega u `imports` nizu:

Kod 8.25: angular/komponente1/src/app/app.module.ts (linije 37-40)

```
37   imports: [
38     BrowserModule,
39     FormsModule
40   ],
```

Vratimo se nazad na sintaksu dvosmernog vezivanja:

Kod 8.26: angular/komponente1/src/app/student7/student7.component.html (linije 14-14)

```
14      [(ngModel)]="ime">
```

Ako malo bolje pogledamo, vidimo da dvosmerno vezivanje koristi kombinaciju sintakse vezivanja atributa (uglastim zagradama) i vezivanja događaja (običnim zagradama). Zapravo, dvosmerno vezivanje možemo da shvatimo upravo kao uniju ova dva pristupa — vrednost `ime` iz modela utiče na vrednost atributa `ngModel` kao u vezivanju atributa, ali takođe, korisnikove promene u polju utiču na vrednost `ime` u modelu kao u vezivanju događaja.

Sada podignimo aplikaciju da vidimo šta dvosmerno vezivanje praktično znači. Ukoliko krenemo da unosimo ime studenta u polju "Ime", videćemo da se, pored prikazivanja imena interpolacijom niski iznad tog polja, vrednost imena takođe prikazuje i u polju "Dvostruko povezano ime". Međutim, ako krenemo da kucamo ime u polju `Dvostruko povezano ime`, videćemo da polje `Ime` ne menja svoju vrednost — što je i očekivano jer ne postoji veza u smeru od modela ka tom polju.

Smernice za pisanje šablonskih izraza

TypeScript izrazi koji se navode prilikom vezivanja podataka se nazivaju *šablonski izrazi* (engl. *template expression*). Na primer, prilikom interpolacije niski u narednom primeru koda:

```
1 <p>Jedan plus jedan je jednako {{ 1 + 1 }}.</p>
```

šablonski izraz `1 + 1` je okružen dvostrukim vitičastim zagradama. Iako nismo do sada diskutovali o tome, nisu svi TypeScript izrazi validni šablonski izrazi. Šablonski izraz mora da isprati naredne smernice:

- Smernica 1: Bez vidljivih bočnih efekata
 - Šablonski izraz ne sme menjati bilo koje stanje aplikacije osim vrednosti ciljanog svojstva. Ovo pravilo je važno zbog politike jednosmernog protoka podataka (izuzetak od ovog pravila je dvosmerno vezivanje). Ne bi trebalo da brinemo da će čitanje vrednosti podatka promeniti neku od prikazanih vrednosti kroz jedan prolazak u renderovanju.
- Smernica 2: Brza izračunljivost
 - Angular izvršava šablonske izraze nakon svakog ciklusa u kojem su detektovane promene. Ovi ciklusi se aktiviraju prilikom raznih asinhronih aktivnosti kao što su ispunjavanja obećanja, rezultati HTTP zahteva, događaja usled isteka vremena, događaja sa tastature i miša i sl. Zbog toga, izračunavanje šablonskih izraza bi trebalo da bude efikasno. U suprotnom, može doći do vidljivog usporenja aplikacije, posebno na sporijim uređajima. Skuplja izračunavanja bi trebalo keširati.
- Smernica 3: Jednostavnost

- Iako je moguće pisanje složenijih šablonskih izraza, preporučuje se korišćenje svojstava i metoda, uz poneko korišćenje Bulovog operatora !. U suprotnom, aplikaciona i poslovna logika bi trebalo biti implementirana kao deo komponente.

8.5 Ugrađene Angular direktive

Direktive (engl. *directive*) predstavljaju instrukcije u okviru DOM stabla. Pod "instrukcije" mislimo operacije nad DOM stablom koje menjaju prikaz stranice, stil elemenata, i sl. Sve Angular direktive se mogu podeliti u tri vrste:

1. Komponente — Da, i komponente predstavljaju direktive jer umetanjem komponente u HTML šablon mi zapravo govorimo Angular-u da je potrebno izvršiti instrukciju dodavanja elementa u DOM stablo. Često se kaže da su komponente u Angular-u direktive sa pogledom.
2. Strukturne directive — U pitanju su instrukcije koje dodaju ili uklanjam DOM elemente. Ovaj opis može zvučati sličan opisu za komponente, ali razlika je u tome što strukturne directive ne prate HTML šabloni koji se umeću.
3. Atributske directive — U pitanju su instrukcije koje menjaju izgled ili ponašanje elementa, komponente ili druge directive.

U ovoj sekciji ćemo diskutovati o nekim, već postojećim direktivama koje dolaze uz Angular, dok ćemo u sekciji 8.7 govoriti o tome kako je moguće da mi kreiramo naše directive.

Krenimo od novog projekta:

```
$ ng new direktive1
```

Kreirajmo i komponentu koja će nam služiti kao početna komponenta za primere u nastavku:

```
$ ng generate component student
```

Kod 8.27: angular/directive1/src/app/student/student.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-student',
5   templateUrl: './student.component.html',
6   styleUrls: ['./student.component.css']
7 })
8 export class StudentComponent implements OnInit {
9
10   private static readonly listaImena: Array<string> = ['Una', 'Milica', 'Marko', 'Bojan'];
11   private static readonly brojImena: number = StudentComponent.listaImena.length;
12
13   private ocene: Array<number> = [];
14   private ime: string = '';
15   private ocenaStr: string = null;
16
17   constructor() {
18     this.ime = StudentComponent.listaImena[Math.floor(Math.random() * StudentComponent.brojImena)];
19   }
20
```

```

21     ngOnInit() {
22     }
23
24     private prosek(): number {
25         if (this.ocene.length === 0) {
26             return 0.0;
27         }
28         return this.ocene.reduce((prev, next) => prev + next) / this.ocene.
29             length;
30     }
31
32     private onDodajOcenu(): void {
33         if (Number.isNaN(Number.parseInt(this.ocenaStr))) {
34             this.ocenaStr = null;
35             return;
36         }
37         const ocenaNum: number = Number.parseInt(this.ocenaStr);
38         if (ocenaNum < 5 || ocenaNum > 10) {
39             this.ocenaStr = null;
40             return;
41         }
42
43         this.ocene.push(ocenaNum);
44         this.ocenaStr = null;
45     }
46
47 }
```

Kod 8.28: angular/direktive1/src/app/student/student.component.html

```

1 <div class="alert alert-primary">
2   <h3>Student: {{ ime }}</h3>
3
4   <p>Prosek: {{ prosek() }}</p>
5
6   <hr>
7
8   <div class="form-group">
9     <label for="ocena">Dodaj ocenu:</label>
10    <input type="text"
11        id="ocena"
12        class="form-control"
13        [(ngModel)]="ocenaStr">
14  </div>
15
16  <button class="btn btn-primary"
17          (click)="onDodajOcenu()">Dodaj ocenu</button>
18 </div>
```

Kao što vidimo, `StudentComponent` predstavlja informacije o jednom studentu:

- Ime studenta se bira nasumično prilikom konstrukcije (`ime`).
- Čuvaju se informacije o njegovim ocenama (`ocene`).
- Čuva se informacija o oceni koja se unosi u tekstualno polje (`ocenaStr`).
- Dostupni su metodi koji vrše sledeće akcije:
 - Izračunavanje proseka ocena (`prosek()`).
 - Dodavanje trenutno unete ocene iz tekstualnog polja u niz ocena, praćeno do datnim proverama unete vrednosti (`onDodajOcenu()`).

Izmenimo početnu postavku `app.component.html` datoteke:

```

1 <div class="container">
2   <div class="row">
3     <div class="col-12">
4       <h1>Direktive 1</h1>
5
6       <!-- Komponente koje budemo kreirali
7           bice smestene ovde, umesto pocetne komponente -->
8       <app-student></app-student>
9     </div>
10    </div>
11 </div>
```

Pre nego što predemo na opise svake od direktiva, skrenimo pažnju na neke važne napomene. Kroz nastavak teksta, videćemo da se na direktive referiše bilo u [Velikoj Kamiljoj Notaciji](#) bilo u [maloj Kamiljoj Notaciji](#), na primer, `NgIf` i `ngIf`. Postoji vrlo jasan razlog za insistiranje na ovoj razlici — `NgIf` referiše na *klasu* direktive, dok `ngIf` referiše na *ime atributa* direktive. Kada budemo diskutovali o svojstvima direktive i o tome čemu direktiva služi, koristićemo *klasu* direktive. Sa druge strane, kada budemo opisivali kako se direktiva primenjuje nad HTML elementima, koristićemo *ime atributa* direktive.

8.5.1 Strukturne direktive

Kao što smo rekli, strukturne direktive se koriste za menjanje strukture DOM stabla. Kao i sa svim direktivama, i one se primenjuju nad elementima nad kojima želimo da izvršimo neku operaciju. Najviše se jedna strukturalna direktiva može primeniti nad elementom.

`NgIf`

Prva direktiva sa kojom se upoznajemo je direktiva `NgIf`. Ova direktiva služi za uklanjanje ili rekreiranje dela DOM stabla na osnovu Bulovog izraza. Pogledajmo rad ove direktive na delu:

Kod 8.29: angular/direktive1/src/app/ngif-test.ngif-test.component.html

```

1 <div class="alert alert-primary">
2   <h3>Student: {{ ime }}</h3>
3
4   <div class="form-check">
5     <input class="form-check-input"
6         type="checkbox"
7         id="prosekCheck"
8         (change)="onPromeniPrikazivanjeProseka()">
9     <label class="form-check-label" for="prosekCheck">
10      Prikaži prosek
11    </label>
12  </div>
13
14  <p *ngIf="prikaziProsek">Prosek: {{ prosek() }}</p>
15
16  <hr>
17
18  <div class="form-group">
19    <label for="ocena">Dodaj ocenu:</label>
20    <input type="text"
21        id="ocena"
22        class="form-control"
23        [(ngModel)]="ocenaStr">
24 </div>
```

```

25      <button class="btn btn-primary"
26          (click)="onDodajOcenu()">Dodaj ocenu</button>
27
28  </div>
```

Kao što vidimo, početna komponenta `StudentComponent` dopunjena je jednim *poljem za potvrdu* (engl. *checkbox*) kao i paragrafom nad kojim je upotrebljena direktiva `ngIf`. Prikazimo i dopunu TypeScript koda početne komponente:

Kod 8.30: angular/direktive1/src/app/ngif-test.ngif-test.component.ts (linije 47-51)

```

47  private prikaziProsek: boolean = false;
48
49  private onPromeniPrikazivanjeProseka(): void {
50      this.prikaziProsek = !this.prikaziProsek;
51  }
```

Kao što vidimo u šablonu, nakon svake promene polja za potvrdu, poziva se metod koji će promeniti Bulovu vrednost, a koja određuje da li se paragraf sa prosekom studenta prikazuje ili ne, pomoću korišćenja direktive `ngIf`. Pogledajmo sintaksu:

Kod 8.31: angular/direktive1/src/app/ngif-test.ngif-test.component.html (linije 14-14)

```
14  <p *ngIf="prikaziProsek">Prosek: {{ prosek() }}</p>
```

Kao što vidimo, direktiva `ngIf` se primenjuje nad elementom koji želimo da uklonimo ili dodamo u DOM stablo (u ovom primeru, želimo da uklonimo/rekreiramo paragraf koji sadrži dati tekst). Izraz između navodnika predstavlja šablonski izraz koji uslovjava postojanje elementa nad kojim se direktiva `ngIf` primenjuje. Dodatno, primetimo (i ono što je veoma važno — nikako ne zaboravimo) da sintaksa korišćenja ove direktive, kao i još nekih drugih strukturnih direktiva, koristi karakter `*` ispred naziva direktive. Na ovu napomenu ćemo se osvrnuti ponovo pri kraju ove podsekcije.

NgIf — uslov "inače" i element `<ng-template>`

Direktiva `ngIf` ima i opcionu klauzu `else` koja može poslužiti za rekreiranje prikaza u slučaju da se šablonski izraz izračunava na vrednost `false`. Očigledno, u slučaju nepostojanja ove klauze, neće biti rekreiran nijedan prikaz.

Za početak, pogledajmo primer upotrebe klauze `else`:

Kod 8.32: angular/direktive1/src/app/ngifelse-test.ngifelse-test.component.html (linije 14-17)

```

14  <p *ngIf="prikaziProsek; else prosekJeIskljucen">Prosek: {{ prosek() }}</p>
15  <ng-template #prosekJeIskljucen>
16      <p>Kliknite na checkbox iznad da pogledate prosek</p>
17  </ng-template>
```

Kao što vidimo, klauza `else` se specifikuje u okviru šablonskog izraza direktive `ngIf`, nakon karaktera `;` i njena vrednost je referenca na specijalni Angular element `<ng-template>`, koji vidimo da je upotrebljen u kodu.

`<ng-template>` predstavlja element dostupan uz Angular koji služi za prikazivanje HTML šablonu. Međutim, on se ne prikazuje direktno u finalnom prikazu. Zapravo, prilikom procesiranja šablonu, Angular će zameniti sva pojavljivanja ovog elementa po jednim komentarom. Međutim, `<ng-template>` ima razne upotrebne vrednosti i sa nekim od njih ćemo se susresti.

Na primer, `<ng-template>` se može iskoristiti za definisanje šablonu koji može biti prikazan prilikom korišćenja direktive `ngIf`. Kao što vidimo u primeru koda iznad, `<ng-template>` definiše poruku korisniku koja će biti prikazana samo ukoliko je vrednost `prikaziProsek` jednaka `false`. Ovo je omogućeno kroz korišćenje specijalne *referencne promenljive šablonu* (engl. *template reference variable*) `#prosekJeIskljucen` primenjene na `<ng-template>`, a zatim iskorišćene u okviru klause `else` direktive `ngIf`.

Očigledno, s obzirom da se sadržaj `<ng-template>` elementa ne prikazuje direktno, već se na njega referiše putem referencne promenljive šablonu, nije bilo neophodno da se `<ng-template>` nađe direktno ispod `ngIf` direktive, ali to predstavlja dobru praksu.

NgFor

Često su nam podaci, koje je potrebno da prikažemo, zadati u nizovima. Na primer, s obzirom da naše `StudentComponent` komponente sadrže niz ocena, moglo bi biti korisno prikazati sve te ocene. U ovakve svahre, korišćenje `NgFor` direktive je vrlo praktično. Poput direktive `ngIf`, i direktiva `ngFor` se primenjuje nad elementom koji je potrebno prikazati, samo što se ovoga puta prikazuje kolekcija ovih elemenata. Pogledajmo naredni primer:

Kod 8.33: angular/direktive1/src/app/ngfor-test/ngfor-test.component.html (linije 22-25)

```
22   <h6>Ocene:</h6>
23   <ol>
24     <li *ngFor="let ocenaIzNiza of ocene">{{ ocenaIzNiza }}</li>
25   </ol>
```

Ono što možemo da zaključimo jeste da želimo da prikažemo kolekciju ocena kao numerisanu listu (elementom ``), pri čemu se za prikaz jedne ocene koristi element te liste (element ``). Pogledajmo pažljivo sintaksu `ngFor` direktive:

Kod 8.34: angular/direktive1/src/app/ngfor-test/ngfor-test.component.html (linije 24-24)

```
24   <li *ngFor="let ocenaIzNiza of ocene">{{ ocenaIzNiza }}</li>
```

Poput direktive `ngIf`, i direktiva `ngFor` koristi karakter `*` praćen nazivom direktive, a zatim pod navodnicima izraz. Samo, ovoga puta, izraz koji se koristi veoma liči na iterator *for-of* petlje:

```
1  for (let ocenaIzNiza of ocene) {
2    // Radi nesto sa objektom ocenaIzNiza...
3 }
```

I zaista, primenjena na neki element, direktiva `NgFor` omogućava da element dobije referencu ka elementu iz niza u svakoj iteraciji, kojoj može da pristupi radi dalje obrade. U ovom slučaju, koristimo dobijenu ocenu samo da bismo je prikazali kao sadržaj elementa ``. Alternativno, mogli bismo da je koristimo u međuizračunavanjima, kao argument metoda i dr.

NgFor — korišćenje rangovskih promenljivih

Direktiva `NgFor` ima jedno zanimljivo svojstvo, a to je da nam nudi na raspolaganju razne *rangovske promenljive* (engl. *range variables*). Lista ovih promenljivih, zajedno sa njihovim opisima, data je u tabeli 8.1.

Tabela 8.1: Rangovske promenljive dostupne prilikom korišćenja direktive `NgFor`.

<i>Rang. prom.</i>	<i>Opis</i>
--------------------	-------------

<code>index</code>	Predstavlja brojevnu vrednost indeksa dodeljenu elementu iz tekuće iteracije.
<code>odd</code>	Bulova vrednost čija je vrednost jednaka <code>true</code> ukoliko se tekući element nalazi na neparnoj poziciji u nizu.
<code>even</code>	Bulova vrednost čija je vrednost jednaka <code>true</code> ukoliko se tekući element nalazi na parnoj poziciji u nizu.
<code>first</code>	Bulova vrednost čija je vrednost jednaka <code>true</code> ukoliko se tekući element nalazi na prvoj poziciji u nizu.
<code>last</code>	Bulova vrednost čija je vrednost jednaka <code>true</code> ukoliko se tekući element nalazi na poslednjoj poziciji u nizu.

Da bi ove vrednosti bile dostupne, potrebno ih je dodeliti promenljivama u izrazu `ngFor` direktive, nakon `let elem of niz` izraza, a odvojeno karakterom ; kao u narednom primeru:

Kod 8.35: angular/direktive1/src/app/ngfor-test/ngfor-test.component.html (linije 29-32)

```
29      <h6>Ocene:</h6>
30      <p *ngFor="let ocenaIzNiza of ocene; let indeks = index">
31          {{ indeks+1 }}. ocena: {{ ocenaIzNiza }}
32      </p>
```

NgSwitch

Pored uslovne direktive `NgIf`, na raspolaganju nam je još jedna uslovna direktiva čiji strukturni koncept odgovara naredbi `switch` u programskim jezicima, te je i sama direktiva nazvana `NgSwitch`. Neka je potrebno da prikažemo odgovarajuću poruku u zavisnosti od toga koliko je predmeta student položio (odnosno, koliko ima ocena koje su strogo veće od 5). U tu svrhu, definišimo metod koji će izračunavati broj položenih predmeta:

Kod 8.36: angular/direktive1/src/app/ngswitch-test/ngswitch-test.component.ts (linije 53-55)

```
53      private brojPolozenihPredmeta(): number {
54          return this.ocene.filter(val => val > 5).length;
55      }
```

Pre nego što detaljnije budemo govorili o ponašanju ove direktive, pogledajmo sintaksu kroz naredni primer:

Kod 8.37: angular/direktive1/src/app/ngswitch-test/ngswitch-test.component.html (linije 34-40)

```
34      <div [ngSwitch]="brojPolozenihPredmeta()">
35          <div *ngSwitchCase="0">Nijedan predmet nije položen :(</div>
36          <div *ngSwitchCase="1">Uspeli smo da položimo neki predmet!</div>
37          <div *ngSwitchCase="2">Na dobrom smo putu</div>
38          <div *ngSwitchCase="3">Još samo jedan ispit do 30 ESPB</div>
39          <div *ngSwitchDefault>0čistili smo makar jedan semestar</div>
40      </div>
```

Samo na prvi pogled možemo uočiti klasične elemente naredbe `switch`:

- Izraz čija se vrednost bude testirala se zadaje sintaksom `[ngSwitch]="brojPolozenihPredmeta ()"`.

2. Vrednost izraza se testira nad svakim "slučajem" zadatim sintaksom `*ngSwitchCase = "0"`, `*ngSwitchCase="1"`, ...
3. Moguće je koristiti "podrazumevani" test koji će biti iskorišćen u slučaju da nijedan prethodni test nije uspešan sintaksom `*ngSwitchDefault`.

Kao što vidimo, `NgSwitch` direktiva se zapravo koristi kao trojka direktiva `NgSwitch`, `NgSwitchCase` i `NgSwitchDefault`.

Ono što može biti zbumujuće jeste zašto se * ne koristi uz `ngSwitch`, kao što je to bio slučaj sa `ngIf` i `ngFor` direktivama, kada je u pitanju strukturna direktiva? Zapravo, ispostavlja se da sama direktiva `NgSwitch` je atributska, a ne strukturna, jer ne menja DOM stablo direktno, već samo utiče na ponašanje pratećih direktiva.

Za razliku od nje, direktive `NgSwitchCase` i `NgSwitchDefault` jesu strukturne jer dodaju ili uklanjuju elemente iz DOM stabla. Zbog toga se * i koristi uz njih, kao u prethodnom primeru.

Ipak, zbog efekta koje ova trojka direktiva finalno proizvodi (menjanje DOM stabla), kada govorimo o direktivi `NgSwitch` u širem smislu (odnosno, njen koncept), govorimo o njoj kao o strukturnoj direktivi. Naravno, i dalje treba imati u vidu da je sama direktiva `NgSwitch` u užem smislu (odnosno, njena implementacija) atributskog tipa.

Čemu služi karakter * u strukturnim direktivama?

Sada kada smo verovatno uveli dodatnu konfuziju mešanjem strukturnih i atributskih direktiva, pokušaćemo da se opravdamo davanjem odgovora na pitanje koje predstavlja i naslov ovog dela teksta.

Zvezdasti prefiks (engl. *asterisk prefix*) predstavlja sintaksičku pomoć koju Angular razume. Njegova uloga je da prevede *atribut* `*mojaDirektiva` u *element* `<ng-template>` koji će biti obavijen oko elementa nad kojim je direktiva primenjena. Primenjeno na narednom primeru, Angular prevodi naredni kod

```
1 <div *mojaDirektiva="student" class="ime">{{ student.ime }}</div>
```

u naredni kod

```
1 <ng-template [mojaDirektiva]="student">
2   <div class="ime">{{ student.ime }}</div>
3 </ng-template>
```

Dakle, Angular je uradio dve stvari:

- Direktiva `*mojaDirektiva` je izmeštena iz elementa nad kojim je primenjena u element `<ng-template>` u kojem se koristi kao vezivanje atributa.
- Ostatak `<div>` elementa, zajedno sa atributom `class` i sadržajem, izmešten je kao HTML sadržaj elementa `<ng-template>`.

Kao što vidimo, korišćenjem zvezdastog prefiksa Angular nam omogućava da pišemo manje koda, te se preferira njegova upotreba.

8.5.2 Atributske direktive

Kao što smo rekli, atributske direktive se primenjuju radi promene izgleda elementa, komponente ili druge direktive, u prikazu. Moguće je primeniti više atributskih direktiva nad istim elementom.

NgClass

Direktiva `NgClass` služi za dinamičko postavljanje klasa nad elementom nad kojim se primenjuje. Pogledajmo HTML šablon koji predstavlja tek nešto izmenjen HTML šablon komponente `StudentComponent`:

Kod 8.38: angular/direktive1/src/app/ngclass-test/ngclass-test.component.html

```

1 <div [ngClass]="izracunajKlasu()">
2   <h3>Student: {{ ime }}</h3>
3   <p>Prosek: {{ prosek() }}</p>
4
5   <hr>
6
7   <div class="form-group">
8     <label for="ocena">Dodaj ocenu:</label>
9     <input type="text"
10       id="ocena"
11       class="form-control"
12       [(ngModel)]="ocenaStr">
13   </div>
14
15   <button class="btn btn-primary"
16         (click)="onDodajOcenu()>Dodaj ocenu</button>
17 </div>
```

Kao što vidimo, direktiva `NgClass` je iskorišćena nad korenim `<div>` elementom, te je upravo taj element kojem će klasa biti dinamički dodeljena. Vrednost ove direktive je objekat čija su svojstva nazivi klase, a vrednosti ovih svojstava su dinamički Bulovi uslovi koji određuju da li će klasa sa datim nazivom biti dodeljena elementu ili ne. Na primer, u zavisnosti od proseka, student će biti prikazan drugom bojom:

Kod 8.39: angular/direktive1/src/app/ngclass-test/ngclass-test.component.ts (linije 47-58)

```

47   private izracunajKlasu() {
48     const prosek = this.prosek();
49     return {
50       'alert': true,
51       'alert-success': prosek >= 9,
52       'alert-primary': prosek >= 8 && prosek < 9,
53       'alert-info': prosek >= 7 && prosek < 8,
54       'alert-warning': prosek >= 6 && prosek < 7,
55       'alert-danger': prosek < 6 && prosek !== 0,
56       'alert-light': prosek === 0
57     }
58 }
```

NgStyle

Direktiva `NgStyle` služi za dinamičko postavljanje CSS svojstava nad elementom nad kojim se primenjuje. U narednom HTML šablonu, primetićemo da se nad elementom `<p>` postavljaju CSS svojstva pomoću ove direktive:

Kod 8.40: angular/direktive1/src/app/ngstyle-test/ngstyle-test.component.html

```

1 <div class="alert alert-dark">
2   <h3>Student: {{ ime }}</h3>
3   <p [ngStyle]="izracunajStil()>Prosek: {{ prosek() }}</p>
4
5   <hr>
6
```

```

7   <div class="form-group">
8     <label for="ocena">Dodaj ocenu:</label>
9     <input type="text"
10       id="ocena"
11       class="form-control"
12       [(ngModel)]="ocenaStr">
13   </div>
14
15   <button class="btn btn-primary"
16         (click)="onDodajOcenu()">Dodaj ocenu</button>
17 </div>

```

Slično kao i direktiva `NgClass`, i direktiva `NgStyle` prihvata objekat kao vrednost, sa razlikom da svojstva tog objekta predstavljaju nazive CSS svojstava, dok su vrednosti ovih svojstava one vrednosti koje će biti iskorišćene za stilizovanje elementa. Tako metod `izracunajStil()` čija implementacija je data u nastavku, u zavisnosti od proseka studenta, bira boju i veličinu fonta, i odabrane vrednosti se postavljaju za vrednosti svojstava `color` i `font-size`:

Kod 8.41: angular/direktive1/src/app/ngstyle-test/ngstyle-test.component.ts (linije 47-76)

```

47   private izracunajStil() {
48     let colorChoice: string,
49       fontSizeChoice: string;
50
51     const prosek = this.prosek();
52     if (prosek >= 9) {
53       colorChoice = 'green';
54       fontSizeChoice = '20px';
55     } else if (prosek >= 8) {
56       colorChoice = 'blue';
57       fontSizeChoice = '19px';
58     } else if (prosek >= 7) {
59       colorChoice = 'cyan';
60       fontSizeChoice = '18px';
61     } else if (prosek >= 6) {
62       colorChoice = 'yellow';
63       fontSizeChoice = '17px';
64     } else if (prosek >= 5) {
65       colorChoice = 'red';
66       fontSizeChoice = '16px';
67     } else {
68       colorChoice = 'black';
69       fontSizeChoice = '15px';
70     }
71
72     return {
73       color: colorChoice,
74       'font-size': fontSizeChoice
75     }
76   }

```

8.6 Komponente i vezivanje podataka — napredniji koncepti

U sekciji 8.4 smo detaljno diskutovali o filozofiji razdvajanja aplikacije na komponente na kojoj počiva Angular okruženje i o njihovoј hijerarhijskoj organizaciji, kao i o tome kako se vrši kreiranje komponenti. Takođe, diskutovali smo o različitim Angular mehanizmima

kojima se upravlja podacima u okviru pogleda i modela u okviru jedne komponente. Ono sa čime ćemo se upoznati u ovoj sekciji jeste nastavak ove diskusije, samo u kontekstu više komponenti, odnosno, videćemo kako je moguće slati podatke između komponenti u okviru hijerarhije komponenti.

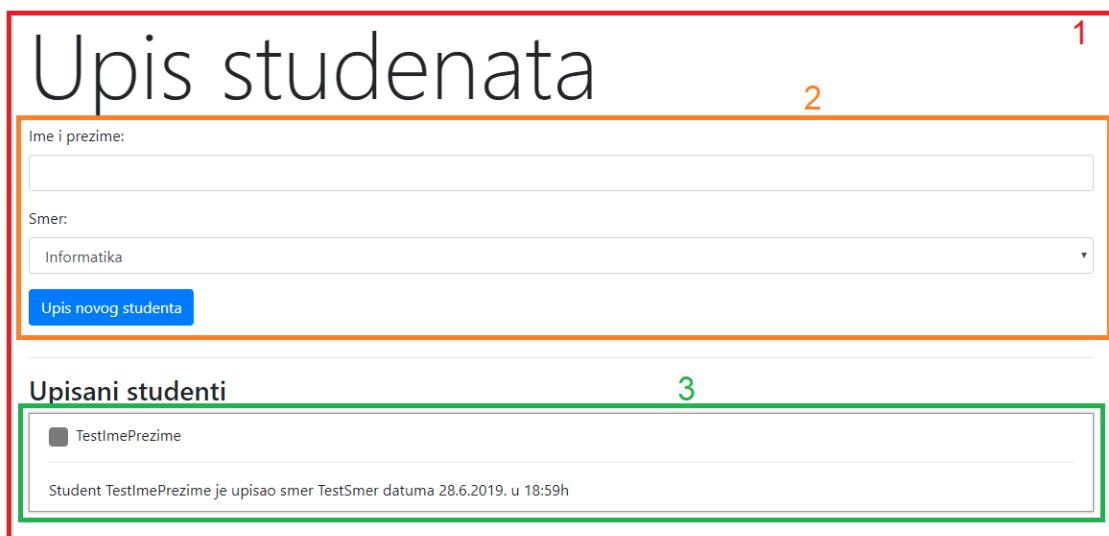
8.6.1 Tok podataka kroz hijerarhijsku organizaciju komponenti

Kao što smo rekli, Angular aplikacije se dele na veliki broj komponenti koje se mogu povezati u hijerarhijsku organizaciju. Deljenje podataka između ovih komponenti predstavlja jedan od osnovnih mehanizama koje iole korisna aplikacija mora da implementira. Srećom po nas, ukoliko smo razumeli kako vezivanje podataka funkcioniše u okviru jedne komponente, videćemo da tok podataka između dve komponente — konkretno, između roditeljske i dete-komponente — funkcioniše na identičnoj ideologiji, uz naravno, tek nešto složeniju implementaciju.

Da bismo ilustrovali tok podataka kroz roditeljsku i dete-komponentu, koristićemo vrlo jednostavnu aplikaciju za upisivanje novih studenata. Aplikacija se sastoji od dva logička dela: formular za unos podataka o novom studentu i lista studenata koji su upisani. Samim tim, jedna moguća podela aplikacije na komponente je sledeća:

1. Korena komponenta sadrži komponentu 2 i listu komponenti 3.
2. Komponenta za kreiranje novih studenata.
3. Komponenta koja predstavlja jednog studenta.

Na slici 8.8 dat je prikaz početne aplikacije koja ima tek neke osnovne funkcionalnosti koje su opisane u nastavku. Takođe, na istoj slici su i obeležene komponente od kojih se sastoji aplikacija rednim brojem kojim su navedene iznad.

Slika 8.8: Prikaz aplikacije za upisivanje novih studenata.

Inicijalno, korena komponenta sadrži naslovne elemente i po jednu instancu komponente za upisivanje novih studenata i jednu testnu instancu komponente koja predstavlja studenta. Sadržaj početne `app.component.html` datoteke dat u nastavku:

```

1 <div class="container">
2   <div class="row">
3     <div class="col-12">
```

```

4      <h1 class="display-1">Upis studenata</h1>
5      <app-kreator></app-kreator>
6      <hr>
7      <h3>Upisani studenti</h3>
8      <app-student></app-student>
9      </div>
10     </div>
11   </div>

```

Komponenta za upisivanje novih studenata je takođe, za sada, jednostavna i ne sadrži elemente koje do sada nismo videli:

Kod 8.42: angular/komponente2/src/app/kreator/kreator.component.html

```

1 <div>
2   <div class="form-group">
3     <label>Ime i prezime:</label>
4     <input type="text" class="form-control" [(ngModel)]="imePrezime">
5   </div>
6   <div class="form-group">
7     <label>Smer:</label>
8     <select class="form-control" (change)="onSelectedSmer($event)">
9       <option value="I">Informatika</option>
10      <option value="M">Matematika</option>
11      <option value="A">Astronomija</option>
12    </select>
13  </div>
14  <button class="btn btn-primary">Upis novog studenta</button>
15 </div>

```

Kod 8.43: angular/komponente2/src/app/kreator/kreator.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2
3 @Component({
4   selector: 'app-kreator',
5   templateUrl: './kreator.component.html',
6   styleUrls: ['./kreator.component.css']
7 })
8 export class KreatorComponent implements OnInit {
9
10   public imePrezime: string = '';
11   public odabranSmer: string = 'I';
12
13   constructor() { }
14
15   ngOnInit() {
16   }
17
18   onSelectedSmer(event: Event): void {
19     this.odabranSmer = (<HTMLSelectElement>event.target).value;
20   }
21
22 }

```

Komponenta **StudentComponent** u svojoj suštini nije drugačija od onoga sa čime smo se susreli do tada, ali za razliku od prethodnih primera gde smo podatke struktuirali *ad-hoc*, ovoga puta smo odlučili da kreiramo klasu **Student** koja će predstavljati *model podataka* (engl. *data model*). U tu svrhu, kreiranu klasu smo smestili na putanju **src/models/student**

.model.ts, kako bismo mogli jednostavnije da referišemo na nju iz bilo koje komponente³. Sama klasa je vrlo jednostavna, čija analiza se ostavlja čitaocu:

Kod 8.44: angular/komponente2/src/models/student.model.ts

```

1  export class PogresanSmerError extends Error {};
2
3  export class Student {
4      private imePrezime: string;
5      private smer: string;
6      private datumUpisa: string;
7
8      constructor(imePrezime: string, smer: string) {
9          this.imePrezime = imePrezime;
10         this.smer = Student.imeSmera(smer);
11         this.datumUpisa = Student.kreirajDatum();
12     }
13
14     public getImePrezime(): string {
15         return this.imePrezime;
16     }
17
18     public getSmer(): string {
19         return this.smer;
20     }
21
22     public getDatumUpisa(): string {
23         return this.datumUpisa;
24     }
25
26     public get inicijalSmera(): string {
27         return this.getSmer()[0];
28     }
29
30     private static kreirajDatum(): string {
31         const sada: Date = new Date(Date.now());
32         return `${sada.getDate()}.${sada.getMonth()+1}.${sada.getFullYear()}.
33             ${sada.getHours()}:${sada.getMinutes()}h`;
34     }
35
36     private static imeSmera(skracenica: string): string {
37         switch (skracenica) {
38             case 'I':
39                 return 'Informatika';
40             case 'M':
41                 return 'Matematika';
42             case 'A':
43                 return 'Astronomija';
44             case 'T':
45                 return 'TestSmer';
46             default:
47                 throw new PogresanSmerError(`Ne postoji skracenica ${skracenica}
48                     za smerove na Matematickom fakultetu!`);
49         }
50     }
51 }
```

³Naravno, samu datoteku koja sadrži definiciju ove klase smo mogli da smestimo bilo gde u okviru Angular projekta, ali činjenica da nam je model podataka odvojen od implementacije komponenti može biti korisna radi logičkog odvajanja implementacije komponenti od implementacije modela podataka.

Komponenta `StudentComponent` koja predstavlja jednog studenta sadrži jedno polje tipa `Student`, koje je na početku inicijalizovano sa testnim studentom, s obzirom da za sada nemamo način da kreiramo nove studente:

Kod 8.45: angular/komponente2/src/app/student/student.component.ts

```

1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2 import { Student, PogresanSmerError } from '../../../../../models/student.model';
3
4 @Component({
5   selector: 'app-student',
6   templateUrl: './student.component.html',
7   styleUrls: ['./student.component.css']
8 })
9 export class StudentComponent implements OnInit {
10
11   public student: Student = new Student('TestImePrezime', 'T');
12
13   constructor() { }
14
15   ngOnInit() {
16   }
17
18   dohvatiUrlSlike(): string {
19     switch (this.student.inicijalSmera) {
20       case 'I':
21         return 'assets/blue.png';
22       case 'M':
23         return 'assets/red.png';
24       case 'A':
25         return 'assets/green.png';
26       case 'T':
27         return 'assets/gray.png';
28       default:
29         throw new PogresanSmerError(`Nepoznat inicijal smera ${this.student.
30           inicijalSmera}`);
31     }
32   }
33 }
```

Šablon ove komponente je takođe jednostavan, a dodatno prikazujemo i stil kojim se postiže izgled komponente kao na slici 8.8.

Kod 8.46: angular/komponente2/src/app/student/student.component.html

```

1 <div class="student mt-2 mb-1">
2   <div class="student-header">
3     <img [src]="dohvatiUrlSlike()" class="rounded mr-2" alt="Blue box">
4     <span class="Ime i prezime">{{ student.getImePrezime() }}</span>
5   </div>
6   <hr>
7   <div class="student-body">
8     Student {{ student.getImePrezime() }} je upisao smer {{ student.getSmer
9       () }} datum
10      {{ student.getDatumUpisa() }}
11    </div>
12  </div>
```

Kod 8.47: angular/komponente2/src/app/student/student.component.css

```
1 .student {
```

```

2   border: 1px solid rgb(155, 155, 155);
3   box-shadow: 0px 0px 2px rgba(155, 155, 155, 0.75);
4   padding: 10px 20px;
5 }
```

Slanje podataka niz hijerarhiju

Prepostavimo da smo odabrali da prvo rešimo problem u kojem `StudentComponent` dobija ispravan objekat tipa `Student` koji zatim prikazuje u svom šablonu. Ovo će nam rešiti problem prikazivanja jednog studenta u listi studenta.

Za početak, kreirajmo novu komponentu `Student2Component` koja inicijalno polazi od iste implementacije kao `StudentComponent`. Zatim, potrebno je izmeniti implementaciju `AppComponent` tako da čuva niz studenata koji je upisan do sada:

Kod 8.48: angular/komponente2/src/app/app.component.ts (linije 9-14)

```

9 export class AppComponent {
10   studenti: Array<Student> = [];
11
12   constructor() {
13     this.studenti.push(new Student('TestImePrezime', 'T'));
14 }
```

Zatim, u šablonu `AppComponent` potrebno je izmeniti kod tako da se umesto kreiranja jedne komponente `StudentComponent` koristi niz `studenti` za kreiranje više `Student2Component` objekata:

```

1 <!-- <app-student></app-student> -->
2 <app-student2 *ngFor="let student of studenti"></app-student2>
```

Ovom implementacijom očigledno kreiramo jednu instancu `Student2Component` za svaki element u nizu `studenti`. Takođe, u implementaciji `constructor` metoda `AppComponent` klase, inicijalno dodajemo jednu testnu instancu, kako bismo prikazali makar jednog studenta.

Međutim, i dalje nam ostaje problem što `Student2Component` koristi svoju instancu klase `Student`:

```
1 private student: Student = new Student('TestImePrezime', 'T');
```

Bilo bi korisno kada bismo mogli da povežemo polje `student` u klasi `Student2Component` sa elementom iz niza `studenti` pri svakoj iteraciji `ngFor` direktive. Zapravo, ispostavlja se da možemo, i upravo ovaj mehanizam toka podataka predstavlja slanje podataka niz hijerarhiju komponenti — podatak iz roditeljske komponente (`AppComponent`) se šalje dete-komponenti (`Student2Component`). Ovaj smer slanja podataka se često naziva i *ulazni tok* (engl. *input*), s obzirom da komponenta na ovaj način dobija podatke kojima može da upravlja.

Obratiti pažnju da se prilikom slanja podataka kroz hijerarhiju šalju reference objekata, te svaka izmena poslatog objekta u dete-komponenti biće oslikana i u roditeljskoj komponenti. Prisetimo se da je ovo osobina jezika JavaScript, a ne Angular razvojnog okruženja.

Sada kada smo razumeli šta je potrebno da uradimo, hajde da pogledamo sintaksu kojom se ovo postiže. Da bismo omogućili slanje podataka niz hijerarhiju, potrebno je da uradimo dve stvari:

1. U modelu dete-komponente kreiramo svojstvo odgovarajućeg tipa objekta koji se prenosi iz roditeljske komponente i dekorišemo ga `@Input` dekoratorom.
2. U šablonu roditeljske komponente koristimo sintaksnu za vezivanje atributa nad elementom koje predstavlja dete-komponentu kojoj se šalje podatak.

Pogledajmo za svaki korak prvo implementaciju, pa ćemo onda diskutovati detalje. Što se tiče prvog koraka, izmena koja je načinjena data je narednim fragmentom koda:

Kod 8.49: angular/komponente2/src/app/student2/student2.component.ts (linije 9-12)

```
9  export class Student2Component implements OnInit {
10
11     @Input('studentData')
12     public student: Student;
```

Kreirali smo svojstvo `student` klase `Student2Component`, isto kao što je to bio slučaj u klasi `StudentComponent`, ali sa nekoliko značajnih razlika. Prvo, svojstvo je definisano uz javni modifikator pristupa da bi roditeljska komponenta mogla da mu pristupi. Drugo, koristimo dekorator `@Input` (iz paketa `@angular/core`) da bismo rekli Angular-u da roditeljska komponenta može dodeliti vrednost ovom svojstvu. Treće, svojstvo `student` je na početku nedefinisano, što znači da je njegova inicijalna vrednost `undefined`, sve dok mu roditeljska komponenta ne postavi vrednost.

Ono što dodatno primećujemo jeste da dekorator `@Input` prihvata argument. Ovaj argument je opcioni i njime se može definisati naziv ovog svojstva koje roditeljska komponenta vidi. Ukoliko se ne navede, onda će roditeljska komponenta vezivati atribut `student` jer je to naziv svojstva. S obzirom da smo naveli argument '`studentData`', onda roditeljska komponenta mora da veže atribut `studentData`.

Sada diskutujmo o vezivanju atributa u šablonu roditeljske klase:

```
1 <app-student2 *ngFor="let student of studenti"
2             [studentData]="student"></app-student2>
```

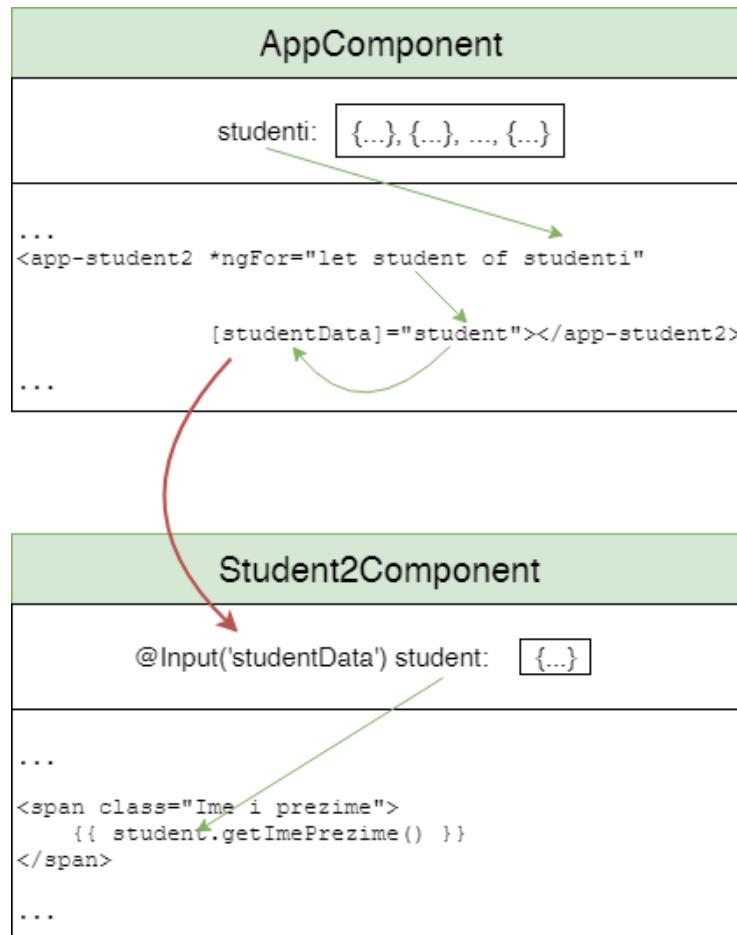
Primetimo da se sintaksa slanja podatka iz roditeljske komponente svodi na vezivanje atributa sa kojom smo se upoznali u sekciji 8.4. Atribut koji se vezuje je svojstvo iz dete-komponente, a njegova vrednost je šablonski izraz koji se izračunava na objekat odgovarajućeg tipa. U ovom slučaju, koristi se element iz niza `studenti` kroz koji se iterira. Primetimo da atribut vezujemo preko imena koje smo dodelili kao argument dekoratora `@Input`.

Ulagni tok se može prikazati grafički i jedan detaljniji prikaz, ilustrovan na opisanom primeru, prikazan je na slici 8.9. Primetimo da zelene strelice predstavljaju tok podataka u okviru komponente, dok je crvenom strelicom prikazan tok podataka između roditeljske i dete-komponente.

Slanje podataka uz hijerarhiju

Sada želimo da kompletiramo aplikaciju tako što ćemo implementirati kreiranje objekta tipa `Student` u `KreatorComponent`, koji će zatim biti prosleđen `AppComponent` kako bi bio smešten u niz `studenti` u okviru te komponente. Ovaj smer slanja podataka se često naziva i *izlazni tok* (engl. *output*), s obzirom da komponenta na ovaj način prosleđuje podatke drugim komponentama.

Kreirajmo komponentu `Kreator2Component` koja polazi od identične implementacije kao i `KreatorComponent`. Ne zaboravimo da izmenimo šablon `AppComponent` tako da koristi ovu komponentu:

Slika 8.9: Prikaz ulaznog toka podataka od roditeljske komponente **AppComponent** ka dete-komponenti **Student2Component**.

```

1  <!-- <app-kreator></app-kreator> -->
2  <app-kreator2></app-kreator2>

```

S obzirom da su polja formulara u **Kreator2Component** povezana sa svojstvima klase u njenom modelu, svaki put kada korisnik izvrši odgovarajuće promene u formularu, ažuriraju se odgovarajuća svojstva u klasi. To znači da je za kreiranje novog studenta dovoljno izvršiti metod koji će se pozvati klikom na dugme "Upis novog studenta":

Kod 8.50: angular/komponente2/src/app/kreator2/kreator2.component.html (linije 14-14)

```

14   <button class="btn btn-primary" (click)="onUpisStudenta()">Upis novog
        studenta</button>

```

Očigledno, potrebno je implementirati metod `onUpisStudenta()` u modelu komponente koji će, na osnovu svojstava, kreirati novi objekat klase **Student** (naredna implementacija metoda je nepotpuna sa razlogom):

Kod 8.51: angular/komponente2/src/app/kreator2/kreator2.component.ts (linije 26-31)

```

26  onUpisStudenta(): void {
27      if (this.imePrezime === '') {
28          window.alert('Molimo unesite ime i prezime novog studenta!');

```

```

29         return;
30     }
31     const noviStudent = new Student(this.imePrezime, this.odabranSmer);

```

Međutim, postavlja se pitanje kako sada da kreiranu instancu `noviStudent` prosledimo komponenti `AppComponent`, da bi ona mogla da je sačuva u nizu `studenti`? Sada nam se javlja potreba za slanjem podataka uz hijerarhiju komponenti, i da bismo to uradili, potrebno je da implementiramo dva koraka:

1. U modelu dete-komponente kreiramo svojstvo generičkog tipa `EventEmitter<T>` (iz paketa `@angular/core`) koje se instancira i dekorisemo ga `@Output` dekoratorom. Kada želimo da pošaljemo podatak tipa `T`, nad kreiranim svojstvom pozivamo metod `emit()` čiji je argument podatak koji se šalje.
2. U šablonu roditeljske komponente koristimo sintaksu za vezivanje događaja nad elementom koji predstavlja dete-komponentu od koje se dobija podatak. Podatak dobijamo tako što implementiramo metod u modelu roditeljske komponente koji reaguje na događaj, a koji kao argument prima specijalni objekat `$event`.

Iako su ovi koraci nešto deskriptivniji u odnosu na slanje podataka niz hijerarhiju, videćemo da nam je sintaksa koja se koristi već poznata, uz tek nešto složeniju implementaciju. Pogledajmo za svaki korak prvo implementaciju, pa ćemo onda diskutovati detalje. Što se tiče prvog koraka, implementacija se sastoji od dva dela. Prvi deo podrazumeva kreiranje svojstva u modelu dete-komponente:

Kod 8.52: angular/komponente2/src/app/kreator2/kreator2.component.ts (linije 14-15)

```

14   @Output('noviStudent')
15   public emitNoviStudent: EventEmitter<Student> = new EventEmitter<Student>()
        ;

```

Kao što vidimo, kreirano svojstvo je definisano javnim modifikatorom pristupa, da bi roditeljska komponenta mogla da mu pristupi. Dodatno, dekorator `@Output` ima slično ponašanje kao i dekorator `@Input`, samo je njegova logika inverzna — svojstvo koje on dekoriše se koristi kao izlaz iz komponente umesto kao ulaz. Njegovim opcionim argumentom se može sepcifikovati naziv događaja na koji roditeljska komponenta može da reaguje postavljanjem osluškivača.

Drugi deo podrazumeva slanje podatka roditeljskoj komponenti korišćenjem ovog svojstva (dajemo celu implementaciju metoda `onUpisStudenta()` radi kompletnosti, ali akcenat stavljamo na korišćenje kreiranog svojstva `emitNoviStudent`):

Kod 8.53: angular/komponente2/src/app/kreator2/kreator2.component.ts (linije 26-34)

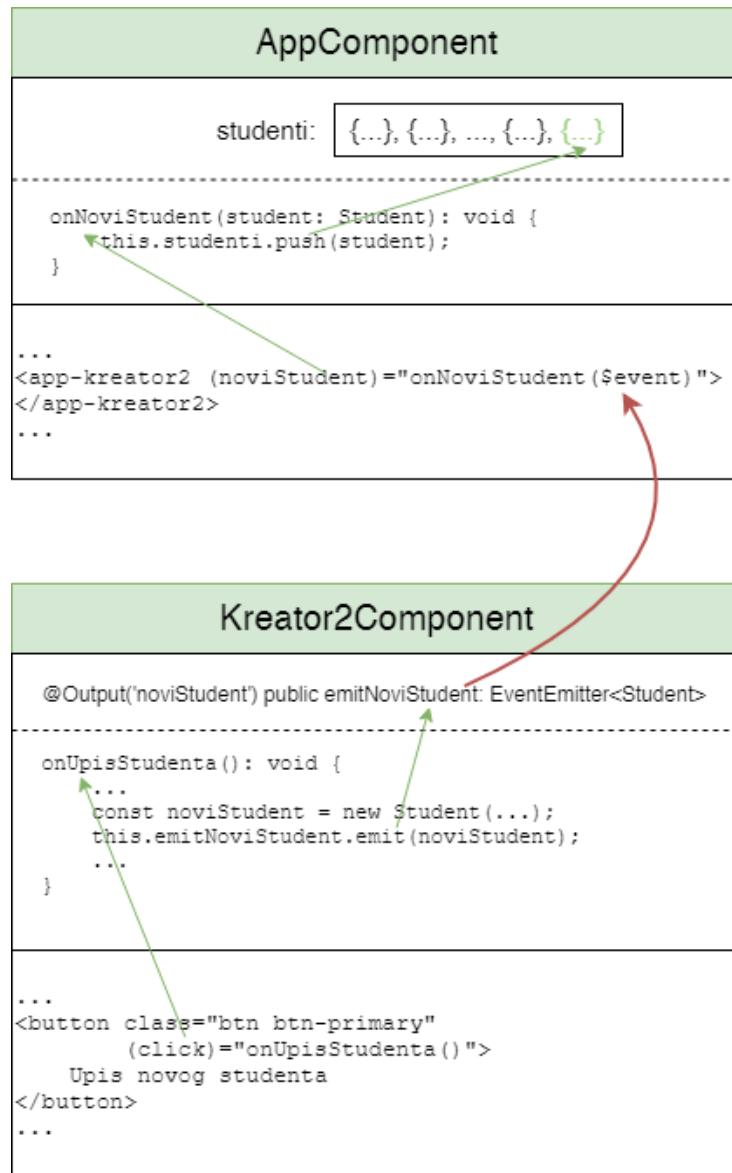
```

26   onUpisStudenta(): void {
27     if (this.imePrezime === '') {
28       window.alert('Molimo unesite ime i prezime novog studenta!');
29       return;
30     }
31     const noviStudent = new Student(this.imePrezime, this.odabranSmer);
32     this.emitNoviStudent.emit(noviStudent);
33     this.imePrezime = '';
34   }

```

Pogledajmo sada implementaciju drugog koraka. Prvo, u šablonu roditeljske komponente postavljamo vezivanje događaja.

¹ `<app-kreator2 (noviStudent)="onNoviStudent($event)"></app-kreator2>`

Slika 8.10: Prikaz izlaznog toka podataka od dete-komponente **Kreator2Component** ka roditeljskoj komponenti **AppComponent**.

Kao što vidimo, sintaksa koja se koristi je identična sintaksi vezivanja dogadaja. Naziv događaja potiče od argumenta `@Output` dekoratora u dete-komponenti, odnosno, naziva dekorisanog svojstva ukoliko dekoratoru nije naveden argument. Kao i kod vezivanja događaja, šablonski izraz gotovo uvek predstavlja poziv `on*` metoda čija se implementacija nalazi u modelu komponente. Podatak koji dete-komponenta šalje se u roditeljskoj komponenti vidi kroz specijalni objekat `$event`. Razlika između `$event` objekta u vezivanju događaja DOM stabla i slanju podataka uz hijerarhiju je u tome što je `$event` objekat u ovom slučaju onog tipa koji je tip podatka koji se šalje, što se vidi u potpisu metoda `onNoviStudent()`:

Kod 8.54: angular/komponente2/src/app/app.component.ts (linije 16-18)

```

16  onNoviStudent(student: Student): void {
17    this.studenti.push(student);
18  }

```

Kao što vidimo, njegov prvi argument je tipa `Student`, što je upravo tip podataka koji dete-komponenta šalje. Kao što smo rekli na samom početku ovog dela teksta, cilj nam je bio da smestimo kreiranog studenta u niz `studenti`, otuda je implementacija metoda `onNoviStudent()` jednostavna.

- Kao i u slučaju slanja podataka niz hijerarhiju, potrebno je obratiti pažnju da se šalju reference objekata, a ne njihove kopije.

Ulagni tok se može prikazati grafički i jedan detaljniji prikaz, ilustrovan na opisanom primeru, prikazan je na slici 8.10. Primetimo da zelene strelice predstavljaju tok podataka u okviru komponente, dok je crvenom strelicom prikazan tok podataka između dete-komponente i roditeljske komponente.

8.6.2 Referencne promenljive šablonu

U delu 8.5.1 kratko smo se osvrnuli na postojanje tzv. referencnih promenljivih šablonu u kontekstu `else` klauze `ngIf` direktive. Tamo smo takođe videli da se referencne promenljive šablonu uvode znakon `#` koji prati validan JavaScript identifikator, na primer, `#mojaPromenljiva`, dok se njihovo referenciranje izvodi navođenjem samo identifikatora, na primer, `mojaPromenljiva`.

Međutim, ove promenljive imaju i nešto opštiju upotrebnu vrednost. Zapravo, referencnu promenljivu šablonu je moguće pridružiti proizvoljnom elementu šablonu i nakon toga je moguće referisati na taj element bilo gde u okviru tog šablonu. Na primer, moguće je redefinisati metod `onUpisStudenta()` u okviru modela `Kreator3Component` tako da kao argument prima reference na HTML elemente iz formulara, da bi zatim očitao njihove vrednosti:

Kod 8.55: angular/komponente2/src/app/kreator3/kreator3.component.html

```

1 <div>
2   <div class="form-group">
3     <label>Ime i prezime:</label>
4     <input type="text" class="form-control" #imePrezimeInput>
5   </div>
6   <div class="form-group">
7     <label>Smer:</label>
8     <select class="form-control" #smerSelect>
9       <option value="I">Informatika</option>
10      <option value="M">Matematika</option>
11      <option value="A">Astronomija</option>
12    </select>
13  </div>
14  <button class="btn btn-primary" (click)="onUpisStudenta(imePrezimeInput,
15    smerSelect)">Upis novog studenta</button>
16 </div>
```

Primetimo da se u šablonu više ne koristi dvosmerno vezivanje za `<input>` polje i reagovanje na promene izbora `<select>` polja. Samim tim nisu nam neophodna odgovarajuća svojstva i metodi u modelu komponente s obzirom da ćemo te vrednosti očitavati prilikom upisa studenta, korišćenjem referenci na te elemente:

Kod 8.56: angular/komponente2/src/app/kreator3/kreator3.component.ts

```

1 import { Component, OnInit, EventEmitter, Output } from '@angular/core';
2 import { Student } from '../../models/student.model';
```

```

3
4  @Component({
5    selector: 'app-kreator3',
6    templateUrl: './kreator3.component.html',
7    styleUrls: ['./kreator3.component.css']
8  })
9  export class Kreator3Component implements OnInit {
10
11  @Output('noviStudent')
12  public emitNoviStudent: EventEmitter<Student> = new EventEmitter<Student>();
13
14  constructor() { }
15
16  ngOnInit() {
17  }
18
19  onUpisStudenta(imePrezimeInput: HTMLInputElement, odabranSmerSelect:
20    HTMLSelectElement): void {
21    const imePrezime: string = imePrezimeInput.value;
22    const odabranSmer: string = odabranSmerSelect.value;
23
24    if (imePrezime === '') {
25      window.alert('Molimo unesite ime i prezime novog studenta!');
26      return;
27    }
28
29    const noviStudent = new Student(imePrezime, odabranSmer);
30    this.emitNoviStudent.emit(noviStudent);
31
32    // Ne preporucuje se menjanje DOM stabla na ovaj nacin
33    imePrezimeInput.value = '';
34  }
35}

```

8.6.3 Dekorator @ViewChild

Nekada nam nije dovoljno da na elemente referišemo samo u okviru šablona već i u okviru modela. Ispostavlja se da je moguće referišati na proizvoljan element iz pogleda komponente u okviru implementacije modela te komponente korišćenjem referencnih promenljiva šablona i dekoratora `@ViewChild`.

Dekorator `@ViewChild` dekoriše svojstvo modela komponente čiji je tip `ElementRef` (iz pакета `@angular/core`). U pitanju je specijalni tip podataka koji sadrži svojstvo `nativeElement` koje sadrži referencu na element iz pogleda te komponente.

Dekorator funkcioniše tako što na osnovu prvog argumenta koji predstavlja upit, dohvata prvi element iz rezultata tog upita. Pod upitom se najčešće smatra naziv referencne promenljive šablona (zadat kao niska) ili tip komponente.

Drugi argument predstavlja objekat kojim se postavljaju dodatne opcije. Obavezna opcija je `'static'` tipa `boolean` čija je vrednost `true` ili `false` ukoliko jeste, odnosno, nije potrebno izvršiti upit pre ciklusa detekcije promene, redom⁴.

U suštini, ukoliko nema potrebe da nam je rezultat upita dostupan prilikom inicijalizacije komponente (odnosno, prilikom izvršavanja `ngOnInit` metoda, videti narednu podsekciju),

⁴U verziji Angular 8, ova opcija mora da se navede, dok će u verziji Angular 9 biti korišćeno automatsko zaključivanje ove opcije na osnovu rezultata upita.

onda možemo koristiti `{static: false}`. U suprotnom, rezultat upita nam je dostupan nakon inicijalizacije pogleda (odnosno, nakon poziva `ngAfterViewInit()` metoda, videti narednu podsekciju).

Kod 8.57: angular/komponente2/src/app/kreator4/kreator4.component.html

```

1 <div>
2   <div class="form-group">
3     <label>Ime i prezime:</label>
4     <input type="text" class="form-control" #imePrezimeInput>
5   </div>
6   <div class="form-group">
7     <label>Smer:</label>
8     <select class="form-control" #smerSelect>
9       <option value="I">Informatika</option>
10      <option value="M">Matematika</option>
11      <option value="A">Astronomija</option>
12    </select>
13  </div>
14  <button class="btn btn-primary" (click)="onUpisStudenta()">Upis novog
15    studenta</button>
16 </div>
```

Kod 8.58: angular/komponente2/src/app/kreator4/kreator4.component.ts

```

1 import { Component, OnInit, EventEmitter, Output, ViewChild, ElementRef } from
2   '@angular/core';
3
4 @Component({
5   selector: 'app-kreator4',
6   templateUrl: './kreator4.component.html',
7   styleUrls: ['./kreator4.component.css']
8 })
9 export class Kreator4Component implements OnInit {
10
11   @Output('noviStudent')
12   public emitNoviStudent: EventEmitter<Student> = new EventEmitter<Student>();
13
14   @ViewChild('imePrezimeInput', {static: false})
15   private imePrezimeInput: ElementRef;
16
17   @ViewChild('smerSelect', {static: false})
18   private odabranSmerSelect: ElementRef;
19
20   constructor() { }
21
22   ngOnInit() {
23   }
24
25   onUpisStudenta(): void {
26     const imePrezime: string = (<HTMLInputElement>this.imePrezimeInput.
27       nativeElement).value;
28     const odabranSmer: string = (<HTMLSelectElement>this.odabranSmerSelect.
29       nativeElement).value;
30
31     if (imePrezime === '') {
32       window.alert('Molimo unesite ime i prezime novog studenta!');
33       return;
34     }
35
36     const noviStudent = new Student(imePrezime, odabranSmer);
```

```

35     this.emitNoviStudent.emit(noviStudent);
36
37     // Ne preporucuje se menjanje DOM stabla na ovaj nacin
38     (<HTMLInputElement>this.imePrezimeInput.nativeElement).value = '';
39 }
40
41 }

```

8.6.4 Element <ng-content> i dekorator @ContentChild

8.6.5 Životni tok komponenti i metodi za osluškivanje događaja iz životnog toka

Svaka komponenta ima svoj *životni tok* (engl. *lifecycle*) koji se održava od strane Angular-a. U toku ovog životnog toka, Angular vrši kreiranje komponenti, njihovo prikazivanje u okviru DOM stabla, upravlja izmenama i reagovanjima na događaje i uništava ih pre uklanjanja iz DOM stabla.

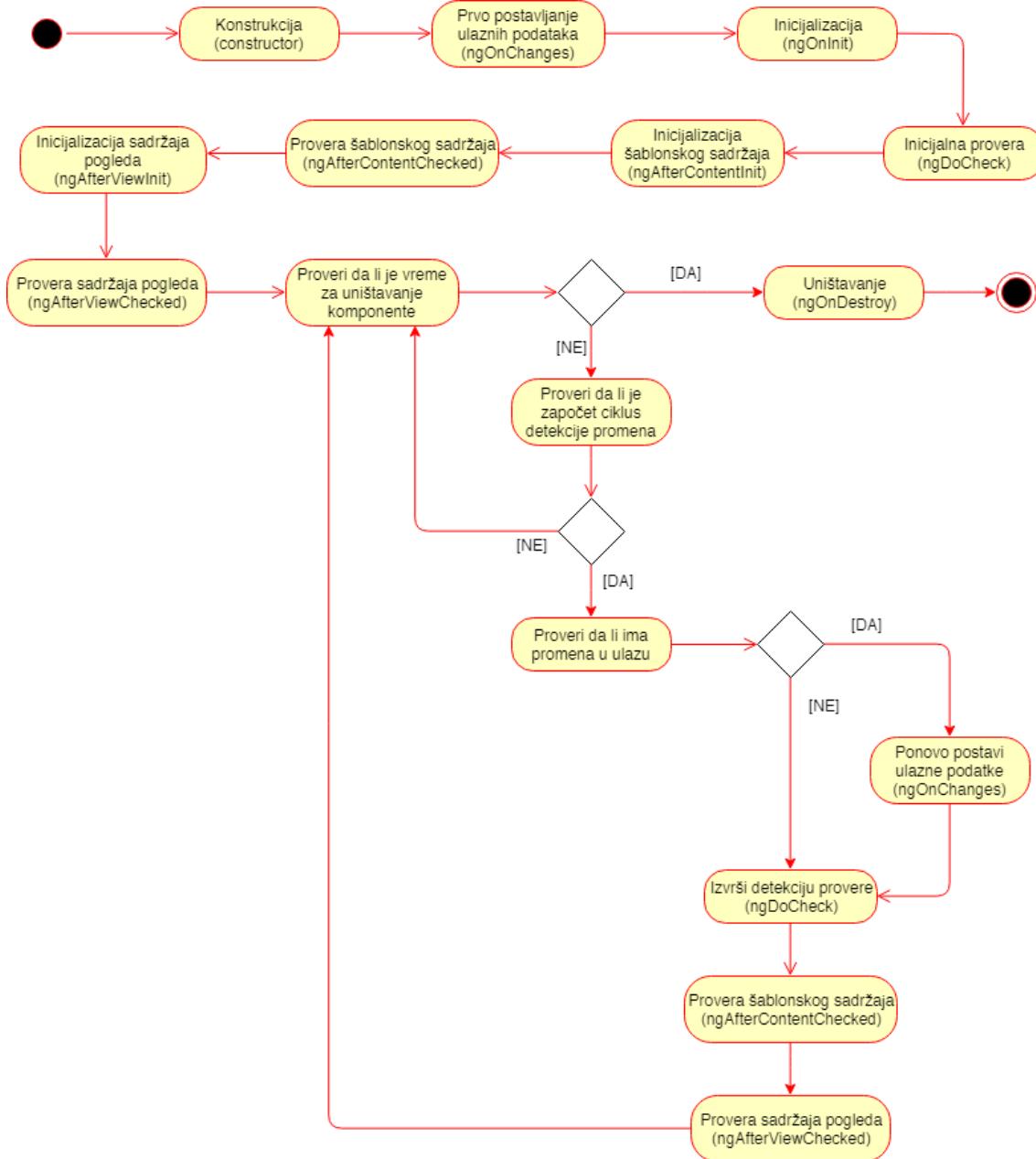
S obzirom da svi ovi događaji (u širem smislu) mogu biti korisni za programera, Angular nam omogućuje da postavimo odgovarajuće osluškivače koji će se izvršiti u specifičnim trenucima. Da bismo mogli da postavimo odgovarajuće osluškivače, potrebno je da klasa iz modela komponente implementira odgovarajuće interfejs, a zatim da implementira odgovarajuće metode. Na primer, do sada smo nekoliko puta videli interfejs `OnInit` kao i metod `ngOnInit`. Ovaj metod Angular poziva nedugo nakon kreiranja komponente.

Na slici 8.11 detaljno je ilustrovan životni tok jedne komponente dijagramom aktivnosti. Svaka aktivnost za koju je moguće postaviti osluškivač sadrži naziv osluškivača u zagradama.

U nastavku slede opisi za svaki osluškivač koji je dostupan:

- `ngOnChanges()` — Respond when Angular (re)sets data-bound input properties. The method receives a SimpleChanges object of current and previous property values. Called before `ngOnInit()` and whenever one or more data-bound input properties change.
- `ngOnInit()` — Initialize the directive/component after Angular first displays the data-bound properties and sets the directive/component's input properties. Called once, after the first `ngOnChanges()`.
- `ngDoCheck()` — Detect and act upon changes that Angular can't or won't detect on its own. Called during every change detection run, immediately after `ngOnChanges()` and `ngOnInit()`.
- `ngAfterContentInit()` — Respond after Angular projects external content into the component's view / the view that a directive is in. Called once after the first `ngDoCheck()`.
- `ngAfterContentChecked()` — Respond after Angular checks the content projected into the directive/component. Called after the `ngAfterContentInit()` and every subsequent `ngDoCheck()`.
- `ngAfterViewInit()` — Respond after Angular initializes the component's views and child views / the view that a directive is in. Called once after the first `ngAfterContentChecked()`.
- `ngAfterViewChecked()` — Respond after Angular checks the component's views and child views / the view that a directive is in. Called after the `ngAfterViewInit()` and every subsequent `ngAfterContentChecked()`.
- `ngOnDestroy()` — Cleanup just before Angular destroys the directive/component. Unsubscribe Observables and detach event handlers to avoid memory leaks. Called

just before Angular destroys the directive/component.

Slika 8.11: Dijagram aktivnosti koji prikazuje životni tok jedne komponente.

Sada ćemo nadograditi prethodnu implementaciju aplikacije tako da se za svakog studenta u konzoli ispisuje informacija prilikom izvršavanja nekih događaja životnog toka. Pre toga, kreirajmo dugme kojim se briše prvi upisani student iz niza `studenti` i implementirajmo odgovarajući metod:

Kod 8.59: angular/komponente2/src/app/app.component.html (linije 10-15)

```

10 <button class="btn btn-danger" (click)="onUkloniPrvogStudenta()">Ukloni  
prvog studenta sa spiska</button>
11 <hr>
12 <h3>Upisani studenti</h3>

```

```

13      <!-- <app-student></app-student> -->
14      <!-- <app-student2 *ngFor="let student of studenti" [studentData]="
15          student"></app-student2> -->
16      <app-student3 *ngFor="let student of studenti" [studentData]="student"></
17          app-student3>
```

Kod 8.60: angular/komponente2/src/app/app.component.ts (linije 20-22)

```

20  onUkloniPrvogStudenta(): void {
21      this.studenti.splice(0, 1);
22 }
```

Ovoga puta koristimo komponentu **Student3Component** u kojoj su implementirani neki od osluškivača:

Kod 8.61: angular/komponente2/src/app/student3/student3.component.ts

```

1 import { Component, OnInit, Input, OnChanges, SimpleChanges, DoCheck, OnDestroy
2         } from '@angular/core';
3 import { Student, PogresanSmerError } from '../../../../../models/student.model';
4
5 @Component({
6     selector: 'app-student3',
7     templateUrl: './student3.component.html',
8     styleUrls: ['./student3.component.css']
9 })
10 export class Student3Component implements OnInit, OnChanges, DoCheck, OnDestroy
11 {
12     @Input('studentData')
13     public student: Student;
14
15     constructor() {
16         console.log(`Upisali smo novog studenta na MATF ${this.student ===
17             undefined ? 'čije ime nam je nepoznato još uvek' : this.student.
18             getImePrezime()}! (constructor)`);
19     }
20
21     ngOnInit() {
22         console.log(`Inicijalizacija studenta ${this.student === undefined ? 'čije
23             ime nam je nepoznato još uvek' : this.student.getImePrezime()}! (
24             ngOnInit)`);
25     }
26     ngOnChanges(simpleChanges: SimpleChanges): void {
27         console.log('Promene:\n', simpleChanges, '\n', '(ngOnChanges)');
28     }
29
30     ngDoCheck(): void {
31         console.log('Doslo je do ciklusa detekcije promene! (ngDoCheck)')
32     }
33
34     dohvatiUrlSlike(): string {
35         switch (this.student.inicijalSmera) {
36             case 'I':
37                 return 'assets/blue.png';
```

```

38     case 'M':
39         return 'assets/red.png';
40     case 'A':
41         return 'assets/green.png';
42     case 'T':
43         return 'assets/gray.png';
44     default:
45         throw new PogresanSmerError(`Nepoznat inicial smera ${this.student.
46             inicialSmer}`);
47     }
48 }
49 onKlikni(): void {
50     console.log('Kliknuto je dugme u Student3Component!');
51 }
52 }
53 }
```

Tako, na primer, pri kreiranju novog studenta možemo videti da se svi ulazni podaci (oni koji su dekorisani dekoratorom `@Input`) postavljaju prilikom inicijalizacije komponente, a ne prilikom njene konstrukcije:

`Upisali smo novog studenta na MATF čije ime nam je nepoznato još uvek! (constructor)`

Promene:

`{student: SimpleChange}
(ngOnChanges)`

`Inicijalizacija studenta Miloš! (ngOnInit)`

`Doslo je do ciklusa detekcije promene! (ngDoCheck)`

Klikom na dugme "Klikni me!", Angular će odreagovati i započeti ciklus detekcije promena:

`Kliknuto je dugme u Student3Component!`

`Doslo je do ciklusa detekcije promene! (ngDoCheck)`

Klikom na dugme "Ukloni prvog studenta sa spiska", poziva se metod koji uklanja objekat iz niza, te samim tim Angular zaključuje da je potrebno uništiti komponentu koja je bila vezana za njega:

`Student Miloš je diplomirao :) (ngOnDestroy)`

Zadatak 8.2 Dopuniti klasu `Student3Component`:

1. Implementirati preostale metoda za osluškivanje, pa analizirati redosled pozivanja ovih metoda prilikom kreiranja nove instance komponente.
2. Dohvatiti dva elementa iz pogleda pomoću referencnih promenljiva šablonu i dekoratora `@ViewChild`, pri čemu se jedan element dohvata statički (`{ static: true }`), a drugi ne, pa ispitati u kom trenutku (u kojoj metodi za osluškivanje događaja životnog toka) ove reference bivaju razrešene.
3. Izdvojiti deo pogleda u šablon, pa uraditi prethodnu tačku sa `@ContentChild` dekoratorom.
4. Implementirati metod u klasi `Student` koji nasumično menja smer studenta, pa dodati dugme u komponenti `Student3Component` i implementirati metod koji klikom na to dugme nasumično menja svojstvo `student` tako što mu nasumično menja smer. Analizirati pozive osluškivača događaja životnog toka komponente i vrednosti koje se menjaju (tj. analizirati objekat `SimpleChanges`). Kako se niz

poziva osluškivača u ovom slučaju razlikuje od poziva osluškivača koji se dobija klikom na dugme "Klikni me!"?

8.7 Kreiranje direktiva

8.8 Mehanizam servisa i ubrizgavanje zavisnosti

Elementi Angular radnog okvira koji slede u nastavku biće demonstrirani kroz razvoj jednostavne aplikacije koja sadrži katalog proizvoda, korpu za onlajn kupovinu i formular za naručivanje odabralih proizvoda.

Započnimo sekciju kreiranjem novog projekta:

```
ng new angular-store --skipTests --routing --style=css
```

Kreirajmo komponente koje će predstavljati proizvode:

```
ng generate component product-list
```

Ova komponenta će prikazivati podatke o proizvodima:

```
1 <h2>Products</h2>
2 <hr>
3
4 <div *ngFor="let product of products">
5   <h4>{{ product.name }}</h4>
6   <p>Price: {{ product.price }}</p>
7 </div>
```

Iz ovog koda vidimo da se podaci nalaze u nizu `products`, koji predstavlja članicu odgovarajuće klase za dati šablon, tj. `ProductListComponent`. Kako možemo implementirati ove podatke? Radi jednostavnosti, mi ćemo podatke čuvati na klijentu, mada se u praktičnim primenama podaci, naravno, čuvaju na serveru i potrebno ih je dohvatiti putem nekog veb protokola, na primer, HTTP.

8.8.1 Kreiranje servisa

Da bismo dohvatali podatke, potrebno je da logiku izdvojimo u posebnu klasu koju ćemo zvati *servis* (engl. *service*). Suštinski, postoje dve vrste servisa koji se razlikuju po svojoj svrsi:

- *Servis podataka* ima za cilj upravljanje nad nekim podacima. Na primer: kontaktiranje nekog servera za dohvatanje, skladištenje, ažuriranje ili brisanje podataka, izračunavanje podataka na osnovu nekakvih ulaza, i sl.
- *Servis usluga* ima za cilj opsluživanje raznih usluga koje su neophodne za rad jedne komponente ili više njih. Na primer: ostvarivanje komunikacije između dve komponente, *upisivanje u dnevnik* (engl. *logging*), pozivanje funkcionalnosti biblioteka trećih lica, i sl.

Suštinski, bez obzira na vrstu servisa, svi oni se implementiraju na isti način u Angular radnom okviru. Servise možemo generisati pomoću komande `ng generate service` koji će kreirati odgovarajuću datoteku sa početnom implementacijom.

Kreirajmo servis koji će služiti za dohvatanje podataka o proizvodima u našoj prodavnici:

```
ng generate service services/product
```

Rezultat je naredni kod u datoteci `product.servise.ts`:

```

1 import { Injectable } from '@angular/core';
2
3 @Injectable({
4   providedIn: 'root'
5 })
6 export class ProductService {
7
8   constructor() {
9
10 }

```

8.8.2 Ubrizgavanje zavisnosti i korišćenje servisa u komponentama

Ono što primećujemo jeste da su servisi dekorisani dekoratorom klase `@Injectable`. Ovaj dekorator omogućava da se servisi koriste u našim komponentama pomoću specijalnog koncepta koji se naziva *ubrizgavanje zavisnosti* (engl. *dependency injection*). Dopunimo implementaciju servisa pre nego što diskutujemo više o ovom konceptu:

Kod 8.62: angular/store/src/app/services/product.service.ts

```

1 import { Injectable } from '@angular/core';
2 import { ProductModel } from '../models/product.model';
3
4 @Injectable({
5   providedIn: 'root'
6 })
7 export class ProductService {
8   private products: ProductModel[];
9
10 constructor() {
11   this.products = [
12     new ProductModel(101, 'Phone XL', 799, 'A large phone with one of the
13       best screens'),
14     new ProductModel(102, 'Phone Standard', 699, 'A great phone with one of
15       the best cameras'),
16     new ProductModel(103, 'Phone Mini', 299, ''),
17   ];
18 }
19
20 public getProducts(): ProductModel[] {
21   return this.products;
22 }

```

Vidimo da servis sadrži instancu niza unapred popunjениh objekata koji predstavljaju proizvode. Kada budemo govorili o komunikaciji između Angular klijentskih aplikacija i serverskih aplikacija, tada ćemo intenzivnije govoriti o raznim strategijama za dohvatanje podataka i njihovo upravljanje. Radi kompletnosti, prikažimo i klasu `ProductModel` koja predstavlja šablon za proizvode u kodu:

Kod 8.63: angular/store/src/app/models/product.model.ts

```

1 export class ProductModel {
2   constructor(public productId: number,
3             public name: string,
4             public price: number,
5             public description: string) {
6
7 }

```

Kako se naš napisani servis za rad sa proizvodima sada koristi? Odgovor je vrlo jednostavan — sve što je potrebno uraditi jeste ubrzati taj servis u komponentu koja ga koristi kao argument konstruktora, kao što je to urađeno u komponenti koja predstavlja podatke kao listu proizvoda:

Kod 8.64: angular/store/src/app/product-list/product-list.component.ts

```
1 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
2 import { ProductService } from '../services/product.service';
3 import { ProductModel } from '../models/product.model';
4
5 @Component({
6   selector: 'app-product-list',
7   templateUrl: './product-list.component.html',
8   styleUrls: ['./product-list.component.css']
9 })
10 export class ProductListComponent implements OnInit {
11
12   public products: ProductModel[];
13
14   constructor(private productService: ProductService) {
15     this.products = this.productService.getProducts();
16   }
17
18   ngOnInit() {
19   }
20
21 }
```

Prilikom instanciranja ove klase, Angular će primetiti da je neophodno da prosledi instancu `ProductService` kao argument konstruktoru date klase. S obzirom da argumentu konstruktora prethodni modifikator pristupa, u ovom slučaju će biti kreirana privatna promenljiva instance `productService` koja će biti inicijalizovata prosleđenom instancom, i samim tim će biti dostupna našoj komponenti bilo gde u njenoj definiciji.

Validno je postaviti pitanje — koliko instanci servisa `ProductService` će Angular kreirati u slučaju da, na primer, kreira više od jedne instance komponente `ProductListComponent`? S obzirom da smo u definiciji servisa naveli da je on dostupan na nivou cele aplikacije (proseđivanjem opcije `providedIn` čija je vrednost `'root'`), to znači da će Angular kreirati tačno jednu instancu servisa koja će biti deljena svim komponentama koje zahtevaju ovaj servis u aplikaciji, čime se ostvaruje da postoji tačno jedna instanca naših podataka, umesto da svaka komponenta sadrži posebnu instancu tih podataka i time nepotrebno povećava količinu memorije koje aplikacija troši. Upravo ovaj koncept predstavlja prethodno pomenuto *ubrzavanje zavisnosti* i važno ga je dobro razumeti.

U ovom delu teksta smo prikazali samo osnovne koncepte servisa u Angular radnom okviru. Postoji još veliki broj koncepata o kojima nismo diskutovali, kao što su: detalji koncepta ubrzavanja zavisnosti, upravljanje instancama servisa, hijerarhijski ubrzavači servisa, fabrike servisa, itd.

8.9 Rutiranje

Aplikacija koju smo za sada kreirali ima mogućnost samo da prikaže informacije o proizvodima i to se izvršava na početnoj stranici (preciznije, na početnom URL-u, na primer: <http://localhost:4200/>). Želeli bismo da proširimo našu aplikaciju tako da ispunjava još neke mogućnosti:

- Svaki proizvod u listi treba da sadrži dugme koje će otvoriti stranicu na kojoj će biti prikazane ukupne informacije o tom proizvodu i na kojem će on moći da bude kupljen.
- Potrebno je implementirati stranicu na kojoj se prikazuju proizvodi koji su ubačeni u "korpu" i sa koje se može kompletirati kupovina proizvoda.

Iako ćemo govoriti o više "veb stranica" u kontekstu naše aplikacije, svi Angular projekti predstavljaju tzv. *aplikacije sa jednim dokumentom* (engl. *single-page application*, skr. *SPA*). O čemu je ovde reč? Kada se zatraži pristup nekoj stranici Angular veb aplikacije pomoću nekog URL-a, umesto da se šalje novi HTTP zahtev za taj URL, kao što je to slučaj u komunikaciji sa serverskih aplikacija, Angular je taj koji upravlja implementacijom rutiranja i proverava da li postoji prethodno registrovano *pravilo rutiranja* (engl. *routing rule*) koje govori koju komponentu je potrebno prikazati na stranici. Ova procedura se često naziva *rutiranje na klijentu* kako bi se napravila razlika između te procedure i procedure slanja HTTP zahteva nekoj serverskoj aplikaciji koja se dalje bavi obradom tog zahteva i vraćanjem HTTP odgovora. Pogledajmo šta je neophodno uraditi da bismo implementirali rutiranje.

Za početak, potrebno je da prilikom kreiranja novog Angular projekta odaberemo da želimo da koristimo rutiranje. Angular će nas pitati da li želimo da koristimo rutiranje, ali možemo i specifikovati opciju `--routing` prilikom izvršavanja komande `ng new` kako bismo to uradili. Nakon inicijalizacije projekta, Angular za nas kreira Angular modul koji ćemo koristiti za rutiranje u datoteci `app-routing.module.ts`:

```

1 import { NgModule } from '@angular/core';
2 import { Routes, RouterModule } from '@angular/router';
3
4
5 const routes: Routes = [
6 ];
7
8 @NgModule({
9   imports: [RouterModule.forRoot(routes)],
10  exports: [RouterModule]
11 })
12 export class AppRoutingModule { }
```

8.9.1 Specifikovanje putanja za rutiranje na klijentu

Kada god želimo da dodamo novi URL za rutiranje, to ćemo uraditi dodavanjem novog objekta u niz `routes`. Evo kako izgleda modul za rutiranje koji implementira zahteve naše aplikacije:

Kod 8.65: /angular/store/src/app/routes/app-routing.module.ts

```

1 import { NgModule } from '@angular/core';
2 import { Routes, RouterModule } from '@angular/router';
3 import { ProductListComponent } from '../product-list/product-list.component';
4 import { ProductInfoComponent } from '../product-info/product-info.component';
5 import { CartComponent } from '../cart/cart.component';
6
7
8 const routes: Routes = [
9   { path: '', component: ProductListComponent },
10  { path: 'checkout', component: CartComponent },
11  { path: 'products/:productId', component: ProductInfoComponent }
12 ];
```

```

13
14 @NgModule({
15   imports: [RouterModule.forRoot(routes)],
16   exports: [RouterModule]
17 })
18 export class AppRoutingModule { }

```

Ono što primećujemo jeste da svaki objekat određuje jednu putanju (ili familiju putanja, ukoliko su putanje parametrizovane). Ovi objekti imaju dva važna svojstva:

- Svojstvo `path` definiše nisku koja određuje URL putanje. Prazna niska odgovara početnoj stranici. Ukoliko neka putanja ima parametre, onda se ti parametri navode dvotačkom. Naravno, putanje mogu imati proizvoljan broj parametara. Videćemo kako je moguće dohvatiti vrednosti ovih parametara u samim komponentama u nastavku.
- Svojstvo `component` određuje koja komponenta će biti prikazana u slučaju da korisnik otvori odgovarajuću URL putanju definisanu svojstvom `path`.

Postavlja se pitanje — gde će na stranici ove komponente biti prikazane u slučaju da se URL putanja poklopi sa nekim šablonom iz svojstva `path`? Odgovor se nalazi u specijalnoj direktivi `RouterOutlet` koja se koristi kao komponenta. Ona predstavlja specijalnu komponentu koja označava mesto u HTML šablonu gde će *objekat za rutiranje* (engl. *router*) prikazivati odgovarajuću komponentu za dati URL:

Kod 8.66: angular/store/src/app/app.component.html

```

1 <div class="container">
2   <app-navigation></app-navigation>
3
4   <router-outlet></router-outlet>
5 </div>

```

Vidimo da se naša korena komponenta sastoji iz dve komponente: `NavigationComponent` koja predstavlja navigaciju u okviru naše aplikacije i `RouterOutlet` koja predstavlja sadržaj stranice koji će se dinamički menjati u zavisnosti od URL-a. Prikažimo HTML šablon za navigaciju:

Kod 8.67: angular/store/src/app/navigation/navigation.component.html

```

1 <div class="row">
2   <div class="col-12">
3     <nav class="navbar navbar-expand navbar-dark bg-dark">
4       <a class="navbar-brand" href="#">My Store</a>
5
6       <ul class="navbar-nav ml-auto">
7         <li class="nav-item">
8           <a class="nav-link" [routerLink]="/">Home</a>
9         </li>
10        <li class="nav-item">
11          <a class="nav-link" [routerLink]="/checkout">Checkout</a>
12        </li>
13      </ul>
14    </nav>
15  </div>
16 </div>

```

Primećujemo da se za veze u okviru naše aplikacije više ne koristi svojstvo `href`, već

direktiva `RouterLink`⁵. Njena vrednost je niz koja predstavlja fragmente URL-a. Prilikom posećivanja date veze, fragmenti će biti nadovezani kako bi se dobila odgovarajuća URL putanja. Naravno, fragmenata može biti proizvoljno mnogo i mogu biti bilo kog tipa, ali će biti konvertovani u nisku pre nadovezivanja.

Sa znanjem do sada, ne bi trebalo da bude teško implementirati dugme za svaki proizvod u listi koje vodi do stranice sa prikazom informacija:

Kod 8.68: angular/store/src/app/product-list/product-list.component.html

```

1 <h2>Products</h2>
2 <hr>
3
4 <div *ngFor="let product of products">
5   <h4>{{ product.name }}</h4>
6   <p>Price: {{ product.price }}</p>
7   <a [routerLink]=["'/products', product.productId]" class="btn btn-primary">
     See details</a>
8 </div>
```

Na primer, za proizvod čiji je identifikator 101, aplikacija će kreirati vezu `http://localhost:4200/products/101`. Prikažimo šablon `product-info.component.html` komponente koja prikazuje informacije o proizvodu i dugme za kupovinu:

```

1 <h2>Product details</h2>
2 <hr>
3
4 <div *ngIf="product">
5   <h3>{{ product.name }}</h3>
6   <h4>${{ product.price }}</h4>
7   <p>{{ product.description }}</p>
8
9   <button (click)="addToCart()" class="btn btn-primary">Add to cart</button>
10 </div>
```

Da bismo u komponenti dohvatali informaciju o parametru `productId` koji se nalazi kao deo URL-a, moramo ubrzagnati specijalan servis `ActivatedRoute`. Ovaj servis sadrži pregršt korisnih informacija o URL-u koji je trenutno posećen; između ostalog, sadrži informacije o parametrima kroz svojstvo `paramMap` koji predstavlja `Observable<ParamMap>`. Interfejs `ParamMap` sadrži metod `get` kojim se dobija niska sa vrednošću parametra koji se prosleđuje kao argument metoda. Iako je svojstvo `paramMap` tok, nije neophodno ukidati pretplatu nad njih, pošto će Angular to automatski uraditi po uništenju komponente.

Kod 8.69: angular/store/src/app/product-info/product-info.component.ts

```

1 import { Component, OnDestroy } from '@angular/core';
2 import { ActivatedRoute } from '@angular/router';
3 import { ProductService } from '../services/product.service';
4 import { ProductModel } from '../models/product.model';
5 import { Subscription } from 'rxjs';
6 import { CartService } from '../services/cart.service';
7
8 @Component({
9   selector: 'app-product-info',
10  templateUrl: './product-info.component.html',
```

⁵Zapravo, prva veza u navigaciji koristi svojstvo `href`, te se čitalac može uveriti da se klikom na tu vezu zapravo šalje novi HTTP zahtev za početnom stranicom, osim ako se aplikacija već ne nalazi na početnoj stranici. Zbog toga se za potrebe navigacije u okviru aplikacije uvek preferira korišćenje direktive `RouterLink`.

```

11   styleUrls: ['./product-info.component.css']
12 })
13 export class ProductInfoComponent implements OnDestroy {
14
15   public product: ProductModel;
16
17   // Nije neophodno ukidati pretplatu nad paramMap,
18   // posto ce Angular to automatski uraditi po unistenu komponente
19   private paramMapSub: Subscription = null;
20
21   constructor(private route: ActivatedRoute,
22               private productService: ProductService,
23               private cartService: CartService) {
24     this.paramMapSub = this.route.paramMap.subscribe(params => {
25       const pId: number = Number(params.get('productId'));
26
27       this.productService.getProducts().forEach(p => {
28         if (p.productId === pId) {
29           this.product = p;
30         }
31       });
32     });
33   }
34
35   ngOnDestroy() {
36     if (this.paramMapSub !== null) {
37       this.paramMapSub.unsubscribe();
38     }
39   }
40
41   public addToCart() {
42     this.cartService.addToCart(this.product);
43     window.alert('Your product has been added to the cart!');
44   }
45 }
46 }
```

Primećujemo da smo kreirali još jedan servis — `CartService` — koji nam služi za upravljanje podacima o korpi. Prikažimo i njegovu implementaciju radi kompletnosti:

Kod 8.70: angular/store/src/app/services/cart.service.ts

```

1 import { Injectable } from '@angular/core';
2 import { ProductModel } from '../models/product.model';
3
4 @Injectable({
5   providedIn: 'root'
6 })
7 export class CartService {
8   private items: ProductModel[] = [];
9
10  constructor() { }
11
12  public addToCart(product: ProductModel): void {
13    this.items.push(product);
14  }
15
16  public getItems(): ProductModel[] {
17    return this.items;
18  }
19 }
```

```

20   public clearCart(): ProductModel[] {
21     this.items = [];
22     return this.items;
23   }
24 }
```

U ovom delu teksta smo prikazali samo osnovne koncepte Angular rutiranja. Postoji još veliki broj koncepata o kojima nismo diskutovali, kao što su: detaljniji uvid u prikazane koncepte, ugnezđene rute, programabilna rutiranja, redirekcije, postavljanje autorizacionih protokola nad rutama, animacije rutiranja, itd.

8.10 Filteri

Dobar deo prikazivanja podataka jeste izvršavanje postprocesiranja u svrhe određivanja formata u kojim će podaci biti prikazani. Na primer, trenutno se cene proizvoda prikazuju u dolarima. Međutim, šta ukoliko želimo da omogućimo korisniku da ih prikaže u nekoj drugoj valuti? Ako pogledamo implementaciju šablona `product-info.component.html` koju smo naveli u prethodnoj sekciji, primetićemo da je oznaka valute deo šablona, što bi nam pravilo problem u slučaju da želimo da promenimo valutu. Neki drugi primer sličnog problema bi bio format za prikazivanje datuma — u zavisnosti od zemlje u kojoj korisnik koji pristupa našoj Angular aplikaciji živi, potrebno je prikazati datum u drugaćijem formatu. Naravno, sve ovo je moguće implementirati kao metod komponente ili kao servis koji će se baviti time. Međutim, Angular ima još jedan način koji se vrlo elegantno koristi u šablonima. U pitanju su *filteri* (engl. *pipe*).

8.10.1 Ugrađeni filteri

Angular dolazi sa velikim brojem ugrađenih filtera koji su nam na raspolaganju. Puna lista se može pronaći na vezi <https://angular.io/api?type=pipe>, a neki od filtera su ukratko opisani u nastavku:

- `CurrencyPipe` transformiše broj u nisku koja predstavlja zapis sa valutom.
- `DatePipe` transformiše datum u nisku željenog formata.
- `JsonPipe` transformiše bilo koju vrednost u nisku zapisanu u JSON formatu.
- `AsyncPipe` se pretplaćuje na tok ili obećanje i vraća poslednju vrednost koja je emitovana. Kada se nova vrednost emituje, ovaj filter označava tekuću komponentu za proces provere izmena. Kada se komponenta uništi, ovaj filter vrši automatsko uklanjanje pretplate čime se sprečava curenje memorije.

Prikažimo kako se koristi ugrađeni filter `CurrencyPipe` na primeru prikaza komponente `ProductInfoComponent`:

Kod 8.71: angular/store/src/app/product-info/product-info.component.html

```

1 <h2>Product details</h2>
2 <hr>
3
4 <div *ngIf="product">
5   <h3>{{ product.name }}</h3>
6   <h4>{{ product.price | currency }}</h4>
7   <p>{{ product.description }}</p>
8
9   <button (click)="addToCart()" class="btn btn-primary">Add to cart</button>
10 </div>
```

Svaki filter ima jedinstveno skraćeno ime koje mu odgovara koje se definiše prilikom definicije tog filtera. Tako, na primer, filter `CurrencyPipe` ima skraćeno ime `currency` koje se koristi u HTML šablonu komponente.

Filteri se mogu parametrizovati i njihovi argumenti se navode dvotačkom nakon naziva filtera. Filteri mogu imati proizvoljan broj parametara i ispred svakog argumenta je neophodno staviti dvotačku. Tako, na primer, ukoliko bismo želeli da prikažemo cenu u evrima, mogli bismo izvršiti filtriranje:

```
1 <h4>{{ product.price | currency:'EUR' }}</h4>
```

8.10.2 Korisnički-definisani filteri

Za potrebe prikaza informacija iz korpe (na stranici `http://localhost:4200/checkout`), želimo da kreiramo filter koji će računati sumu svih proizvoda iz korpe. Novi filter se može kreirati naredbom:

```
ng generate pipe pipes/sum
```

Neophodno je implementirati metod `transform` kojim se definiše ponašanje filtera. Definicija našeg filtera bi mogla izgledati:

Kod 8.72: angular/store/src/app/pipes/sum.pipe.ts

```
1 import { Pipe, PipeTransform } from '@angular/core';
2 import { ProductModel } from '../models/product.model';
3
4 @Pipe({
5   name: 'sum'
6 })
7 export class SumPipe implements PipeTransform {
8
9   transform(products: ProductModel[]): number {
10     return products
11       .map(product => product.price)
12       .reduceRight((acc, next) => acc + next);
13   }
14
15 }
```

U šablonu komponente `CartComponent`, kreirani filter se koristi na sledeći način:

Kod 8.73: angular/store/src/app/cart/cart.component.html (linije 1-16)

```
1 <h2>Checkout</h2>
2 <hr />
3
4 <ng-template #noItems>
5   The cart is empty
6 </ng-template>
7
8 <div *ngIf="items.length > 0; else noItems">
9   <p>Your current cart includes these items:</p>
10  <div class="alert alert-info" *ngFor="let product of items">
11    <h4>{{ product.name }}</h4>
12    <hr />
13    <h6>{{ product.price | currency }}</h6>
14  </div>
15 <h4 class="text-right">Total price: {{ items | sum | currency }}</h4>
```

Ono što takođe primećujemo jeste da je filtre moguće komponovati, čime se procesiranje podataka značajno olakšava.

8.11 Rad sa formularima

U ovoj sekciji ćemo predstaviti osnovni metod za konstrukciju formulara i njihovu obradu. Nadovezaćemo se na prethodnu implementaciju aplikacije i implementiraćemo formular na stranici sa informacijama o odabranim proizvodima koji će zahtevati od korisnika da unese neke osnovne informacije kako bi upotpunio naručivanje proizvoda. Takođe, prikazaćemo elementarnu obradu formulara.

Iako postoje različiti metodi za rad sa formularima u Angular aplikacijama, mi ćemo u ovom tekstu predstaviti samo jedan od njih, a to je reaktivni pristup. Za početak, potrebno je da u korenom modulu `app.module.ts` naše aplikacije uključimo `ReactiveFormsModule` iz paketa '`@angular/forms`', kao i da uvezemo taj modul u našoj aplikaciji:

```
1 import { ReactiveFormsModule } from '@angular/forms';
2
3 // ...
4
5 imports: [
6   BrowserModule,
7   AppRoutingModule,
8   ReactiveFormsModule // <-----
9 ],
10
11 // ...
```

8.11.1 Kreiranje formulara u reaktivnom pristupu

U reaktivnom pristupu postoje dve reprezentacije jednog formulara:

- Skup objekata koji žive u komponenti.
- Vizualni prikaz u HTML šablonu.

Za potrebe kreiranja formulara u komponenti, koristimo servis `FormBuilder` koji je potreban ubrizgati u `CartComponent`. Takođe, kreirajmo javnu članicu iste komponente `checkoutForm` čiji je tip `FormGroup` i koja će predstavljati koren našeg formulara. Servis `FormBuilder` ima veliki broj korisnih metoda za kreiranje formulara, a jedan od njih je metod `group` koji kreira objekat tipa `FormGroup`. Ovaj metod ima za argument objekat koji određuje nazive kontrola u formularu, njihove početne vrednosti i, opcione informacije kao što je lista funkcija koje predstavljaju validacije svake kontrole. Prikažimo za sada kod koji ovo omogućava, a kasnije ćemo se pozabaviti detaljima:

Kod 8.74: angular/store/src/app/cart/cart.component.ts (linije 17-34)

```
17 })
18 export class CartComponent implements OnInit {
19   public items: ProductModel[] = [];
20   public checkoutForm: FormGroup;
21
22   constructor(
23     private cartService: CartService,
24     private formBuilder: FormBuilder
25   ) {
26     this.items = this.cartService.getItems();
27     this.checkoutForm = this.formBuilder.group({
28       name: ['', [Validators.required, this.nameValidator()]],
```

```
29     address: [
30       '',
31       [Validators.required, Validators.pattern('^[0-9]+ [ a-zA-Z0-9]+')];
32     ],
33     email: ['', [Validators.required, Validators.email]];
34   );
```

Deo formulara koji se implementira u šablonu predstavlja klasičan HTML formular sa odgovarajućim proširenjima:

- Elementu `form` je potrebno pridružiti direktivu `FormGroup` čija je vrednost kreirani objekat iz komponente. Time se ostvaruje veza između formulara i `FormGroup` objekta.
- Svakoj kontroli iz formulara je potrebno pridružiti atribut `formControlName` čija vrednost odgovara jednom od naziva koji su navedeni prilikom kreiranja `FormGroup` objekta u komponenti. Time se ostvaruje veza između pojedinačne kontrole formulara i odgovarajuće reprezentacije u komponenti. Ukoliko je naveden niz validacionih funkcija, onda će te funkcije biti iskorišćene prilikom validacije formulara.
- Elementu `form` se pridružuje osluškivač na događaj `ngSubmit` koji će biti okinut kada se klikne na dugme tipa '`submit`' u okviru formulara. Metod koji se poziva prilikom okidanja ovog događaja mora da implementira logiku kojom se podaci šalju da odredište — ovo odgovara postavljanju atributa `method` i `action` u klasičnom pristupu obrade HTML formulara.

Kod 8.75: angular/store/src/app/cart/cart.component.html (linije 18-57)

```
18 <form [formGroup]="checkoutForm" (ngSubmit)="submitForm(checkoutForm.value)">
19   <div class="form-group">
20     <label for="name">Name</label>
21     <input
22       type="text"
23       name="name"
24       id="name"
25       class="form-control"
26       formControlName="name"
27     />
28   </div>
29   <div class="form-group">
30     <label for="address">Address</label>
31     <input
32       type="text"
33       name="address"
34       id="address"
35       class="form-control"
36       formControlName="address"
37     />
38   </div>
39   <div class="form-group">
40     <label for="email">Email</label>
41     <input
42       type="text"
43       name="email"
44       id="email"
45       class="form-control"
46       formControlName="email"
47     />
48   </div>
49
50   <button
```

```

51      class="btn btn-primary btn-block"
52      type="submit"
53      [disabled]="!checkoutForm.valid"
54    >
55      Purchase
56    </button>
57  </form>

```

8.11.2 Validacija formulara u reaktivnom pristupu

Diskutujmo sada o načinu validiranja formulara. Prema definiciji, formular je *validan* ukoliko je svaka od njegovih kontrola koje korisnik popunjava validna. Sa druge strane, za svaku kontrolu je moguće precizno definisati domen vrednosti koje se smatraju validnim.

Angular nam nudi ugrađene validacione funkcije koje su dostupne kroz klasu `Validators` iz paketa '`@angular/forms`'. Za potpuniju listu ovih funkcija posetiti vezu <https://angular.io/api/forms/Validators>. Kratki opisi neki od ovih funkcija su dati u nastavku:

- `Validators.required` proverava da li je kontroli popunjeno. Napomenimo da se i blanko karakteri smatraju kao validni karakteri.
- `Validators.email` proverava da li unos u kontroli zadovoljava standardan format adrese elektronske pošte⁶.
- `Validators.pattern` provera da li unos u kontroli zadovoljava regularni izraz koji se prosleđuje kao argument validatorske funkcije.

Sa druge strane, moguće je konstruisati svoju validatorsku funkciju. Prema pravilu, korisnički-definisana validatorska funkcija predstavlja funkciju koja zadovoljava interfejs `ValidatorFn`, tj. funkcija mora da prihvata kao argument objekat klase `AbstractControl` i da vrati jednu od naredne dve vrednosti:

- Ukoliko se validacija kontrole završi uspešno, funkcija vraća `null`.
- Inače, vraća se objekat tipa `ValidationErrors` koji predstavlja klasičan objekat čiji su ključevi niske, a vrednosti proizvoljne (`any`). Ukoliko validacije kontrole prođe neupešno, onda se ovaj objekat može iskoristiti za dohvatanje informacija o problemima u validaciji.

Naredna implementacija predstavlja korisnički-definisaniu validaciju za ime kupca — svako ime se mora sastojati od barem dva dela (tj. makar jedno ime i jedno prezime):

Kod 8.76: angular/store/src/app/cart/cart.component.ts (linije 39-51)

```

39 // This is a factory method - returns a function which serves as a custom
40 // validator
41 public nameValidator(): ValidatorFn {
42   // The validation function itself must return:
43   // (1) in case of a successful validation:
44   //     null
45   // (2) in case of a failed validation:
46   //     a validation error object
47   return (control: AbstractControl): ValidationErrors | null => {
48     const nameIsCorrect =
49       control.value.split(' ').filter((el: string) => el !== '').length > 1;
50     return nameIsCorrect ? null : { incorrectName: true };
51   };

```

⁶<https://html.spec.whatwg.org/multipage/input.html#valid-e-mail-address>.

Pre nego što prikažemo kako je moguće koristiti objekat `ValidationErrors` za prikazivanje informacija o validaciji u šablonu, kreirajmo pomoćne očitavače koji će dohvati objekte iz komponente koji odgovaraju kontrolama formulara u šablonu:

Kod 8.77: angular/store/src/app/cart/cart.component.ts (linije 66-74)

```

66  public get name() {
67    return this.checkoutForm.get('name');
68  }
69  public get address() {
70    return this.checkoutForm.get('address');
71  }
72  public get email() {
73    return this.checkoutForm.get('email');
74  }

```

U HTML šablonu komponente ćemo dodati nova polja koja će biti vidljiva samo ukoliko neka validacija kontrola nije uspešna:

Kod 8.78: angular/store/src/app/cart/cart.component.html (linije 59-85)

```

59 <div class="alert alert-danger" *ngIf="name.errors?.required">
60   Name is required
61 </div>
62 <div
63   class="alert alert-danger"
64   *ngIf="name.errors?.incorrectName"
65 >
66   Name is not correct
67 </div>
68 <div
69   class="alert alert-danger"
70   *ngIf="address.errors?.required"
71 >
72   Address is required
73 </div>
74 <div
75   class="alert alert-danger"
76   *ngIf="address.errors?.pattern"
77 >
78   Address doesn't match the pattern
79 </div>
80 <div class="alert alert-danger" *ngIf="email.errors?.required">
81   Email is required
82 </div>
83 <div class="alert alert-danger" *ngIf="email.errors?.email">
84   Email is not valid
85 </div>

```

Kao što vidimo, svaki objekat kontrole čuva svojstvo `errors` koji će biti `null` ukoliko je validacija te kontrole uspešna (otuda koristimo operator `?.` nakon naziva svojstva). Ugrađene validacione funkcije će postaviti odgovarajuća svojstva ovog objekta ukoliko one ne validiraju uspešno datu kontrolu (na primer, svojstvo `required` odgovara neuspešnoj validaciji `Validators.required`). U liniji 64 primećujemo da se koristi svojstvo `incorrectName` koje smo mi definisali u našoj korisnički-definisanoj funkciji za validaciju.

Ovu sekciju završavamo prikazom implementacije funkcije za slanje podataka iz formulara. Primetimo da ne postoji kod koji zapravo šalje podatke nekoj serverskoj aplikaciji. O ovome ćemo detaljno diskutovati kada budemo govorili o povezivanju klijentskih i serverskih aplikacija u sekciji 8.12.

Kod 8.79: angular/store/src/app/cart/cart.component.ts (linije 53-64)

```

53  public submitForm(data): void {
54    console.log(data);
55    if (!this.checkoutForm.valid) {
56      window.alert('Not valid!');
57      return;
58    }
59    // Contact server here...
60    this.items = this.cartService.clearCart();
61    this.checkoutForm.reset();
62  }

```

Kao što vidimo, možemo dobiti informaciju da li je ceo formular validan (tj. da li su sve njegove kontrole validne) uvidom u svojstvo `valid` nad objektom `FormGroup` koji je pridružen celom formularu. Ovo svojstvo smo takođe iskoristili u HTML šablonu radi isključivanja dugmeta za slanje podataka u slučaju da formular nije validan.

U ovom delu teksta smo prikazali samo osnovne koncepte rada sa formularima u Angular radnom okviru. Postoji još veliki broj koncepata o kojima nismo diskutovali, kao što su: šablonski pristup radu sa formularima, dinamički-kreirani formulari, validacija kroz više kontrola, razlike između sinhronih i asinhronih validacionih funkcija, itd.

8.12 HTTP komunikacija u Angular aplikacijama

U ovom poglavlju se upoznajemo sa osnovnim klasama i tehnikama koje nam Angular radni okvir omogućava za kreiranje HTTP zahteva i obrade HTTP odgovora. Cilj ovog poglavlja je razumevanje pozicije Angular radnog okvira u klijentsko-serverskoj arhitekturi komunikacije između veb aplikacija. Naravno, kao što znamo, Angular čini klijentsku stranu ove arhitekture.

U ovom poglavlju ćemo se vratiti na aplikaciju koja implementira onlajn prodavnicu iz poglavlja 8 i unaprediti je tako da se mogu kreirati novi ili brisati postojeći proizvodi, naručivati korpe proizvoda, pregledati narudžbine ili poništavati ih.

Naravno, u tu svrhu će nam biti neophodna serverska aplikacija koja komunicira sa nekim SUBP za trajno skladištenje svih ovih informacija i implementira date operacije. Mi smo konstruisali Node.js aplikaciju koja implementira REST API koji implementira date zahteve nad MongoDB SUBP. Izvorni kod za ovu aplikaciju je moguće pronaći na lokaciji `primeri/angular/prodavnica/prodavnica-server`. Napomenimo da se za uspešno izvršavanje koda u ovom poglavlju podrazumeva da je ova serverska aplikacija podignuta na istom računaru i to na portu **3000**, odnosno, da će prihvati zahteve na korenom URL-u `http://localhost:3000/`. Slanjem GET zahteva na upravo taj koren URL moguće je dobiti informacije o samom API-ju:

```
[
  { path: '/', children: [] },
  { path: '/product', children: [
    { path: '/', method: 'GET', children: [] },
    { path: '/', method: 'POST', children: [] },
    { path: '/', method: 'GET', parameters: ['productId'], children: [] },
    { path: '/', method: 'PATCH', parameters: ['productId'], children: [] },
    { path: '/', method: 'DELETE', parameters: ['productId'], children: [] }
  ]},
]
```

```
{
  path: '/order', children: [
    { path: '/', method: 'GET', children: [] },
    { path: '/', method: 'POST', children: [] },
    { path: '/', method: 'GET', parameters: ['orderId'], children: [] },
    { path: '/', method: 'DELETE', parameters: ['productId'], children: [] }
  ]
},
```

8.12.1 Modul HttpClientModule i servis HttpClient

Da bismo mogli da konstruišemo HTTP zahteve ka serverskim aplikacijama iz Angular klijentskih aplikacija, prva stvar koju je neophodno da uradimo jeste da u korenom modulu naše Angular aplikacije uvezemo modul `HttpClientModule` iz paketa '`@angular/common/http`':

```
1 import { HttpClientModule } from '@angular/common/http';
```

Zatim, taj modul je potrebno dodati u niz `imports` u dekoratoru `@NgModule` našeg korenog modula:

```
1 @NgModule({
2   ...
3   imports: [
4     ...
5     HttpClientModule
6   ],
7   ...
8 })
9 export class AppModule { }
```

Nakon ove operacije, u našoj Angular aplikaciji će postati dostupan servis `HttpClient` kojeg je neophodno ubrizgati u odgovarajuće servise, komponente, direktive i sve druge elemente naše aplikacije koje implementiraju ostvarivanje komunikacije ka nekim serverskim aplikacijama. Smatra se dobrom praksom da se sav kod koji izvršava ovu komunikaciju smesti u odgovarajući servis, a da se potom taj server koristi kao davalac podataka ili usluga. To je upravo ono što ćemo i mi uraditi.

8.12.2 Slanje HTTP zahteva

Servis `HttpClient` predstavlja klasu koja izvršava HTTP zahteve. Ova klasa je dostupna kao servis koji se ubrizgava u druge klase i sadrži metode koji se koriste radi izvršavanja odgovarajućih HTTP zahteva. U ovoj sekciji ćemo prvo prikazati ove metode, a zatim ćemo ih iskoristiti za implementiranje određenih operacija u našoj aplikaciji.

Svaki od metoda servisa `HttpClient` sadrži veliki broj preopterećenja, a mi ćemo prikazati samo neke od njih:

- Metod `request(method: string, url: string, options: ...)` služi za kreiranje opštег HTTP zahteva. Njegov prvi argument predstavlja tip HTTP metoda; drugi argument je URL; treći i opcioni argument je objekat koji sadrži razne opcije za podešavanje zahteva. Opcije koje su dostupne su:
 - `body?: any` predstavlja telo zahteva;
 - `headers?: HttpHeaders | { [header: string]: string | string[]; }` predstavlja spisak zaglavljiva u HTTP zahtevu. Kao što vidimo, to može biti ili objekat klase `HttpHeaders` ili mapa (nizova) niski;

- `observe?: 'body' | 'events' | 'response'` određuje šta je to što će biti vraćeno aplikaciji prilikom obrade HTTP odgovora od servera. Podrazumevana vrednost ove opcije je `'body'`, što znači da će aplikaciji biti prosleđeno telo odgovora, bez ostalih informacija. Ovo ponašanje je i najčešće korišćeno, ali ukoliko je potrebno da obradimo neke dodatne informacije, poput zaglavlja u HTTP odgovoru, onda ju je potrebno promeniti. Druge moguće vrednosti su `'events'` čime se ostvaruje da je rezultat tipa `HttpEvent` ili `'response'` čime se ostvaruje da je tipa rezultat `HttpResponse`;
- `params?: HttpParams | { [param: string]: string | string[]; }` predstavlja spisak parametara u telu HTTP zahteva koji se serijalizuju u MIME formatu `application/x-www-form-urlencoded`;
- `reportProgress?: boolean` podešava da li se Angular aplikaciji isporučuje informacija o progresu HTTP zahteva;
- `responseType?: 'json' | 'arraybuffer' | 'blob' | 'text'` određuje koji je MIME tip podataka u telu HTTP odgovora. Podrazumevana vrednost je `'json'`, što znači da će aplikacija deserijalizovati telo HTTP odgovora iz formata `application/json`. Kao što smo često govorili, JSON format je postao najpopуларнији izbor za format podataka u web komunikaciji, tako da je najčešće dovoljno ostaviti ovu opciju kao podrazumevanu. Pored ove vrednosti, moguće je postaviti naredne vrednosti: `'arraybuffer'`, čime se telo odgovora dobija kao `ArrayBuffer`, `'blob'`, čime se telo odgovora dobija kao `Blob` i `'text'`, čime se telo odgovora dobija kao `string`;
- `withCredentials?: boolean` određuje da li se koriste kredencijali u HTTP zahtevu.
- Metod `get(url: string, options: ...)` služi za kreiranje GET zahteva.
- Metod `post(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje POST zahteva.
- Metod `patch(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje PATCH zahteva.
- Metod `put(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje PUT zahteva.
- Metod `delete(url: string, options: ...)` služi za kreiranje DELETE zahteva.
- Metod `head(url: string, options: ...)` služi za kreiranje HEAD zahteva.
- Metod `options(url: string, options: ...)` služi za kreiranje OPTIONS zahteva.
- Metod `jsonp(url: string, callbackParam: string)` služi za kreiranje specijalnih HTTP zahteva korišćenjem JSONP obrascu. Može se koristiti u slučaju da serverske aplikacije ne podržavaju CORS protokol. Naše serverske aplikacije su ispravno implementirane, te se nećemo udubljivati u funkcionisanje ovog metoda. Za više informacija o JSONP obrascu, posetite <https://en.wikipedia.org/wiki/JSONP>.

Ono što je važno napomenuti jeste da je povratna vrednost svih ovih metoda RxJS tok, odnosno `Observable<T>`, pri čemu `T` zavisi od preopterećenja ovih metoda kao i od opcija koje smo naveli. Tako, na primer:

- Postavljanje opcije `observe` na vrednost `'body'` rezultuje da je povratna vrednost metoda `Observable<T>`, gde je `T` podatak iz tela odgovora koji zavisi od vrednosti opcije `responseType`. Specijalno, ukoliko je postavljena opcija `responseType` na `'json'`, onda je moguće specifikovati interfejs rezultujućih podataka. Više o tome u podsekciji ??;
- Postavljanje opcije `observe` na vrednost `'events'` rezultuje da je povratna vrednost

- metoda `Observable<HttpEvent>`;
- Postavljanje opcije `observe` na vrednost `'response'` rezultuje da je povratna vrednost metoda `Observable<HttpResponse<T>>`, gde parametar `T` zavisi od opcije `responseType` i opcionog tipiziranog parametra (više o tome u podsekciji `??`).

8.12.3 Obrada HTTP odgovora

Dakle, da bismo kreirali novi GET zahtev ka našoj serverskoj aplikaciji, možemo iskoristiti metod `get()`. Ovaj, asinhroni metod šalje HTTP zahtev i vraća tok koji emituje odgovarajući podatak kada se dohvati HTTP odgovor od servera.

Hajde da kreiramo GET zahtev ka URL-u `http://localhost:3000/products`. U telu HTTP odgovora od servera biće zapisan niz proizvoda u `application/json` formatu. Da bismo dohvatili ovaj niz, neophodno je da metodu `get()` prosledimo opcije `{observe: 'body', responseType: 'json'}`. Međutim, kao što smo napomenuli, ove vrednosti su podrazumevane, tako da naredni poziv metoda `get()` ciljano nema treći argument:

```

1 ...
2 export class ProductService() {
3   private products;
4   private readonly productsUrl = 'http://localhost:3000/products/';
5
6   constructor(private http: HttpClient, ...) {
7     this.refreshProducts();
8   }
9
10  private refreshProducts() {
11    this.products = this.http.get(this.productsUrl);
12    return this.products;
13  }
14
15  public getProducts() {
16    return this.products;
17  }
18 }
```

Metod `refreshProducts()` izvršava kreiranje GET zahteva i čuva tok u odgovarajući atribut. S obzirom da "posmatramo" telo HTTP odgovora, ovaj tok će emitovati niz proizvoda. Metod `getProducts()` jednostavno dohvata vrednost ovog toka.

U komponenti gde je potrebno iskoristiti dohvaćenu vrednost, na primer, u `ProductListComponent`, ovaj servis se može koristiti na sledeći način:

```

1 ...
2 export class ProductListComponent {
3   public products;
4
5   constructor(private productService: ProductService) {
6     this.productService.getProducts()
7       .subscribe(products => {
8         this.products = products;
9         // Do something with the products...
10      });
11  }
12 }
```

8.12.4 Uvođenje tipiziranosti zahteva

S obzirom da Angular radni okvir koristi jezik TypeScript, vrlo je korisno struktuirati podatke od servera da odgovaraju nekom tipu, kako bismo postigli statičku proveru tipova i za podatke koji se dohvataju izvan Angular aplikacije.

Ono što se često radi jeste da se definiše interfejs koji postavlja ograničenje na podatke koji se dohvataju od servera. U našoj onlajn prodavnici, korisno je da definišemo interfejs koji predstavlja jedan proizvod. Prvo pogledajmo model podataka na serveru:

Kod 8.80: angular/prodavnica/prodavnica-server/components/product/productModel.js

```

1 // U ovom fajlu definisemo model koji će imati nasi proizvodi
2 const mongoose = require('mongoose');
3
4 const productSchema = mongoose.Schema({
5     _id: mongoose.Schema.Types.ObjectId,
6     name: {
7         type: String,
8         required: true
9     },
10    price: {
11        type: Number,
12        required: true
13    },
14    description: String,
15 });
16
17 module.exports = mongoose.model("Product", productSchema);

```

Dakle, podaci koji se dohvataju sa servera moraju da imaju svoj identifikator, naziv, cenu i opis. Hajde da u našoj klijentskoj aplikaciji kreiramo interfejs koji odgovara ovim podacima:

Kod 8.81: angular/prodavnica/prodavnica-klijent/src/app/product/product.model.ts

```

1 export interface Product {
2     _id: string;
3     name: string;
4     price: number;
5     description: string;
6 }

```

Da bismo označili koji je tip podataka koji se nalaze u telu HTTP odgovora, moguće je koristiti šablonska preopterećenja metoda iz `HttpClient` servisa, na primer, `get<T>()`. Šablonski parametar `T` predstavlja upravo tip podataka iz tela HTTP odgovora. Ova preopterećenja podrazumevaju da su podaci u telu zapisani u `application/json` formatu, odnosno, da je opcija `responseType` postavljena na `'json'`.

Sada možemo refaktorisati kod u servisu `ProductService` da koristi strogu tipiziranost na sledeći način:

```

1 ...
2 export class ProductService() {
3     private products: Observable<Product[]>;
4     private readonly productsUrl = 'http://localhost:3000/products/';
5
6     constructor(private http: HttpClient, ...) {
7         this.refreshProducts();
8     }

```

```

9
10    private refreshProducts(): Observable<Product[]> {
11        this.products = this.http.get<Product[]>(this.productsUrl);
12        return this.products;
13    }
14
15    public getProducts(): Observable<Product[]> {
16        return this.products;
17    }
18 }

```

Primetite poziv metoda `get<Product[]>()`. U komponenti koja koristi ovaj servis, takođe je moguće primeniti strogu tipiziranost:

```

1 ...
2 export class ProductListComponent {
3     public products: Product[] = [];
4
5     constructor(private productService: ProductService) {
6         this.productService.getProducts()
7             .subscribe((products: Product[]) => {
8                 this.products = products;
9                 // Do something with the products...
10            });
11    }
12 }

```

8.12.5 Filter AsyncPipe

Naša aplikacija ne bi bila preterano korisna da se niz proizvoda koji je dohvaćen iz serverske aplikacije negde ne prikazuje. Trebalo bi da komponenta `ProductListComponent` u svom šablonu prikazuje dohvaćene vrednosti na neki način.

Zapravo, deo te implementacije smo već napisali. Ako pogledamo definiciju klase `ProductListComponent`, videćemo da postoji atribut `products` čiji je tip niz proizvoda i koji je inicijalno prazan. U šablonu ove komponente bi se taj niz mogao iskoristiti za prikazivanje informacija o proizvodima na sledeći način:

```

1 <div *ngFor="let product of products">
2     <h4>{{ product.name }}</h4>
3     <p>Price: {{ product.price }}</p>
4     ...
5 </div>

```

Međutim, ono što ovde možda nije očigledno jeste da postoji šansa za curenjem memorije. Naime, nakon pretplaćivanja na tok u modelu komponente, mi nigde ne vodimo računa o ukidanju pretplate. Zbog toga bi trebalo dopuniti implementaciju modela da uzme u obzir i ovu napomenu:

```

1 ...
2 export class ProductListComponent implements OnDestroy {
3     public products: Product[] = [];
4     private activeSubscriptions: Subscriptions[] = [];
5
6     constructor(private productService: ProductService) {
7         const sub = this.productService.getProducts()
8             .subscribe((products: Product[]) => {
9                 this.products = products;
10                // Do something with the products...
11            });
12         activeSubscriptions.push(sub);
13     }
14
15     ngOnDestroy() {
16         activeSubscriptions.forEach(sub => sub.unsubscribe());
17     }
18 }

```

```

11      });
12      this.activeSubscriptions.push(sub);
13  }
14
15  ngOnDestroy() {
16      this.activeSubscriptions.forEach(sub => {
17          sub.unsubscribe();
18      });
19  }
20 }

```

Umesto svega ovoga, za potrebe prikazivanja podataka iz toka u šablonu, moguće je koristiti ugrađeni Angular filter `AsyncPipe` čiji je naziv `async`. Ovaj filter se pretplaćuje na ulazni podatak, koji može biti tok ili obećanje, i vraća poslednju emitovanu vrednost. Kada se nova vrednost u toku emituje, `async` filter označava komponentu da bude proverena u ciklusu detekcije promena. Kada se komponenta uništava, `async` filter automatski vrši ukidanje pretplate radi izbegavanja potencijalnog curenja memorije.

Dakle, našu komponentu ćemo izmeniti tako da se u njenom modelu čuva samo tok niza proizvoda koji se dobija kao rezultat izvršavanja GET zahteva iz servisa:

```

1 ...
2 export class ProductListComponent {
3     public products: Observable<Product[]>;
4
5     constructor(private productService: ProductService) {
6         this.products = this.productService.getProducts();
7     }
8 }

```

Primetite da je kod skoro tri puta kraći od početnog. Šablon ove komponente se menja samo na jednom mestu i to dodavanjem filtera `async` nakon zadavanja toka `products` u `NgForOf` direktivi:

```

1 <div *ngFor="let product of products | async">
2     <h4>{{ product.name }}</h4>
3     <p>Price: {{ product.price }}</p>
4     ...
5 </div>

```

Šablonski izraz `let product of products | async` ima naredno značenje: prvo se pretplati filterom `async` na tok `products` (čiji je tip `Observable<Product[]>`) i kada bude emitovana vrednost iz tog toka (dakle, kada bude emitovana vrednost tipa `Product[]`), iteriraj kroz emitovani niz i generiši `<div>` element za svaki element iz tog niza.

8.12.6 Dodavanje tela HTTP zahteva

Neki HTTP metodi podrazumevaju da postoji sadržaj u telu zahteva koji će biti poslat serveru. Takvi metodi su POST, PATCH i PUT. Ako se prisjetimo definicije odgovarajućih metoda iz servisa `HttpClient`, primetićemo da svaki od njih kao drugi argument zahteva objekat koji predstavlja telo zahteva.

- Metod `post(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje POST zahteva.
- Metod `patch(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje PATCH zahteva.

- Metod `put(url: string, body: any, options: ...)` služi za kreiranje PUT zahteva.

S obzirom da je njegov tip `any`, to znači da možemo proslediti proizvoljne podatke. Ovo ima smisla s obzirom da različiti serveri zahtevaju različite podatke. U našoj aplikaciji, možemo ilustrovati korišćenje metoda `post()` kroz kreiranje nove porudžbine na sledeći način. Ovoga puta krećemo iz suprotnog smera, odnosno, započinjemo od metoda koji vrši obradu formulara:

```

1 ...
2 export class CartComponent {
3   public items: Product[];
4   public checkoutForm: FormGroup;
5 ...
6
7   constructor(
8     private cartService: CartService,
9     private formBuilder: FormBuilder
10    ) {
11    ...
12  }
13 ...
14 ...
15
16   public submitForm(): void {
17    ...
18
19    this.cartService.createAnOrder(this.checkoutForm.value)
20      .subscribe((order: Order) => {
21        window.alert(
22          `Your order (number: ${order._id}) is successfully created!`
23        );
24        this.items = this.cartService.clearCart();
25        this.checkoutForm.reset();
26      });
27
28    ...
29  }
30 ...
31 }
```

Kao što vidimo, u metodu `submitForm()` pozivamo metod `createAnOrder()` servisa `CartService` i prosleđujemo mu podatke iz formulara u vidu objekta sa odgovarajućim nazivima i vrednostima. Nakon toga, preplaćujemo se na rezultujući tok kako bismo korisniku mogli da prikažemo informaciju o uspešnosti poručivanja, kao i da bismo počistili zastarele podatke, odnosno, da bismo ispraznili korpu i obrisali unete podatke iz formulara zarad kreiranja nove porudžbine.

Pogledajmo sada definiciju metoda `createAnOrder()` servisa `CartService`:

```

1 ...
2 export class CartService {
3   private items: Product[] = [];
4   private readonly ordersUrl = 'http://localhost:3000/orders/';
5
6   constructor(private http: HttpClient) {
7   }
8
9   ...
10 }
```

```

11  public createAnOrder(formData): Observable<Order> {
12    const body = {
13      ...formData /* desktrukcija objekta formData */,
14      products: this.items
15    };
16    return this.http.post<Order>(this.ordersUrl, body);
17  }
18  ...
19 }

```

Kao što vidimo metod `createAnOrder()` prihvata podatke iz formulara. On, dodatno, kreira objekat koji predstavlja telo zahteva koji pored podataka iz formulara sadrži i niz proizvoda koje je korisnik odabrao za kupovinu, a koje ovaj servis pamti u nizu proizvoda `items`. Telo HTTP zahteva se zatim prosleđuje kao drugi argument metodu `post()`. Podrazumevano, telo HTTP zahteva se šalje u formatu `application/json`. Ukoliko je potrebno podatke poslati u drugom formatu, onda je potrebno postaviti zaglavljje '`Content-Type`' na odgovarajući format. Menjanje zaglavlja HTTP zahteva je nešto što nećemo prikazivati, ali daćemo resurse za istraživanje u sekciji 8.12.8.

8.12.7 Obrada grešaka

Ako HTTP zahtev ka serveru ne uspe da se ostvari, metodi iz `HttpClient` će vratiti objekat greške umesto uspešnog odgovora. Zbog toga, isti servis koji izvršava HTTP zahteve trebalo bi i da vrši obradu grešaka. Pogledajmo kako je moguće implementirati obradu grešaka.

Naša aplikacija bi trebalo da implementira neku inteligentnu operaciju ukoliko se pojavi greška prilikom slanja HTTP zahteva. Postoje dve vrste grešaka do kojih može doći:

- Serverska aplikacija može da odbaci HTTP zahtev zbog neke greške, bilo zbog problema na klijentu (familija statusnih kodova `4XX`) ili zbog problema na serveru (familija statusnih kodova `5XX`). Ova klasa grešaka predstavlja *greške u odgovoru*.
- Do problema može doći i do klijentske strane kao što je greška u mreži koja one-mogućava ispunjavanje HTTP zahteva ili izuzetak do kojeg je došlo u nekom RxJS operatoru. Ova klasa grešaka je predstavljena tipom `ErrorEvent`.

`HttpClient` hvata obe vrste grešaka i proizvodi objekat tipa `HttpErrorResponse`. Neka od njegovih svojstava su:

- `message: string` sadrži poruku o grešci;
- `error: any | null` predstavlja objekat greške.

Ova klasa nasleđuje apstraktnu klasu `HttpResponseBase` koja ima neka dodatna korisna svojstva:

- `headers: HttpHeaders` sadrži kolekciju zaglavljja u HTTP odgovoru;
- `status: number` predstavlja statusni kod;
- `statusText: string` predstavlja tekstualni opis statusnog koda;
- `url: string | null` predstavlja URL dohvaćenog resursa ili `null` ukoliko ne postoji.

S obzirom da naša serverska aplikacija u slučaju greške vraća objekat koji sadrži svojstvo `message`, a takođe objekat tipa `HttpErrorResponse` sadrži informaciju o statusnom kodu, onda bi valjalo da u slučaju greške sa servera prikažemo specijalnu stranicu u veb pregledaču koja će ispisati ove informacije.

U tu svrhu, hajde da prvo kreiramo komponentu `ErrorPageComponent`:

```
$ ng generate component routing/error-page
```

Njen model je:

Kod 8.82: angular/prodavnica/prodavnica-klijent/src/app/routing/error-page/error-page.component.ts

```
1 import { ActivatedRoute } from '@angular/router';
2 import { Component, OnInit } from '@angular/core';
3
4 @Component({
5   selector: 'app-error-page',
6   templateUrl: './error-page.component.html',
7   styleUrls: ['./error-page.component.css'],
8 })
9 export class ErrorPageComponent implements OnInit {
10   public message: string;
11   public statusCode: string;
12
13   constructor(private route: ActivatedRoute) {
14     this.route.paramMap.subscribe((params) => {
15       this.message = params.get('message');
16       this.statusCode = params.get('statusCode');
17     });
18   }
19
20   ngOnInit() {}
21 }
```

Njen šablon je:

Kod 8.83: angular/prodavnica/prodavnica-klijent/src/app/routing/error-page/error-page.component.html

```
1 <div class="display-1 text-center">
2   {{ statusCode }}
3   <h1>An error occurred :(</h1>
4 </div>
5
6 <p class="text-center">{{ message }}</p>
```

Neka je potrebno da se ova komponenta prikaže na adresi <http://localhost:4200/error>. Očigledno, neophodno je dodati novo pravilo za rutiranje u našem modulu za rutiranje:

```
1 ...
2 const routes: Routes = [
3   ...
4   { path: 'error', component: ErrorPageComponent }
5 ];
6
7 @NgModule({
8   imports: [RouterModule.forRoot(routes)],
9   exports: [RouterModule]
10 })
11 export class AppRoutingModule { }
```

Postavlja se pitanje kako je moguće prikazati ovu stranicu ukoliko dođe do greške. Da bismo ovo izvršili, neophodno je da implementiramo metod koji će, kada se greška dogodi, preusmeriti našu aplikaciju na <http://localhost:4200/error>. Ovo je moguće ostvariti

jedino putem dinamičkog rutiranja. Na sreću, implementacija ovog dela je poprilično jednostavna. Sve što je potrebno uraditi jeste u odgovarajuću klasu koja vrši obradu grešaka ubrizgati servis `Router` iz paketa '`@angular/router`' i zatim pozvati metod `navigate()` iz tog servisa:

- Prvi argument ovog metoda je niz koji sadrži komande na osnovu kojih se konstruiše URL ka kojoj je potrebno preusmeriti aplikaciju;
- Drugi, opcioni, argument je objekat interfejsa `NavigationExtras` kojim se mogu postaviti neke dodatne komponente URL-a, kao što su parametri upita, heš vrednost, relativna putanja na osnovu koje se URL formira pomoću prvog argumenta, itd.

Za naše potrebe, biće dovoljno da koristimo samo prvi argument. Ono što bismo želeli jeste da preusmerimo aplikaciju na URL `http://localhost:4200/error` i da mu prosledimo parametre `message` i `statusCode` kako bi komponenta `ErrorPageComponent` mogla da im pristupi (videti definiciju iznad). Ovo je moguće uraditi narednim pozivom:

```
1 this.router.navigate(['/error', { message: ... , statusCode: ... } ]);
```

Naravno, neophodno je i postaviti vrednosti za odgovarajuća svojstva `message` i `statusCode` i to ćemo izvršiti u nastavku.

S obzirom da ćemo obradu grešaka raditi na isti način i za `ProductService` i za `CartService` (o drugom servisu nismo pričali u ovom poglavlju, ali ovaj servis će upravljati informacija o porudžbinama), bilo bi loše da funkciju za obradu grešaka dupliciramo u oba servisa. Umesto toga, inteligentnije bi bilo da izdvojimo ovu funkciju u zasebnu apstraktnu klasu, a zatim da naši servisi nasleđuju tu klasu i samim tim imaju pristup funkciji za obradu greške. U nastavku dajemo definiciju apstraktne klase `HttpErrorHandler` koja nam služi upravo u te svrhe:

Kod 8.84: angular/prodavnica/prodavnica-klijent/src/app/utils/http-error-handler.model.ts

```
1 import { Observable, throwError } from 'rxjs';
2 import { HttpErrorResponse } from '@angular/common/http';
3 import { Router } from '@angular/router';
4
5 export abstract class HttpErrorHandler {
6   constructor(private router: Router) {}
7
8   protected handleError() {
9     return (error: HttpErrorResponse): Observable<never> => {
10       if (error.error instanceof ErrorEvent) {
11         // A client-side or network error occurred. Handle it accordingly.
12         console.error('An error occurred:', error.error.message);
13     } else {
14       // The backend returned an unsuccessful response code.
15       // The response body may contain clues as to what went wrong,
16       this.router.navigate([
17         '/error',
18         { message: error.error.message, statusCode: error.status },
19       ]);
20     }
21     // return an observable with a user-facing error message
22     return throwError('Something bad happened; please try again later.');
23   };
24 }
```

Prodiskutujmo sada o definiciji apstraktne klase `HttpErrorHandler`. Ona ima privatni atribut `router` i zaštićeni metod `handleError()`. Ovaj metod je zaštićen da bi mogao da bude korišćen na nivou definicije klase koja nasleđuje apstraktну klasu `HttpErrorHandler`. Kao što vidimo, dati metod vraća zatvoreneje kao povratnu vrednost. Objasnićemo zašto je neophodno da ovaj metod vrati zatvoreneje nešto kasnije.

Zatvoreneje koje se kreira mora da prati naredni potpis. Ono mora kao argument da uzima objekat tipa `HttpErrorResponse`, o kojem smo već diskutovali i da vrati novi tok. Ako se prisetimo obrade grešaka o RxJS biblioteci, ovo bi trebalo da nas asocira na jedan od operatora, ali ostavićemo diskusiju o korišćenju ovog zatvorenja nakon opisa njegove definicije.

Definicija zatvorenja jeste ono što mi želimo da bude izvršeno kada dođe do greške. Recimo da želimo da se u slučaju bilo kakve greške na klijentu jednostavno ispiše greška u konzolu, dok za svaku grešku koju smo dobili od servera izvrši preusmerenje aplikacije na stranicu za grešku. Dodatno, recimo da želimo da se u oba slučaja vrati tok koji ispaljuje grešku, što je moguće izvršiti pozivom RxJS funkcije `throwError()` i prosleđivanjem greške.

Informacija o tome zbog čega je nastala greška se može izvršiti ispitivanjem tipa svojstva `error` iz `HttpErrorResponse` objekta. Ako je tip ovog svojstva `ErrorEvent`, onda je došlo do greške na klijentu. U suprotnom, greška je potekla sa servera i to svojstvo ima vrednost iz tela servera, što je u našem slučaju objekat koji ima svojstvo `message` koje sadrži poruku sa servera. Ostatak implementacije bi trebalo da bude jasan u skladu sa diskusijom koju smo imali do sada.

Kako se ovako napisani metod koristi? Pomenuli smo da se u slučaju greške u RxJS toku može koristiti specijalni RxJS operator. Ako ste se prisetili da je u pitanju operator `catchError`, onda ste bili u pravu. Da se podsetimo: ovaj operator prihvata funkciju koja kao prvi argument prihvata grešku do koje je došlo i očekuje da ta funkcija vrati tok nad kojim će se izvršiti pretplata. Naše napisano zatvoreneje, koje se dobija kao povratna vrednost metoda `handleError()`, tačno se uklapa u tu semantiku. Dakle, prilikom kreiranja HTTP zahteva, potrebno je ulančati operator `catchError()` i proslediti mu zatvoreneje iz metoda `handleError()`. Primer je dat u narednom kodu:

Kod 8.85: angular/prodavnica/prodavnica-klijent/src/app/product/product.service.ts (linije 34-38)

```
34   public getProductById(id: string): Observable<Product> {
35     return this.http
36       .get<Product>(this.productsUrl + id)
37       .pipe(catchError(super.handleError()));
38   }
```

Jedina stvar koju smo ostali dužni da objasnimo jeste zašto metod `handleError()` mora da vrati zatvoreneje umesto da bude implementiran kao dato zatvoreneje. Posmatrajmo definiciju varijantne ovog metoda bez zatvorenja:

```
1 ...
2 export abstract class HttpErrorHandler {
3   constructor(private router: Router) {}
4
5   protected handleError(error: HttpErrorResponse): Observable<never> {
6     if (error.error instanceof ErrorEvent) {
7       console.error('An error occurred:', error.error.message);
8     } else {
9       this.router.navigate([
```

```

10         '/error',
11         { message: error.error.message, statusCode: error.status },
12     );
13   }
14   return throwError('Something bad happened; please try again later.');
15 }
16 }
```

Ovako definisan metod bi se mogao koristiti na sledeći način, na primer, u `ProductService`:

```

1 ...
2 export class ProductService extends HttpErrorHandler {
3 ...
4   public getProductById(id: string): Observable<Product> {
5     return this.http
6       .get<Product>(this.productsUrl + id)
7       .pipe(catchError(super.handleError));
8   }
9 ...
10 }
```

Primetimo da, s obzirom da je `handleError()` u ovoj implementaciji upravo ta funkcija koja obrađuje grešku, onda RxJS operatoru `catchError` prosleđujemo baš tu funkciju. Međutim, zbog načina na koji `catchError` funkcioniše, prilikom izvršavanja metoda `handleError()`, u okviru njene definicije, vrednost `this` neće biti referenca na objekat servisa `ProductService` kao što bismo to očekivali. Umesto toga, `this` će biti instanca tipa `CatchSubscriber`, zato što se `catchError` pretplaćuje na izvorni tok i kreira preplatioca-posrednika između izvornog toka i našeg metoda za obradu grešaka. Zbog toga, metod `handleError()` će biti pozvan u kontekstu `CatchSubscriber` objekta i on neće imati svojstvo naziva `router`, te će pokušaj poziva metoda `this.router.navigate()` u definiciji metoda `handleError()` prijaviti izuzetak tipa `TypeError`.

Zašto zatvorenje rešava ovaj problem u prvoj (i jedinoj ispravnoj) implementaciji metoda `handleError()`? Kao što znamo, zatvorenja pamte kontekst u kojem su konstruisana, što znači da će zatvorenje zapamtiti šta je bila vrednost `this` prilikom njene konstrukcije, a to je upravo referenca na objekat servisa. U kojem god drugom kontekstu da to zatvorenje bude pozvano, ono je zapamtilo na šta je `this` pokazivalo i imaće pristup atributu `router`. Napomenimo da će doći do identičnog problema ukoliko se zatvorenje ne implementira pomoću lambda funkcije već pomoću klasične definicije anonimne funkcije ključnom rečju `function`. Ovo su nam sve poznati koncepti iz diskusije o jeziku JavaScript, ali treba ih se podsetiti, pogotovo u situacijama kada nije naočit razlog za pojavljivanje defekata koje kreiramo u kodu.

8.12.8 Dodatne mogućnosti

U ovom delu teksta smo prikazali samo osnovne koncepte rada sa HTTP zahtevima u Angular radnom okviru. Postoji još veliki broj koncepata o kojima nismo diskutovali, kao što su:

- Dodavanje i ažuriranje zaglavlja HTTP zahteva:
<https://angular.io/guide/http#adding-and-updating-headers>
- Konfigurisanje HTTP URL parametara:
<https://angular.io/guide/http#configuring-http-url-parameters>
- Pregled i prikaz progrusa:
<https://angular.io/guide/http#report-progress>

- Presretanje HTTP zahteva i odgovora:
<https://angular.io/guide/http#intercepting-requests-and-responses>
- Automatsko ponovno pokušavanje kreiranja HTTP zahteva u slučaju neuspeha:
<https://angular.io/guide/http#retrying-a-failed-request>
- i mnogi drugi.

Postoji veliki deo implementacije naše klijentske aplikacije o kojima nismo diskutovali, kao što su kreiranje **DELETE** zahteva ili implementacija preostalih **GET** i **POST** zahteva koje server-ski API podržava. Ipak, implementacija klijentske aplikacije obuhvata i metode koje implementiraju ove zahteve, tako da se čitaocu savetuje da pregleda kompletну implementaciju. Izvorni kod za ovu aplikaciju je moguće pronaći na lokaciji [primeri/angular/prodavnica/prodavnica-klijent](#). Jedina stvar koja je ostavljena za vežbu jeste ažuriranje informacije o proizvodu.

Zadatak 8.3 Dopuniti implementaciju projekta **prodavnica-klijent** tako da se vrši ažuriranje informacija o proizvodu. Da bi korisnik mogao da ažurira informacije o proizvodu, potrebno je da se u komponenti **ProductInfoComponent** nalazi dugme koje prikazuje ili sakriva formular za izmenu podataka o tom proizvodu. Formular treba da ima polja kojim se menjaju naredne vrednosti: naziv, cena i opis. Omogućiti da se u tim poljima podrazumevano prikazuju trenutne vrednosti za dati proizvod. Implementirati obradu formulara. Pri pohranjivanju podataka iz formulara, ukoliko je formular uspešno validiran, poslati asinhroni HTTP zahtev tipa **PATCH** na URL <http://localhost:3000/products/productId>, pri čemu je **productId** parametar koji predstavlja identifikator proizvoda čiji se podaci ažuriraju. U telu zahteva smestiti vrednosti iz formulara. Serverska aplikacija već implementira svoj deo u komunikaciji. Omogućiti da se u slučaju uspeha korisniku prikaže poruka da su podaci ažurirani i da je neophodno da osveži prozor veb pregledača, a u slučaju neuspeha prikazati stranicu za grešku. Pratiti diskutovane idiome Angular radnog okvira, kao što su reaktivni formulari, implementacija HTTP zahteva u servisu, i sl. ■

Literatura za ovu oblast

- [Goo] Google. *Angular*. URL: <https://angular.io/>.
- [Mur+18] Nathan Murray i drugi. *Ng-book: The Complete Guide to Angular*. 8th. USA: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018. ISBN: 1985170280, 9781985170285.

